

ЈУЖНОСЛОВЕНСКИ ФИЛОЛОГ LIII

СРПСКА АКАДЕМИЈА НАУКА И УМЕТНОСТИ
и
ИНСТИТУТ ЗА СРПСКИ ЈЕЗИК САНУ

ЈУЖНОСЛОВЕНСКИ ФИЛОЛОГ

LIII

Уређивачки одбор:

*др Даринка Горџан-Премк, др Ирена Грицкаји, др Милка Ивић,
др Павле Ивић, др Александар Младеновић, др Мирослав Николић,
др Асим Пецо, др Слободан Ремейић, др Живојин Станојчић, др Светозар
Свијовић, др Срејко Танасић, др Драго Ћујић, др Егон Фекејте*

Главни уредник:

МИЛКА ИВИЋ

БЕОГРАД
1997

Секретар редакције:
др Срето Танасић

Израду и штампање финансирало је Министарство науке и технологије Србије.

Издаје:
Институт за српски језик САНУ, Ђуре Јакшића 9

Припрема за штампу: Давор Палчић

Штампа:
Стручна књига, Београд
Лоле Рибара 48

Решењем Министарства за науку и технологију Републике Србије, број 451-03-497/94-02 од 30. 6. 1994. године, ова публикација је ослобођена пореза на промет

САДРЖАЈ

Расправе и чланци

Леон Којен: Јакобсон и основе модерне метрике	1–27
Милка Ивић: О смислу елипсе глаголског <i>се</i>	29–33
Драга Зец: О прозодијској структури речи	35–58
Асим Пецо: Из наше ономастике (<i>Нерейва — Мосџар, Буна — Благај, Брегава — Сјолац</i>)	59–73
Слободан Реметић: О траговима црквеног језика у народним говорима (потврде именица средњег рода на <i>-ије</i>)	75–85
Богољуб Станковић: Синтагматска иновирања у језику штампе	87–97
Срето Танасић: Збирна вишекратност као синтаксичко-семан- тички тип мноштва радњи	99–105
Јасмина Московљевић: Лексичка детранзитивизација и ана- лиза правих повратних глагола у српском језику	107–114
Савелјева Л. В.: Азбучное слово Константина Философа в язы- ковом, историко-культурном и поэтическом аспектах	115–133
Радмила Жугић: Придеви који се односе на човекове особине у говору околине Лебана	135–145
Иван К. Добрев: Концепцијата за семантико-функционалната двойственост на частите на речта в тюркските езици	147–172
Душка Кликовац: <i>Изокренуџа прича</i> Бранка Попића или о ис- куственој утемељености лексичких и граматичких категорија	173–186
Danko Šipka: Generisanje fleksije slovenskih jezika u gramatici minimalne informacije	187–202

Прикази и критике

Светозар Стијовић: Развој српске ономастичке науке у по- следњој четвртни века	203–210
Милка Ивић: Леон Којен, Студије о српском стиху	211–214
Ирена Грицкат: Др Срето Танасић, Презент у савременом срп- ском језику	215–216
Даринка Гортан-Премк: Ivan Klajn, Italijansko-srpski rečnik Мирослав Николић: Smiljka Stojanović, Binarne relacije pose- sije u engleskom i srpskohrvatskom jeziku	217–220
Ивана Антонић: Snježana Kordić, Relativna rečenica	221–226
Даринка Гортан-Премк: Данко Шипка, Лексичка хомонимија Биљана Сикимић: Четири тома Бугарског етимолошког речника	227–236
Видан Николић: Systemy zoonimizsne w językach słowiańskich	237–243
	244–247
	248–251

Хроника

Стана Ристић: Трећи Софијски славистички конгрес „Лингвистика и поезика“	253–257
Марта Бјелетић: Међународна научна конференција „Прасловенски језик и његов распад“	258–262
Станислав Станковић: Уз јубилеј професора Радмиле Угринове-Скаловске	263–266

In Memoriam

Биљана Сикимић: Никита Ильич Толстой (1923–1996)	267–269
Милка Ивић: Arne Gallis (29. XI 1908 — 31. I 1997)	270–271
Весна Половина: Душан Јовић (1921–1996)	272–273

Библиографија

Скраћенице	275–277
Библиографски подаци	277–311

Регистри

Предметни регистар	313–315
Регистар имена	316–322

ЛЕОН КОЈЕН
(Београд)

ЈАКОБСОН И ОСНОВЕ МОДЕРНЕ МЕТРИКЕ*

У овом раду разматрају се неке од Јакобсонових идеја које су извршиле кључан утицај на стварање модерне метрике: његово схватање односа између стиха и језика, његов фонолошки приступ стиху и његово разликовање ритмичких константи и ритмичких тенденција унутар целине стиха. Посебна пажња посвећује се Јакобсоновој идеји *доминанције* стиха, чији је теоријски потенцијал углавном остао неискоришћен у каснијим метричким истраживањима.

Модерна лингвистика вишеструко је задужила теорију књижевности, омогућавајући јој у многим областима да дође до поузданијих и прецизнијих сазнања, али нигде тај утицај није био тако дубок и благотворан као у проучавању стиха. Основне идеје традиционалне метрике, које потичу још из античких времена и неприкосновено су владале вековима, тек су у наше доба с правом доведене у питање, добрим делом захваљујући новом и адекватнијем поимању односа између стиха и језика. У оквиру два сродна књижевнотеоријска правца, руског формализма и прашког структурализма, стих је двадесетих и тридесетих година овог века први пут схваћен у својој сложености, као аутономна језичка јединица чије се устројство ипак не може тачно описати и објаснити без познавања фонолошког склопа датог језика. Ову кључну идеју о особеном односу између стиха и језика, која је дала нов смер метричким истраживањима, почевши од формалиста и структуралиста па све до данас, први је формулисао Роман Јакобсон у књизи *О чешком стиху*, објављеној 1923. године. Међутим, колико год да је та идеја и тачна и важна, то сигурно није све: данашња, лингвистички оријентисана метрика Јакобсону дугује знатно више. Обе главне школе модерне метричке анализе, статистичку и генеративну, тешко би било замислити без подстицаја добијених од Јакобсонових теоријских размишљања и увида, који су се односили на практично све најважније аспекте структуре стиха — од аспеката најтешње повезаних с прозодијским својствима датог језика до аспеката

---

* Недавно, 11. октобра 1996, навршило се пуних сто година од рођења Романа Осиповича Јакобсона. Радујемо се што смо у прилици да на страницама нашег часописа објавимо овај рад чији истраживачки резултати тако недвосмислено потврђују изузетан домет Јакобсонових научних заслуга. — Уредништво *Јужнословенског филолога*.

објашњивих тек естетичким канонима и жанровским конвенцијама појединих песничких школа.

Не претендујући на то да дамо целовит приказ Јакобсонових метричких схватања и оцртамо њихову еволуцију, ми ћемо се у овом раду задржати на неколико идеја које сматрамо језгром Јакобсонових општих погледа на стих. Те идеје су изузетно снажно утицале и на статистички и на генеративни приступ стиху, али било би погрешно мислити да се тиме исцрпљује њихов значај за данашњу метричку теорију. И статистичка и генеративна метрика продубиле су наша сазнања о стиху, или бар о неким аспектима његове структуре, више него што се то могло очекивати почетком века, па и у доба када је Јакобсон формулисао своје кључне поставке. Међутим, обухватнија и прецизнија сазнања која су стечена на тај начин оставила су у сенци нека питања која је он постављао још двадесетих и тридесетих година. Отуда, разматрање Јакобсонових идеја из тог времена није само повратак основним увидима које у овом или оном облику прихватају обе главне школе модерне метричке анализе; оно уједно указује на важне проблеме који су добрим делом запостављени у данашњој метрици и наговештава путеве којима треба ићи у њиховом решавању.

Наше излагање је подељено на три одељка, који се баве различитим странама Јакобсоновог схватања стиха. Најпре ћемо говорити о најопштијим аспектима односа између стиха и језика, питању чије разматрање представља природно полазиште за сваку лингвистички оријентисану метрику и од којег је и сам Јакобсон пошао у својим метричким истраживањима. Затим ћемо прећи на разматрање унутрашње организације стиха, која је према Јакобсону сложенија него што је претпостављала традиционална метрика, јер се на особен начин у њој увек огледа фонолошки склоп датог језика. Најзад, говорићемо о Јакобсоновом схватању метричке анализе, стављајући у средиште разматрања његову идеју да у сваком стиху постоји доминанта, ритмички чинилац који, сам или у комбинацији с још неким, суштински обликује читава ритмичку структуру.

СТИХ И ЈЕЗИК. Јакобсоново схватање односа између стиха и језика, формулисано већ у књизи *О чешком стиху*, остало је мање-више непромењено током пола века бављења стихом. Оно садржи две основне поставке. Прво, стих је СУШТИНСКИ језичка јединица, која је незамислива изван језика. Традиционални метричари најчешће су били склони да се зауставе на општем типу версификације (силабичко-тонском, силабичком, итд) којем припада дати стих, не трагајући даље за специфичним одликама његове ритмичке организације. Насупрот њима, Јакобсон претпоставља да припадност истом, рецимо силабичко-тонском систему версификације не искључује знатне разлике у метричкој организацији стиха, условљене разликама у фонолошком склопу датог језика.¹ Другим речима, заблуда је веровати, као већина традиционалних метричара, да је метар идеалан ритмички образац

¹ Ову претпоставку Јакобсон разрађује својим схватањем унутрашње организације стиха, о којем ћемо говорити у следћем одељку. Види Jakobson 1923, *SIV*, V: 12-49.

независан од језика и да стога стих има двојаку, делом језичку а делом ванјезичку природу. Како је добро рекао Томашевски, бранећи Јакобсоново и своје схватање средњом двадесетих година у полемици са Жирмунским, „метричке норме су специфично језичке норме“, оне „представљају организацију језичких могућности а не нечег другог“.²

Осећајући да је веза стиха са језиком тешња него што то изричито допушта њихова властита теорија, традиционални метричари ипак су се радо позивали на ауторитет језика. За стих неког песника или песничке школе, за одређен метрички програм и његове тежње, често се тврдило да јесте или, напротив, да није у складу с „духом језика“. Овакве тврдње по правилу су износиле без икакве озбиљније лингвистичке аргументације, која би појму „дух језика“ могла да да неку стварнију, мање субјективну садржину. У ствари, како је тачно запазио Јакобсон полемишући с најпознатијим чешким метричарем претходне генерације, Јозефом Кралом, тобожњи „дух језика“ најчешће се своди на „збир ритмичких навика дате особе или дате песничке школе“, у чије име се брани један а напада други метрички програм.³ Овакав догматизам, који претпоставља да сам језик апсолутно даје за право одређеном метричком програму, уједно жигошући све друге, и метрички и лингвистички је безнадежно наиван. Стих јесте суштински језичка јединица, неодојива од прозодијских својстава датог језика, али он је увек и више од тога:

„Теорији безусловне сагласности стиха с духом језика, непротивљења форме материјалу, ми супротстављамо теорију организованог насиља песничке форме над језиком. (Не влада језик песником, већ песник језиком, формулисао је то Р. Ф. Брант). Форма рачуна с постојећим материјалом, али не може у целини бити дата у материјалу (не може у потпуности бити изведена из њега, подударити се с њим). Крал... тврди да би правилне стихове, макар били написани у редовима као проза, и прост човек неминувано прочитао као стихове, чак и кад не би схватао да су то стихови. Крал заборава да је Молијеров Журден, ако је и могао ништа не знати о томе да говори прозом, стихове ипак неизбежно морао да схвата и доживљава као такве; наравно, он може ништа да не зна о прозодијској терминологији, али уколико, са стиховима пред собом, те стихове не прима као појаву потпуно различиту од језичког система — стихови као стихови (односно њихови елементи) за њега уопште не постоје“.⁴

Зашто стих представља „организовано насиље над језиком“? Овом чувеном метафором Јакобсон је хтео да укаже на карактеристично својство стиха, оно које га разликује од свих појава практичног или емоционалног говора, па и од свих облика прозног израза. Стих има особено ритмичко устројство и оно га супротставља свим другим јединицама које се јављају у језику: зато Јакобсон каже да „стихови као стихови уопште не постоје“ за

² Томашевский 1929: 49.

³ Jakobson 1923, *SW*, V: 15.

⁴ Jakobson 1923, *SW*, V: 15.

некога ко их „не прима као појаву потпуно различиту од језичког система“. Стих, дакле, има властите законитости и правила, који нису сводљиви на законитости и правила датог језика. Он је АУТОНОМНА језичка јединица, и то је друга поставка којом Јакобсон одређује однос између стиха и језика.

Шта је у стиху условљено језичким системом, и то на дубљи начин него што је претпостављала традиционална метрика, а шта му измиче и твори самосталан облик ритмичке организације, не може се рећи унапред. Одговор на то питање у сваком поједином случају може дати само конкретна метричка анализа. Међутим, у свему што спонтано препознајемо као стих увек су присутна оба елемента, и зависност од језичког система и аутономност у односу на њега. Отуда, каже Јакобсон на крају књиге *О чешком стиху*, прозодијска својства језика не одређују једнозначно систем версификације:

„Мислим да се версификација никада не може у целини извести из постојећег језика. Ако је версификација тражено X, а дати су нам само прозодијски елементи језика, добијамо неодређену једначину, то јест могућност неколико вредности за X.

Да би се избегли неспоразуми, треба подвући да би био погрешан закључак о произвољности односа између језика и стиха. Број могућих решења једначине је, наравно, ограничен: форма врши насиље над материјалом, али том насиљу има граница и с њиховим прекорачењем оно постаје неподношљиво. С друге стране, не сме се изгубити из вида да се уместо једног обавезног решења у историји стиха понекад јавља избор између низа могућих решења, од којих су једна праћена већим а друга мањим насиљем над језиком. Историјски избор овог или оног од замисливих решења често је условљен појавама које излазе из оквира гласовне организације датог језика: постојећом естетичком традицијом, односом датог песничког правца према тој традицији и културним утицајима“.⁵

Комбинујући своје две поставке (стих као суштински језичка а ипак аутономна јединица), Јакобсон је тако дошао до истраживачког програма који, насупрот поједностављеним схемама традиционалне метрике, први пут отвара могућност да се сагледа сва сложеност стиха и његовог устројства. У примени тог програма, у првом плану некад може бити оно што стих чини аутономним у односу на језички систем, а некад оно што га чини зависним од њега. Али, то увек остају два суштински комплементарна аспекта: колико је тачно да је стих „организовано насиље над језиком“, толико је тачно — како је рекао Трубецкој приказујући Јакобсонову књигу — да

⁵ Jakobson 1923, *СИ*, V: 121. Почетне реченице другог пасуса не налазе се у првом издању Јакобсонове књиге. Оне су додате у чешком преводу (в. Jakobson 1926: 120) и преузете су у каснијим руским издањима да би се отклонило утисак да Јакобсон негира ограничења која сам језик поставља „насиљу песничке форме над материјалом“. Овај приговор први је изнео Трубецкој у свом иначе врло повољном приказу Јакобсонове студије. Види Трубецкој 1923: 459.

„стрпљење језика ипак није безгранично и да се свако насиље над језиком не може отрпети“.⁶

За разлику од самог Јакобсона, кога је у студији о чешком стиху више интересовала метричка креативност песника и њом изазвано особено „насиље над језиком“, Трубецкој у свом приказу подвлачи другу, језику окренуту страну Јакобсоновог истраживачког програма:

„У сваком језику постоје елементи који се овако или онако морају искористити у прозодији ако она жели да буде способна за живот: такав елемент је, рецимо, у руском акценат, а у пољском бројање слогова. Руска прозодија која би пренебрегла акценат или пољска која би пренебрегла број слогова не би била способна за живот: дела Мајаковског на руском се ипак схватају као стихови, али на пољском би то била проза. На тај начин, број 'насиља' која су могућа или допуштена у датом језику увек је ограничен и одређен је карактером тог језика. И само у оквиру тог ограниченог броја теоријски могућих прозодија избор ове или оне од њих измиче предвиђању лингвиста и заиста зависи од културноисторијских фактора“.⁷

Тек кад се за један језик бар приближно утврди број и карактер могућих прозодија, моћи ће да се прецизно сагледају и оцене различити аспекти метричке еволуције: и метричка оригиналност песника експериментатора као што су Хопкинс у Енглеској или Мајаковски у Русији, и метричке иновације мање радикалне природе (Махин јамб у Чешкој, јамб Лазе Костића код нас, итд), и преломне замене старог система версификације новим у читавој поезији једног језика, па и неуспеле метричке реформе за које као да је било језичких услова.⁸ Међутим, и без оваквих сазнања изгледа јасно да сви ти случајеви имају нешто заједничко, колико год се иначе разликовали међу собом; о судбини новог система версификације односно новог метра не одлучују његова „природност“ и блискост говорном језику или одсуство тих својстава, а још мање наводна сагласност или несагласност с „духом језика“. У овом погледу метричка истраживања за последњих седам деценија потпуно су дала за право Јакобсону. „Није 'природност' ионако суштински вештачког песничког језика“, могло би се и данас рећи с Трубецким, „оно што доводи до победе једног или другог система версификације, већ су то различити културноисторијски фактори, песничка традиција, ауторитет класика, страни утицаји и слично“.⁹

⁶ Трубецкой 1923: 459.

⁷ Трубецкой 1923: 459. Као традиционални метричари, Трубецкој термином „прозодија“ означава скуп језичких елемената који служе као основа версификације и скуп правила која важе за те елементе.

⁸ Јакобсонова књига *О чешком стиху* добрим делом је посвећена једној неуспелој реформи ове врсте, то јест покушајима с почетка 19. века да се у чешку поезију увде квантитативна версификација. По Јакобсоновом, данас углавном прихваћеном мишљењу, чешки језик пружа бар исто толико погодности версификацији заснованој на квантитету колико версификацији заснованој на акценту, али је ова друга однела превагу захваљујући јачим културним утицајима који су је подржавали. „Победа 'акцентатске' версификације над квантитативном код Чеха не објашњава се њеном већом природношћу колико намствљивијом традицијом“ (Jakobson 1923, *SW*, V: 116).

⁹ Трубецкой 1923: 459.

ЈЕЗИК И РИТМИЧКИ ФАКТОРИ СТИХА. Поред разматрања о општој природи стиха и узроцима метричке еволуције, књига *О чешком сџиху* садржи још једну идеју која је извршила велики утицај на каснија метричка истраживања. Ослањајући се на анализу класичног руског јамба коју су претходних година развили Томашевски и он сам¹⁰, Јакобсон претпоставља да на ритам стиха систематски утиче више фактора него што је то склона да призна традиционална, школска метрика. Зато он предлаже да се у устројству сваког стиха, без обзира којем систему версификације припада, у начелу разликују три врсте чинилаца. Прво, неки елемент који представља фонолошку основу ритма и који је најчешће, мада не и увек, носилац основног ритмичког импулса; друго, за њега везани ПРАТИЛАЧКИ ЕЛЕМЕНТИ ритма, један или више њих, који немају фонолошки карактер; и, треће, за њега невезани, АУТОНОМНИ ЕЛЕМЕНТИ ритма, такође један или више њих, који поседују фонолошки карактер.¹¹

Незадовољство традиционалном метриком и њеном склоношћу да игнорише све ритмичке факторе који нису директно обухваћени метричким образцем није био једини разлог да Јакобсон формулише овакав оквир за метричку анализу. Подстакнут сосировским идејама, које су после објављивања *Курса ојшџе лингвистџке* (1916) почеле да се шире целом Европом, он је пре других схватио да се у метричкој анализи мора водити рачуна и о језичкој функцији фактора који систематски утичу на ритам стиха; отуда његова класификација не разврстава те факторе само на основу њихове улоге у структури стиха већ узима у обзир и место које они имају у гласовном устројству датог језика. Овај фонолошки приступ стиху један је од најважнијих Јакобсонових доприноса метричкој теорији. Његове предности нарочито су јасне у поређењу с „акустичким“ приступом стиху, врло утицајним почетком 20. века, у којем се стих посматрао искључиво као јединица звучања, лишена сваке унутрашње везе са значењем. Странице на којима Јакобсон критикује „акустичку прозодију“ Сиверса, Сарана и Верџеја, уједно бранећи фонолошки приступ, с правом се сматрају једним од кључних методолошких полазишта модерне метрике.

Основну идеју „акустичког“ приступа најбоље је изразио Саран када је рекао да се теоретичар стиха, „ако се не бави стилистиком, према стиховима мора односити као странац који пажљиво слуша стихове а не разуме њихов језик“.¹² Овај став нема за последицу само легитимно раздвајање питања ритма од питања значења, које нам омогућава да описујемо ритмичку структуру стихова остављајући по страни чињеницу да они исказују овај а не онај, један а не други смисао. Како је добро видео Јакобсон, последице Сарановог става далеко су радикалније. Ако се стих посматра САМО као јединица звучања, фонолошки елементи датог језика, они чијим се посред-

¹⁰ Највећи значај овде имају радови Томашевског о Пушкиновом четворостопном и петостопном јамбу. Види Томашевский 1929: 94–137 и 138–253.

¹¹ Jakobson 1923, *SH*, V: 45–46.

¹² Jakobson 1923, *SH*, V: 20.

ством у том језику могу изразити разлике у значењу, губе своју специфичност у односу на нефонолошке: на плану чистог звука, између једних и других елемената очигледно не постоји никаква разлика. Но, како је реч својом материјалном страном управо утврђен спој фонолошких елемената, у стиху схваћеном на Саранов начин уопште неће бити могуће препознати и издвојити речи, као ни било какве веће јединице састављене од њих. То значи, с правом каже Јакобсон, да Саранов став има две „погубне последице“ за метричку анализу: (а) неразликовање ФОНОЛОШКИХ од НЕФОНОЛОШКИХ елемената језика и, следствено томе, (б) искључивање појма РЕЧИ из метрике.¹³

Да бисмо илустровали Јакобсонов закључак, узмемо два одломка из *Максима Црнојевића* Лазе Костића, Анђелијине речи Радоју из првог чина, *Ох, да сам нешто ја голубица. / Да сама шај понесем бели лист*, и Максимова обраћање сужњу из трећег, *Један ми прашак твоје силе дај, / Да њим понесем мџа јада свети*.¹⁴ Ритмичке сличности и разлике између завршних стихова, *Да сама шај понесем бели лист* и *Да њим понесем мџа јада свети*, веома су упадљиве. Оба стиха су савршено правилни јампски десетерци, са свих пет остварених јакних времена, и то увек помоћу акцента: ненаглашена дужина ниједном се не јавља као „носилац метра“. Од тих пет јакних времена, по два остварују наглашене једносложнице, у првом стиху на четвртом и десетом (*шај, лист*), а у другом на другом и десетом слогу (*њим, свети*). Захваљујући томе, оба стиха имају узлазно обојен ритам, карактеристичан за Костићев јамб. Узлазност ритма је изразитија у првом случају, где се и први полустих завршава наглашеном једносложницом (*шај*); у другом стиху који, као већина српских јампских десетераца, има цезуру после петог а не после четвртог слога, наглашена једносложница (*њим*) јавља се на почетку уместо на крају првог полустиха. Асиметричан силабички (4 + 6), први стих је симетричнији од другог по распореду наглашеног квантитета: по два дуга акцента (*сама, шај — бели, лист*) налазе се с обеју страна јединог кратког (*понесем*). Насупрот томе, силабички симетричан други стих (5 + 5) ближи је асиметрији својим распоредом наглашеног квантитета: три дуга (*њим, мџа, свети*) и два кратка акцента (*понесем, јада*) у њему се смењују један за другим. Најзад, остављајући по страни наглашене једносложнице на којима су могући само силазни акценти, први стих има два узлазна и један силазни акценат (*сама, понесем — бели*), а други два силазна и један узлазни (*мџа, јада — понесем*). Дакле, као и у погледу места наглашених једносложница и распореда наглашеног квантитета, тако и у погледу тонских одлика наглашених слогова ова два стиха као да представљају две варијанте исте ритмичке фигуре Костићевог јампског десетерца.

Веродостојан опис класичног српског стиха није могућ без овакве метричке анализе, а она је неизводљива уколико се стварно придржавамо ме-

¹³ Jakobson 1923, *SW*, V: 20.

¹⁴ Назначајући прозодијску структуру стихова, изостављамо оне ненаглашене дужине које су метрички гледано занемарљиве. Види Којен 1996: 38–39.

тодолошких упутстава Саранове „акустичке“ метрике. Ако се стихови *Да сама њај њонесем бели лисџи* и *Да њим њонесем мога јада саџи* посматрају искључиво као звучни низови, наше опажање неће у њима моћи да јасно издвоји речи, јер су оне скупови фонолошких, функционално дефинисаних елемената, а не просте јединице звучања. Ни прозодијска својства као што су вокалски квантитет и тонске одлике наглашеног слога, која у српском језику имају фонолошки карактер, у звучном низу као таквом не издвајају се с потребном јасноћом. Контрасти између дугог и кратког наглашеног слога, па и дугог и кратког слога ван акцента, односно између слога под узлазним и слога под силазним акцентом, не би ни издалека били тако јасни за наше опажање и језичко осећање да нису у већем или мањем броју случајева повезани с разликама у значењу. Примери као што су *ѡѡ — ѡѡс, сѡдеѡѡ — сѡдеѡѡ, јада* (gen. sg.), — *јада* (gen. pl.), *ѡѡѡ* (loc. sg.) — *ѡѡѡ* (gen. pl.), *сѡло — сѡло, бѡлѡ* (3. лице sg. презента) — *бѡлѡ* (nom. sg. masc. одређеног придевског вида), *ѡѡѡѡѡ* (3. лице sg. презента) — *ѡѡѡѡѡ* (3. лице sg. аориста), итд. то довољно убедљиво потврђују. Другим речима, као што је рекао Јакобсон у једном раду из тридесетих година изричито се позивајући на Сосиров појам језичке вредности, „улога коју прозодијски елементи имају у датом језичком систему одлучујућа је и за стих“, јер „грађу стиха чине језичке вредности а не голи звуци“.¹⁵

Испитујући ритмичку структуру силабичко-тонског стиха, традиционални метричари најчешће узимају у обзир само елементе који су у најтешњој вези с метричким обрасцем, то јест број слогова, распоред акцената и цезуру (у случају метара који је поседују). Међутим, за ритмичко осећање је у многим случајевима очигледно да то није све и да на силабичко-тонски ритам систематски утичу и фактори чије деловање уопште није регулисано метричким обрасцем. Јакобсон је први уочио да се ти фактори не само разликују од једног језика до другог, што је очигледно чим почнемо да поредимо поезију писану на различитим језицима, већ и да те разлике свуда имају исто објашњење: аутономни елементи ритма, независни од метричког обрасца, увек су елементи који у датом језику имају фонолошки, дистинктиван карактер.

Ово запажање чини основу Јакобсоновог поређења руског и чешког стиха, које полази од различитог положаја акцента и вокалског квантитета у фонолошком склопу руског односно чешког језика. У руском језику акце-

¹⁵ Jakobson 1936, *SW*, V: 148. „Језичким вредностима“ Сосир назива јединице које се јављају на различитим равнима језичке организације а дефинишу се уважавајући кључни принцип да „у језику постоје само разлике“ (Saussure 1972: 166). На пример, ако је реч таква вредност односно јединица, то је зато што обе њене стране, појмовну и материјалну како их зове Сосир, чине искључиво одговарајуће разлике у односу на друге речи истог језика. Отуда, „оно што је важно у речи“, када је посматрамо с њене материјалне стране, „није сам звук, већ гласовне разлике које нам омогућавају да ту реч разликујемо од свих других, јер управо су оне носиоци значења“ (Saussure 1972: 163). На исти начин, каже Јакобсон, слогови не чине грађу стиха као „голи звуци“ већ као „језичке вредности“, као носиоци прозодијских разлика чијим се посредством могу изразити разлике у значењу.

нат може пасти на било који слог речи и има дистинктивну функцију, јер се разликом у месту акцента често изражава разлика у значењу речи (рецимо, *за́мок*, „дворац“ — *замо́к*, „брава“, *руки́*, gen. sg. — *ру́ки*, nom. pl., *сѣио́иѣ*, „стоји“ — *сѣио́иѣ*, „кошта“, итд). Насупрот томе, вокалски квантитет није у руском дистинктиван, јер је у потпуности везан за акценат; руски наглашени слогови по правилу су знатно дужи од ненаглашених, тако да дужина једино доприноси прозодијској проминентности већ ионако истакнутог наглашеног слога. У чешком језику ситуација је обрнута. Чешки, као и руски, има „динамички“ акценат, али он увек пада на први слог речи и самим тим нема фонолошки карактер. За узврат, дистинктивну функцију у чешком има вокалски квантитет чија је дистрибуција у речи потпуно слободна: изузимајући нека ограничења код дужих речи, сваки слог у речи може бити било дуг било кратак, тако да разлике у дужини слога често изражавају разлике у значењу (рецимо, *dal*, „дао“ — *dál*, „даљина“, *drahá*, „драга“ — *dráha*, „пут“, *stála*, „стајала“ — *stálá*, „стална“, итд).

Пошто је у потпуности везан за акценат, квантитет у руском стиху не утиче опипљивије на ритам и представља само пратилачки елемент. Фонолошку основу ритма чини акценат, који је уједно и основни носилац ритмичког импулса, јер се јако време стиха остварује наглашеним, а слабо време ненаглашеним слоговима. Трећи, аутономни елемент ритма у руском стиху је *словораздел*, „граница између речи“, где се под „речју“ подразумева акценатска реч или акценатска целина. Ритмичку улогу овог чиниоца први је подробно описао Томашевски у својим радовима о Пушкиновом јамбу, али ју је тек Јакобсон уклопио у адекватан теоријски оквир. Управо зато што нису везане за акценат, који представља основу ритма а може пасти на било који слог речи, границе између акценатских целина подесне су да буду самосталан извор ритмичких варијација у руском стиху: њихов распоред слободно се пресеца са распоредом акцената и захваљујући томе систематски „сенчи, богати и индивидуално боји ритам“.¹⁶ Улогу оваквог аутономног елемента, који сам има фонолошки карактер а уједно је независан од фонолошке основе ритма, у чешком стиху игра квантитет. Дистрибуција дугих и кратких слогова независна је од распореда акцената и граница између акценатских целина, и то јој омогућава да у чешком стиху буде самосталан извор ритмичких варијација. Пошто је акценат везан за први слог речи, а не слободан као у руском, он уопште нема фонолошки карактер и не може представљати фонолошку основу ритма. Ту основу у чешком стиху чине границе између акценатских целина, чији се распоред због везаности акцената за први слог углавном подудара с распоредом акцената. Акценат је, дакле, овде само пратилачки елемент ритма, мада се — као и у другим силабичко-тонским версификацијама — јако време стиха остварује наглашеним, а слабо време ненаглашеним слоговима.

¹⁶ Jakobson 1930, *SW*, V: 131.

Следећи самог Јакобсона¹⁷, ово поређење између руског и чешког стиха може се сажето представити следећом табелом:

СТИХ	фонолошка основа ритма	пратилачки елементи ритма	аутономни елементи ритма
руски	акценат	квантитет	границе између акценатских целина
чешки	границе између акценатских целина	акценат	квантитет

Различитом улогом коју у стиху играју исти прозодијски фактори („динамички“ акценат, вокалски квантитет, границе између акценатских целина) објашњава се зашто је, и с добрим знањем језика, Русу по правилу туђ чешки а Чеху руски стих. Ритмичке навике створене под утицајем сопственог језика и метричке традиције посебно отежавају тачно опажање варијација које уносе аутономни ритмички елементи попут квантитета у чешком или *словораздела* у руском стиху. „Чудесно ритмичко богатство чешких речи“, каже Јакобсон враћајући се поређењу двеју версификација три деценије после књиге *О чешком стиху*, „испољава се управо у значајким варијацијама с квантитетом“ у чешкој поезији. Међутим, руски језик не познаје слободан, фонолошки дистинктиван квантитет, па стога Рус који „свесно не прилагоди“ своје језичке навике чешком једноставно „неће уочити ове ритмичке варијације, чак ни кад сам тачно опажа или изговара чешке дуге и кратке вокале“. Чех ће, за узврат, под утицајем улоге квантитета у свом језику, бити склон да прида већи значај томе што су „руски наглашени слогови по правилу дужи, а ненаглашени краћи“, тако да ће га се руски стих доимати „као метар с константним, правилним смењивањем дугих и кратких вокала, које ствара осећај заморне монотоније“.¹⁸ Исту врсту узајамног неразумевања изазивају границе између акценатских целина чији је распоред у руском стиху, будући независан од распореда акцената, „извор варијација, који истанчано сенчи песнички ритам“. „Одсуство овог варијационог елемента у чешком стиху“, каже Јакобсон, „оставља на руског посматрача утисак оскудности и монотоније“; док је чешком читаоцу, навикнутом на подударан распоред граница и акцената, „слободна варијациона функција граница речи у руској поезији тако туђа да му руски стих изгледа потпуно лишен варијационих елемената и због тога неподношљиво једноличан“. И „читав карактер стиха“ и „сам начин на који га опажамо“, закључује Јакобсон, вишеструко су зависни од карактеристичног устројства датог језика.¹⁹

¹⁷ Jakobson 1923, *SW*, V: 46.

¹⁸ Jakobson 1953, *SW*, VI/1: 5.

¹⁹ Jakobson 1953, *SW*, VI/1: 5–6.

Закључак који смо управо навели понавља стару Јакобсонову тезу о стиху као суштински језичкој јединици, али у једном погледу његово становиште ни овде, па ни у метричким радовима из тридесетих година, није формулисано тако радикално као у књизи *О чешком стиху*. Реч је о томе да, примењена на силабичко-тонски стих, Јакобсонова трочлана класификација ритмичких фактора има један озбиљан недостатак; она нам не омогућава да на јединствен начин класификујемо акценат, који је у сваком силабичко-тонском стиху основни носилац ритмичког импулса. У неким случајевима акценат ће бити и фонолошка основа ритма, јер у датом језику има фонолошки карактер: такав је, рецимо, руски или српски силабичко-тонски стих. У другим случајевима акценат нема фонолошки карактер, јер је фиксиран на одређеном слогу (рецимо, на првом слогу у чешком), и фонолошка основа ритма се мора тражити другде; такав је, поред чешког, и пољски силабичко-тонски стих, будући да у пољском акценат увек пада на претпоследњи слог речи. Ипак, независно од ових разлика у фонолошком статусу, акценат је и у једним и у другим случајевима основни носилац ритмичког импулса, а метричка правила сваког силабичко-тонског стиха пре свега се односе на то како се у распореду акцената може одступити од метричког обрасца без огрешења о метар.²⁰ Да би се на теоријском плану тој чињеници дала тежина коју она очигледно заслужује, Јакобсонову класификацију најбоље је донекле модификовати; бар у случају силабичко-тонског стиха, она треба да полази од основног носиоца ритмичког импулса, дакле од акцената, а не од мање јасног појма фонолошке основе ритма, којим се после књиге *О чешком стиху* није више користио ни сам Јакобсон.²¹

Изменом коју предлажемо не доводе се у питање ни Јакобсонова драгоценца запажања о улози аутономних ритмичких елемената у појединим силабичко-тонским версификацијама, ни његов општији став да се у устројству стиха увек на неки начин огледа фонолошки склоп датог језика. Да је тако, лако ћемо се уверити ако у оквиру модификоване класификације ритмичких фактора упоредимо три силабичко-тонска стиха, руски, чешки и српски:

СТИХ	основни носилац ритмичког импулса	зависни елементи ритма	аутономни елементи ритма
руски	акценат	—	границе између акценатских целина
чешки	акценат	границе између акценатских целина	квантитет
српски	акценат	границе између акценатских целина	политонија

²⁰ Види Kiparsky 1975: 580–583; Којен 1996: 29–38.

²¹ Карактеристично је да Јакобсон не помиње фонолошку основу ритма ни у радовима о чешком силабичко-тонском стиху, где бисмо то природно очекивали. Види Jakobson 1930, 1935a, 1938.

Улогу аутономног ритмичког елемента коју у руском стиху играју границе између акценатских целина, а у чешком вокалски квантитет, у српском стиху игра акценатска политонија. Са своја два узлазна и два силазна акцента, српски језик пружа песницима велике могућности за ритмичке варијације, нарочито у строгом силабичко-тонском оквиру, и они су се тим могућностима у пуној мери користили. Узмимо као пример следећу строфу Милана Ракића, којом се завршава први део песме „Старост“:

- (1) *То додлазе, драга, све бљйже и бљйже
Нечекани да̀ни нѐмоћи и беде,
Свѐ се чежње га̀се и свѐ стйра̀сти бледе,
И ко нѐман стйа̀роси љре врѐмена стййже.*²²

Два последња стиха изузетно су експресивна захваљујући политонијским контрастима који, како каже Јакобсон, „сечне, богате и индивидуално боје ритам“. Насупрот четири узастопна краткосилазна акцента у завршном стиху, чије понављање као да говори да је долазак старости неминован, стоје четири дуга акцента у претходном стиху, два узлазна и два силазна, која су значењем везана за постојање и нестајање онога што се опире старости. С овим основним контрастом комбинује се политонијска игра унутар трећег стиха: дугоузлазни акценти уоквирују другосилазне, творећи хијазам (чежње га̀се ... стйра̀сти бледе), али се пре сваког пара дугих акцената јавља краткосилазни акценат једносложнице свѐ (Свѐ се ... и свѐ), најављујући исте такве акценте следећег стиха и наговештавајући, на семантичком плану, да старости ништа неће измаћи.

Игра политонијских контраста још је истанчанија у следећој строфи Ракићеве „Јефимије“:

- (2) *Векови су љрдиши и заборав ља̀да,
А још овај наро̀д као нѐкад г̀рца,
И мѐни се чини да су на̀ша ср̀ца
У грудима шво̀јим ку̀цала још ља̀да...*

У читавој строфи, с једним изузетком, краткосилазни акценти се јављају само у другом полустиху, док се у првом полустиху, опет с једним изузетком, јављају искључиво узлазни акценти. Дугосилазних акцената уопште нема. Сви стихови, осим другог, садрже по четири акцента, два у првом и два у другом полустиху, тако да се политонијски контраст између узлазних акцената на почетку и краткосилазних акцената на крају сваког стиха подвлачи и на овај начин. Два изузетка која смо поменули чине по-

²² Знаком „_“ означавамо да се дата реч дезакцентује и спаја са суседном речју (или речима) у једну акценатску целину. За правила дезакцентовања у српском силабичко-тонском стиху, види Којен 1996: 119– 129.

литонијску структуру строфе још сложенијом. Краткосилазни акценат на почетку другог стиха (*A jõhi õvaļ nārõd...*) и паралелни краткоулазни акценат на крају четвртог (*... kũçala jõhi jãda*) варирају основну ритмичку фигуру, повезујући два парна стиха и уједно их супротстављајући непарним.²³

Читалац коме промакну ритмички ефекти политонијских паралелизама и контраста неће бити у стању да уочи сву разноврсност српског стиха и он ће му изгледати далеко монотонији него што стварно јесте, као што руски или чешки стих делују једнолично некоме ко не уочава ритмичке ефекте засноване на игри акцената и *словораздела* односно на дистрибуцији вокалског квантитета. У свим овим случајевима извор истанчаних ритмичких варијација је неки прозодијски елемент који у датом језику има фонолошки карактер: та чињеница једна је од најбољих потврда Јакобсонове тезе да „грађу стиха чине језичке вредности а не голи звучи“.

Наша модификована класификација ритмичких фактора у силабичко-тонском стиху у још неколико тачака се разликује од Јакобсонове. Прво, утврђена силабичка схема коју захтева сваки силабичко-тонски стих може се сматрати нечим већ претпостављеним ако се у средишту класификације налази акценат као основни носилац ритмичког импулса. Јер, без правилног смењивања јаких и слабих слогова уопште нема силабичко-тонског ритма, а оно очигледно подразумева једнаке силабичке интервале у којима се очекује понављање основног ритмичког сигнала. Ако се, напротив, служимо појмом фонолошке основе ритма, везу са силабичком схемом није лако успоставити и класификација у најбољем случају остаје непотпуна. Друго, према нашој класификацији акценат је основни али не нужно и једини носилац ритмичког импулса: у српском стиху, а можда и у чешком, под одређеним прозодијским условима јако време може да остварује и ненаглашена дужина.²⁴ Треће, у Јакобсоновој класификацији пратилачки ритмички елементи у потпуности су везани за елемент који представља фонолошку основу ритма. Наша класификација у овом погледу је мање рестриктивна. Границе између акценатских целина су зависан ритмички елемент и у чешком и у српском стиху, мада је само у првом њихов распоред, не рачунајући проклитике, потпуно одређен распоредом акцената. У српском језику акценат није фиксиран на одређеном слогу као у чешком или у пољском, али није ни слободан као у руском. У вишесложним речима он може пасти на сваки слог осим на последњи, с тим што су силазни акценти везани за први слог: само се узлазни акценти слободно јављају на свим нефиналним слоговима вишесложних речи. То значи да је код двосложних речи, не рачунајући проклитике, распоред граница између акценатских целина, као у чешком или пољском, потпуно одређен распоредом акцената; тек код тро-

²³ Као ни у претходно цитираној строфи из „Старости“, ни овде игра политонијских контраста није семантички неутрална. Али говорити о њеном значењском аспекту сувише би нас удаљило од основне теме овог рада.

²⁴ За српски стих, види Којен 1996: 87–110. За чешки стих, види Jakobson 1923, *SW*, V: 90–92. Уп. и Mukařovský 1948a: 295–296, 1948b: 62–63; Nováková 1947.

сложних и више него тросложних речи, уколико су под узлазним акцентом, положај граница у односу на акценат постаје слободан као у руском. У целини гледано, према томе, границе између акценатских целина представљају зависан ритмички елемент и у српском силаботонизму, мада та зависност није потпуна и оставља места за ритмичке варијације које у чешком или пољском стиху нису могуће.

Последња тачка у којој се наша класификација разликује од Јакобсонове вероватно је теоријски најзанимљивија. Ми претпостављамо да у силабичко-тонском стиху и зависни и аутономни елементи ритма морају имати фонолошки карактер: уз силабичку схему и акценат, на ритам силабичко-тонског стиха опипљивије утичу само они прозодијски елементи који у датом језику врше дистинктивну функцију, то јест могу бити искоришћени да се изразе разлике у значењу.²⁵ На овај закључак упућују нас и теоријски и емпиријски разлози. Ако се сложимо с Јакобсоном да „грађу стиха чине језичке вредности а не голи звуци“, не треба очекивати да прозодијски елементи без дистинктивне функције у неком језику имају стварног утицаја на ритам његовог силабичко-тонског стиха. Конкретна испитивања појединих силабичко-тонских версификација углавном потврђују ту претпоставку. Једини, на изглед парадоксалан изузетак је сам акценат, који је у силабичко-тонском стиху увек основни носилац ритмичког импулса а нема фонолошки карактер у свим језицима где се јавља таква версификација. Али парадокс је само привидан: управо зато што акценат, у комбинацији са силабичком схемом, представља потку сваког силабичко-тонског ритма, он је „задат“ ритмички елемент, чинилац чијим се посредством — како би рекао Јакобсон — остварује „организовано насиље песничке форме над језиком“. Захваљујући томе, силабичко-тонски стих се јавља и у језицима чији му фонолошки склоп не иде много на руку, рецимо у пољском који далеко више погодује силабичкој версификацији. Међутим, могућности које има „задат“ ритмички елемент, носилац „организованог насиља над језиком“, други прозодијски елементи немају: они улазе у састав стиха само ако већ припадају фонолошком склопу датог језика и на основу тога имају повлашћено место у језичкој свести свих којима је то матерњи језик.

ДОМИНАНТА И МЕТРИЧКА ЕВОЛУЦИЈА. Класификација ритмичких фактора коју даје Јакобсон, или њена модификација коју смо ми предложили, представља само оквир за метричку анализу. Полазећи од њега, метричка анализа тек треба да утврди како се понашају ти фактори и који односи међу њима творе структуру стиха. Према томе који тип исказа добија централно место у одговору на ова питања разликују се теоријски правци у

²⁵ Границе између акценатских целина имају дистинктивну функцију у свим језицима, бар уколико претпоставимо да се у сваком језику могу јавити два фонетски идентична низа која се разликују по значењу једино захваљујући различитом месту такве границе. Остављајући по страни интонационе разлике, такви низови би, рецимо, били српске реченице *Тај ни знак да да девојци!* односно *Тајни знак да да девојци?* За метрички важне примере ове врсте који се тичу руског стиха, види Jakobson 1923, *SH*, V: 28–29 и Томашевскиј 1929: 52–53.

метричкој анализи. У ГЕНЕРАТИВНОЈ метрици језгро одговора чине искази којима се формулишу различита ПРАВИЛА датог стиха: рецимо, када је реч о силабичко-тонском стиху, метричка правила која одређују шта су допуштена одступања од метричког обрасца а шта недопуштена огрешења о метар или прозодијска правила која одређују шта су јаки а шта слаби слогови. У СТАТИСТИЧКОЈ метрици језгро одговора чине искази којима се констатују ритмичке ТЕНДЕНЦИЈЕ датог стиха, укључујући и оне које се остварују без икаквог изузетка; ове последње представљају ритмичке или метричке константе испитиваног стиха, а искази о њима се лако могу преформулисати као правила у оквиру генеративног приступа.

У поређењу са статистичким, метричке теорије генеративног типа поседују две предности. Прво, оне имају јаснију појмовну структуру; таква теорија за неки одређен стих увек представља прецизно утврђен скуп релевантних правила и за њих везаних додатних елемената (као што су метрички обрасци, показатељ метричке сложености, итд)²⁶, док метричке теорије статистичког типа најчешће није лако разликовати од обичног описа ових или оних аспеката структуре стиха. Друго, теорије генеративног типа немају тешкоћа са случајевима који се не могу адекватно сместити на простој скали: слабије изражене ритмичке тенденције — јаче изражене ритмичке тенденције — ритмичке или метричке константе. У многим силабичко-тонским версификацијама, на пример у енглеској или у српској, уз метричка правила се јављају и допунски услови, који варирају од раздобља до раздобља, од једне песничке школе до друге, па и од песника до песника. То су услови који допуштају да се без огрешења о метар понекад прекораче и сама метричка правила, али су у исти мах довољно рестриктивни да не доводе у питање централни положај тих правила у датој версификацији. Њихово постојање значи да се метричка норма не може у целини одредити на јединствен начин: понеки стих прихватљив у Шекспировом јамбу није прихватљив у Милтоновом и обрнуто, у строжем Поуповом јамбу 18. века нису прихватљиви стихови који су прихватљиви у Милтоновом односно у Шекспировом јамбу, итд.²⁷

У статистичкој метрици, коју је створио Томашевски својим радовима о Пушкиновом јамбу а класичан облик јој дао Кирил Тарановски²⁸, оваква „двостепена“ метричка норма не може се описати на адекватан начин. Чим једно метричко правило допушта одступања, каква год та одступања била, оно се за статистичку метрику своди на обичну ритмичку тенденцију веће или мање јачине: на простој скали статистичких вредности којом она оперише, од слабије изражених ритмичких тенденција до ритмичких константи, никакво друго решење није ни могуће. У случају класичног руског стиха, који су испитивали Томашевски и Тарановски, ова тешкоћа се не јавља, јер његова метричка правила важе без икаквих одступања тако да им одговарају ритмичке константе; али ако се посматра силабичко-тонски стих уопште,

²⁶ Види Којен 1996: 25–42.

²⁷ Види, рецимо, Kiparsky 1975, 1977.

²⁸ Види Тарановски 1939, 1953.

или силабичко-тонски стих у словенским језицима, ствари стоје сасвим друкчије. Метричка правила често важе с допунским условима, а то ипак не доводи у питање силабичко-тонски карактер стиха, нити — како се понекад тврди — нужно представља приближавање силабичкој версификацији. Јер, метричка правила која имају строго одређене допунске услове нису обичне ритмичке тенденције, чији је ефекат сразмеран броју случајева у којима се остварују; да није тако, јасно је већ и по томе што само нека одступања од њих остају у границама метричке норме.²⁹

Ово теоријско ограничење статистичког приступа има и опипљиве практичне последице: статистички метричари често могу само приближно да опишу метричку структуру силабичко-тонског стиха, нарочито када је реч о допуштеном померању акцента на слабо време. Пошто у структури стиха не виде ништа осим ритмичких константи и ритмичких тенденција, њих сама теорија којом се користе спречава да направе разлику између метричких правила, допунских услова уз њих и обичних ритмичких тенденција; а то значи да ће им свуда где је та разлика релевантна измаћи и сама метричка правила датог стиха. Овај приговор се може упутити и Јакобсону који је, уз Томашевског, највише утицао на развој статистичке метрике и први применио њене методе изван области руског стиха, пре свега на чешку силабичко-тонску версификацију.³⁰ Упркос низу бриљантних запажања о специфичним одликама чешког стиха 19. века, нарочито Махиног и Ербеновог „романтичарског јамба“, тешко би се могло рећи да је Јакобсон описао Махин или Ербенов стих с прецизношћу с којом је Томашевски описао Пушкинов јамб или Тарановски руске двосложне метре 18. и 19. века. Разлог по свој прилици лежи у томе што Јакобсону, као статистичким метричарима уопште, измичу метричка правила којима не одговарају ритмичке константе; као што су Тарановском измакла метричка правила српског романтичарског и постромантичарског стиха, или Марини Тарлинској метричка правила Шекспировог јамба³¹, тако ни Јакобсон, рекли бисмо, није успео да разлучи Махина и Ербенова метричка правила од општих ритмичких тенденција њиховог стиха.

Између Јакобсоновог схватања метричке анализе и схватања каснијих статистичких метричара ипак постоји једна важна разлика. Формулишући своју верзију статистичког приступа стиху, Јакобсон поделиу на ритмичке константе и ритмичке тенденције везује за једну идеју којој је он сам придава велики значај, а која није нашла много одјека у каснијој статистичкој метрици. То је идеја да деловање различитих фактора који систематски утичу на ритам стиха не представља прост „збир поступака“, како се мислило у раном руском формализму; напротив, утицај једних фактора претежнији је од утицаја других, што значи да се међу њима успоставља одређена хијерархија. Ова идеја се јавља већ у чланку „О превођењу стиха“

²⁹ У српском романтичарском стиху допуштена одступања од метричких правила директно су везана за прозодијске одлике српских акцената, што најбоље показује да у природи допунских услова не мора бити ничег случајног. Види Којен 1996: 181–186, 242–247.

³⁰ Види Jakobson 1930, 1935a, 1938. Уп. и Jakobson 1933a.

³¹ Види Тарановски 1954; Tarlinskaja 1987.

(1930), у којем Јакобсон први пут уводи поделу на ритмичке константе и ритмичке тенденције:

„Приликом испитивања ритмичке структуре песничког дела мора се најпре утврдити који су језички елементи ритмотворни фактори. Ритмотворни фактори су они језички елементи који показују одређену РИТМИЧКУ ТЕНДЕНЦИЈУ. Различити елементи, или исти елементи у различитим деловима стиха, испољавају ритмичку тенденцију у променљивом степену, чиме се успоставља ХИЈЕРАРХИЈА тенденција — појава која је од суштинске важности за разумевање својстава ритмичке структуре. Крајњу тачку ритмичке тенденције представља РИТМИЧКА КОНСТАНТА. Поред ритмотворних елемената, у ритмичкој структури постоје и АУТОНОМНИ ЕЛЕМЕНТИ, који не стварају ритмички импулс, већ сенче, богате и индивидуално боје ритам“.³²

У чланку који смо управо цитирали Јакобсон не каже зашто је хијерархија ритмичких тенденција посебно важан елемент у устројству стиха, нити објашњава у којем смислу и ритмичке константе и остале ритмичке тенденције представљају само аспекте јединствене метричке структуре. И једно и друго он ће учинити у каснијим радовима из тридесетих година, нарочито у два рада из 1935, „Доминанта“ и „Напомене о Ербеновом делу“. Погледајмо најпре како Јакобсон прецизније одређује однос ритмичких константи и ритмичких тенденција према метру:

„Какав је однос СТИХА према МЕТРУ? Стихови који припадају једној целини имају тенденцију ка закономерности. За једне елементе стиха та закономерност је обавезна, за друге је пука тенденција, а на треће се уопште не односи. Ако низ стихова има исту тенденцију, апстрахујемо ове заједничке елементе појединих стихова и осећамо ту идеалну схему као самосталну вредност, иманентну песничкој целини, која се у односу на претходне стихове одикује ритмичком сталношћу а у односу на потоње стихове остварује као ритмички импулс. Та идеална схема је метар песме, гравитациона тачка којој теже поједини стихови. Неким својим елементима та схема је обавезна за све стихове дате целине, то су такозване МЕТРИЧКЕ КОНСТАНТЕ; други елементи идеалне схеме присутни су само у делу стихова, а тенденција ка јављању појединих елемената може бити различите јачине; песничкој целини је, дакле, иманентна одређена ХИЈЕРАРХИЈА РИТМИЧКИХ ТЕНДЕНЦИЈА“.³³

Највише место у хијерархији ритмичких тенденција припада деловању оног фактора који Јакобсон назива ДОМИНАНТОМ. Овим појмом Јакобсон се користи на више равни, примењујући га и на стих, и на песничко дело као такво, и на песнички канон у смислу скупа норми важећих за неки жанр, па и на уметност једног раздобља посматрану у целини. Ми ћемо размотрити само прву и, чини нам се, најмање спорну примену овог појма, остављајући по страни све друге које нису непосредно везане за стих.³⁴ У тој равни, која нас овде једино занима, појам доминанте омогућава Јакобсону да објасни

³² Jakobson 1930, *SW*, V: 131.

³³ Jakobson 1935a, *SW*, V: 527–528. Уп. и Jakobson 1933b, *SW*, IV: 53.

³⁴ За Јакобсонову примену појма доминанте на песничко дело као такво, види Којен 1978: 17–20.

оно што је дотле само констатовао; његова примена открива зашто се различити фактори који систематски утичу на ритам стиха увек налазе у хијерархијском односу односно зашто је, како каже сам Јакобсон, „песничкој целини иманентна одређена хијерархија ритмичких тенденција“.

На самом почетку истоименог рада Јакобсон дефинише доминанту као елемент који „јамчи за целовитост структуре“ и уједно представља њено „специфично обележје“. Тако дефинисан појам одмах затим се примењује на стих:

„Специфично обележје везаног говора очигледно је његов прозодијски склоп, његов облик стиха. На изглед, ово је обична таутологија: стих је стих. Но, морамо стално имати на уму да елемент који даје специфичност одређеној врсти језика доминира целом структуром; он је њен обавезни и незаменљиви конституент који доминира над преосталим елементима и врши на њих директан утицај. Међутим, сам стих нити је једноставан појам нити представља нерашчлањиву јединицу. Стих је систем вредности; као и сваки други систем вредности, он поседује сопствену хијерархију виших и нижих вредности, и једну кључну вредност, доминанту, без које (у оквиру датог књижевног периода и датог уметничког правца) не би могао бити схваћен и оцењен као стих“.³⁵

Јакобсон формулише своје становиште с крајњом сажеташћу, тако да импликације ових поставки по метричку анализу готово да и нису назначене. Међутим, он те поставке даље развија на једном примеру који у приличној мери отклања ову тешкоћу и који ћемо зато навести у целини:

„У чешкој поезији четрнаестог века незаменљиво обележје стиха није била силабичка схема већ рима, пошто је било песама у којима стихови нису имали једнак број слогова (такозвани 'безразмерни' стихови), а ипак су схватани као стихови, док неримовани стихови нису били толерисани у том периоду. С друге стране, у чешкој реалистичкој поезији друге половине деветнаестог века рима је била факултативан поступак, док је силабичка схема представљала обавезну, незаменљиву компоненту, без које стих није био стих; с тачке гледишта те школе, слободни стих сматран је неприхватљивом аритмијом. За данашњег Чеха васпитаног на модерном слободном стиху, ни рима ни силабички образац нису обавезни за стих; уместо тога, обавезну компоненту представља интонационо јединство — интонација постаје доминанта стиха. Ако бисмо упоредили правилан размерни стих старе чешке *Александријаде*, римовани стих реалистичког раздобља и римован размерни стих данашњице, у сва три случаја видели бисмо исте елементе — риму, силабичку схему и интонационо јединство — а различиту хијерархију вредности, различите специфичне елементе који су обавезни, незаменљиви; управо ти специфични елементи одређују улогу и структуру других компонената“.³⁶

³⁵ Jakobson 19356, *SW*, III: 751.

³⁶ Jakobson 19356, *SW*, III: 751–752. У чешкој историјској метрици „размерним“ (*rozměrný*) стиховима се називају они који поштују утврђену силабичку схему тако да имају једнак број слогова, а „безразмерним“ (*bezrozměrný*) они за које то није тачно тако да број слогова варира из стиха у стих.

У светлу овог примера, могли бисмо рећи да Јакобсоново становиште садржи четири основне идеје. Прво, доминанта је обавезна, незаменљива компонента датог стиха, „без које он не би могао бити схваћен и оцењен као стих“: њу, дакле, бар делом одређујемо позивајући се на његове ритмичке константе. Друго, остали елементи који творе устројство стиха потчињени су доминанти. Она „врши на њих директан утицај“, одређујући „улогу и структуру датих компонената“ које заједно с њом обликују ритам стиха. Треће, као последица претходне поставке, стих поседује „сопствену хијерархију виших и нижих вредности“, с доминантом на врху, и то је један од суштинских аспеката његовог устројства. Према томе, хијерархија ритмичких тенденција, коју нам открива статистичка анализа стиха, није никаква случајна појава; у њој се бар делом огледа однос између доминанте и других фактора који систематски утичу на ритам стиха. Четврто, у зависности од тога шта је доминанта а шта су њој потчињене компоненте, исти скуп језичких елемената може бити организован у стих на више начина. Како показује Јакобсонов пример из чешке поезије, ритмичке структуре које настају на тај начин не разликују се тек у метричкој анализи; разлику међу њима лако препознаје и иоле истанчаније ритмичко осећање.

Овакви случајеви најбоља су потврда да је појам доминанте користан, па и неопходан у метричкој анализи. Није ретко да су, узети појединачно, одређени елементи који систематски утичу на ритам стиха на изглед слично употребљени у два или три неоспорно различита метра. Разлике између тих метара не могу бити последица присуства различитих конституената у устројству стиха; напротив, оне се могу објаснити само полазећи од Јакобсонове претпоставке да су ту ИСТИ језички елементи сваки пут на друкчији начин организовани у стих. Разуме се, та претпоставка логички нас још не обавезује да прихватимо његову теорију доминанте у целини, па чак ни да се служимо самим појмом доминанте. Али у њеном светлу је јасно да морамо прибећи било Јакобсоновој, било некој сличној теорији ако желимо да објаснимо интуитивно очигледне разлике између појединих метара.

Као пример могу да нам послуже три српска десетерца чији су конституенти, узети појединачно, добрим делом подударни. То су 1) асиметрични епски десетерац Вукових збирки, метар наших најпознатијих народних песама; 2) асиметрични романтичарски десетерац, метар „Бачког растанка“ Бранка Радичевића, неких раних песама Ђуре Јакшића („Осман-ага“) и Лазе Костића („Хафисов сан“), многих песама у Змајевим *Ђулићима*, итд.; и 3) асиметрични постромантичарски десетерац, метар којим су писали Војислав Илић („Преко плоча и гробова људи...“, „Светковина Ладе“), Дучић („Самоћа“), Сима Пандуровић („Потрес“, „Немир“), Дис („Нирвана“, „Прва звезда“, „Слутња“), итд.

Када се кључни ритмички фактори посматрају изоловано једни од других, као у класичној статистичкој метрици, сличности између ових трију десетераца су очигледне. Прво, сва три десетерца имају исти обавезан број слогова. Друго, сва три имају сталну цезуру после четвртог слога, која је уз то у народном десетерцу практично обавезна; од поменутих песника цезура је ослабљена само код Пандуровића, који је сразмерно често помера ван

њеног канонског положаја.³⁷ Треће, у сва три десетерца четврти и десети слог, завршни слогови полустиха, обавезно су ненаглашени; ова негативна тонска константа у теоријском погледу је вероватно најзанимљивија сродност између народног и два уметничка десетерца. Најзад, четврто, у сва три десетерца парни слогови далеко су ређе наглашени него непарни; са становишта статистичке метрике сваки од њих показује, како каже Тарановски за епски десетерац, „очигледну трохејску тенденцију у распореду акцената“.³⁸ Уз забрану акцента на четвртом и десетом слогу, та одлика као да упућује на закључак да у сва три случаја имамо посла с истим силабичко-тонским метром, трохејским десетерцем. Опредељујући се сасвим недвосмислено за ово становиште, Тарановски чак каже да је „из народне поезије трохејски стих прихваћен и у уметничкој“, при чему је и у њој „потпуно сачувао своју силабичку и акценатску структуру“.³⁹

Без обзира на поменуте и друге сличности између трију српских десетераца (рецимо, у погледу распореда граница између акценатских целина), закључак да су то три облика једног истог метра ипак је потпуно неодржив. Јуначки десетерци Вукових збирки ритмички се толико разликују од романтичарских, а поготову од постромантичарских асиметричних десетераца да је њихово свођење на заједнички метрички именитељ из основа погрешно. Погледајмо прве строфе двеју постромантичарских песама у десетерцу, Војислављеве „Преко плоча и гробова људи...“ и Дисове „Нирване“:

(3) а. *Преко њлоча и гробова људи
Тавна њрдиљост њ њо љх љравом скрѡва,
Млади њуѡник са ѡреѡѡом блуди
И будућност ѡ заносу снѡва.*

б. *Ноћас су ме ѡходили мрѡви,
Нова гробља и векови сѡари;
Прилазили к мѡни као жрѡви,
Као боји ѡролазности сѡари.*

Чак и кад би се у Вуковим збиркама нашли узаstopни десетерци с истим распоредом акцената и граница између акценатских целина какав имају (3а) односно (3б), њихов ритам би био друкчији од ритма тих строфа, и то не само зато што су они неримовани а постромантичарски (као и романтичарски) десетерци римовани. Много важније од тога је да сваки од трију асиметричних десетераца има друкчију доминанту, која условљава друкчију организацију језичких елемената у ритмичку целину стиха.

Епски десетерац Вукових збирки уопште није силабичко-тонски него силабички стих. То значи да његов метрички образац не разликује јаке и

³⁷ За дефиницију сталне и ослабљене цезуре у српском стиху, види Којен 1996: 200, а о цезури уопште Којен 1996: 325–340.

³⁸ Тарановски 1954: 16.

³⁹ Тарановски 1954: 16–17.

слабе силабичке положаје, као што је то случај у силабичко-тонском стиху, већ прописује само број силабичких положаја и поделу стиха цезуром на први, четворосложни и други, шестосложни полустих. Метричка правила епског десетерца даље спецификују овај основни образац: она се односе на интонационо јединство стиха и полустихова, као и на допуштене комбинације вишесложних и једносложних акценатских целина у сваком полустиху. На пример, једносложне акценатске целине допуштене су само у првој половини полустиха. У ретким стиховима Вукових збирки у којима се такве акценатске целине налазе у другој половини полустиха (*Најпрва кћер Мишаила бана, Или си луд и ништа не знадеш, Да се њему њо бијел грош даде, Да видимо чија је сад Мачва*, итд.)⁴⁰ десетерачки ритам очигледно је повређен. Према томе, обавезна ненаглашеност четвртог и десетог слога није самостално метричко правило епског десетерца, које би указивало на његов трохејски карактер, како је то мислио Тарановски. Она је само последица заједничког деловања метричких правила десетерца и прозодијских законитости српског језика. Пошто је после новоштокавског преношења акценат у српском језику искључен са последњег слога вишесложних речи, а силабичка структура десетерца тражи да његов четврти и десети слог увек буду последњи слог речи (и акценатске целине), јасно је да се на тим слоговима не може јавити акценат вишесложнице; а правило да су једносложне акценатске целине допуштене само у првој половини полустиха искључује преосталу могућност, то јест да се на тим местима нађе наглашена једносложница.⁴¹

Силабичка природа епског десетерца огледа се и у великој строгости захтева који се тичу броја слогова и цезуре. Јуначки десетерац са девет или једанаест слогова једноставно је метрички неисправан, будући да сваком силабичком положају у метричком обрасцу мора одговорати један и само један слог у стиху. У версификацији романтичарских и постромантичарских песника однос између силабичких положаја и језичких слогова је нешто флексибилнији. Под одређеним, врло рестриктивним условима стих који има слог мање односно слог више од броја силабичких положаја у метричком обрасцу ритмички је потпуно самерљив са другим, силабички канонским стиховима.⁴²

У погледу цезуре епски десетерац само је нешто мање строг него у погледу броја слогова. После четвртог слога увек се јавља не само граница акценатске целине него и главни интонациони прелом унутар стиха, што значи да је померање цезуре изван канонског положаја у десетерцу практично непознато. Веома ретко је могуће да се главни интонациони прелом

⁴⁰ Ако се једносложница *сад* дезакцентује (*Да видимо чија је сад Мачва*), четврти стих је исправан десетерац. У прва три наведена стиха једносложнице (*кћер, луд, грош*) имају лексички карактер и дезакцентовање није могуће.

⁴¹ Колико нам је познато, правило о једносложним акценатским целинама у десетерцу раније није формулисано онако како смо то овде учинили. Ми га ипак нећемо посебно образлагати, јер би то потпуно излазило из оквира овог рада.

⁴² Види Којен 1996: 65–86. Ритмички самерљиви стихови ове врсте су краћи за један слог ако се метар завршава slabим временом (као трохејски осмерац, дактило-трохејски десетерац, јампски једанаестерац, итд.), а дужи за један слог ако се метар завршава jakim временом (као јампски осмерац или јампски десетерац).

унутар стиха оствари и на неком другом месту, а да то не наруши десетерачки ритам, али такви стихови су сасвим изузетни:

(4) а. *Хоћу, богме, моја браћо драга;
Кад ујаку нећу, | да коме ћу?*

б. *Ма не веле Турци: | ако Бог да,
Већ се Турци у силу уздаху...*

Па и овакви стихови, чини нам се, могу се читати и канонски, с главним интонационим преломом после четвртог слога, слично рецимо стиху *Краљ Вукашин | вели: На мене је!* Када се узме у обзир та могућност (*Кад ујаку | нећу, да коме ћу?* односно *Ма не веле | Турци: ако Бог да*), тешко је чак и овде говорити о правом померању цезурс какво се јавља у каснијем, силабичко-тонском стиху.⁴³

За разлику од епског десетерца, и романтичарски и постромантичарски асиметрични десетерац имају силабичко-тонски карактер. То су трохејски десетерци, с метричким обрасцем у којем непарни силабички положаји представљају јако а парни силабички положаји слабо време стиха. Уз то, и један и други метар допушта каталектичко скраћивање стиха за један слог, као уосталом и сви српски силабичко-тонски метри који се завршавају слабиим временом. Оба метра су мање строга од епског десетерца и у погледу унутрашње интонационе структуре стиха: и један и други дозвољава право померање цезуре изван канонског положаја, мада је оно чешће тек у постромантичарском десетерцу. Међутим, упркос овим сличностима у силабичкој организацији и заједничком метричком обрасцу, то су ипак два различита метра, јер се повинују различитим метричким правилима, као што је то уопште случај са српским романтичарским и постромантичарским стихом. Ритмичко осећање нас не вара када нам каже да су Бранкови десетерци у „Гачком растанку“ и Дисови у „Нирвани“, или Змајеви десетерци у *Ђулићима* и Пандуровићеви у *Посмршним њочасцима*, у многоме различити ритмички светови. Као што смо показали на другом месту, метричка правила српског романтичарског и постромантичарског стиха немају у правом смислу заједнички именитељ.⁴⁴

Ово кратко поређење трију српских десетераца показује да се доминанта стиха мора схватити нешто друкчије и апстрактније него што у први мах то можда изгледа. Доминанта се не сме једноставно идентификовати, како би се могло помислити по Јакобсоновим раније цитираним формулацијама, с неким ритмичким фактором као што је акценат, интонација, рима или утврђен број слогова. Сам Јакобсон каже да доминанта „јамчи за целовитост структуре“, да „врши директан утицај“ на остале елементе стиха и да „одређује улогу и структуру“ његових других компонената. Да бисмо оваквим полуметафоричним тврдњама могли да дамо дослован смисао, мо-

⁴³ Види Којен 1996: 330–340.

⁴⁴ Види Којен 1996: 251–259, 274–277 (постромантичарски десетерац).

рамо се позвати не на ритмичке факторе узете изоловано, као просте језичке елементе, већ на те факторе као носиоце основног ритмичког импулса којем се саображава дати стих. То значи да доминанту не можемо одредити без позивања на МЕТРИЧКИ ОБРАЗАЦ и МЕТРИЧКА ПРАВИЛА испитиваног стиха, јер нам управо они откривају шта су суштинске одлике ритмичког импулса који је том стиху својствен. Тек када поступимо на тај начин, Јакобсонове теоријске тврдње о доминанти могу се схватити дословно и, тако схваћене, прихватити као тачне и важне констатације о устројству стиха. Један од најједноставнијих и уједно најбољих примера је опипљив утицај метричког обрасца и метричких правила на синтаксичку структуру стиха. Довољно је, рецимо, упоредити епски десетерац Вукових збирки и јампски десетерац Лазе Костића да би се видело да се у једном случају синтакса прилагођава силабичком обрасцу 4 + 6, с интонационо изразито целовитим стихом изнутра увек рашчлањеним на два јасно издвојена полустиха, а у другом случају силабичко-тонском обрасцу Костићевог јамба, с правилним смењивањем ненаглашених и наглашених слогова и задатим узлазним ритмом.

Овакво схватање доминанте, ослобођено веза с упрошћеним идејама класичне статистичке метрике, није корисно само у упоредној анализи привидно идентичних а у ствари суштински различитих метара. Оно нам на сличан начин може помоћи да прецизно опишемо различите фазе метричке еволуције у поезији једног језика. Како је Јакобсон добро видео већ у књизи *О чешком стиху*, узроци метричке еволуције су разнородни и морају се конкретно утврђивати у сваком поједином случају; али њиховим утврђивањем ни из далека се не исцрпљују задаци дијахронијске анализе стиха. Исто је толико важно, ако не и важније, одговорити на питање шта је садржина метричке еволуције, то јест какве се тачно промене догађају када један систем версификације смењује други у песништву неког језика. Појам доминанте овде је можда још кориснији него у упоредној метричкој анализи, поред осталог и зато што његова примена, како каже Јакобсон, отвара пут за „премошћавање јаза између дијахронијског историјског метода и синхронијског метода хронолошког пресека“.⁴⁵ Како се то постиже Јакобсон илуструје примером жанровске а не метричке еволуције, али његова основна поставка очигледно је применљива и на овај други случај:

„Код еволуције песничких облика није толико реч о ишчезавању једних и појављивању других елемената колико о променама у узајамном односу између различитих компонената система, другим речима о промењеној доминанти. Унутар датог скупа поетских норми уопште, а посебно унутар скупа поетских норми важећих за дати жанр, елементи који су првобитно били секундарни постају примарни и битни. С друге стране, елементи који су првобитно били доминантни постају споредни и необавезни. У раним делима Шкловског песничко дело је било дефинисано као обичан скуп уметничких поступака, док поетска еволуција није била ништа друго до замена

⁴⁵ Jakobson 19356, *SW*, III: 755–756.

једних поступака другима. С даљим развојем формализма, јавило се тачно схватање песничког дела као структурираног система, правилно организованог хијерархијског скупа уметничких поступака. Поетска еволуција састоји се у промени унутар те хијерархије⁴⁶

Схватање да метричку еволуцију чини смена система версификације с различитом доминантом, а истим или готово истим елементима као конституентима стиха, по свој прилици је и лакше бранити него сличан поглед на еволуцију песничких жанрова. Језички елементи који систематски утичу на ритам стиха сразмерно су малобројни, углавном се не мењају од једног система версификације до другог и, што је најважније, релативно се прецизно могу дефинисати. Под овим условима није тешко утврдити у којој мери нам идеја о промени доминанте омогућава да дамо тачан и прегледан опис метричке еволуције, сагласан с чињеницама до којих се долази пажљивом анализом појединих метара и читавих система версификације.

Ако узмемо као пример еволуцију српског стиха од Вукових збирки народних песама до песника као што су Ракић, Дучић, Пандуровић и Дис, вредност Јакобсонове идеје да се сагледати већ легитимичним посматрањем. Под условом да се доминанта одреди како смо то овде учинили, позивањем на метрички образац и метричка правила, у еволуцији српског стиха од почетка 19. до почетка 20. века могу се јасно сагледати три главне фазе. Прву чини народни стих Вукових збирки, који има силабичку доминанту и, у складу с њом, максимално строге захтеве у погледу броја слогова, интонационог јединства стиха и сталне поделе стиха цезуром на канонске полустихове; распоред акцената је, за узврат, само посредно регулисан и за њега не важе никаква самостална правила. Другу фазу чини стих романтичарских песника, од Бранка Радичевића до Лазе Костића, који су створили зrelu силабичко-тонску версификацију, с новом прозодијом у којој се разликују јаки и слаби слогови.⁴⁷ Доминанта њиховог стиха је силабичко-тонска, јер се метрички обрасци и метричка правила пре свега односе на распоред акцената, који је уједно далеко строжи него у народном стиху; захтеви који се тичу броја слогова, интонационог јединства стиха и цезуре такође су строги, али су ипак знатно флексибилнији него у епском десетерцу и другим народним метрима. Трећу фазу чини стих постромантичарских песника, од Војислава Илића до Пандуровића и Диса, који пишу силабичко-тонским метрима као и романтичарски песници и чија се прозодија не разликује од њихове. Али њихов стих ипак има друкчију доминанту од романтичарског, јер се повинује друкчијим метричким правилима; метричка правила постро-

⁴⁶ Jakobson 19356, *SW*, III: 753–754.

⁴⁷ Подстицај за развој романтичарске версификације дали су страни узорци (нарочито немачки, у случају Костићевог јамба и енглески), а донекле и српско песништво првих деценија деветнаестог века, у чијој прилично разнородној, још неубличеној версификацији има и силабичко-тонских тенденција.

мантичарског стиха с једне стране уводе позитивне тонске константе, које романтичарски стих не познаје, а с друге стране су флексибилнија у погледу померања акцента на слабо време него метричка правила романтичарске версификације.⁴⁸

Еволуција српског стиха у 19. веку може се сасвим прецизно описати само на овај начин, позивањем на идеју о промени доминанте, најпре у романтичарској версификацији у односу на народну а затим у постромантичарској у односу на романтичарску. Остављајући по страни риму, вокалски квантитет и акценатску политонију, који никад не одређују основни ритам стиха⁴⁹, ритмички фактори у сва три случаја су исти: број слогова, распоред акцената, распоред граница између акценатских целина, распоред интонационих сигнала. Тачно онако како претпоставља Јакобсон, различит је једино основни ритмички импулс којем се прилагођавају сви други елементи стиха; доминанта је најпре силабичка, затим силабичко-тонска, најзад поново силабичко-тонска али с друкчијим задатим ритмом који одређују нова метричка правила.

Мада је остало без већег утицаја на каснија метричка истраживања, схватање стиха као хијерархијског устројства ритмичких фактора, с доминантом на врху, сигурно је једна од најдубљих Јакобсонових идеја. По значају који има и за синхронијску и за дијахронијску анализу стиха, оно далеко превазилази теоријски оквир статистичке метрике, у којем га је Јакобсон првобитно формулисао. Ми смо зато највише пажње и посветили том схватању, неоправдано запостављеном у данашњој метрици⁵⁰, као и Јакобсоновим идејама о односу између језика и стиха, које су метричкој теорији дале нову, лингвистичку оријентацију.⁵¹ Држећи се ових питања везаних за основе модерне метрике, оставили смо по страни све идеје које припадају Јакобсоновој општој теорији поезије⁵² колико и његовој теорији стиха. Те идеје, међу којима се издваја Јакобсоново схватање семантичке носивости појединих метара⁵³, заслужују посебно разматрање, у какво овде не можемо улазити. Али богатство и дубина Јакобсонових погледа на стих могу се у пуној мери сагледати тек када се и оне узму у обзир.

⁴⁸ За детаљно поређење романтичарског и постромантичарског стиха, види Којен 1996.

⁴⁹ Чини нам се да улогу аутономног ритмичког елемента, коју у романтичарском и постромантичарском стиху игра политонија, у најпознатијем народном стиху, епском десетерцу, игра вокалски квантитет.

⁵⁰ Стицајем околности Јакобсонов рад „Доминанта“ објављен је тек 1971. године, близу три деценије пошто је написан, и ту треба тражити главни разлог што ни идеја доминанте није имала већег одјека.

⁵¹ Код самог Јакобсона метричка интересовања понескад су претходила лингвистичким. Тако се први наговештаји његове фонолошке теорије јављају у књизи *О чешком стиху*. Види Ivić 1965: 35–39.

⁵² Види Jakobson 1960. Уп. и Којен 1978.

⁵³ Види Jakobson 1938, *SW*, V: 464–485. Уп. и Rudy 1976: 506–508.

БИБЛИОГРАФИЈА

- IVIĆ, PAVLE 1965 „Roman Jakobson and the Growth of Phonology“, *Linguistics*, 18, 35–78.
- JAKOBSON, ROMAN 1923 *O češskom стихе, преимущественно в сопоставлении с русским*, *SW*, V, 3–130.
- JAKOBSON, ROMAN 1926 *Základy českého verše*, Praha: Odeon.
- JAKOBSON, ROMAN 1930 „On the Translation of Verse“, *SW*, V, 131–134.
- JAKOBSON, ROMAN 1933a Болгарскии пятистопный ямб — в сопоставлении с русским“, *SW*, V, 135–146.
- JAKOBSON, ROMAN 1933b „Über den Versbau der serbokroatischen Volksepen“, *SW*, IV, 51–60.
- JAKOBSON, ROMAN 1935a „Poznámky k dílu Erbenovu“, *SW*, V, 510–537.
- JAKOBSON, ROMAN 1935b „The Dominant“, *SW*, III, 751–756.
- JAKOBSON, ROMAN 1936 „Metrics“, *SW*, III, 147–159.
- JAKOBSON, ROMAN 1938 „Toward a Description of Macha's Verse“, *SW*, V, 433–485.
- JAKOBSON, ROMAN 1953 „The Kernel of Comparative Slavic Literature“, *SW*, VI/1, 1–64.
- JAKOBSON, ROMAN 1960 „Linguistics and Poetics“, *SW*, III, 18–51.
- JAKOBSON, ROMAN 1966 *Selected Writings, IV: Slavic Epic Studies*, The Hague: Mouton. (Цитирано као *SW*, IV).
- JAKOBSON, ROMAN 1979 *Selected Writings, V: On Verse, Its Masters and Explorers*, The Hague: Mouton. (Цитирано као *SW*, V).
- JAKOBSON, ROMAN 1981 *Selected Writings, III: Poetry of Grammar and Grammar of Poetry*, The Hague: Mouton. (Цитирано као *SW*, III).
- JAKOBSON, ROMAN 1984 *Selected Writings, VI: Early Slavic Paths and Crossroads*, Part One. The Hague: Mouton. (Цитирано као *SW*, VI/1).
- KIPARSKY, PAUL 1975 „Stress, Syntax, and Meter“, *Language*, 51, 576–616.
- KIPARSKY, PAUL 1977 „The Rhythmic Structure of English Verse“, *Linguistic Inquiry*, 8, 189–248.
- KOJEH, LEON 1978 „Јакобсонова постика“, у Роман Јакобсон, *Огледи из поезике*, Београд: Просвета, 7–46.
- KOJEH, LEON 1996 *Студије о српском стиху*, Сремски Карловци — Нови Сад: Издавачка књижарница Зорана Стојановића.
- MUKAŘOVSKÝ, JAN 1948a *Kapitoly z české poetiky, I: Obecné věci básnictví*, Praha: Nakladatelství Svoboda.
- MUKAŘOVSKÝ, JAN 1948b *Kapitoly z české poetiky, II: K vývoji české poesie a prózy*, Praha: Nakladatelství Svoboda.
- NOVÁKOVÁ, JULIE 1947 „Kvantita v českém verši přízvuchném“, *Slovo a slovesnost*, 10/2, 96–107.
- RUDY, STEPHEN 1976 „Jakobson's Inquiry into Verse and the Emergence of Structural Poetics“, *Sound, Sign and Meaning*, ed. by Ladislav Matejka, Ann Arbor: The University of Michigan, 477–520.
- SAUSSURE, FERDINAND DE 1972 *Cours de linguistique générale*, édition critique préparée par Tullio de Mauro, Paris: Payot.
- ТАРАНОВСКИ, КИРИЛ 1939 „Методи и задаци савремене науке о стиху као дисциплине на граници лингвистике и историје књижевности“, *III Међународни конгрес слависта, Београд, Говори и предавања*, Издања Извршног одбора, бр. 4, 108–132.
- ТАРАНОВСКИ, КИРИЛ 1953 *Руски дводелни ритмови I–II*, Београд: Научна књига.
- ТАРАНОВСКИ, КИРИЛ 1954 „Принципи српскохрватске версификације“, *Прилози за књижевност, језик, историју и фолклор*, 20/1–2, 14–28.
- TARLINSKAJA, MARINA 1987 *Shakespeare's Verse. Iambic Pentameter and the Poet's Idiosyncrasies*, New York: Peter Lang.
- ТОМАШЕВСКИИ, Б. В. 1929 *О стихе. Статьи*, Ленинград: Прибой.
- ТРУБЕЦКОИ, Н. С. 1923 „Р. Јакобсон, О чешском стихе“, *Slavia*, 2, 452–460.

Summary

Leon Kojen

JAKOBSON AND THE FOUNDATIONS OF MODERN METRICS

This paper reviews some of Jakobson's main contributions to the development of modern metrical theory: his view of the relation between verse and language, his phonological approach to verse, his distinction between rhythmical constants and rhythmical tendencies as elements within the structure of verse. Special emphasis is given to Jakobson's important but neglected idea of the *dominant* of verse, worked out during his Prague period and applicable to both synchronic and diachronic problems.

МИЛКА ИВИЋ
(Београд)

О СМISЛУ ЕЛИПСЕ ГЛАГОЛСКОГ *СЕ*

Скрећући пажњу на чињеницу да, при структурирању реченица, говорни представници (стандардног) српског језика ускраћују понекад глаголском предикату оно додатно *се* које би му иначе (било из лексичких, било из синтаксичких разлога) следовало, аутор наглашава да такав поступак има одређени комуникативни значај. Ово би били принципи по којима се разматрана елипса остварује: кад је посреди синтаксичка целина састављена од две реченице од којих друга по реду стоји у допунском односу према првој, а обема је при том предикат устројен са *се* као одговарајућом ознаком имперсоналности, онда је испуштање/задржавање једног од тих двају *се* условљено истоветношћу/различитошћу (неидентификованог а) подразумеваног вршиоца / (неидентификованих а) подразумеваних вршилаца датих предикатских радњи (уп. *Тим се дојисом настоји да објасни зашто није на време расписан конкурс са Тим се дојисом тражи да се објасни зашто није на време расписан конкурс*); ако је реч о дијалашкој реплици, неизговарање очекиваног *се* у њој чини њу експресивнијом (уп. [лице А:] *Зар се он не боји?! ~ [лице Б:] Боји, него шћ!*); уколико се ради о реченицама постављеним у саставни однос, испуштањем/неиспуштањем *се* сигнализује се да је у датом случају у питању тесна/лабава веза између конститутивних делова сложене синтаксичке целине (уп. *Нагло се зањихала и померила у сџрану са Нагло се зањихала и померила се у сџрану*).

Неки аспекти проблема назначеног горњим насловом већ су осветљавани у мојим радовима *On Empirical Evidence for Positing a Deep Subject Form in Some Subjectless Sentences* (Ивић 1978) и *О испуштању облика *СЕ* у српским репликативним реченицама* (Ивић 1996). У првом од њих скренула сам, између осталог¹, пажњу на следећу чињеницу: допуњујући реченицу чију имперсоналну устројеност сигнализује присуство облика *се* уз глагол другом, слично устројеном реченицом, говорни представници српског језика испуштају *се* у тој другој реченици уколико је и њеној радњи, и радњи главне реченице вршилац и с т и, а уколико није исти, испуштања нема (да-

---

¹ Тај мој рад је, иначе, био пре свега срачунат на то да са становишта ондашњих (реч је о 1978. години!) теоријских хоризоната генеративне граматике допринесе што прецизнијем генеративном осветљавању оних наших имперсоналних реченица којима се распознајни знак имперсоналности оличава у чињеници да је њиховим (с експлицитном субјекатском формом неспојивим и у облику трећег лица сингулара обавезно оствареним) глаголским предикатима придодато *се*.

кле: *Тим се дописом настоји да објасни како је до тога дошло*, а не **Тим се дописом настоји да се објасни како је до тога дошло*, због тога што је смисао дате изјаве 'тим дописом X настоји да он, X, објасни како је до тога дошло'; с друге стране, реченица *Захтева се да се утврди како је до тога дошло* значи 'X захтева да Y утврди како је до тога дошло', па огуда она никако не би могла да гласи **Захтева се да утврди како је до тога дошло*); такво стање ствари даје повода за закључак: кад функционише као својеврсни „површински“ одраз „дубински“² присутног субјекта, наше *се* подлеже истом оном (лингвистима одавно добро познатом) правилу *не по на в љ а њ а* истоветне лексичко-синтаксичке јединице које се примењује иначе унутар сложене реченице персоналног устројства (уп. *Милан настоји да утврди како је до тога дошло са Милан захтева да Зоран утврди како је до тога дошло*). У другом поменутом раду описана су догађања са *се* приликом непосредних језичких реакција на нечију тврдњу или постављено питање³ и ту је, између осталог, сагледан и овај феномен: кад год с највећом одлучношћу било оповргава, било потврђује оно што је речено, говорни представник српског језика прибегава не изговарању облика *се* на месту на којем би га иначе, да није тог експресивног набоја, требало изговорити (уп. следеће дијалашке целине:

/лице А/ *То се не сме радиџи.* ~ /лице Б/ *Сме! Ејо, ја пробала, ја сам, као џио видиш, још жива.*

/лице А/ *Он се џу прварио.* ~ /лице Б/ *И прварио, и испрошио, и пред њом избрукао ... Грозно!*

/лице А/ *Шта је, свађају се?* ~ /лице Б/ *Свађају.*

/лице А/ *Није могуће — каје се?* ~ /лице Б/ *Каје.*) Овог пута покушаћу да укажем на смисао манипулисања са *се* унутар такве сложене реченичне структуре у којој је свакој од радњи именованих предикатским глаголом истоветан вршилац.

Под тим је синтаксичко-семантичким условима на снази ово основно правило: кад има за циљ (1) да све радње које се приписују реченичном субјекту прикаже као јединствену ситуациону целину, говорни представник (стандардног) српског језика очекивано *се* остварује само уз први по реду изговарања предикатски глагол⁴, док га осталим глаголима

² Изрази *површински* и *дубински* преузети су овде из појмовно-терминологије традиције генеративне граматике. Овим се поводом вреди подсетити на то да су се последњих деценија у проблем испуштања једнаког при структурирању реченице посебно удубљивали управо представници генеративне граматике.

³ Будући да од врсте питања зависи и реаговање на њега, и о тој је околности вођено рачуна.

⁴ Овакво стање ствари у најпотпунијем је складу с оним што се иначе у науци сматра да је основна намена сваке елипсе: за њом се посеже онда кад је потребно унутар неког датог текста „остварити кохезију“ („to create cohesion“ — Halliday/Hasan 1976: 196). Због значаја

који за тим првим следе доследно ускраћује, а кад му је, напротив, потребно (2) да инсистира на посебности сваке од исказаних радњи, он облик *се* остварује свугде где је том облику иначе (било из лексичких, било из синтаксичких разлога) легитимно место.

При устројавању сложене реченице, некад је могуће, а некад није одредити се по слободном избору за семантичку перспективу, а самим тим и за граматичку солуцију (1), односно (2).

У РСАНУ, под одредницом *ломити се*, наведен је, између осталог, и пример *Ломила се, оћимала, бранила и њоустила*, а под одредницом *љубакаши се* и пример *Ўјознали се, љубакаши се и разишли се*. Њих бисмо сасвим лепо могли прихватити и у верзији *Ломила се, оћимала се, бранила се и њоустила*, односно *Ўјознали се, љубакаши и разишли*. Исто важи и за следећу изјаву (која је преузета из једне радио-репортаже „уживо са терена“): *Виде се шейачи и чује музика* → *Виде се шейачи и чује се музика*. С друге стране, сасвим је јасно да питање *Јеси ли се јавио мами и расишиао за њоврашаак?*, које је прикладно онда кад подразумевамо да је из остварености чина „јавити се мами“ требало да проиходи прибављање траженог податка о повратку, никако не може бити формулисано у том облику онда кад се зна да су то две ствари, независне једна од друге, које је требало учинити — једно „јавити се мами“, а друго „распитати се (на одговарајућем месту) о повратку“; у том другом случају питање би морало гласити: *Јеси ли се јавио мами и јеси ли се расишиао за њоврашаак?*

Лишити предикатски глагол његовог *се* поготову је немогуће у приликама кад то *се* треба да послужи као одговарајућа обличка ознака функционалног обима предикатске одредбе.

Израз *функционални обим* именује овде оно што иначе у савременој америчкој синтакси означава термин *scope*, а то ће рећи појам о томе докле досеже функционално дејство неке дате синтаксичке јединице унутар неке дате реченичне структуре. Тако, на пример, у реченицу *Он је у њешаак кренуо на њосао* не можемо убацили одредбу *случајно* (**Он је у њешаак случајно кренуо на њосао*) зато што је ту посредни мерна радња, али ако ту исту реченицу проширимо податком *без новчаника*, она постаје сасвим прихватљива и у верзији са *случајно* — тим прилогом се ту онда детерминише *део* предикатски лексичко-синтаксички комплекс *кренуо је на њосао без новчаника*: *Он је у њешаак случајно кренуо на њосао без новчаника*; тврдња, рецимо, *Он се за инаш своје оцу њрво оишиао до главе, а онда и оженио* сасвим је, у семантичко-синтаксичком погледу, исправно сročена, док изјава **Он се за инаш своје оцу њрво оишиао до главе, а онда и разболео* није — болест, наиме, наилази сама од себе, независно од човекове воље, па је отуда функционални обим објашњења *оцу за инаш* немогуће

који „феномен испуштања“ има на плану синтаксе, о њему су већ објављиване, а и даље се објављују, опсежне студије на разним странама света; Највише смо обавештења досада добили о примени елипсе на датости енглеског језика — в. нпр. рецентно објављену књигу Loveck 1995.

протегнути и на податак *разболео се*. Постоје, међутим, и случајеви кад је лексички састав реченице сасвим погодан за убацивање такве и такве предикатске одредбе, али се при том убацивању саговорнику мора обезбедити тачно разбирање тога шта је конкретно подведено под њен функционални обим; уколико се тако не поступи, неспоразуми су неизбежни. Узмимо, примера ради, да у реченицу *Моја мајка није боловала* треба убацити одредбу *дуго*, а у реченицу *Он што није учинио* одредбу *намерно*. Будући да се ту у принципу одредба може односити како (1) на именовану радњу у споју с њеном негацијом, тако и (2) на њу узету саму за себе, без негације, јасно је да је језик морао пронаћи неко формално средство помоћу којег ће се онемогућити неспоразум. И пронашао га је — у реду речи; кад се дати прилог постави испред предикатског дела реченице, посреди је значењска интерпретација (1), а кад се постави иза, значењска интерпретација (2): *Моја мајка ДУГО НИЈЕ БОЛОВАЛА* (, *па је онда изненада њочела да њоболева*), *Он што НАМЕРНО НИЈЕ УЧИНИО* (да би њој *најакосџио*) / *Моја мајка није БОЛОВАЛА ДУГО* (, *свега три дана*), *Он што није учинио НАМЕРНО* (, *што је био њпросџо несређан случај*). И убацивање предикатске одредбе у сложену реченичну структуру чијим је глаголским предикатима, удруженим са *се*, истоветан субјекат праћено је такође одређеним обличким сигналом који се остварује ради отклањања могућности неспоразума, а оличава га, овог пута, испуштање/задржавање облика *се* у другој по реду синтаксичкој целини — уп. *Заверенички су се њогледали и осмехнуџи један другом* [= 'заверенички им је био не само поглед, него и осмех'] са *Заверенички су се њогледали и осмехнуџи се један другом* [= 'две су ствари учинили; једна: заверенички су се погледали, а друга: осмехнуџи су се један другом'], *Заувек се одрекао сџорџа и њосветџио њородици* [= 'одрекао се спорта и посветио породици; и једно и друго заувек'] са *Заувек се одрекао сџорџа и њосветџио се њородици* [= 'учинио је две ствари; једна: заувек се одрекао спорта, а друга: посветио се породици'], *Њеџоџребно се замерио њудима и лишио за-служене награде* [= 'замерио се њудима и лишио заслужене награде; и једно, и друго — непотребно'] са *Њеџоџребно се замерио њудима и лишио се заслужене награде* [= 'две је ствари учинио; једна: непотребно се замерио њудима, а друга: лишио се заслужене награде'], *Њаџадно се одева и шминка* [= 'нападно је како њено одевање, тако и шминкање'] са *Њаџадно се одева и шминка се* [= 'ради ове две ствари: не само да се нападно одева, него се и шминка'].

Напомињем: овај мој трећи по реду осврт на могуће поступање са *се* при устројавању реченице никако не претендује на исцрпност. Он је писан првенствено са циљем да подстакне (засад још увек недовољно пробуђено) интересовање истраживача српских (па и шире словенских) језичких прилика за проблем елипсе сагледане у свим њеним видовима, а посебно у оном овде разматраном. Сад, пошто се испоставило да је феномен испуштања глаголског *се* један од оних синтаксичких поступака којима се у српском обезбеђује правилно поимање реченичних порука, било би неопходно да га убудуће репрезентативне граматике тога језика пажљиво региструју, уз да-

вање што прецизнијих података о принципима по којима се остварује његова сигнална служба.

ЦИТИРАНА ЛИТЕРАТУРА

- Ивић 1978: Milka Ivić, *On Empirical Evidence for Positing a Deep Subject Form in Some Subjectless Sentences*, *Studia Linguistica Alexandro Vasilii filio Issatschenko a collegis amicisque oblata*, Lisse, The Peter de Ridder Press, 203–205.
- Ивић 1996: Милка Ивић, *О исцупуштању облика СЕ у неким репликативним реченицама*, Славистични студии в памет на проф. Иван Леков, Софија /у штампи/.
- Lobeck 1995: Anne Lobeck, *Ellipsis: functional heads, licensing, and identification*, New York — Oxford, Oxford University Press.
- Halliday/Hasan 1976: M. A. K. Halliday and Ruqaiya Hasan, *Cohesion in English* /= English language series 9/, London.

Summary

Milka Ivić

ON THE SENSE OF THE ELLIPSIS OF THE VERBAL *SE*

The author points to the fact that in Serbian the morpheme *se*, which is normally required to occur (for either lexical or grammatical reasons) with the verbal predicate, happens sometimes to be deleted. She tries to bring to light the principles which underlay such a phenomenon. Her conclusions are the following:

The absence/presence of *se* within the second clause of an impersonally structured compound sentence depends on the deep subject identity/non-identity condition (cf. *Ovim se pokušava da objasni zašto...* [‘by means of this X is trying to explain why...’] / *Ovim se traži da se objasni zašto...* [‘by means of this X is asking Y to explain why...’]). In dialogues, by deleting *se* the speaker adds more decisiveness to his retort (cf. [the person A:] *Da li se to sme?* ‘is this allowed?’ ~ [the person B:] *Sme!* ‘it is’). In conjoined sentences the ellipsis of one instance of *se* is the grammatical mark of a high degree of cohesion between them (cf. *Zaverenički su se pogledali i osmehнули jedan drugom* ‘they looked to each other and smiled to each other in the way conspirators do it’), whereas the retaining of both *se* signalizes a rather loose cohesion (cf. *Zaverenički su se pogledali i osmehнули su se jedno drugom* ‘they looked to each other in the way conspirators do it, and they smiled to each other’).

ДРАГА ЗЕЦ
(Итака, САД)

О ПРОЗОДИЈСКОЈ СТРУКТУРИ РЕЧИ

У овом раду, прозодијске карактеристике речи у нашем језику формално су описане системом прозодијских правила и принципа. Полазећи од претпоставке да је, из прозодијске перспективе, значајна класификација на речи са сталним, и речи с несталним акцентом, показаћемо да су разлике међу овим класама резултат примене различитих прозодијских правила, или истих правила, али под различитим околностима. Показаћемо такође да ова класификација поседује корелат у морфо-синтаксичкој подели на врсте речи, из чега даље следи да су речи с несталним акцентом и клитике морфо-синтаксички сродне, пошто се и једне и друге регрутују из морфо-синтаксичких класа чије је опште својство низак степен, или потпуно одсуство, прозодијске проминентности.

1. Увод

Једно од универзалних својстава речи је да поседују не само морфолошку, већ и прозодијску структуру; и да припадају не само различитим морфо-синтаксичким, већ и различитим прозодијским класама. У овом раду, показаћемо да се прозодијске карактеристике речи у нашем језику могу прецизно описати системом прозодијских правила која, заједно с општим прозодијским принципима, одређују њихов фонолошки лик.¹ Прозодијска правила и принципи директно утичу на присуство или одсуство акцента и степен проминентности речи у реченици, а индиректно на околности под којима се речи реализују као клитике, и на допуштен редослед елемената унутар синтаксичких конституената.

Прозодијске разлике међу речима у нашем језику обично се изражавају класификацијом на ортотоничне речи, оне које могу бити акцентоване, и неортотоничне, оне које немају сопствени акценат.² У ову другу групу спадају клитике, елементи који су морфо-синтаксички самостални, али због одсуства акцента могу стајати једино уз неку ортотоничну реч. Клитике су дакле у извесном смислу прозодијски „дефектне“, што је илустровано сле-

---

¹ У овом раду ћемо се ограничити на прозодијска својства београдског говора, чије карактеристике описује Милетић 1952.

² О овој подели видети Ивић 1961, 1965.

дећим примерима: исказ у (1а) садржи акцентовану реч на коју се клитика наслана, што није случај са исказом у (1б), који је због тога неграматичан.

- (1) а. Кога сикл видео?
б. *Га_{кл}

Класи ортотоничних елемената припадају, према овој подели, све остале речи у језику, дакле све оне које нису клитике.

Ова подела нема јасне корелате изван фонолошког нивоа. Клитике се јављају у само неким морфо-синтаксичким категоријама; налазимо их у категоријама у (3), али никад у оним набројаним у (2):

	<i>ортотоничне речи</i>	<i>неортотоничне речи (клитике)</i>
(2) а. именице	пут, кућа, дрво	---
б. глаголи	пева, игра	---
в. придеви	леп, плав	---
г. прилози	јуче, данас	---
(3) а. замнице	ја, он, њега, ово	га, му
б. детерминатори	мој, твој, овај, онај	---
в. помоћни глаголи	био, бих	сам, ће, бих
г. предлози	---	на, у, иза
д. везници	мада, али	а, али, и, ни
ђ. партикуле	још, баш, то	и, ни, ли
е. комплементизатори	како	да

За разлику од клитика, ортотоничне речи се јављају у готово свим морфо-синтаксичким категоријама. Елементи који припадају класама у (2) прозодијски могу одговарати једино ортотоничним речима, док они у (3) могу бити или ортотоничне речи или прозодијски дефектни елементи, односно клитике. Дакле, овом поделом се приписује прозодијска дефектност само појединим члановима једног ограниченог броја морфо-синтаксичких категорија.

Мада у основи тачна, ова карактеризација је одвише поједностављена.³ Ортотонични елементи не чине јединствену прозодијску класу: они се даље деле на оне који су увек акцентовани и оне чији акценат може, али не мора, да се оствари. Значајно је, међутим, да је несталан акценат карактеристичан за све ортотоничне облике у (3), и само за те облике. Ортотоничне речи које припадају категоријама набројаним у (2) *увек* су акцентоване.

Не може нам промаћи занимљива паралела: да ортотоничне речи с несталним акценатом налазимо у истим оним морфо-синтаксичким категоријама из којих се регрутују клитике. Штавише, неки елементи из морфо-син-

³ Ивић 1965 примећује одступања од ове поделе у случајевима кад ортотонична реч губи, или клитика добија, акценат.

таксичких класа у (3) имају двојну реализацију, односно могу се реализовати и као клитике и као ортотоничне речи с несталним акцентом. У литератури је примећена неколицина оваквих дублета, од којих наводимо два: *али се* у (4а) јавља као клитика, а у (4б) као самостална реч (на коју се прозодијски наслања клитика *нам*); *бих се* јавља као клитика у (5а), а као прозодијски самостална реч у (5б).⁴

- (4) а. Жалили смо се, али_{кл} нико нам није одговорио.
 б. Жалили смо се, али нам нико није одговорио.
- (5) а. Радо бих_{кл} у томе учествовао.
 б. Бих ја у томе учествовао, али под друкчијим условима.

Појава дублета у (4), (5) није конзистентна с класификацијом на ортотоничне речи и клитике, или је бар чини мање убедљивом. Али ова појава озбиљно сугерира нешто друкчију класификацију: на елементе које карактерише стална акценованост насупрот онима које карактерише могуће одсуство акцен-та. Класи ортотоничних речи са сталним акцентом супротстављамо, дакле, јединствену класу којој припадају и ортотоничне речи с несталним акцентом и клитике.

Ова класификација, као што смо видели, поседује корелат у морфо-синтаксичкој компоненти. Она се огледа у бифуркацији морфо-синтаксичких категорија на оне у (2) и (3). Али, да ли подела на класе (2) и (3) представља и формално мотивисану класификацију? У њој препознајемо традиционалну поделу на речи са семантичким садржајем и речи с граматичком функцијом, поделу која је у основи интуитивна, а поседује неколико јасних корелата.⁵ Класа речи са семантичким садржајем представља такозвану отворену класу, чије се чланство обнавља продуктивним морфолошким процесима или позајмљивањем из других језика. Речи с граматичком функцијом представљају затворену класу која се не обнавља ни једним од поменутих процеса. Из семантичке перспективе, елементи прве класе поседују референцијалну самосталност док су у другој референцијално зависни. Коначно, у првој класи речи могу бити морфолошки сложене, док су у другој речи најчешће морфолошки прсте.

Како се подела на ове две класе речи карактерише у модерним граматичким формализмима, предмет је следећег поглавља.

2. Теоријске претпоставке

Значај традиционалне поделе на речи с граматичком функцијом и оне са семантичким садржајем признат је, с различитом аргументацијом, у новијим синтаксичким и фонолошким теоријама. У синтаксичкој теорији,

⁴ Двојни статус ових речи помињу Ивић 1965 и Браун 1974 (који као дублетни облик помиње и *везник ја*).

⁵ Ова класификација помиње се, на пример, код Глисона (Глисон 1961: 156–159); употребљени енглески термини су *content word* и *function word*.

формално су раздвојене такозване лексичке категорије с једне, од нелек- сичких или функционалних категорија с друге стране, што директно одго- вара подели на морфо-синтаксичке категорије у (2) и (3) (уп. Абни 1987). Конкретне последице овакве поделе видимо у случају помоћних глагола који су, као нелексички елементи, издвојени из опште, лексичке, класе глагола и код заменица које су, као функционална категорија, изузете из лексичке категорије именица и прикључене класи детерминатора.⁶ Као припадници нелексичких категорија, заменице и помоћни глаголи стоје, дакле, у тешњој узајамној морфо-синтаксичкој вези него што је веза било које од ових ка- тегорија с лексичким класама као што су именице или глаголи.

Слична подела је независно мотивисана и у теорији лексичке фоно- логије и морфологије (Кипарски 1982, 1983, 1984, 1985). Према овој теорији, фонолошки процеси деле се на лексичке и постлексичке; први се примењују у лексикону, где директно долазе у везу с морфолошким процесима, док се други примењују у синтаксичкој компоненти.⁷ Штавише, могуће је да се један фонолошки процес примењује и лексички и постлексички, с тим што ће се у свакој компоненти примењивати у складу са њој карактеристичним условима. За нас је значајно следеће универзално својство: да се лексички фонолошки процеси примењују само на категорије набројане у (2), дакле, на лексичке категорије, а да се постлексички фонолошки процеси примењују једнако на све облике, без обзира на морфо-синтаксичку категорију којој припадају.

Подела на лексичке и нелексичке елементе игра значајну улогу и у прозодијској фонологији, теорији која изучава интеракције између фоно- лошке и синтаксичке компоненте. Основна поставка прозодијске фонологије је да свакој морфо-синтаксичкој категорији одговара нека од прозодијских категорија, као што показује табела (6) (уп. Неспор и Вогел 1982, 1986, Сел- кирк 1978, 1980, 1986, Хејз 1989, Инкелас и Зеџ 1995).

(6)	<i>прозодијске категорије</i>	<i>морфо-синтаксичке категорије</i>
	π прозодијски исказ	реченица
	ιφ интонациона фраза	(дужи) синтаксички израз, реченица
	πφ прозодијска фраза	(краћи) синтаксички израз
	πр прозодијска реч	морфолошка реч

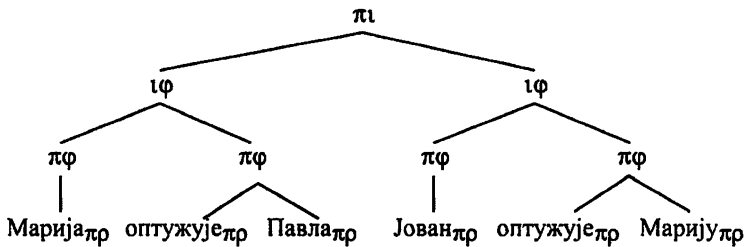
Прозодијски конституенти у (6) формирају такозвану прозодијску хијерар- хију, чији је најмањи елемент прозодијска реч а највећи прозодијски исказ, тако што се конституенти сваког прозодијског нивоа састоје искључиво од

⁶ О синтаксичкој мотивацији за овакав третман заменица и помоћних глагола, уп. Постал 1966 и Абни 1987.

⁷ Лексикон је овде схваћен не само као скуп лексичких елемената који се комбинују у синтаксичкој компоненти, као у ранијим радовима из генеративне граматике, већ много шире, као компонента граматичког система којој припадају фонолошки и морфолошки процеси везани за реч и њене конституенте. Постлексички фонолошки процеси су сви они који се примењују на елементе веће од речи и делују у оквиру прозодијских конституената, на- бројаних ниже, у (6).

елемената на следећем нижем нивоу.⁸ Ово је илустровано реченицом *Марија оптужује Павла, Јован оптужује Марију* која одговара прозодијском исказу у чији састав улазе две интонационе фразе, прва са узлазном а друга са силазном мелодијом.⁹ Свака интонациона фраза садржи две прозодијске фразе, које се даље разлажу на прозодијске речи. За разлику од интонационе фразе, која се одликује карактеристичном мелодијом, прозодијска фраза не поседује јасне фонетске корелате, али се зато може идентификовати на основу синтаксичких и фонолошких фактора (Неспор и Вогел 1982, 1986, Селкирк 1986, Инкелас и Зеџ 1995).

(7)

У овом примеру свака морфолошка реч добија статус прозодијске речи. Овакву константну корелацију наћи ћемо само код речи које припадају лексичким категоријама.

За нас су релевантне све три карактеризације лексичких и нелексичких категорија о којима је управо било речи. Абнијев приступ успоставља формалну разлику између ових двеју морфо-синтаксичких класа. Прозодијска фонологија, у којој се формализује однос између морфо-синтаксичких и прозодијских категорија, расветљава околности под којима морфолошке речи добијају прозодијски статус и тако објашњава разлику између лексичких категорија, које, као што ћемо видети, увек добијају статус про-

⁸ Овде неће бити речи о елементима прозодијске хијерархије као што су стопа и слог, који нмају морфо-синтаксичке корелате, а хијерархијски су подређени прозодијској речи.

⁹ У првој интонационој фрази у (7) мелодија је благо узлазна на последњој речи, *Павлу*, чиме се сигнализира продужетак исказа; друга интонациона фраза има исказну (декларативну) мелодију, иницирану високим тоном који се постепено снижава (уп. Лехисте и Ивић 1986). Ова реченица конструисана је по моделу примера, *Маце се маце, козе се козе* (Ивић и Лехисте 1965: 108–111), који демонстрира фонетска својства „јунктуре обично обележене зарезом“. Аутори показују да се последња реч пред том јунктуром, као и последња реч у исказу, одликују значајним дужењем самогласника, што ћемо интерпретирати као фонетски корелат завршетка интонационе фразе. Претпостављамо да конструисани пример реплицира релевантна фонетска својства реченице која је послужила као модел. (У раду о прозодијским импликацијама „финалног дужења“ (final lengthening) у енглеском језику, Бекман и Едвардз 1990 показују да је дужење фонетски ефекат карактеристичан за последњу реч у интонационој фрази. Овај резултат сугерира сличну интерпретацију „финалног дужења“ које су у нашем језику открили Ивић и Лехисте).

зодијске речи, и нелексихких категорија, где је ситуација много мање униформна. Подела фонолошких правила на лексичка и постлексичка, једна од централних поставки лексичке фонологије и морфологије, формално ће изразити прозодијску разлику између лексичких и нелексихких категорија, а из тога ће директно следити и разлике акценатске природе. Ови комплексни односи детаљно су представљени у следећим поглављима.

3. Однос прозодијске и морфолошке речи

Бројни језици пружају доказе да неке, мада не и све, морфолошке речи стичу прозодијски статус.¹⁰ У нашем језику карактеристична су два основна индикатора за статус прозодијске речи: акцензованост и могућност комбиновања с клитикама. Поново ћемо се позвати на лексичке и нелексихке категорије, оне у (2) и (3). Само речи које припадају лексичким категоријама обавезно добијају прозодијску структуру, док речи из нелексихких категорија могу, али не морају, да је поседују. Из две претпоставке, да морфолошки елементи стичу статус прозодијске речи применом фонолошког правила (8) и да се то правило примењује у лексикону, директно следи да ће речи из лексичких категорија обавезно добити прозодијску структуру.¹¹

- (8) Формирање прозодијске речи: Морфолошка реч добија структуру прозодијске речи и реализује свој акценат.

[ ] морфолошка реч → [ ] пр

Правилном (8) смо додатно постулирали и реализацију акцената у домену прозодијске речи, из чега следи да ће сви облици који припадају некој од лексичких категорија бити обавезно акцентовани. За разлику од лексичких категорија, нелексихки елементи добијају акценат под ограниченим околностима. Њихов акценат се реализује кад функционишу као најистакнутији елементи у реченици, односно кад добијају такозвани реченични акценат. Да бисмо ово показали, осврнућемо се прво на опште услове под којима елементи у прозодијским конституентима стичу проминентност.

Која ће реч у реченици бити најистакнутија зависи од информативности елемената у датом дискурсу: реченични акценат јавиће се у оном делу реченице који садржи нову информацију (у односу на претходни дискурс). Ако конституент који носи нову информацију означимо у синтаксичкој ком-

¹⁰ Овакву ситуацију налазимо, на пример, у енглеском језику (Инкелас и Зеџ 1993), и у шангајском дијалекту кинеског језика (Селкирк и Шен 1990).

¹¹ Проблем места и природе акцената у нашем језику није предмет овог рада, а у литератури се формално решава на два начина: лексичком спецификацијом или тонско-акцентским правилима (уп. Браун и Маколи 1965, Ивић 1976, Лехисте и Ивић 1986, Инкелас и Зеџ 1988, Зеџ 1988, 1993). Правило које овде постулирамо не одређује ни природу ни место акцената. Њиме се само реализује акценат који реч већ поседује, а који под нским условима може да остане нереализован.

поненти као фокус, онда ће његов последњи елемент бити носилац највишег степена проминентности. Како се идентификује фокус најбоље ћемо илустровати паровима питања и одговора, као у следећим примерима, где у контексту одређеном питањем нову информацију у (9б) представља субјект *Петар*, у (9г) објект *Марију*, у (9ђ) предикатска фраза *оптужио Марију*, а у (9и) цела реченица.¹²

- (9) а. Ко је оптужио Марију?
 б. ПЕТАР је оптужио Марију.
 в. Кога је оптужио Петар?
 г. Петар је оптужио МАРИЈУ.
 д. Шта је учинио Петар?
 ђ. Петар је ОПТУЖИО МАРИЈУ.
 и. Шта има ново?
 ј. ПЕТАР ЈЕ ОПТУЖИО МАРИЈУ.

Фокус означен у синтаксичкој компоненти добиће интерпретацију и у семантичкој и у фонолошкој компоненти.¹³ Ми ћемо се ограничити на фонолошку интерпретацију, пошто нас овде занимају само они аспекти фокуса који утичу на одређивање прозодијске проминентности.

Релативна проминентност елемената унутар „неутрално“ интонираних прозодијских конституената, оних у којима је цела реченица под фокусом, одређује се на следећи начин: у прозодијској фрази најистакнутија је последња прозодијска реч, а у интонационој фрази, последња прозодијска фраза. Ако се проминентност сваке прозодијске речи представи симболом *x*, везаним за њен најистакнутији слог (односно, слог под акцентом), а виши степени проминентности додатним *x* симболима, онда је релативна истакнутост елемената реченице *Једна ласта не чини пролеће*, која одговара интонационој фрази с исказном мелодијом, представљена у (11), а проминентност у прозодијским фразама које је сачињавају, у (10а, б).¹⁴

- (10) а. $\begin{array}{cc} & x \\ x & x \end{array}$ [једна_{лр} ласта_{лр}]лф   б. $\begin{array}{cc} & x \\ & x \end{array}$ [не чинил_{лр} пролеће_{лр}]лф

- (11) $\begin{array}{cccc} & & & x \\ & & & x \\ x & & & x \\ & x & & x \end{array}$ [[једна_{лр} ласта_{лр}]лф [не чинил_{лр} **пролеће**_{лр}]лф]лф

¹² Уп. Рошмон 1986.

¹³ О семантичким карактеристикама фокуса, уп. Рошмон 1986. Рут 1992.

¹⁴ Нотација коју овде користимо усвојена је у метричкој теорији, делу теоријске фонологије који проучава дистрибуцију и рспрезентовање акцента. Верзија метричке теорије на коју се позивамо (*grid theory*) везује се за следеће радове: Либерман 1975, Либерман и Принс 1977, Принс 1984, Селкирк 1984, Хале и Верњо 1987, и Хејз 1995.

У овој интонационој фрази најистакнутија је реч *пролеће*, која је носилац проминентности као последња прозодијска реч унутар своје прозодијске фразе, и додатно, као најпроминентнији елемент последње прозодијске фразе унутар интонационе фразе.

Конфигурација какву видимо у (11) карактеристична је за „неутрално“ интониране изразе, оне у којима ни један елемент мањи од реченице не одговара фокусу. Ако било која реч у овој реченици представља фокус, онда она постаје и најистакнутији елемент у одговарајућој интонационој фрази; у (12) и (13) су дати примери с посебно истакнутим речима *једна* и *ласта*.¹⁵

(12) $\begin{array}{cccc} & x & & \\ & x & & x \\ x & & x & x \\ & & & \end{array}$ [[ЈЕДНА_{пр} ласта_{пр}]_{пр}ф [не чини_{пр} пролеће_{пр}]_{пр}ф]_ф

(13) $\begin{array}{cccc} & & x & \\ & & x & x \\ x & & x & x \\ & & & \end{array}$ [[једна_{пр} ЛАСТА_{пр}]_{пр}ф [не чини_{пр} пролеће_{пр}]_{пр}ф]_ф

На основу ових случајева можемо формулисати следеће правило за одређивање реченичног акцента, које се примењује рекурзивно, прво у најмањем, а затим у сваком следећем већем прозодијском конституенту:¹⁶

(14) Проминентност у прозодијским конституентима:

- a. Свака прозодијска реч добија симбол *x*.
- b. Ако прозодијски конституент садржи фокус, елемент под фокусом је обележен додатним симболом *x*.
- v. Ако прозодијски конституент не садржи фокус, последњи елемент на следећем nižем прозодијском нивоу обележен је додатним симболом *x*.

Вратимо се правилу (8). Као што смо рекли, могуће је да се једно фонолошко правило примењује и у лексичкој и у постлексичкој компоненти. Правило (8) ће се примењивати у постлексичкој компоненти само на нелексичке елементе, и то само оне који представљају фокус у интонационој фрази. Ово је илустровано у (15), где видимо паралелу између лексичког елемента *Ана* у (15a) и нелексичког елемента *џи* у (15b); сваки представља

¹⁵ У литератури о интонацији (на пример, Селкирк 1995), претпоставља се да најпроминентнија реч у интонационој фрази представља дефинирани елемент за који се узима интонациона мелодија. Ако се у фонолошкој компоненти фокус интерпретира као најистакнутији елемент у интонационој фрази, онда наравно интонациона фраза може да садржи највише један фокус. Из овога даље следи да ће се реченице које у синтаксичкој компоненти садрже, рецимо, два фокуса, у прозодијској компоненти разлагати на бар две интонационе фразе.

¹⁶ Правило за одређивање проминентности унутар прозодијских конституената формулисано је по моделу сличног правила које постулирају Чомски и Хале 1968 (*Nuclear Stress Rule*), а ближе одговара верзији коју предлажу Рошмон 1986 и Селкирк 1995.

најистакнутији елемент у својој интонационој фрази. Акцент речи *џи* реализује се захваљујући постлексичкој примени правила (8), којом она добија статус прозодијске речи. Примена овог правила омогућена је тиме што је ова реч, у синтаксичкој компоненти, означена као фокус.¹⁷

- (15) (Ко седи у челу стола?) а. [[у чѐлу_{пр} стòла_{пр}]_{пф} [сѐди_{пр} АНА_{пр}]_{пф}]_{иф}
 б. [у чѐлу_{пр} стòла_{пр}]_{пф} [сѐдиш_{пр} ТИ_{пр}]_{пф}]_{иф}

Нелексички елементи без посебне обележености у интонационој фрази, као *он* и *џи* у (16), не стичу статус прозодијске речи пошто не испуњавају постлексички услов за примену правила (8) и тако остају без акцента.

- (16) (Где седи Петар?) а. [[Он сѐди_{пр}]_{пф} [у чѐлу_{пр} стòла_{пр}]_{пф}]_{иф}
 (Где седим ја?) б. [[ти сѐдиш_{пр}]_{пф} [у чѐлу_{пр} стòла_{пр}]_{пф}]_{иф}

Ови примери минимално се разликују од примера (17), где реч *Петар* (под претпоставком да је то братовљево име) има исту, релативно ниску, информативну вредност као заменице *он* и *џи* у (16). Међутим, за разлику од њих, реч *Петар* добија акцент пошто је стекла статус прозодијске речи обавезном, лексичком применом правила (8).

- (17) (Где седи твој брат?) [[Пѐтар_{пр} сѐди_{пр}]_{пф} [у чѐлу_{пр} стòла_{пр}]_{пф}]_{иф}

Посебна обележеност у интонационој фрази није једина околност под којом се реализује акцент нелексичких елемената. У додатном случају, ограничавајући фактор је дужина речи, мерена бројем слогова: нелексички елементи који садрже бар два слога могу да остваре акцент, истина, релативно мале проминентности.¹⁸ Ово је показано контрастом у проминентности прве речи у три примера у (18); сви примери су изговорени у контексту *Ова зграда је ...*, и у свима је најпроминентнија последња реч. (Релативна проминентност акцентованог слога представљена је, неформално, величином слова.)

- (18) Ова зграда је

а. НОво	драмско	ПОзориште
б. наше	драмско	ПОзориште
в. поред	драмског	ПОзоришта

¹⁷ Заменица *џи* је овде употребљена деиктички. Анафорично употребљене заменице, оне које се директно односе на елементе поменуте у претходном дискурсу, искључене су из овог контекста.

¹⁸ Слична ограничења на акцентованост нелексичких елемената постоје и у другим језицима. У енглеском, на пример, акцентовани су сви двосложни и само они једносложни нелексички елементи који се налазе у посебној синтаксичкој колокацији (уп. Инкелас и Зеџ 1993).

Овде видимо да је лексички елемент *ново* у (18а) проминентнији од нелексичког елемента *наше* у (18б), а да су оба проминентнија од проклитике *јоред* у (18в). Ако претпоставимо да је проклитика неакцентована, онда и *ново* и *наше* носе извештајан степен проминентности, мада је тај степен виши у (18а) него у (18б).

Степени проминентности које смо управо установили за примере у (18) карактеристични су за речи које садрже бар два слога. Ситуација је битно другачија код једносложних речи, као што показују контрасти у проминентности прве речи у (19). Као и у (18), сва три примера су изговорена у истом контексту, и у свима је најистакнутија последња реч.

(19) Ова просторија је

а. НОВ	драмски	СТУдио
б. наш	драмски	СТУдио
в. код	драмског	СТУдија

У (19а), где је прва реч лексички елемент, и у (19в), где је прва реч проклитика, релативна проминентност речи је иста као у (18). Међутим, нелексички елемент у (19б) остаје без акцента и по томе се разликује од нелексичког елемента у (18б), који се одликује извесним степеном акцентованости. Ову минималну разлику приписујемо дужини речи, и закључујемо да нелексички елементи који садрже бар два слога добијају акценат, применом следећег правила.¹⁹

(20) Проминентност двосложних целина:

Елемент који садржи бар два слога добија структуру прозодијске речи (ако је није стекао неким другим путем) и реализује свој акценат.

Значајно је да се ово правило примењује после правила (14), које одређује релативну проминентност елемената у прозодијским конституентима. Због овог редоследа, речи које добију акценат правилом (20) неће моћи да стекну највиши степен проминентности у својој интонационој фрази. Да бисмо ово показали, упоредићемо примену правила (14) и (20) у примерима који садрже само лексичке елементе ((18а) и (19а)) и у примерима (18б) и (19б), у којима је прва реч нелексички елемент. У (21) видимо резултат примене правила (13) у изразима (18а) и (19а) (правило (8) није релевантно у овом случају):

¹⁹ Ово правило се не примењује обавезно. Могуће је, дакле, да и вишесложни, а не само једносложни, нелексички елементи остану неакцентовани, као у следећим примерима (Ивић 1965: 138): (а) *Тај човек је дошао* и (б) *Она каже да је ипак* у којима су речи *тај* и *она* без акцента. Чини нам се, међутим, да је лакше додати извештајан степен проминентности нелексичком елементу у (б) него у (а), а да притом он и даље поседује најнижи степен проминентности у реченици/интонационој фрази.

(21) Примена правила (14) у изразима иницираним лексичким елементом:

	x		x	
	x		x	
x		x		x

а. [[нџво_{пр}]пф [дрџмско_{пр} пџзориште_{пр}]пф]цф (18а)

			x	
	x		x	
	x	x	x	

б. [[нџв_{пр}]пф [дрџмски_{пр} стџдио_{пр}]пф]цф (19а)

У изразима који почињу нелексичким елементима, примењују се правила (14) и (20), у строгом редоследу. Применом правила (14) добија се структура у (22).

(22) Примена правила (14) у изразима иницираним нелексичким елементом:

		x	
	x	x	

а. [наше дрџмско_{пр} пџзориште_{пр}]пф (18б)

		x	
	x	x	

б. [наш дрџмски_{пр} стџдио_{пр}]пф (19б)

Правило (20), које следи за правилом (14), примењује се на структуру у (22). Оно ће се применити на двосложну реч *наше*, приписавши јој акценат и статус прозодијске речи, али не и на једносложну реч *наш*, из чега следи минимални контраст у проминентности ова два елемента:

(23) Примена правила (20) у изразима иницираним нелексичким елементом:

			x	
	x	x	x	

а. [нџше_{пр} дрџмско_{пр} пџзориште_{пр}]пф (18в)

			x	
	x		x	

б. [наш дрџмски_{пр} стџдио_{пр}]пф (19в)

Једносложни нелексички елемент *наш* остаје без статуса прозодијске речи, и без акцената, и зато се по проминентности не разликује од проклитике *код* у (19в).

У овом поглављу описали смо формалне механизме из којих следи стална акценатованост речи које припадају лексичким категоријама и нестални акценат нелексичких елемената. Одсуство акцената код нелексичких елемената формално одговара одсуству прозодијске структуре. Међутим, кључни проблем везан за акценатску ситуацију у нелексичким категоријама јесте природа разлике између повремено акцентованих елемената и клитика, које никад нису акцентоване. У следећем поглављу показаћемо да је разлика

између клитика и преосталих нелексичких елемената прозодијске природе, а затим ћемо извести сталну неакцентованост клитика из њихових специфичних прозодијских одлика.

4. Прозодијски статус клитика

Као што је већ речено, клитике су речи које поседују синтаксичку, али не и прозодијску, самосталност и зато се обавезно наслањају на неки прозодијски самосталан елемент. Прозодијска зависност клитика може се формално изразити као вид субкатегоризације. Као што су, у морфолошкој компоненти, афикси субкатегоризовани за различите типове основа, тако се прозодијском субкатегоризацијом клитике спецификује тип прозодијски самосталног елемента на који се она наслања (уп. Инкелас 1989).²⁰ У принципу, сваки тип прозодијског конституента у (6) може да послужи као ослонац за клитику, што води знатним варијацијама међу језицима света (уп. Зец и Инкелас 1991). У нашем језику, једино прозодијска реч може да прихвати клитику и пружи јој прозодијски ослонац. Као што је показано примерима (24) и (25), клитика у својој лексичкој спецификацији „захтева“ присуство прозодијске речи, с којом гради нову прозодијску реч. Проклитике се наслањају на леву, а енклитике на десну маргину прозодијске речи, што је такође спецификовано прозодијском субкатегоризацијом.

(24)	<i>у</i>	предлог	[у [ ]пр]пр	[у [кући]пр]пр
	<i>ни</i>	партикула	[ни [ ]пр]пр	[ни [кућа]пр]пр
(25)	<i>га</i>	заменица	[[ ]пр га]пр	[[види]пр га]пр
	<i>је</i>	помоћни глагол	[[ ]пр је]пр	[[видео]пр је]пр

Проклитике се редовно јављају у оној позицији која је, правилима фразне структуре, додељена елементима одговарајуће морфо-синтаксичке категорије. Тако се предлози налазе на почетку предлошких фраза, комплементизатори на почетку клауза, реченични везници на почетку реченица, итд. Енклитике, међутим, имају веома ограничену дистрибуцију, много ограниченију него неклитички елементи истог морфо-синтаксичког статуса. Оне се могу јавити само у такозваном другом реченичном положају, иза прве речи или првог конституента, као што је илустровано у (26).²¹ Енклитика *је* стоји иза првог конституента у (26а), а иза прве речи у (26б).²²

²⁰ Сматрамо, као и Нент 1984, Звики 1985 и Берендсен 1986, да се клитике разликују од неклитичких елемената пре свега по фонолошким својствима, мада постулирамо нешто друкчије фонолошке механизме него што је то случај у овим радовима. Овим одступамо од схватања да се зависност клитика објашњава искључиво синтаксичким механизмима (уп. Ксис 1983, 1985 и Селкирк 1984, као и бројне синтаксичке радове о клитикама).

²¹ Уп. Браун 1974. О универзалним својствима клитика, укључујући и ограничења на њихову дистрибуцију, уп. Звики 1977, 1985 и Клејванс 1982, 1985.

²² У (26б), реч *кућа* је под реченичним фокусом, што је чест услов за постављање енклитика иза прве речи. Међутим, следећи пример из „Наше борбе“ (септембар 1996) пока-

- (26) а. *Плава кућа* је_{кл} необично лепа.
 б. *Плава* је_{кл} *кућа* необично лепа.

Конституент *плава кућа* може се реализовати као дисконтинуиран само ако је разбијен клитикама, што је показано следећом неграматичном реченицом:

- (27) *Плава је_{кл} необично лепа *кућа*.

Док се постављање енклитика иза првог конституента, као у (26а) регулише и прозодијским и синтаксичким факторима (уп. Халперн 1992), положај иза прве речи одређен је искључиво прозодијским околностима. Формално, ово следи из прозодијске конфигурације коју граде клитика и реч која јој служи као ослонац. Ова конфигурација је рекурзивна због структуре лексичке субкатегоризације клитике, којом се на прозодијску реч која служи као ослонац додају нови нивои те исте структуре. Уколико се у реченици јави више од једне клитике, свака клитика у низу везује се за прозодијску реч захваљујући рекурзивности основне структуре.

- (28) а. [[[[Плава]_{пр} га]_{пр} је]_{пр} кућа очарала.
 б. [плава]_{пр} + [[ ]_{пр} га]_{пр} [[плава]_{пр} га]_{пр}
 [[плава]_{пр} га]_{пр} + [[ ]_{пр} је]_{пр} [[[плава]_{пр} га]_{пр} је]_{пр}

Из овога даље следи да релевантна „прва“ реч у (26б) и (28) мора одговарати прозодијској речи којој ништа не претходи, што је уједно и минимална прозодијска структура коју треба да поседује елемент на који се клитика наслања (уп. Зец и Инкелас 1990). Структуре у (24) и (25) омогућују да се енклитика наслања на прозодијску реч комбиновану с проклитиком, а да при томе не дође до одређења о захтев да испред енклитике може стајати само прозодијска реч:²³

- (29) а. У плавој је_{кл} кући одржан тај необични скуп.
 б. [плавој]_{пр} + [у [ ]_{пр} је]_{пр} [у [плавој]_{пр} је]_{пр}
 [у [плавој]_{пр} је]_{пр} + [[ ]_{пр} је]_{пр} [[у [плавој]_{пр} је]_{пр} је]_{пр}

Мада у (29а) енклитици претходе две морфолошке речи, то је у овом случају допуштено пошто оне заједно граде једну прозодијску реч. Дакле, само проклитика може претходити прозодијској речи која заузима „први“ положај испред енклитике. Ово је показано контрастом у (30)–(31), где неклитичка заменица *ми* не може, а проклитика *ја* може, стајати испред придева *плави* који функционише као ослонац за клитику *смо*.

зује да тај услов није обавезан: *Западни ће лидери, тврди се већ у наслову јучерашњег „Сандеј тајмса“, зајмљивити на ... изборне преваре.*

²³ У (29), реч *плавој* је изговорна под фокусом.

- (30) а. *Ми плаву смо_{кл} кућу већ видели.
 б. [ми [[плаву]_{пр} смо]_{пр} ...
- (31) а. Па_{кл} плаву смо_{кл} кућу већ видели.
 б. [[[па [плаву]_{пр}]_{пр} смо]_{пр} ...

Ово нам показује да су клитике, због свог зависног прозодијског статуса, „невидљиве“ у прозодијској структури, мада поседују несумњив морфо-синтаксички статус. Њихов прозодијски значај не пресвизилази значај слога унутар прозодијске речи.

* * *

Клитике се комбинују не само с лексичким него и с нелексичким елементима који, као што смо показали, стичу статус прозодијске речи под ограниченим условима. Дакле, у принципу је могуће да се клитика наслања на нелексички елемент који, према нашој анализи, не поседује статус прозодијске речи. У вези с овим, треба да размотримо два питања. Прво је: како клитика, комбинована с нелексичким елементом без статуса прозодијске речи, испуњава захтев да мора стајати уз прозодијску реч? Досад смо интерпретирали испуњавање овог захтева као вид препознавања структуре, што Инкелас 1989 назива „пасивном“ субкатегоризацијом.

- (32) а. у_{кл} плавој кући
 б. [плавој]_{пр} + [у [ ]_{пр}]_{пр} [у [плавој]_{пр}]_{пр}

Могућа је, међутим, и друкчија интерпретација, она коју Инкелас назива „активном“ субкатегоризацијом, по којој се лексичком субкатегоризацијом *додаје* структура елементима који је не поседују, као у (33).

- (33) а. у_{кл} тој кући
 б. тој + [у [ ]_{пр}]_{пр} [у [тој]_{пр}]_{пр}

Овде ћемо усвојити ово друго тумачење: да „активном“ субкатегоризацијом клитика додаје прозодијску структуру, с тим што се препознавање структуре разуме као специјалан случај овог општег процеса.²⁴ Из овога следи да ће нелексички елементи комбиновани с клитиком обавезно имати статус прозодијске речи.

Друго питање односи се на реализацију акцента унутар „сложене“ прозодијске речи, која се састоји од највише једног неклитичког и бар једног клитичког елемента и поседује рекурзивну структуру. Треба одмах изузети облике чији се акценат реализује лексичком или постлексичком применом правила (8), а то су све речи које припадају лексичким категоријама и они

²⁴ Ако се прозодијска структура у коју улазе клитика и њен ослонац гради процесом унификације, чије је једино ограничење да не може додавати структуралне спецификације које би биле у конфликту с већ постојећима, онда се и препознавање и додавање структуре може извести истом операцијом (уп. Шибер 1986).

нелексички елементи који су посебно обележени у интонационој фрази. У овим случајевима акценат ће се обавезно реализовати у домену прозодијске речи која одговара највише једној морфолошкој речи (што је карактеристично за београдски говор, који овде описујемо).

У претходном поглављу смо, поред правила (8), постулирали још једно правило за реализацију акцената, правило (20), које се примењује на све низове који нису реализовали акценат неким другим механизмом. Оно се, дакле, може у принципу применити и на облике који немају статус прозодијске речи, што смо већ илустровали у претходном поглављу, и на прозодијске речи без акцената, што једино одговара ситуацији коју налазимо код нелексичких елемената комбинованих с клитикама.

Сетимо се да се правилом (20) акценат реализује само у двосложним целинама: у облику *наше* у (34), али не и у *наш* у (35). У овом случају, оно се примењује на двосложну целину која не поседује прозодијску структуру.

(34) $\begin{array}{c} \text{х} \\ \text{х} \quad \text{х} \\ \text{[наше [др\text{а}мско]пр [п\text{о}зориште]пр]пф} \end{array}$

$\begin{array}{c} \text{х} \quad \text{х} \quad \text{х} \\ \text{х} \quad \text{х} \quad \text{х} \\ \text{[[н\text{а}ше]пр [др\text{а}мско]пр [п\text{о}зориште]пр]пф} \end{array}$ (правилом (20))

(35) $\begin{array}{c} \text{х} \\ \text{х} \quad \text{х} \\ \text{[наш [др\text{а}мски]пр [ст\text{у}дио]пр]пф} \end{array}$

Погледајмо сада како се ово правило примењује на елементе који поседују прозодијску структуру, али не и акценат, пошто су статус прозодијске речи добили не правилом (8), већ комбинујући се с клитиком. Као што показују конфигурације у (36) и (37), у овом случају постоји више од једне структуре на коју правило (20) може да се примени; тачније речено, постоје две прозодијске речи, „мања“ и „већа“, које ово правило може да идентификује као свој домен примене.

(36) а. [о [нама]пр]пр
б. [и [вама]пр]пр

(37) а. [код [ње]пр]пр
б. [и [он]пр]пр

Ако претпоставимо да правило (20) оперише у минималном домену у којем је задовољен услов двосложности, онда ће у (36а, б) минимални домен одговарати „мањој“ прозодијској речи, која у овом случају одговара нелексичком морфолошком елементу:

(38) а. $\begin{array}{c} \text{х} \\ \text{[[о [н\text{а}ма]пр]пр} \\ \text{х} \\ \text{б. [[и [в\text{а}ма]пр]пр} \end{array}$

У (37), међутим, „мања“ прозодијска реч не садржи двосложан елемент, и зато не може бити минимални домен овог правила. У овом случају се само „већа“ прозодијска реч, у којој је задовољен услов двосложности, може интерпретирати као минимални домен, а резултат примене је конфигурација у (39), с акцентом на проклитици.²⁵

- х
- (39) а. [кòд [ње]п_р]п_р
- х
- б. [и [он]п_р]п_р

Минимални домен правила (20) схватамо, дакле, не као најмању прозодијску реч у апсолутном смислу, већ као најмању прозодијску реч у којој се остварује услов за примену правила.²⁶ У већини случајева минималним доменом је обухваћена само прозодијска реч која одговара морфолошкој речи. Конфигурација у (39), која представља случај у којем домен правила (20) не одговара најмањој прозодијској речи, једно је од ретких одступања од опште тенденције у београдском говору да акценат остане у оквиру морфолошке речи. Али ово одступање је конзистентно са захтевом да се акценат оствари унутар минималног домена. Из наше анализе следи да су случајеви с пренесеним акцентом, као у (39), резултат примене општих прозодијских правила и да зато нема разлога да их сматрамо петрифицираним, неправилним облицима.

Реализовање акцента у минималном домену опште је својство говора који овде описујемо. Оба правила којима се реализује акценат — и правило (8) и правило (20) — примењују се у минималном домену, мада само правило (20) поставља додатни услов, због којег минимални и најмањи домен нису увек идентични. Међутим, ова анализа нам омогућује и општију перспективу на акценатске разлике међу новоштокавским говорима. За разлику од београдског, у источнохерцеговачком говору акценат се реализује у максималном домену, односно у „највећој“ прозодијској речи, што се манифестује као преношење акцента на проклитику (уп. Ивић 1958, Вуковић 1940).²⁷

²⁵ Поменули смо у фусноти 19 да је примена правила (20) необавезна. У овом случају то се манифестује као необавезно преношење акцента на проклитику.

²⁶ У неким случајевима, преношење акцента с једносложног нелексичког елемента није могуће у београдском говору. Прво, акценат се не може пренети на двосложну проклитику, на пример на предлог *пòред* или *иза* (*пòред ње, *иза нас). Друго, акценат се не може пренети с детерминатора на проклитику (*и *тај* *догађај*, *кòд *лог* *пријашења*). Ово указује на то да су за идентификовање минималног домена потребна још два додатна услова: (а) ако не одговара најмањој прозодијској речи, минимални домен не може садржати више од два слога (вероватно зато што је допуштено само минимално проширење домена); (б) минимални домен мора одговарати синтаксичком конституенту.

²⁷ У источнохерцеговачком говору акценат речи које припадају лексичким категоријама мора се бар делимично одредити у постлексичкој компоненти, пошто су само у њој присутне комбинације с клиткама.

- (40) а. [н^хи [мајка]_{пр}]_{пр}
 б. [з^ха [вјереника]_{пр}]_{пр}
- (41) а. [ò^х [нама]_{пр}]_{пр}
 б. [ме^хђу [собом]_{пр}]_{пр}

Како се у источнохерцеговачком дијалекту акценат преноси на проклитику и са лексичких и са нелексичких елемената, морамо претпоставити да у овом случају оба акценатска правила, и (8) и (20), бирају максимални домен. Закључићемо да правила (8) и (20) важе и за београдски и за источнохерцеговачки дијалекат, а разликују се само по домену у којем се примењују. Разлика међу овим говорима неутрализује се једино кад се иста прозодијска реч интерпретира и као максимални и као минимални домен. Ово је наравно случај увек кад су клитике одсутне из структуре. Али ово је случај и с конфигурацијом (39), у којој се иста прозодијска реч мора схватити и као минимални и као максимални домен, и зато у оба дијалекта долази до преношења акцента на проклитику.

Разлике међу новоштокавским говорима формално одговарају, дакле, домену у којем се реализује акценат, а варијације међу њима изражене су избором минималног или максималног домена, и свде се на два случаја, која су представљена београдским и источнохерцеговачким дијалектима.²⁸ Ове варијације се могу формално описати захваљујући томе што клитика, због своје рекурзивне структуре, гради више од једног прозодијског домена у којем се потенцијално може реализовати акценат.

Формално представљање клитика које смо овде усвојили омогућава нам да објаснимо неколико њихових прозодијских својстава која не стоје у очигледној вези: њихову прозодијску „невидљивост“, способност да граде додатне домене за примену прозодијских правила, и својство (неких међу њима, конкретно, енклитика) да заузимају позицију иза прве речи, која је, као што смо видели, прозодијске природе.

5. Уместо закључка

У прозодијској фонологији исказ је представљен хијерархијски организованом конфигурацијом прозодијских елемената, као што смо показали у поглављу 2, где су инвентар прозодијских категорија и стриктна хијерархија које се придржавају дати у (6), а прозодијски рашчлањен исказ у (7). Један од значајних принципа прозодијске организације је структурална ко-

²⁸ Могуће је, уз то, и опционо варирање између максималног домена унутар једног говора, као у сремским и мачванским говорима (уп. Николић 1953–54, 1966), што се манифестује као повремено преношење акцента на проклитику.

херентност, којом се захтева максимално укључење морфо-синтаксичких елемената у прозодијску хијерархију, уз стриктно поштовање хијерархијских односа (уп. Селкирк 1984):²⁹

(42) Структурална кохерентност прозодијске хијерархије:

Прозодијски конституент који припада нивоу *n* прозодијске хијерархије састоји се искључиво од прозодијских конституената који припадају нивоу *n-1* (следећем нижем нивоу).

Искази као (43), који садрже само лексичке елементе, у потпуности се придржавају овог принципа: свака морфолошка реч одговара прозодијској речи, тако да се прозодијске фразе састоје искључиво од прозодијских речи, а интонациона фраза од прозодијских фраза.

(43) [[[Пётар]_{лр}]_{лф} [[оптужује]_{лр} [Марију]_{лр}]_{лф}]_{иф}

Али у (44), у састав прозодијске фразе, поред две прозодијске речи, улази и морфо-синтаксички елемент без прозодијског статуса:

(44) [[он [оптужује]_{лр} [Марију]_{лр}]_{лф}]_{иф}

Реч *он* остаје у овом случају без прозодијске структуре пошто у датом контексту не може да је стекне ни постлексичком применом правила (8) ни применом правила (20). Како се у (44) прозодијска фраза не састоји искључиво од прозодијских речи, целокупна прозодијска структура чији је она део огрешује се о принцип (41).

Принцип структуралне кохерентности који, као што смо видели, није увек у потпуности поштован, изражава оптимална, али не и обавезна својства прозодијских конфигурација. Постоје бар две стратегије да се избегне огрешење о овај принцип. Једна је, наравно, да нелексички елементи без прозодијске структуре „унапреде“ свој прозодијски статус, тако што ће стећи структуру прозодијске речи. Међутим, као што смо видели, ово се догађа под ограниченим околностима: нелексички елементи добијају статус прозодијске речи или кад се одликују посебном проминентношћу у интонационој фрази, или због броја слогова који садрже, или кад служе као ослонац за клитику. Ако се ови услови не испуне, нелексички елемент неће стећи статус прозодијске речи, чак и по цену да остане изван прозодијске хијерархије.

²⁹ Овај принцип се односи на прозодијску реч само под претпоставком да у хијерархију укључујемо прозодијске конституенте мање од прозодијске речи, као што су стопа и слог. Треба додати и следећи услов: да прозодијски конституент на нивоу *n* обавезно улази у састав неког прозодијског конституента на нивоу *n + 1* (следећем вишем нивоу), којим се захтева да сваки прозодијски конституент буде укључен у прозодијску хијерархију.

Друга очигледна стратегија је да нелексички елементи као *он* у (44) постану прозодијски „невидљиви“, односно да стекну статус клитике. Клитике се никад неће огрешити о принцип (41): оне обавезно улазе у састав прозодијске речи и укључене су заједно с њом у прозодијску хијерархију. Ова стратегија је, као што ћемо видети, значајна за грађење оптималних прозодијских конфигурација.

Број нелексичких елемената у нашем језику који се могу реализовати као клитике већи је него што се традиционално претпоставља. У уводном поглављу смо говорили о појави дублета, о нелексичким елементима као *бих* и *али*, који се реализују и као клитике и као речи с несталним акцентом. Овакве дублете налазимо у још неколико случајева. Најзначајнији је случај личних заменица у номинативу, које се иначе традиционално сматрају нелексичким елементима с несталним акцентом. Ове речи се јављају и као енклитике, што је јасно показано примерима (45) и (46): неклитичке облике заменица *он* и *ти* видимо у (45а) и (46а), а њихове клитичке облике у (45б) и (46б), где ове заменице чине део клитичког комплекса који стоји иза прве речи; у овом случају, прва реч чини део синтаксичког конституента који је разбијен клитичким низом.

- (45) а. Он се_{кл} тој комисији жалио на лоше услове.
 б. Којој се_{кл} он_{кл} комисији жалио на лоше услове?
- (46) а. Ти си_{кл} им_{кл} препоручио ову књигу.
 б. Коју си_{кл} им_{кл} ти_{кл} књигу препоручио?

У (45б) и (46б), клитички облици личних заменица се реализују као енклитике. Да ови елементи не могу функционисати као проклитике показано је примером (30), који овде понављамо:

- (48) *Ми плаву смо_{кл} кућу већ видели.

Појаву дублета представимо као случај аломорфије, што значи да ће одговарајућа лексичка јединица формално допуштати двојну реализацију. У случају кад се прозодијска субкатегоризација не оствари, реч *он* дели судбину осталих неклитичких елемената и реализује свој акценат правилима (8) и (20).

Прозодијска двојност карактеристична је за све личне заменице у номинативу: сви чланови ове подкласе биће, дакле, представљени у лексикону као *он* у (47). Штавише, чињеница да заменице у номинативу поседују и клитичке и неклитичке облике уноси симетрију у систем личних заменица, тако да све личне заменице, и у косим падежима и у номинативу, поседују клитичке и неклитичке аломорфе. Кад номинативне заменице не би имале клитичке облике (или, кад их нису имале, ако је реч о језичкој промени), у класи личних заменица постојала би асиметрија између облика у косим падежима и оних у номинативу.

Међу облицима с двојном реализацијом налазимо и једну партикулу: модално употребљен облик *џо* који „има за циљ да нарочито истакне актуелност онога што реченица саопштава“ (Ивић 1983, стр. 127).³⁰ Дублетни облици илустровани су у (49), где је облик *џо* у (49б) несумњиво реализован као клитика.³¹

- (49) а. Ко је *џо* објавио нетачну вест?
 б. Која је *џо*_{кл} агенција објавила нетачну вест?

И у овом случају је искључен проклитички облик, као што показује неграматичан пример (50б), конструисан на основу реченице (50а):

- (50) а. То се_{кл} Петар само шали.
 б. *То Петар се_{кл} само шали.

Ови „нови“ енклитички облици долазе на сам крај клитичког комплекса, иза клитике *је*, која се традиционално сматра последњом у низу, као што смо представили у (51):

(51)	1	2	3	4	5	6	7
	<i>ли</i>	помоћни	заменица	заменица	<i>је</i>	заменице	партикуле
		глаголи	у дативу	у акузативу		у номинативу	
				или генитиву			

Занимљиво је, међутим, да редослед међу новим енклитикама није у потпуности фиксиран, мада су прихватљивије речнице у којима заменица (у номинативу) претходи партикули, као што је представљено у (51):

- (52) а. Којој се_{кл} он_{кл} то_{кл} комисији жалио на лоше услове?
 б. ? Којој се_{кл} то_{кл} он_{кл} комисији жалио на лоше услове?
- (53) а. Коју си_{кл} им_{кл} ти_{кл} то књигу препоручила?
 б. ? Коју си_{кл} им_{кл} то_{кл} ти књигу препоручила?

И најзад, међу дублетима који се реализују као проклитике, поред везника *али*, чија је двојна реализација илустрована у (4), поменућемо и везник *јер*, који функционише на сличан начин:

³⁰ Употреба ове партикуле је илустрована следећим примерима:

а. Види молим те: он то чита Толстоја. (Ивић 1983, стр. 127)
 б. Ти то узме моју оловку. (Ивић 1983, стр. 127)
 в. Ја волим оно доба које сам провео у Загребу, па мислим, авај! да то волим њу! (Кашанин, М., *Прејиска двојице младића*, стр. 83)
 г. Кад сам добио твој несељни извештај — јер се то не да назвати писмом — био сам још у кревету (8 сати), и онако бунуван нисам знао шта ми то шаљеш у писму: ... (Кашанин, М., *Прејиска двојице младића*, стр. 54)
 д. „... Нашиао неки сељак из околине с колима и нашао га. Ја га, вели, *пишам: 'Шта си џо радио, црни несрећиче? Је .! 'џе џо неки био?' ...*“ (Д. Михаиловић, *Крв су цвџале џикве*, стр. 126–127)

³¹ Као енклитике могу се реализовати и партикуле *још* и *све*, судећи по следећим примерима: а. Која се још_{кл} фирма заинтересовала за наше производе? б. Које су се све_{кл} фирме заинтересовале за наше производе?

- (54) а. Морамо сазнати шта је с Петром, *јер*_{кл} он се већ данима никоме не јавља.
 б. Морамо сазнати шта је с Петром, *јер* се он већ данима никоме не јавља.

Мада само неки нелексички елементи имају двојну реализацију, дублети омогућују да се структурална кохерентност прозодијских конфигурација оствари у већој мери него што би то без њих било могуће.

Једна од основних функција прозодијске конфигурације је одређивање релативне проминентности лингвистичких елемената. Релативна проминентност може се, наравно, установити само међу елементима који су укључени у прозодијску структуру и зато би, из прозодијске перспективе, сваки морфо-синтаксички елемент морао бити прозодијски реализован. Видели смо, међутим, да захтев за максималним укључењем морфо-синтаксичких елемената у прозодијску хијерархију, изражен принципом (42), није у потпуности поштован. За ово су пре свега одговорни фактори који нису чисто прозодијске природе, али улазе у директну интеракцију с прозодијом. На који начин ће се морфо-синтаксички елементи укључити у прозодијски систем проминентности зависи првенствено од њиховог ранга унутар морфо-синтаксичке компоненте, тако да је њихов прозодијски статус директна последица односа у тој компоненти. Прозодијску структуру можемо, дакле, схватити као резултат интеракције између морфо-синтаксичких и фонолошких аспеката лингвистичког система. Из прозодијске перспективе, морфо-синтаксички елементи имају две опције: или да стекну статус прозодијске речи, или да, у статусу клитика, буду прозодијски „невидљиви“. Ово је у колизији с морфо-синтаксичком поделом на бар две класе речи, од којих је само једној гарантована прозодијска видљивост, и додатно, са семантичко-прагматичким захтевом за реализацијом фокуса, који погађа не само лексичке већ и нелексичке елементе, и индиректно онемогућује униформно остварење нелексичких елемената као клитика. Прозодијска проминентност лингвистичких елемената одређује се, дакле, интеракцијом различитих компонената граматичког система, који на различите, потенцијално конфликтне начине, утичу на њихову прозодијску реализацију.

БИБЛИОГРАФИЈА

- Абнн 1987   Abney, S. P. 1987. *The English Noun Phrase in its Sentential Aspect*. Ph. D. Dissertation. Massachusetts Institute of Technology.
- Бекман и Едвардз 1990   Beckman, M. & J. Edwards. 1990. „Lengthenings and Shortenings and the Nature of Prosodic Constituency.“ Kingston, J. & Beckman, M. (ed.) *Papers in Laboratory Phonology 1*. Cambridge University Press.
- Берендсен 1986   Berendsen, E. 1986. *The Phonology of Cliticization*. Dordrecht: Foris Publications.
- Браун 1974   Browne, W. E. 1974. „On the Problem of Enclitic Placement in Serbo-Croatian.“ D. Brecht & C. V. Chvany (eds.) *Slavic Transformational Syntax*. Michigan Slavic Materials, No. 10. Ann Arbor.
- Браун и Маколи 1965   Browne, W. E. & McCawley, J. 1965. „Srpskohrvatski akcenat.“ *Зборник за филологију и лингвистику* 8: 147–151.

- Вуковић 1940 Вуковић, Ј. Ј. 1940. *Акцентни говора Пиве и Дробњака. Српски дијалектолошки зборник*, 10, 185–417.
- Глисон 1961 Gleason, H. A. 1961. *An Introduction to Descriptive Linguistics*. Revised Edition. New York: Holt, Reinhert & Winston.
- Зец 1988 Zec, D. 1988. *Sonority Constraints on Prosodic Structure*. Ph. D. Dissertation. Stanford University.
- Зец 1993 Zec, D. 1993. „Rule Domains and Phonological Change.“ 1993. Hargus, S. & E. Kaisse (eds.), *Lexical Phonology*. Academic Press.
- Зец и Инкелас 1990 Zec, D. & S. Inkelas. 1990. „Prosodically Constrained Syntax.“ Inkelas, S. & Zec, D. (ed.) *The Phonology-Syntax Connection*. The University of Chicago Press.
- Зец и Инкелас 1991 Zec, D. & S. Inkelas. 1991. „The Place of Clitics in the Prosodic Hierarchy.“ D. Bates (ed.), *The Proceedings of the Tenth West Coast Conference on Formal Linguistics*. CSLI. Stanford, Ca.
- Звики 1977 Zwicky, A. 1977. „On Clitics.“ Bloomington: IULC.
- Звики 1985 Zwicky, A. 1985. „Clitics and Particles.“ *Language* 61: 283–305.
- Ивић 1958 Ivić, P. 1958. *Die serbokroatischen Dialekte. Ihre Struktur und Entwicklung. Erster Band. Allgemeines und die stokavischen Dialektgruppe*. The Hague, Mouton.
- Ивић 1961 Ивић, П. 1961–1962. „Број прозодијских могућности у речи као карактеристика фонолошких система словенских језика.“ *Јужнословенски филолог* 23: 75–113.
- Ивић 1965 Ивић, П. 1965. „Прозодијски систем савременог српскохрватског стандардног језика.“ *Symbolae linguisticae in honorem Georgii Kurylowicz*, 136–144. Wroclaw, Warsaw, & Cracow.
- Ивић 1976 Ivić, P. 1976. „Serbocroatian Accentuation: Facts and Interpretation.“ Magner, T. F. (ed.) *Slavic Linguistics and Language Teaching*. Columbus: Slavica. pp. 34–43.
- Ивић и Лехисте 1965 Ивић, П. и И. Лехисте. 1965. „Прилози испитивању фонетске и фонолошке природе акцената у савременом српскохрватском језику.“ *Зборник за филологију и лингвистику* 8, 75–117.
- Ивић 1983 Ивић, М. 1983: „Исказивање директног објекта у (стандардном) српскохрватском.“ *Лингвистички огледи* Просвета, Београд.
- Инкелас 1989 Inkelas, S. 1989. *Prosodic Constituency in the Lexicon*. Doctoral dissertation, Stanford University.
- Инкелас и Зец 1988 Inkelas, S. & D. Zec 1988. „Serbo-Croatian pitch accent: the interaction of tone, stress, and intonation.“ *Language* 64: 227–248.
- Инкелас и Зец 1993 Inkelas, S. & D. Zec 1993. „Auxiliary Reduction without Empty Categories: A Prosodic Account.“ *Working Papers of the Cornell Phonetics Laboratory* 8: 205–253.
- Инкелас и Зец 1995 Inkelas, S. & D. Zec 1995. „The Syntax-Phonology Interface.“ Goldsmith (ed.) *The Handbook of Phonological Theory*. Oxford: Blackwell.
- Кеис 1983 Kaisse, E. 1983. „The Syntax of Auxiliary Reduction in English.“ *Language* 59: 93–122.
- Кеис 1985 Kaisse, E. 1985. *Connected Speech. The Interaction of Syntax and Phonology*. Academic Press.
- Кипарски 1982 Kiparsky, P. 1982. „Lexical Morphology and Phonology.“ I.-S. Yang (ed.), *Linguistics in the Morning Calm*, 3–91. Seoul: Hanshin Publishing Co.
- Кипарски 1983 Kiparsky, P. 1983. „Word Formation in the Lexicon.“ Ingemann, F. (ed.), *Proceedings of the (1982) Mid-America Linguistics Conference*, 3–29. Lawrence: University of Kansas.
- Кипарски 1984 Kiparsky, P. 1984. „On the Lexical Phonology of Icelandic.“ Elert, C., I. Johansson, & E. Strangert (eds.) *Nordic Prosody III: Papers from a Symposium*. University of Umea.
- Кипарски 1985 Kiparsky, P. 1985. „Some Consequences of Lexical Phonology.“ Ewen, C. J. & J. M. Anderson (eds.) *Phonology Yearbook 2: 85–138*. Cambridge University Press.
- Клејванс 1982 Klavans, J. 1982. *Some Problems in a Theory of Clitics*. Bloomington. Indiana University Linguistic Club.

- Клејванс 1985 Klavans, J. 1985. „The Independence of Syntax and Phonology in Cliticization.“ *Language* 61: 95–120.
- Лехисте и Ивић 1986 Lehiste, Ilse. & Ivić, Pavle. 1986. *Word and Sentence Prosody in Serbo-Croatian*. Cambridge: MIT Press.
- Либерман 1975 Liberman, M. 1975. *The Intonational System of English*. Doctoral Dissertation. MIT.
- Либерман и Принс 1977 Liberman, M. & A. Prince. „On Stress and Linguistic Rhythm.“ *Linguistic Inquiry* 8: 249–336.
- Милетић 1952 Милетић, Б. 1952. *Основи фонетике српског језика*. Београд: Знање.
- Нејт 1984 Neijt, A. (1984). „Clitics in Arboreal Phonology.“ Van der Hulst, H. & N. Smith (eds.) *Advances in Nonlinear Phonology*. Foris: Dordrecht.
- Неспор и Вогел 1982 Nespor, M. & I. Vogel. 1982. „Prosodic Domains of External Sandhi Rules.“ Van der Hulst, H. & N. Smith (eds.), *The Structure of Phonological Representations, Part I*. Dordrecht: Foris.
- Неспор и Вогел 1986 Nespor, M. & I. Vogel. 1986. *Prosodic Phonology*. Dordrecht: Foris Publications.
- Николић 1953–54 Николић, Б. 1953–54. „О говору Срема.“ *Јужнословенски филолог* 20, 273–287.
- Николић 1966 Николић, Б. 1966. *Мачвански говори. Српски дијалектолошки зборник* 16, 179–313.
- Постал 1966 Postal, P. M. 1966. „On so-called 'pronouns' in English.“ Reibel D. & S. Schane (eds.) 1969. *Modern Studies in English*. Prentice Hall. Englewood Cliffs, NJ. 201–224.
- Принс 1984 Prince, A. 1984. „Relating to the Grid.“ *Linguistic Inquiry* 14: 19–100.
- Рошмон 1986 Rochement, M. S. 1986. *Focus in Generative Grammar*. Amsterdam: John Benjamins.
- Рут 1992 Rooth, M. E. 1992. „A Theory of Focus Interpretation.“ *Natural Language Semantics* 1: 75–116.
- Селкирк 1978 Selkirk, E. O. 1978. „On Prosodic Structure and its Relation to Syntactic Structure.“ In Fretheim, T. (ed.) *Nordic Prosody II*. Trondheim: TAPIR.
- Селкирк 1980 Selkirk, E. O. 1980. „Prosodic Domains in Phonology: Sanskrit Revisited.“ M. Aronoff & M.-L. Kean (eds.) *Juncture* (Studia linguistica et philologica 7). Saratoga, Calif.: Anma Libri.
- Селкирк 1984 Selkirk, E. O. 1984. *Phonology and Syntax*. MIT Press.
- Селкирк 1986 Selkirk, E. O. 1986. „On Derived Domains in Sentence Phonology.“ *Phonology Yearbook* 3: 371–405.
- Селкирк 1995 Selkirk, E. O. 1995. „Sentence Prosody: Intonation, Stress, and Phrasing.“ J. Goldsmith (ed.) *The Handbook of Phonological Theory*. Oxford: Blackwell.
- Селкирк и Шен 1990 Selkirk, E. O. & T. Shen. 1990. „Prosodic Domains in Shanghai Chinese.“ Inkelas, S. & D. Zec (ed.) *The Phonology-Syntax Connection*. The University of Chicago Press.
- Хале и Верњо 1987 Halle, M. & J.-H. Vergnaud. 1987. *An Essay on Stress*. Cambridge, MA: MIT Press.
- Халперн 1992 Halpern, A. 1992. *On the Morphology and Placement of Clitics*. Ph. D. Dissertation. Stanford University.
- Хејз 1989 Hayes, B. 1989. „The prosodic Hierarchy in Meter.“ P. Kiparsky & G. Youmans (eds.) *Rhythm and Meter*. Orlando, Fl.: Academic Press.
- Хејз 1995 Hayes, B. 1995. *Metric Stress Theory: Principles and Case Studies*. Chicago University Press.
- Чомски и Хале 1968 Chomsky, N. & M. Halle. 1968. *The Sound Pattern of English*. New York: Harper & Row.
- Шибер 1986 Shieber, Stuart M. 1986. *An Introduction to Unification-Based Approaches to Grammar*. Center for the Study of Language and Information. Stanford University.

Summary

Draga Zec

ON THE PROSODIC STRUCTURE OF WORDS

This study investigates the prosodic properties of words in Serbian (in the variety spoken in Belgrade). Its principal claim is that the prosodic differences among words are grounded in the morphosyntactic categorization into content and function words, a distinction which is formally expressed both in syntactic and phonological frameworks. The crucial prosodic property of content words is that, unlike function words, they acquire the status of prosodic words on a regular basis, and are concomitantly accented, thus becoming part of the prosodic hierarchy, which also includes the prosodic phrase, the intonational phrase, and the utterance. Elements in the function word class, whether or not they belong to the class of clitics, are generally characterized by possible absence of accent, and are either included into the prosodic hierarchy under a restricted set of conditions, or are entirely excluded from it.

The theory of lexical phonology and morphology captures in a principled way the prosodic asymmetry between content and function words. One of the basic assumptions in this theoretical framework is that phonological rules apply in two components, lexical and postlexical, and that rules applying in the lexical component affect only content words, or lexical elements. Thus, in its lexical application, the phonological rule whereby morphological elements acquire the prosodic status will target only content words. This rule may target function words in its postlexical application, and it indeed does, but only under highly limited circumstances: when a function word acts as a sentential focus. Yet another postlexical rule, which is crucially ordered after focus assignment, applies to minimally disyllabic function words, assigning to them the prosodic word status as well as a low degree of accentedness. In sum, function words, or nonlexical elements, are phonologically inert in the lexicon, and enter phonological interactions only in the postlexical component, in which they may or may not be targeted by one of the two rules that assign the prosodic word status, and some degree of accent. Moreover, since one of the postlexical rules selects as its input elements that are at least disyllabic, monosyllabic function words are more likely to be left out of the prosodic hierarchy than the polysyllabic ones.

Thus far, nothing has been said about those function words that belong to the class of clitics. Clitic function words are treated here as prosodically deficient, and represented lexically as subcategorizing for a prosodic host, in this case, the prosodic word. Together with their host, they form a new prosodic word, building a recursive structure as in $[[\text{Petar}]_{PW} \text{je}]_{PW}$ or $[\text{od} [\text{Petra}]_{PW}]_{PW}$. By virtue of this, clitics are obligatorily included into the prosodic hierarchy, at the cost of possessing no more prosodic salience than a syllable within a prosodic word. This view is corroborated by the distribution of accent in disyllabic prosodic words that include a clitic and its function word host. Crucially, these structures are subject to the postlexical rule that applies to disyllabic elements, which accounts for accent shift to the preposition from a monosyllabic function word, as in $[\text{ni} [\text{ja}]_{PW}]_{PW}$ (a rare case of such accent shift in the Belgrade dialect), and demonstrates that the combination of clitic and its host, albeit morphologically complex, corresponds to a single prosodic word.

The role of the prosodic hierarchy is to include morphosyntactic elements into a constituency with a prominence structure defined over it. However, the general tendency to maximize the inclusion of morphosyntactic elements into the prosodic constituency is countered by those non-clitic function words which remain outside the prosodic hierarchy, due to their failure to acquire the prosodic word status. In light of this, it is of interest to note that a number of function words possess dual realizations. All personal pronouns, including those in the nominative, as well as certain particles and conjunctions may be realized either as clitic or as non-clitic elements. The occurrence of such doublets bears testimony to the relevance of exhaustive parsing of morphosyntactic elements into the prosodic constituency, since the clitic allomorph will always comply with it. The non-clitic allomorph, however, is necessary as a potential bearer of focus, a role that cannot be performed by a clitic.

АСИМ ПЕЦО
(Београд)

ИЗ НАШЕ ОНОМАСТИКЕ (*НЕРЕТВА — МОСТАР, БУНА — БЛАГАЈ, БРЕГАВА — СТОЛАЦ*)

У раду се дају објашњења поријекла хидронима *Неретва*, *Буна* и *Брегава*, као и топонима *Мостар*, *Благај*, *Столац*. Посебно се указује на могућност новијег тумачења Порфирогенитовог текста који се односи на Захумље у његовом дјелу *De administrando imperio*. У вези с тим скреће се пажња на могућност другачије убијације оронима *Хум*, као и топонима *Бона* и *Хум*, што даје могућност и другачијег објашњења топонима Благај од оних која су нам се до сада нудила.

Већ више година, управо од када се бавим проблемима херцеговачких говора, моју пажњу привлачи и ономастика тих крајева. И до сада сам нешто урадио, и објавио, али много тога још чека да се уради. Наравно, етимологија, одређивање поријекла неког имена, посебно географског имена, никако не спада у питања која се рјешавају без мукс. У тој области науке о језику никада ниси сигуран да стојиш на чврстом терену. Ово, наравно, вриједи и за подручја каква је Херцеговина куда су се кретале колоне различитих народа и језика, гдје су се укрштали различити погледи на свијет. А сваки је остављао иза себе некакав траг. Данас је тешко размрсити све те конце и стићи до правога рјешења. Али, као и иначе у науци, без покушаја нема ни стицања до жељеног циља.

Ја ћу овдје указати на проблематику везану за хидрониме *Неретва*, *Буна* и *Брегава*, и топониме, везане за те хидрониме, *Мостар*, *Благај* и *Столац*.

а) *Неретва*. *Неретва* је највећа ријека у Херцеговини и читав живот Херцеговине везан је за ту ријеку. То вриједи и за један дио Далмације. Зато није чудно што Неретва прати и историју и литературу ових крајева. И од најранијих времена.

О поријеклу хидронима *Неретва* нема јединственог мишљења. Свакако, ово је питање везано за историју Босне и Херцеговине и живот становника ових крајева. Како нас историчари обавјештавају, до доласка наших предака у ове крајеве, тј. до доласка Словена у ове крајеве, а на основу сачуваних података, у предјелима Херцеговине су живјели *Илири* (претпоставља се да су дошли у ове крајеве у X вијеку прије нове ере), *Келти* (они су се јавили у IV вијеку старе ере) и *Римљани* (они се јављају у другом

вијеку старе ере). Словени се јављају у овим крајевима, тј. на подручју данашње Херцеговине, у VI вијеку, тако да је цијело ово подручје, тј. подручје везано и за ток Неретве „средином VII века“ било у рукама Словена (уп. „средином VII века Далмација са целим својим залеђем била (је) потпуно у словенској власти и да је процес освајања био завршен“, *Ђоровић, Хисторија*, стр. 98).¹

А сада о имену наше Неретве. Одмах да напоменем да је подстицај за ове ретке дала и мисао А. Кебе исказана у *Neretvopisu* /Most, 94/5 која гласи: — *Sačuvajmo, barem, zajedničku Neretvu (odnosno „Ner-etvu“, što na keltskom jeziku znači: božanstvo koje teče)* стр. 6/. Историчари нам, како се и из претходних редова може закључити, не нуде довољно материјала на основу којег бисмо могли закључити да су Келти дуже времена боравили на овим подручјима. Наиме, историчари нас обавјештавају да су се Келти на овим просторима јавили у IV вијеку прије нове ере: „провалили су ... из Паноније у земље око Саве и продрли дубоко у унутрашњост Босне, све до Неретве“. Има у старијој ономастици келтских трагова, а да ли међу та имена спада и Неретва, тешко је, бар мени, сада рећи. Ђоровић ту види трагове илирског језика. Он каже: „Главна река Херцеговине Неретва звала се Наро или Нарон ... Али и друго име Нарента > Неретва исте је групе“ (исто, 60–61), тј. из групе остатака илирског језика, као што су, „вероватно“ и хидроними *Дрим, Дрина, Сава, Буна, Босна, Уна*; а и имена планина, као што су: *Прењ, Вележ, Мајевица, Динара, Бошуня* потичу из предримског периода. Ђоровић указује да стару традицију „коју Римљани нису истрли и коју су примили досељени Словени, карактеришу нарочито готово потпуно очувани називи свих важнијих река и планина у земљи“ (исто, 103). Дакле, на основу података које нам нуди Вл. Ђоровић, Неретва припада групи хидронима које су наши преци преузели од Римљана, а ови од Илира. Истина, од Нарон тешко би било извести наше Неретва, међутим, Ђоровић каже да и друго име, *Нарента*, припада групи предслов. трагова, а од тога облика лакше се може стићи до наше Неретве (стр. 61). Али, по некима, облик *Нарента* није историјски потврђен. Наиме, др Дује Рандић-Миочевећ, у *Енциклопедији Југославије* (књ. 6, Загреб 1965, стр. 278), каже да је античко име наше ријеке, *Нарон*, потврђено у грчким и римским писаним изворима. Уз то, јавља се још и *Нар* и *Наренум*, а да је погрешном традицијом „у стручну литературу продрло ... и друго име ове ријеке, *Narenta*, које у античким изворима није потврђено“. И даље: „Облик *Narenta* је романска творевина, настао је у средњем вијеку према словенском називу ријеке“. Ако је ово мишљење тачно, претпостављено рјешење поријекла хидронима *Неретва* отпада, тј. ако назив *Нарента* не припада нашем насљеђу, отпада претпоставка да је *Неретва* настала од тога имена.

Постоји и другачије објашњење нашега хидронима. У Рјечнику нашега језика, који је издала Југославенска академија знаности и умјетности

¹ Др Владимир Ђоровић, *Хисторија Босне, СКА, Посебна издања, књ. СХХІХ, Друштвени и историјски списи, књ. 53, Београд 1940.*

у Загребу, под одредницом *Неретва* (обрадио Томислав Маретић) констатује се да је у римско доба постојало име *Наро*, и да је то, неразумљиво, име замијењено разумљивим *Неретва*, за које су имали узора у старој постојбини, гдје је постојало *Нерехџа*, *Нерица*, *Неретва*, а што би могло бити у вези са нашим глаголом *норити*, *йонираити*, са превојем вокала, али са нејасним значењем.

Ако прихватимо ово Маретићево мишљење, могли бисмо рећи да су наши преци, који су дошли на обале Неретве, донијели у свом рјечнику и облике *нер/нерет* којима су именовали нека средства за риболов (вршва, врста мреже), а пошто је Неретва богата рибом, тај назив су искористили за именовање ове ријеке, чиме су „неразумљиво“ страном *Нарон* замијенили својим разумљивијим *Нерет*. Овоме је придодат суфикс *-ва* који се јавља и у хидронимима (уп. *Лашва*, *Сјачва*; посебно је чест суфикс *-ава*, уп. *Брегава*, *Свишгава*, као и *Нишава*, *Ресава*, *Морава*). Од наслијеђеног *Нарона* постало је *Норин* (као од *Албона* — *Лабин*, од *Салона* — *Солин*, по постојећим фонетским законима), што се јавља и као хидроним и као топоним (*Skok*, *Etimologijski*, II, s.v. *Norin*).

Када говори о хидрониму/топониму *Норин*², Скок даје могуће објашњење и за хидроним *Неретва*. Ту читамо: „*Sa Narona veže se i ime hercegovačke rijeke Neretva = tal. Narenta*“. Уз покушаје да се објасни трансформација облика *Нарона* у *Неретва*, за које и Скок каже да су то „*pretpostavke*“, он нам ту нуди и Маретићево мишљење „*које се не осврће на romanski refleks Narenta, којом се не објашњава роџетно ne-, ni deklinacija -y, gen. -ъve*“, него се наш облик, видјели смо, доводи у везу „*sa sjevernoslavenskim i baltičkim hidronimima Narenta, Nereta, Nerica*“ што се доводи у везу са праслов. коријеном *ner-*. И Скок, као и Маретић, претпоставља да „*postoji mogućnost da su Hrvati u 7. vijeku donijeli sa sobom *nerety, gen. *neretъve*“ и да су своје облике, из *и* деklinације, „*unakrstili sa romanskim Narentum*“. Ако је ова именица, још на балканским просторима, имала промјену по *и*-деklinацији, као *loky* — *lokve* < *lokъve*, сгъку — сгъкъве, аналошким процесима се лако успоставља у номинативу облик *Неретва* (тј. према *Неретве*, *Неретви* јавља се и у номинативу *Неретва*, према односу који имамо у *жена* — *жене* — *жени*), и ту није било потребе за било каквим укрштањем са романским *Narentum*. А овај романски облик, како смо већ видјели (у *Enciklopediji Jugoslavije*), неки историчари (Дује Рандић-Миочевих) доводе у сумњу. Али, несигурна је, исто тако, и промјена *nerety* -ъve.

Цијело ово разматрање нашега хидронима *Неретва* упућује на сљедећи закључак: Ако је историјски потврђен облик *Нарентум*, из предсло-

² Skok. *Etimologijski*, Petar Skok, *Etimologijski rječnik hrvatskoga ili srpskoga jezika*, JAZU, Загреб, књ. I–IV. У вези са овом проблематиком, животом туђица у једном језику, па и у нашем језику, мора се имати на уму чињеница да се стране ријечи брзо уклапају у домаћи лексички фонд, тј. да, „облаче“ граматичко рухо говора у коме оне почињу да живе. Много потврда за то нуде нам наше туђице: оријентализми/турцизми, романцизми, германизми, хунгаризми и сл. Тако је данас, тако је, сигурно, било и раније.

венског периода, наше *Неретва* може бити објашњено „укрштањем“ затеченог стања и донесеног облика, са придодатим суфиксом *-ва*, на који се наилази у нашим хидронимима. Ако, пак, облик *Наренџум* настаје према нашем *Неретва*, остаје да се прихвати Марстићево објашњење настанка овога хидронима: домаћа ријеч потиснула је страни облик, када је у питању хидроним, а задржан је страни облик за топоним, према којем је могао настати и нови хидроним за именовање мањег потока на истом подручју (*Норин*).

На почетку овога рада наведено је мишљење да *Неретва*, тј. *Ner-etva* „на келтском језику значи: божанство које теће“. Пошто је у питању објашњење овога нашега хидронима дато у нестручном часопису, нисам сматрао да је потребно обрађати пажњу и на то објашњење. Међутим, 24. августа 1996. године, у листу „Политика“, др Ранка Куић, проф. Универзитета у Београду, у једном разговору са новинаром „Политике“ о српско-келтским односима, указује, управо, на то значење нашега хидронима. Ту читамо: „открила сам 600 речи истих или врло сличних у оба језика. Срби и Келти имају неочекивано много заједничког — у топонимима; хидроними посебно то јест реке којима се није могло објаснити порекло имена — показује се да је келтско. Јер, *што су*, у ствари, *имена келтских богиња воде (Неретва — божанство које тече, Сава — дугачка река, Дунав — дубока река)*“ (моје подвлачење, А. П.). Скок, s.v. Сава, каже да се „pretpostavlja“ да је у основи „ilirsko-keltska riječ od ie. коријена *seu-, пријевој *sou-, *tekućina, влага, sok““. Скок указује да супстантив „сава“ у Водицама значи „ријека“ и да је *Savus* у латинском „muško božanstvo“, а у „slavenskom paganstvu žensko“ према *reka* (Etimologijski, s.v. Sava). Под одредницом *Drava* код Скока читамо да према лат. маскулинуму имамо у нашем језику фемининум у: Сава — *Savus*, Тиса — *Pathisus*, Соча — *Sontius*, Уна — *Oeneo*, али је *Неретва* „i u tal. *Narenta*, lat. *Naro*“, иако има и „muških predslavenskih hidronima“, као што су: Дунав — *Danubius*, Врбас — *Urpanus*, Босут — *Ad Basante*, Искар (= Дунав) — *Oescus*. Род код хидронима „stoji u vezi s mitološkim predodžbama o njihovu božanstvu“ (Скок).

Дакле, није искључено да је и код наше *Неретве* у питању неко божанство, како мисли проф. Ранка Куић. Само се овдје поставља питање зашто овај облик не налазимо код римских писаца, ако је он келтског поријекла. Односно, другачије казано: ако хидроним *Неретва* припада предримском ономастикону на нашем језичком подручју, а познато је да Римљани нису мијењали имена „важнијих река и планина“, зашто тај хидроним не налазимо у латинским писаним изворима? Зашто, у латинском имамо *Naro* (Скок), *Narona*, *Naron* и у грчким и у латинским писаним изворима? Чудно је како се тај „келтски“ хидроним био изгубио, а други, тога поријекла, још истрајавају. Уз то, ако се келтски назив изгубио, немамо потврда за тај облик у грчким и латинским изворима, како је он „васкрсао“ у нашем језику, а познато нам је да су наши преци преузимали ониме, тј. и хидрониме и орониме из језикā оних народа које су затекли на овим просторима. Ако су сачували хидрониме као *Сава*, *Драва*, *Соча*, *Врбас*, *Уна*, наравно, у облику

који је одговарао фонетској структури латинског језика, а који смо ми, преузимајући те хидрониме, прилагодили својим фонетским приликама, зашто такву судбину није доживио и хидроним *Неретва*. Зашто у латинском имамо или *Naro* или *Naron/Narona*? Од келтскога облика *Neretva*, ако би се латинизирао, могли бисмо очекивати неки други облик, а не *Naro* или *Naron*. Све ово не улива довољно сигурности у довођење наше *Неретве* у везу са келтским „божанством које тече“, мада би то објашњење, ако стоји „на чврстим ногама“, отклонило све оне претпоставке на које је овдје већ указано. Понављам, треба доказати келтско поријекло овога хидронима; треба, уз то, наћи објашњење зашто тај облик за читав један миленијум (од доласка Римљана на наше просторе до доласка Словена у ове крајеве) није нигдје забиљежен. Напомињем и то да се *Неретва* јавља у писаним споменицима тек од 15. вијека. До тада имамо или *Naro* или *Naron* или *Narona*. А да смо облик *Неретва* преузели од старосједјелца на овим просторима, требало би очекивати појаву јата (Ђ) мј. дугог самогласника *e* у другом слогу (уп. *Мљеи*, од стародалматског *Melta*, послје метатезе са дуљењем, уп. још *pevera* > *невјера*, у далматинским говорима, и сл.). Овај наш хидроним не зна за појаву јата, ни у једном говору за чији простор је везан ток р. Неретве.

Мостар. Мостар је везан за Неретву. Без ове ријеке не би било ни овога града. Она му заплускује обале, даје му снагу за живот и помаже му да се, послје различитих бура и олуја, које не штеде ни највеће његове вриједности, као што је то било у ове наше дане, поново диже и постаје љепши и топлији. Мостар и своје име, донекле, веже за Неретву. Истина, неријетко, његово име се веже за *Стари мост*, онај прелијепи лук који је спајао лијеву и десну обалу ријеке Неретве. Тај мост је у ове наше дане порушила нељудска рука, лишила је град његовог древног и прекрасног симбола, али, треба се надати, опет ће се, и на оном мјесту, спојити обале Неретве. Наравно, никада више неће бити Старог моста за који, понављам, понеко веже и име Мостара. А Мостар своје име није добио према Староме мосту. За то има више доказа. Ево неких:

1. Топоним *Мостар*, тј. име града на Неретви, јавља се знатно прије изградње овога моста. Наиме, у *Enciklopediji Jugoslavije* (књ. 6, Загреб 1965, s.v. *Mostar*, стр. 165) се констатује да се „као насеље први пут спомиње 1452, а као топоним 1474, кад је у њему сједиште турског субаше“. Нарочити значај добио је овај град када је 1566. изграђен мост „на један лук“³. Хазим Шабановић, међутим, у коментарима које даје уз превод Путописа Евлије Челебије даје нешто другачије податке. Ту читамо, прво, Челебијину констатацију: „*Mostar* значи *varoš s mostom*. Prema pričanju latinskih istoričara, u ovome je šeheru u starinsko doba bio most preko rijeke Neretve s jedne strane na drugu, i to na jakom gvozdenom lancu u debljini čovječijeg stegna, i od toga mu je ostalo tako ime“. Шабановић, испод текста примјечује: „*Naselje* na mjestu današnjeg *Mostara* spominje se prvi put 1452. g. kao malo naselje s dvije kule

³ *Enciklopedija Jugoslavije*, s.v. *Mostar*, историјски дно обрадно др Хамдија Капнић, в. Emira Karabeg, Hronika Starog mosta, Београд 1996.

oko drvenog mosta na lance preko Neretve. Pod imenom Mostar ono se prvi put pominje 1468. g. (у Enciklopediji, пак, стоји да се „као топоним“ први пут спомиње 1474, А. П.)⁴. У вези са извођењем топонима Мостар Шабановић ту примјећује: „Pored više različitih izvođenja imena Mostar najvjerojatnije je da se on nazvao po 'mostarima' čuvarima toga mosta koji su stajali u dvije kule s obje strane mosta“, и ту упућује на Х. Крешевљаковића, који се дуже бавио проблемом еснафа и трговине у Босни и Херцеговини (стр. 463)⁴.

2. Па да је постанак топонима *Мостар* и везан за овај његов мост, треба знати да тај мост, у вријеме када је настао, никако није био „стари“, нити је могао носити име „Стари мост“. То је био нови мост, ако се тако звао. Назив „*Стари мост*“ овај мост ће добити последице изградње других мостова преко Неретве у Мостару, а то ће бити у наше вријеме.

3. Када је *Стари мост* изграђен, он се звао „ћуприја“. Још у доба мога дјетињства ми смо тај мост звали „*Стара ћуприја*“. Раније је, свакако, тај назив био чешћи и обичнији.

4. Према томе, како је већ указано у Шабановићевом коментару Челебијиног Путописа, *Мостар* дугује своје име оним људима који су се бринули о мосту, тј. о ономе мосту који је повезивао Неретвине обале, који је био на „јаком гвозденим ланцу“, и који су наплаћивали „мостарину“. У Рјечнику ЈАЗУ наводе се још два Мостара, а имена овога типа нису ријетка на нашем језичком подручју, било да је ријеч о именима радника, *nomina agentis*, било да је ријеч о топонимима. Тако имамо: *бродар* и *Бродар*, *дрвар* и *Дрвар*, *каблар* и *Каблар*, *решетар* и *Решетар*.

Да укажем још на ове податке. Благај је претходно Мостару. Ћоровић нас обавјештава да је кнез Владислав, син Херцега Стјепана, почетком 1452. заузео „не само херцегов град Благај, него ... и подручје данашњег Мостара, на ком су се налазила, уз мост на Неретви, два мала утврђења, које је подигао 1440. год. ... гост Радивој“ (исто, 501). Турци су освојили ове крајеве 1465. (Ћоровић, Мостар и Херцеговина, 19).⁵ Мостар је, свакако, имао више услова за развој. Неретва му је отварала пут ка Мору, Радобоља наводњавала његове башче. Турци су, бар у прво вријеме своје владавине, имали и други назив за Мостар — *Köprühisar*⁶. Наш назив, како видимо, није уступио пред страним именом.

б) *Буна*. Име друге ријеке са нашега списка, а која и извире (у Благају), и увире (на Буни), у јужним дијеловима Бишћа поља, све надомак Мостара, припада хидронимима које су наши преци преузели од старосје-

⁴ Čelebija, Putopis, Evlija Čelebija, Putopis — odlomci o jugoslavenskim zemljama, Prevod, uvod i komentar napisao Nazim Šabanović, Svjetlost, Sarajevo 1967, в. и Богумил Храбак, Урбани, привредни и војно-управни раст Мостара (1450–1700), Зборник за историју Босне и Херцеговине 1, Београд 1995, стр. 113–159.

⁵ Ћоровић, Мостар и Херцеговина, Владимир Ћоровић, Историјска Херцеговина, Прошлост Херцеговине, Зборник: Мостар и Херцеговина, Југослов. професорско друштво, 1937, стр. 1–29.

⁶ Aličić, A., Poimenični popis sandžaka vilajeta Hercegovina, Orijentalni institut u Sarajevu, Sarajevo 1985, стр. 601, као и код Храбака, исто, стр. 113.

дјелаца. Историчари нам нуде, за тај далеки период, облик *Вона*. К. Јирчек, када говори о овим предјелима, констатује да су ту постојала два града, два замка „*Бона* и *Хлум*“, уз њих наводи, према Порфиригениту, „и реку *Бону*“. За замкове Јирчек претпоставља да су то два назива „за један исти град“, један римски (*Бона*), други словенски (*Хлум*)⁷. Торовић претпоставља да наш хидроним *Буна* потиче из илирскога језика. Порфиригенит је забиљежио облик *Бона*. У вези с тим П. Скок истиче да учени цар „zove ovako i rijeku koja protječe iza brda na kome je Blagaj“ и да „bude potpuno jasan, tumači ovu latinsku riječ riječu χαλόν u novojelinskom značenju 'dobar'“⁸. Ту даље читамо: „Ime rijeke očuvali su zahumski Sloveni kao latinsku pozajmljenicu *Būna*, dok danas, dok su ime slovenskoga utvrđenja, koje je nastalo na pretslovenskom rimskom, preveli adjektivom *blagъ*“ (стр. 27). (И Скок, као и Вук, има краткосилазни акценат на овоме хидрониму: *Бѹна*. У крају гдје се налазе и ријека и мјесто имају само дугоузлазни акценат: *Буна*).

У вези са односом *Бона* и *Буна* Скок, испод текста примјећује: „Vokal *ū* za lat. naglašeno otvoreno o u *bonus* po zakonu je baš kao u drugim našim riječima iz balkanskog ili dalmatinskog latinитета: *podiolu* > *pižuo*, gen. *-ula*, *linteolu* > *lancun*, *lincuo* itd. Ovo je potrebno ovdje istaknuti zato što bi na osnovu završetka *ona* u *Bona* mogao kogod doći na misao da se u našem slučaju ne radi o latinskoj, nego o kakvoj ilirskoj riječi kao u *Salona* > *Solin*, *Scardona* > *Skradin*“ (стр. 27, испод текста).

У Етимолог. гјечнику, објашњавајући поријекло топонима *Nin* (ген. *Nina*), од далматско-романскога *Nona*, Скок констатује да је овај топоним „pod izvjesno“ илирског поријекла „sa dočetkom (sufiksom za izvođenje ili u deklinaciji ?) *-ona*, koje dolazi na Apeninu i kod nas: *Glemona* > slov. *Humin*, *Brevona* > *Brioni*, *Scardona* > *Skradin*. Vokal *i* tu je nastao iz *ū* kao u *mīrus* > *mir*, a taj opet od kllat *ō*, a taj u metafoniji (prijeglasu) prema lokativu *Aenōnae* > vlat. *Enōne* *Inūni (*i* je zamjena za zatvoreno vlat. *ę*)“. Код одреднице *Gumin*, у истом рјечнику, читамо: „Predrimski i predslavenski toponim iz serije na *-ona* kao *Aemona*, *Brioni*, *Albona* > *Labin*, *Aenona* > *Nin*, *Scardona* > *Skradin*, *Stolpona* > *Stupin*, *Salonae* > *Solin*“ и ту се додаје: „Za tu seriju postoji mišljenje da je ilirskog podrijetla, ali *Glemona*, *Aemona*, *Brioni*, *Albona* dokazuje da se nalazi i na teritoriju keltskog plemena Karni, Istra i Liburna, rođaka Japoda. Razvitak dočetka *-ona* preko lokativa *-onae* > *-in* i u Režiji kao i na Jadranu, dokazuje da je slavizacija u Režiji iste starosti kao i na Jadranu“.

Као што видимо, међу нашим топонимима, па и хидронимима, има их који су, по поријеклу, из илирског, келтског и латинског језика. Али,

⁷ Јирчек. Историја Срба, Константин Јирчек, Историја Срба, Прва књига до 1537, политичка историја, Научна књига, Београд 1952, стр. 66.

⁸ Скок, Из српскохрватске топонимике, Р. Скок, Из српскохрватске топонимике: тип *Blagaj*, Зборник у част А. Белића, Београд 1937, стр. 21–30. У вези са ријеком Буном код Скока налазимо да она „protječe iza brda na kome je Blagaj“. Прва напомена је да Буна не „protječe iza brda“, него истиче из брда, управо из једне велике пенине у брду; друга напомена је да се извор Буне налази у мјесту Благaj, изнад кога, истина, још увијек стоје зидине Шпепанграда.

чињеница је да су сви ти називи стигли до нас преко романских језика и да су, без обзира на своје исконско поријекло, дуговјековним животом у романским језицима доживјели извјесне промјене. На те промјене указује и П. Скок (в. код *Думно, Сињ*). Ако је тако, а требало би да је тако, поставља се питање зашто немамо исте рефлексе вокала *-o-* у *Вона* и *Нона*, тј. зашто имамо: *Вона* = *Буна*, а *Нона* = *Нин*? Просторна и временска компонента овдје не би могле бити одлучујуће, јер су сви ови крајеви у исто вријеме дошли под Словене, словенизирани су, а ни просторна компонента није велика. Између *Нина* и *Буне* није велика удаљеност. Поготово између *Буне* и *Норина*. Могуће је овдје помишљати на прозодијску и морфолошку компоненту. Ми ту имамо *Вона* = *Буна*, на једној страни, а *Нона* = *Нин*, на другој страни. То би говорило да кратко *-o-* = *ÿ* (*Вона* = *Буна*, Вуково), а дуго *-o-* = *ï* (*Нона* = *Нин*, такође Вуково). Тако имамо и: *Narōna* = *Норин*, *Salōna* = *Солин* и сл., уз то и маскулиnum : фемининуму, тј. *Нин* : *Буна* (уп. *Σαλῶνα* = *Солин*, *Νῶνα* = *Нин*, *Βῶνα* = *Буна*)⁹.

Благај. Варошица Благај налази се на врелу р. Буне и као што је Мостар везан за Неретву, тако је и Благај везан за Буну. Чак се и име овога лијепог, доскора, мјесташца на извору Буне веже за тај хидроним. Тако код Вл. Торковића читамо: „Архонтија захумска допирала је до Неретве и добила је свој назив по брду Хуму, из ког извире речица Буна, а на ком беху и два града, *Бона* и *Хум*. То је данашњи *Благај*, некадашње главно мјесто *Херцеге Стјејана*, над чијим брегом (данас *Бусак*) *стјоје рушевине његовог старог града*“ (моје подвлачење, А. П.)¹⁰. Јиречек, то је и овдје наведено, дозвољава да су то два имена за један град. Код њега читамо: „Константин Порфирог-

⁹ У вези са одредницом Рим Скок каже: „Miklošičevo i Brücknerovo upoređenje samoglasa *i* u *Rōna* > *Rim* sa *-ona* > *in* u *Labin*, *Skradin* nije ispravno; to nije posve identična pojava jer se može dokazati da se *-ona* > *-in* u *Labin* razvilo preko *-un*. Tu treba pretpostaviti u > u > i, što kod *Rim* ... nije slučaj“. Етимолошки гледано, Скок је у праву, али, са друге стране, крајњи резултат је и код *Лабин* и код *Рим* исти: појава вокала *u* у нашем језику (*Лабин*, *Рим*). Код *Буне* и *Нина* није иста ситуација. Управо, имамо *-u-* у *Буна* и *-i-* у *Нин*. Прозодијска компонента могла је овдје бити пресудна: *Вῶνα* : *Νῶνα*. Напомињем да у дјелу Константина Порфирогенита *De administrando imperio*, како се то види из Византиских извора за историју народа Југославије, које је приредио Божидар Ферјанчић (в. ниже, напомена 12) налазимо непреврелу ситуацију. Ту имамо *Σαλῶνα* = *Солин* (стр. 11); *Ἀλβῶνος* = *Лабин* (стр. 35), *Βῶνα* = *Буна* (стр. 60), као и: *Νῶνα* = *Нин* (стр. 33, напомена 101), *Νίνα* = *Нин* (стр. 33, напомена 104), *Н' Νῶνα* = *Нин* (стр. 44, напомена 128). Ово би говорило да подаци који су стизали до Порфирогенита нису још били потпуно прилагођени нашем рјечнику и нашем граматичком систему. Ту још имамо *-ona* (*Salona*, *Nona*), али и *Nina*, ту још имамо *Vona*, али и *Albunos*. Без сумње, процес словенизације ових топонима/хидронима, преузиманих из романских језика, био је у току, али не још и завршен, мада облик *Nina*, иако у лику женскога рода, говори да је прелазак романског *-ona* у наше *-in* било у завршној фази (исп. о томе код Скока, *Zeitschrift für Ortsnamenforschung*, IV, 1928, стр. 226, за *Нин* (ή *Νόνα*, ή *Νίνα*) и 232, за *Буна* (Скок овдје има *Буна*, са дугоулазним акцентом, какав овај хидроним (и топоним) има у крају гдје се налази. Ту Скок констатује да: „Bis heute hat bloss der Fluss den romanischen Namen erhalten (= *Büna*, Herzegowina), während die daranliegende Burg ins Slaw. übersetzt wurde: *Vona* = *Blagaj*“.

¹⁰ Торковић, Хисторија, 118.

генит спомиње у овој области високо брдо са два замка на врху, Бона и Хлум, а сем тога и реку Бону. По свој прилици, била су то *два назива, један римски а један словенски, за један исти град* (моје подвлачење, А. П.), који, опет, може бити идентичан са илирским градом Бунос код Стефана из Византије“ (исто, стр. 66). И за Лирчека је *Благај* „превод латинскога Бона (слов. благ : bonus)“¹¹.

Пошто се многи и историчари, и филолози, при расправљању ових питања, поријекла наших географских имена *Буна* и *Благај*, позивају на К. Порфирогенита, најбоље ће бити да овдје наведем цио текст К. Порфирогенита, а који се односи на ове наше топониме. Тај дио Порфирогенитове књиге „*De aministrando imperio*“, у преводу Божицара Ферјанчића, гласи:

— Земљу Захумљана раније су држали Ромеји, мислим Романи, које је цар Диоклецијан преселио из Рима ... Ова земља Захумљана беше под царем Ромеја, али пошто и земљу и њен народ поробише Авари, остаде потпуно пушта. Захумљани који сада тамо станују су Срби, потичући из времена оног архонта, који је цару Ираклију био пребегео. Захумљани су названи по планини која се зове Хум (Χλοῦμος), а иначе на језику Словена Захумљани значи „они иза брда“, пошто је у овој земљи велико брдо на коме су два града Бона и Хум (τὸ Βὸνα καὶ τὸ Χλοῦμ); иза тог брда пролази река названа Бона, што значи добро (Βόνα ὁ ἐρινηεῦετα 'Καλόv)“¹².

Овај текст изазвао је неједнаке интерпретације код његових тумача. За једне *Бона* и *Хум* су два града који се налазе на истом брду; за друге, у питању су називи исказани на два језика за исти град (Лирчек); трећи, пак, сматрају да ова два града нису била на истом мјесту. Наравно, од овога може зависити и одређивање поријекла нашега Благаја. Проф. Петар Скок, један од, несумњиво, најзаслужнијих проучавалаца наше ономастике из предсловенског периода, у студији о топониму Благај, посебно указује на посљедње ријечи из овога навода. Скок ту каже: „*Da bude potpuno jasan* (тј. Порфирогенит, А. П.), *tumači ovu latinsku riječ* (тј. ријеч Бона, А. П.), *riječju kalov* и *novojelinskom značenju 'dobar'*. Nema, prema tome, *nikakve sumnje da se našim toponimom Blagaj prevodi latinski femininum bona*“¹³. Има мишљења да латински фемининум *bona* „значи пре све друго па тек онда 'благ'“¹⁴. Ја се, из свога дјетињства сјећам, да је за воду ријеке Буне говорено да је „добра“, јер је и у сред љета, када Бишће поље притисне љетна жега, бунска вода хладна и у њој се, по правилу, не купа. Према томе, Порфирогенитово мишљење да је вода „*bona*“, тј. добра, имало је свој ослонац у народу, али ово никако не значи да је тај латински фемининум преузет за именовање

¹¹ Лирчек. Историја Срба, стр. 66.

¹² Византиски извори за историју народа Југославије, том II, обрадио Божицар Ферјанчић, САН, Посебна издања, књ. СССХХIII, Византолошки институт, књ. 7, Београд 1959, стр. 59–60, као и коментари испод текста.

¹³ P. Skok, *Iz srpskohrvatske toponomastike*, str. 26, kao i *Etimologijski s.v. -aj*.

¹⁴ Вељан Триковић, *Хумска земља*, Зборник Филозофског факултета у Београду, књ. VIII, Београд 1964.

топонима који се саградио на једној литици недалеко од врела р. Буне. Додајмо уз ово, да брдо на коме се налази град Херцега Стјепана није „велико брдо“, поготово није „планина Хум“, како то налазимо код неких историчара. То је један брежуљак у склопу брдског ланца који окружује Мостарску котлину на коме је Стјепан Вукчић — Косача саградио свој град. То никако није Хум. Тешко је вјеровати да је то икада и био Хум. На томе брду нема остатака од још неког старог града. Има, мало ниже, нешто зидина од града који је започео Ахмет, син Херцега Стјепана.

Б. Ферјанчић у коментарима Порфирогенитовог текста наводи мишљење С. Новаковића по коме је „Хум (је) град Благај, јер у Херцеговини нема ниједног града, чији би положај боље одговарао подацима из *DAL*; Благај је у току средњег века замењено старијим именом Хум“, а за град Вону Новаковић „сматра да се налазио на реци Буни, мало ниже од Благаја“¹⁵ (исп. ниже *Благај* и *Хум*, т. 10).

Информативности ради, ја ћу овдје указати и на мишљење проф. Хамдије Капицића изнесено у *Enciklopediji Jugoslavije* (књига I, s.v. *Blagaj*). Ту читамо: „Iznad sela (!) Blagaja nalazi se Blagajski grad na podnožju Veleži, na strmoj i teško pristupačnoj litici, ispod koje izvire Buna. Spominje ga prvi put u X v. Konstantin Porfirogenit pod imenom Bona (Buna). Na osnovu ostataka u neposrednoj okolini pretpostavlja se, da je grad postojao još u rimsko doba. Na brdu Humu nalazila su se dva grada, Buna, koga (!) su Sloveni nazvali Blagajem, i Hum. Po Humu nazvana je čitava oblast Zahumljem ili Humskom zemljom“. Капицић ту напомиње да је народ назвао тај стари град, изнад врела Буне „Šćerap-gradom“, а да се испод његових зидина налазио „ljetnikovac bosanskih vladara Bišće u Podgradu“ у коме су „izdavani važni dokumenti bosanske državne kancelarije“.

И овдје се поставља проблем назива брда на коме се налази град Херцега Стјепана. Па и извора за назив *Хум* и *Захумље*. Да ли је то баш ово брдо на коме се налази *Шћерп-град* или неко друго брдо у овом дијелу Херцеговине или, пак, цијела област која се назива *Хумнином*, *Хумом*, а која се простире од Неретве до Дубровачке ријеке? Највјероватније је да ће у питању бити управо ова област која је дала име претходној Херцеговини. Напомињем да ороним *Хум*, поред *Хума* код Мостара, који је и најпознатији, имамо, у микропонимији, и на Вележи (висина 1025 m)¹⁶, па и поред Буне. Изведеница од *Хум*, као *Хумац*, налазимо почесто у Херцеговини, као и уз Бишће поље.

Цијело ово разматрање упућује на сљедеће закључке, када су у питању географски називи *Буна*, *Благај* и *Хум*; а све везано за текст К. Порфирогенита:

¹⁵ Исп. о томе код Ферјанчића, стр. 60, напомена 207, мишљење Ст. Новаковића који, такође, сматра да је у питању брдски ланац који је прекинула р. Неретва.

¹⁶ В. *Enciklopedija Jugoslavije*, s.v. *Mostar*, карта Мостарске котлине, као и код мене, *Микропонимија Подвележја*, АНУБиХ, Сарајево 1990, стр. 44.

1. Подаци које нам нуди К. Порфиогенит, бар када је у питању дио који се односи на овај крај Херцеговине, мало су неодређени. О њиховој вриједности, и до сада, било је доста дискусије. Општи закључак је: колико је било њихових тумача, толико је било различитих мишљења.

2. У Херцеговини нема планине Хум. Пошто наши преци нису били склони да мијењају наслеђена географска имена, тешко је вјеровати да су једно тако изразито име промијенили. Има брдо Хум код Мостара, али за то брдо није везана ријека Буна, нити ту има остатака од двају старих градова. У микротопонимији Мостара имамо: *Пошхум* и *Захум*, дијелове града који су везани за Хум. У микротопонимији Подвележја, простора који се налази у подножју Вележи, имамо Хум. То је једна чука, висине изнад 1.000 метара, која није била погодна за изградњу средњовјековних градова, нити је везана за р. Буну. Овај микротопоним, очигледно, није могао послужити ни за именовање цијеле области, јер није био ни познат у то вријеме.

3. За назив овога дијела данашње Херцеговине *Хумом/Захумљем* послужила је цијела област која се одликује хумном климом, за разлику од области коју карактерише планинска клима (уп. називе *Хумњаџи* и *Планишиџи*, који живе још и данас у тим крајевима). Појединачни ороними нису ту били пресудни. Поготово мања брда.

4. Од Порфиогенитових података изгледа једино сигуран хидроним *Вона = Буна*, мада ни ту мишљења нису јединствена. (П. Ј. Шафарик, наиме, овај наш хидроним */Буна/* доводи у везу са „бун = креч“)¹⁷. Порфиогенитово „*иза шог брда њролази река названа Бона*“ може бити дискутабилно.

Напомињем да Буна извире, као читава ријека, из једне пећине која се налази неколико стотина метара испод зидина Шћепанграда. Њен ток је врло кратак, око 6 км, и на Буну улива се у Неретву.

5. Порфиогенитово „*велико брдо*“ треба схватити као *велики брдски ланац*, као *низ брда* која затварају Мостарску котлину. Није то „планина“ Хум (Маретић, RĀZU), јер такве планине на овим просторима нема, нити је икада ту она постојала. Очигледно је да подаци којима је располагао Порфиогенит нису били довољно прецизни. Могуће је да се цио овај низ брда назива хумовима, тј. тим се називом могао обиљежавати простор који није равница, али није ни планина.

6. Порфиогенитово „*река названа Бона, шћо значи добро*“, чини ми се није правилно схваћено. Није само у питању река *Бона*, ако је ту обиљежен хидроним. У питању је квалитет воде: *вода је добра*. А та констатација је тачна. Њу су могли да истакну информатори који су цару достављали податке. А, како ће се ниже видјети, то су могли бити људи из Захумља гдје је вода драгоцјена, јер је нема довољно, и за њих је бунска вода стварно била „добра“. Напомињем да сам и ја, у своје дјетињству, често слушао како је „бунска вода добра“. То нарочито љети, када упече „божија звијезда“ и када је вода најдрагоцјенији напитај у кршевитим предјелима Херцего-

¹⁷ В. код Ферјанчића, стр. 60, напомена 208.

вине. Не треба заборавити да у цијелом Захумљу, тј. од Неретве до Дубровачке ријеке, нема ниједне ријеке и да је ту вода скупоцјена. Према томе, Порфирогенитово „добро“ односи се на квалитет воде и ту не би требало тражити извор за наш топоним Благај.

7. Мени се, исто тако, чини да ни Порфирогенитова реченица: „*иза тога брда пролази река...*“ није, колико ми је познато, до сада правилно тумачена. Наиме, у питању је мјесна одредба „*иза тога брда*“ и презент глагола пролазити „*пролази*“. Овакав састав реченице, са овом одредбом и овим обликом презента, упућује на закључак да су подаци који су били познати Порфирогениту, потицали од некога ко је живио јужно од Буне и Хума, ко је, рецимо, био из Требиња или Дубровника. Само из тих, јужнијих крајева, могло се констатовати да Буна тече „*иза тога брда*“ и да „*пролази*“ иза тога брда. Да је царев информатор био из предјела данашњег Мостара, он би написао да Буна тече „*из тога брда*“ и да тече „*поред тога брда*“. Ово, сада, даје сасвим другачији приступ и *брду Хуму* и градовима на томе брду. Из перспективе царевог информатора, *Хум* је онај брдски ланац који се протеже од врела р. Буне па све до Затона, до Неретве. То је брдски ланац од неких шест км и ту су могли да постоје и Хум и Бона. Благај, према томе, није настао на зидинама старог Хума, како неки претпостављају, нити је продужетак старог града Боне. Благај би, према овоме, био нови град настао *над* изворишним дијелом Буне.

8. Ако се овако схвати Порфирогенитов текст, онда би се могла прихватити Даничићева претпоставка да се Бона налазила на ушћу р. Буне у Неретву. Наиме, у RIAZU, s.v. Buna, читамо да се Буна налази „*на utoku гјеке Буне и Neretvu*“ и да је ту у X вијеку био град Бона. Ст. Новаковић је сматрао да се Бона налазила „*на реци Буни, мало ниже од Благаја*“, није, дакле, Благај продужетак старог града Боне (в. код Ферјанчића, стр. 60, нап. 207).

9. Једначење хидронима са топонимом (Бона = Буна, и ријека и насељено мјесто) обично је у овим крајевима (исп. *Дрежница* = *Дрежница*, *Јабланица* = *Јабланица*, *Рама* = *Рама*, *Требижај* = *Требижај*) и, обично, топоним се налази при ушћу истоимене ријеке у Неретву. И ово би, можда, ишло у прилог Даничићевог мишљења да се топоним Буна налази при ушћу ове ријеке у Неретву.

10. Да *Благај*¹⁸ није настао на остацима старог *Хума* говори и податак који нам нуди проф. Сима Ћирковић у монографији о Херцегу Стјепану. На једном мјесту код Ћирковића читамо да су Дубровчани, почетком априла (1461 ?), послали Херцегу свога изасланика Бартола Гучетића. Гучетић је

¹⁸ Могућност постојања насеља на изворишном дијелу Буне оправдава и положај тога предјела. Ту је могао да постоји *гај*, и то *блиги гај*. Иначе је у тим крајевима гај чест микротопоним. Могуће је да је Херцег Стјепан сазидао свој град изнад насеља Благај и дао му исто име, а да је његов град морао имати тијесне везе са насељем на врелу Буне, то је несумњиво. То је могао бити и извор за воду у Шпанграду. О томе још живе приче у народу тога краја.

требало да потражи Херцега „in Blagay aut in Chumia aut in Cliuz“ (тј. или у Благају, или у Хуму, или у Кључу¹⁹). Дакле, за Дубровчане су, крајем XV вијека, Благај и Хум била два посебна мјеста. А Дубровчани су били добро обавјештени и о топонимији и о животу у њиховом залеђу. Истина, од Порфирогенита до Херцега прошло је доста времена. Скоро пола миленијума. И у томе времену могло се много тога промијенити. Па и у топонимији. Али, највјероватније је да те промјене нису биле захватиле и овај дио ономастике. Ово тим прије што су многи и топоними и ороними и хидроними сачувани све до наших дана. Само се овдје поставља питање: Гдје је био град Хум? То, како смо већ навели, није данашњи Благај. М. Вего мисли да тај стари град треба тражити на подручју данашњег Хума, код Мостара (в. код Ферјанчића, стр. 60, напомена 207). Без детаљнијих археолошких истраживања у цијелом овом дијелу Херцеговине, тешко би било дати одговор на ово питање.

11. Наш Благај, ако су ове претпоставке тачне, није продужетак старога града Боне. Нити је то етимолошки, нити семантички, па ни географски. Благај је насеље које се зачело на извору р. Буне. За то су постојали сви услови. Херцег Стјепан је сазидао свој град изнад овога мјеста и, можда, назвао га тим именом, тј. дао је своме граду име насеља које се зачело на извору р. Буне. По своме постанку топоним Благај је сложеница. Настао је као и остали топоними тога типа, као *Зеленај*, *Каменград*, *Шћепанград*, *Јелминград*, *Београд/Биоград*, везом придјева и именице, и, етимолошки, није везан за лат. придјев *bona*, односно топоним *Bona*²⁰. Тај стари назив, *Bona* очувао се у нашем хидрониму и топониму *Буна*.

Брегава. У Рјечнику Југославенске академије, под одредницом *Bregava* (обрадио Ђуро Даничић), читамо: „*voda koja izvire pod planinom Hrgudom u Hercegovini i protječući ispod grada Stoca utječe u Neretvu*“. Наравно, *Брегава* *пролази кроз град Столац* и оно што је Неретва за Мостар, Буна за Благај, то је и Брегава за Столац. Тешко је замислити једно без другога.

¹⁹ Сима М. Ђирковић, Херцег Стефан Вукчић-Косача и његово доба, САНУ, посебна издања, књ. CCCLXXVI, Одељење друштвених наука, књ. 48, Београд 1964, стр. 248, напомена 17. Захваљујем се проф. Ђирковићу на неким напоменама у вези са овим проблемом, и изворном тексту.

²⁰ Ја се још једном враћам на Порфирогенитову реченицу „*иза тог брда пролази река названа Бона*“. Овдје је, под т. 5–8 указано на другачије тумачење датог текста. Указујем још и на Будманијево освртање на овај дио текста К. Порфирогенита. Он, у RIAZU, s.v. *hum* даје латински превод Порфирогенитовог текста, који гласи: — *Zachulmi dicti sunt a monte Chulmo nuncupato; et alias Slavorum dialecto Zachulmi dicuntur ii qui post collem habitant, quando quidem magnus inibi collis est in cujus verice urbes duae sunt Bona et Chulm, retro montem vero flumen Bona quod Graecis καλον significat* — . А код Е. Челебије налазимо да тврђава Благај „*има петнаест пустих кућа*“ и да сва посада станује у вароши Благај која се налази „*на обали ријеке Буне, која izvire iz one pećine pod gradskom капијом*“. Стари град Благај, према Челебији, налази се „*на једној врлетној литици, која се диже до плавих oblaka. Ima oblik bedema, a лежи на једној оштрој шилјастој стјени која је попут риблије hrptenice*“ (стр. 543). И ово би нам говорило да Порфирогенитов Хум није брдо на коме се налазе она два града, ако се под тим брдом мисли на онај дио овога брдског ланца на коме се налазе зидине Шћепанграда.

Брегава има у основи општу именицу *брег* = *бријег*. Однос *е* и *ије* посљедица је различитих рефлекса старога вокала јат (ѣ) у данашњим дугим (*брег* — *бријег*) и кратким (*брегови*) слоговима. Према томе, хидроним *Брегава* има у основи општу именицу *бријег/брегови*, и суфикс *-ава*: *брег* + *ава* = *Брегава*. Овакав начин творбе хидронима, тј. да се на основу додаје суфикс *-ава*, чест је у нашем језику, па и у Херцеговини, уп. *Свишав*, *Ресав*, *Нишава*, *Морава*, *Млава* (исп. о томе код Ћоровића, исто, 105).

Столац. Већ је речено да је Брегава саставни дио историје *Сџоца*. *Сџолац* је наш топоним. У основи је глагол *сџојати* — *сџојим*, од кога је изведена именица *сџол* — *сџо*, оно што стоји. Од те именице, додавањем различитих суфикса, добијамо: *сџолац* (*сџол* + *ац*), *сџолица* (*сџол* + *ица*). Облик *сџолац* означавао је столицу на којој је сједио кнез. Историчари нас обавјештавају да су пронађенс неколике столице у Херцеговини (у Благају, Стоцу, Гацку и Неретвици), које су биле камене, на којима су сједјели кнезови за вријеме народних скупштина и са којих су изрицали пресуде (в. код Јиречека, Историја Срба, I, стр. 70). Дакле, међу таквим мјестима нашао се и наш *Сџолац*. То значи да је ово мјесто, врло рано, било сједиште кнежева, да је ту постојала кнежева столица, налазио се *кнежев сџолац*. Одатле и име овом лијепом мјесташцу на обалама Брежаве. Не треба, овдје, заборавити ни чињеницу да је *Сџолац*²¹, у та далека времена, био врло богат и привлачан град. Још у римско доба, према историчарима, то је било богато насеље, са раскошима за какве није знало ниједно мјесто „у читавој Босни и Херцеговини“ (Ћоровић). Овакве похвале, свакако, тај град је чувао и касније. Управо, захваљујући свему томе, захваљујући, на првом мјесту, питој клими, својој Брегани, и своје положају, *Сџолац* је могао да буде и кнежевски, доцније и везирски град. Мада је Мостар преузео вођство у Херцеговини, ни Столац није остајао „у буцаку“. Позната је изрека: „*Чувај Сџоца, њази Почийеља, ни Мосџара не осџављај сама*“, везана за Али-пашу Ризванбеговића.

Управо због свега овога, због близине Мостара, и тијесних веза са Мостаром, Столац је и својим говором близак Мостару, заједно са Чапљином и Мостаром чини групу централнохерцеговачких говора. Основне одлике су недосљедна ијекавштина (*бјело, сјено, дјеше*) и промјена личних имена типа *Мујо, Јово, Иво*, и презимена типа *Пецо, Леко, Лозо*, по обрасцу именица женскога рода на *-а*: *Мујо* — *Мује*, придјев је *Мујин, Лозо* — *Лозе*, придјев је *Лозин*, за разлику од источнохерцеговачког типа гдје је: *Јово* — *Јова* — *Јовов, Лозо* — *Лоза* — *Лозов*²².

²¹ Према Чслебији, Столац је у његово вријеме, тј. у XVII вијеку, био „лијера kasabica“, са „око двјеста осамдесет плодом покривених кућа, које имају баште, винограде и своје воде“ (стр. 414). Дакле, у XVII в. Благај је „варош“, а Столац „kasabica“. До наших дана било је супротно.

²² Исп. код мене: Говор источне Херцеговине, СДЗБ XIV, Београд 1964, као и: Мјесто централнохерцеговачког говора међу осталим говорима данашње Херцеговине, ЈФ XXV, стр. 295–328.

Резюме

Асим Пецо

ИЗ НАШЕЙ ОНОМАСТИКИ

В работе даются объяснения происхождения гидронимов *Нерейка*, *Буна* и *Брегава*, и топонимов *Мосйар*, *Благај*, *Сйолоц*. Особенно указывается на возможность новейшей интерпретации описания области Захумье у Константина Багрянородного (Porphyг. de adm. imp. 33). В связи с этим обращается внимание на возможность другой убикации оронима *Хум*, и топонимов *Буна* и *Хум*, что даст возможность объяснить топоним *Благај* иначе, чем это делано до сих пор.

СЛОБОДАН РЕМЕТИЋ
(Београд)

О ТРАГОВИМА ЦРКВЕНОГ ЈЕЗИКА У НАРОДНИМ ГОВОРИМА (потврде именица средњег рода на *-ије*)

У раду се, на основу објављених и за ову прилику прикупљених података, показује да су именице средњег рода на *-ије* (*Ваведеније, Преображеније, бденије* и сл.) највише маха узеле у горњем току Таре, Пиве и Мораче и њихових притока, где суфикс *-ије* није необичан ни код именица изван црквеног живота (*Ђрољевеније, нагрђевеније* и сл.). Раширеност појаве вероватно је у вези са ауторитетом и утицајем цркве на тим просторима у средњем веку. Тамо је, уосталом, главно жариште и изходниште народних умотворина о Светом Сави, одакле су оне разношене миграцијама.

0. У нашој досадашњој језикословној литератури нема много обавештења о траговима црквенословенског (како српскословенског тако и рускословенског) језика у народним говорима. О подацима те врсте експлицитно не информише већина дијалектолошких монографија и студија. Нешто више потврда уплива црквеног језика у народне говоре може се наћи у обично селективно формираним збиркама речи на крају обимнијих дијалектолошких радова. Танушност и сиромаштво података из те области добрим делом је и очекивана, а произилази из природе дијалектолошких испитивања. Истраживач на терену, наиме, свесно трага за аутохтоним особинама локалног говора, такође свесно се при том дистанцирајући од детаља који су у народ доспели из књижевног језика. Зато се при изради квестионара и упутстава за теренски рад води рачуна о материјалној сеоској култури, о обичајима и разним породичним, сеоским, верским обредима и ритуалима који прате тежаков живот од рођења до смрти. С друге стране, опет, књижевни језик је вековима био привилегија танког слоја становништва, сведеног углавном на црквене кругове. Најкраће речено, књижевни језик је био лишен приснијег контакта са оним делом становништва чији говор интересује дијалектологе. Ипак, део речи из религијске и моралне терминологије данас припада свакодневной, понекад врло фреквентној лексици практично свих народних говора. Поменимо словенске речи типа *Бог, Божиња, исјов(и)есѝ, молишва, ѡакао, ѡричешѝе, ѡравославни, рај* и сл., или неке позајмљенице као што су *црква, ѡѡ, калуђер, ѡсѝ, ѡаво* и сл. Из тог „вишег“ језика у народу ће заживети и неке речи, облици у такозваном обележеном контексту, у чврсто устаљеним формама, фразама којима се верници међусобно ословљавају и

поздрављају у току одговарајућих хришћанских празника као што су *Божих*, *Васкрс* и *Богојављење* (*ваистину* се роди, *ваистину васкресе* или *воскресе*, на пример). Добро је познато да се у речима преузетим из црквеног језика огледају неке типичне карактеристике српске редакције старословенског језика. На првом месту је рефлекс некадашњег по пореклу слабог полугласника (*вовек/вавијек*, *васкрс*, *васкрснуйи*, *ваистину*, *вазносийи се*, *ваздух*, *самрѣи* и сл.), затим чување сугласничке групе *-ши-* (*освештаиѣи*, *свештеник*, *ошѣина*, *сушѣи*, *завештаиѣи*, *завештање*, *мошѣи*, *немушѣи* и сл.). У појединим крајевима се одомаћила и руск(ословенск)а варијанта неких од наведених појава (*воскресе*, *воздух*, *восѣиѣиѣи*, *воздизаѣи се*, *возноси се* и сл.). Ту су и јекавизми типа *Дјева Марија*, *вјерују* и сл. У народу су понегде, између осталог, сачувани и петрефицирани морфолошки детаљи као *Буди Бог с нама*. Резултате детаљнијих испитивања поменутих и других трагова црквеног језика у српским народним говорима изнећу, надам се ускоро, у другом раду, а овде ће бити речи о једној појединости, о особини заједничкој и српској и руској редакцији старословенског језика.

1. Недавно је објављена монографија о банатским говорима шумадијско-војвођанског дијалекта¹, књига у којој су посебно обрађени *Елементи црквенословенског вокализма* и *Елементи црквенословенског консонантизма*.² Аутори ове сјајне студије трагове црквенословенског вокализма виде, између осталог, и у чувању „тзв. редуцираног и испред ј“ у именицама типа *бдѣније*, *безакѣније*, *Ваведеније*, *васкрсѣније*, *здѣније*, *ѣјѣније*, *Секѣваније* (поред *Секѣвање*), *Срѣшеније*, *сѣрадѣније*, *шрѣсѣније*.³ Већина наведених примера из домена је црквене терминологије (*бденије*, *Ваведеније*, *васкрсеније*, *ѣјеније*, *Секованије*, *Срешеније*...). Несумњиво је и то да главнина овако издвојених потврда припада српкословенском језику (*бденије*, *Ваведеније*, *васкрсеније*, *Секованије* без елидираног *у*). Разуме се да *ѣјеније* припада рускословенском, док су примери типа *сѣраданије*, *зданије*, *Срешеније* део баштине обеју редакција старословенског језика.⁴

Банаћани су, дакле, када је реч о овој језичкој особини, углавном остали у оквирима црквене терминологије, са којом су они у прошлости имали нешто више непосредног контакта од многих својих сународника, вековима

¹ Павле Ивић, Жарко Бошњаковић, Гордана Драгин, *Банатски говори шумадијско-војвођанског дијалекта. Књига прва: Увод и Фонетизам*. — СДЗБ, Београд, 1994, књ. XL, стр. 1–419.

² *Нав. дело* 304–305; 412.

³ *Нав. дело* 305.

⁴ О критеријумима за разврставање славенизама према редакцијској припадности в. у књизи: Светозар Стијовић, *Славенизми у Његошевим ђесничким делима*. — Издавачка књижарница Зорана Стојановића (Сремски Карловци — Нови Сад), 1992, стр. 1–256 и тамо нав. лит. Уп. и Александар Младеновић, *Славеносрпски језик*. — Књижевна заједница Новог Сада. Дечје Новине, Нови Сад, 1989, стр. 1–164; П. Ђорђић, *Из историје нашег књижевног језика. Именице шѣи бденије*. — Наш језик, Београд, 1936, Година IV, стр. 100–107.

раскомаданих у више туђих империја, с тим да је већина дуго тамновала у оној нехришћанској.

2. Особина уочена у банатском говору далеко више маха је узела на другој страни српства, у жаришту источнохерцеговачког дијалекта. Према досад објављеним монографијама и прикупљеним а необјављеним збиркама народних речи (са чијом сам се садржином, стицајем околности и љубазношћу самих аутора упознао) стиче се утисак да се именице средњег рода на *-ије* понајчешће могу срести у оним деловима данашње Црне Горе који припадају источнохерцеговачком дијалекатском типу. Понајвише потврда ове врсте до данас су донели истраживачи говора Мораче, Роваца, Ускока, Пиве, Дробњака.

3. Данилу Вушовићу дугујемо захвалност за информацију да се у говору источне Херцеговине, додуше без ознаке места из којих даје податке (аутор је углавном испитивао никшићки крај) „каткада“ „могу чути и именице: *чудевеније, маишеније, силевеније, њаишеније, мученије*, — са мало појачаним, скоро аугментативним значењем, несумњиво добијене утицајем црквеног језика.“⁵ Касније следи обавештење да у говору Пиве и Дробњака „нису ретке“ „именице ср. рода на *-ије* направљене од основе глаголског трпног придева (са аналошким променама акцента), а значе глаголску именицу радње глагола, са појачавањем основног смисла, поред кога значења обично долази и значење носиоца особине онога на коме је глаголска радња извршена или долази значење места вршења гл. радње“.⁶ Изнето запажање Ј. Вуковић у тој расправи и у мањем речнику приложеном уз опис акцента пивско-дробњачког говора илуструје именицама типа *њаишеније* „патња“, *згабеније* „погибао“, *наказаније, њриказаније* „нешто чудновато за приказивање, множина нечега“, *њрољевеније* „велика киша“, *касњијезеније* „награда, брука“, „мноштво“, „чудо (непријатно)“, *нагрђевеније*. Аутор, даље, примећује да такве именице „означавају у великој појачаној мери извршену радњу“ и да је стога „суфикс *еније* почео добијати посебно значење за велику количину нечега“, те су на тај начин настајале и именице типа *чудевеније* „мноштво, од прилога *чудо*“.⁷ Вуковић је у својим двама студијама донео око десетак именица овога типа. Недавно је, у оквиру акције освежавања картотеке великог *Речника српскохрватског књижевног и народног језика САНУ*, преузета и збирка од око девет хиљада речи из села Безуја на Пивској планини, речи које је прикупио и обрадио београдски правник Светозар Гаговић, рођен и одрастао у наведеном селу. И код Гаговића се може наћи десетак именица на *-ије* (*-еније*), с тим да су две-три диференцијалне у односу на Вуковића. У Гаговићевој картотеци изостају *нагрђевеније, наказаније, њриказаније*. С друге стране, Вуковић нема *самњишаније* „онај који улази у

⁵ Данило Вушовић, *Дијалект источне Херцеговине*. — СДЗБ, Београд, 1927, књ. III, 35.

⁶ Јован Ј. Вуковић, *Говор Пиве и Дробњака*. — ЈФ, Београд, 1938–1939, књ. XVII, 53.

⁷ Јован Ј. Вуковић, *Нав. дело* 53.

сваке ните“, *скдйшѣније* „скапавање, крепавање од глади, жеђи и сл.“. Код Вуковића је *чудѣвеније*, а код Гаговића *чудовѣније*. Приметиће се још неке разлике у акценту записаних истих облика, али грађа двојице истраживача доноси приближно исту количину података. Показаће се, међутим, да је корпус именица овога типа у данашњем говору Пиве, бар у неким тамошњим селима, ипак знатно, знатно богатији. Прикупљајући материјал за овај прилог проверио сам у Шарихима на Пивској планини именице на *-ије* ексцерпирание из Станићевог великог двотомног речника ускочког говора.⁸ Показало се да Пивљани знају за већину примера из Ускока. Потврђен је и висок степен подударности како на ортотонијском тако и на семантичком плану.

4. Највише потврда именица средњег рода на *-ије* до данас је донело испитивање ускочког говора. Милија Станић пре двадесетак година пише о склоностима Ускока да наставак *-ије*, који се обично додаје на трпни придев (*сѣасѣније*) пренесе „и на слична 'модерна' образовања“, чиме се долази до случајева типа *ѣадѣније*, *ѣривѣѣније*. Станић, даље, говори о свести Ускока да је у питању нека врста „језичке игре“. На сличан начин су, по њему, настала и, како он каже, „латентна образовања као *ѣисѣније* (поред *ѣисѣнија*), *сѣисѣније* (поред *сѣисѣнија*), *чиѣѣније* (поред *чиѣѣнија*) итд.“⁹ Станићеви наводи о ширини појаве илустровани су са шездесетак потврда у његовом већ помињаном двотомном речнику (досад навођеним додаћемо овом приликом још и: *зайѣченије* „ропство, хаос, тамница, заточење, велико невреме, погибија, страшни суд, тежак живот и сл.“, *зачѣдѣније* „зачетак, заматак“, *згибѣвеније/згибеније* „погибија, несрећа, пропаст“, *ѣдѣније* „каква велика грађевина, кућа и сл.“, *злѣѣѣније* „мука, мучење, тежак живот, крај у коме се тешко живи“, *касѣѣѣније*, *касѣѣѣвеније*, *касѣѣѣсѣвеније*, *касѣѣѣсѣније* „брука, срамота; невреме; чудо; невоља и сл.“, *маѣѣѣније/самѣѣѣније*, *мрѣѣније* „несрећа, јад, недаћа“, *нагрѣдѣвеније*, *нагрѣѣвеније* „наказа, нагрда, ругло; зло, несрећа“, *накѣније* „одлука, накана, намера“, *наудѣвеније*, *наусѣвеније*, *наусѣченије* „зло, несрећа, пропаст и сл.“, *сагрѣшѣније* „грех, погрешка“, *смѣѣније* „смутња, пометња“, *сѣѣдѣније* „пропаст, несрећа“, *сѣѣрѣвеније* „страх, ужас“ итд.). Но, и поред тако богате егземплификације пажљиво прегледање садржаја најзначајнијег подухвата у области српске дијалектолошке лексикографије не даје покриће за тврдњу да „под извесним условима, готово свака 'савремена' глаголска именица (у првом реду од свршених глагола, а и од несвршених) може овако бити претворена у 'застарелу“.¹⁰ У *Ускочком речнику* практично нема таквих „трансформација“ код глаголских именица грађених од глагола из области материјалне културе. Читалац не налази именице типа *ораније*, *којаније*, *кошеније*.

⁸ Уп. Милија Станић, *Ускочки речник*. — Београд (Научна књига), 1990, књ. I (стр. XX + 532), 1991, књ. II (VIII + 543).

⁹ Милија Станић, *Ускочки говор I*. — СДЗБ, Београд, 1974, књ. XX, 166.

¹⁰ Милија Станић, *Ускочки говор*, 166.

5. Више од двадесет потврда ове врсте нашао је М. Пижурица у говору околине Колашина. Ни тамо именице типа *нагрђевеније*, *ѿоруганије*, *згибеније*, *у́сеченије*, *нау́сеченије*, *самаштеније*, *огријаније*, *мученије*, *ѿдштеније*, *ѿриказаније*, *кастѿијженије*, *ѿосеченије*, *сѿидденије*, *чудевеније*, *освиѿаније*, *нака́заније*, *на́зоченије*, *у́зоченије*, *самаштеније*, *ѿрољевеније*, *ѿривѿеније*, *бдѣније*, *чудевеније* „нијесу ријетке“. Аутор примећује да се оне ипак „појављују само у специфичном контексту (имају наглашену афективну нијансу)“.¹¹ Збирка речи које је професор Пижурица прикупио у свом родном селу Вељем Дубоком (Ровца) говори да Ровчани и у овом језичком детаљу стоје уз раме Ускоцима. Захваљујући љубазности колеге Пижурице читалац има пред собом већи део таквих примера, података који су ми за ову прилику свесрдно уступљени: *застѿиђевеније*, *згибеније*, *злѿѿаћеније*, *наѿѿаћеније*, *јадденије* „јад, невоља“, *кастѿијганије* и *кастѿијженије*, *самаштеније* „машта“, *мрченије*, *ѿмрченије*, *мученије*, *нагрђевеније* (и *нагрд*), *нака́заније*, *нау́сеченије*, *у́сеченије*, *огријаније* (у *огријаније* сунчано), *ѿдштеније*, *ѿдштеније*, *ѿисаније*, *ѿогибеније*, *ѿомѿшеније*, *ѿоруганије*, *ѿредображеније* „застѿиђе, срамота“, *ѿриказаније*, *ѿрољевеније*, *самаштеније*, *скѿнчаније*, *смрзеније*, *смѿћеније* (и *смѿћа*), *сѿидденије*, *сѿидсеније*, *сунчаније*, *сѿираданије*, *чудевеније*. Оно што је речено о специфичном контексту, односно афективној обојености примера овога типа у околини Колашина углавном важи и за потврде из Вељег Дубоког.

6. Свакако не случајно, готово исте потврде са истим или врло блиским фонетизмом налазимо у говору Прошћења код Мојковца, одакле Милош Вујичић¹² уз *Ваведѣније* доноси и: *згибѣније* „пропаст, погибија“, *машиѿаније* „привиђење, мађије“, *ѿоруганије* „ругло, ругоба, ништавило; груба шала на нечији рачун“, *самаштѣније* „чудовиште“, *у́сечѣније* „зло, пријетња“.

7. Судећи према приликама у селу Влахољу код Калиновика¹³, именице средњег рода на *-ије* нису ретке ни на том делу источнохерцеговачког дијалекатског комплекса. У самом Влахољу се, поред назива празника (*Преображѣније*, *Срѣшеније*, *Ваведѣније*, *Богојављеније*, чешће него *Богојављѣње*, *Усекова̀није*, али и *Усековање*; уп. и *Вѣлико* и *Мало* *бдѣније* „молитва“), може, с неједнаком фреквенцијом, чути и: *згибеније* „општа пропаст“ (дошло му је *згибеније*), *затѿдчѣније*, *зданије* „велика грађевина“, *наѿѿаћеније* „тежак, лош живот“, *кастѿијженије*, *кастѿијжѣвеније*, *самаштѿаније* „нешто врло нестварно“, *мрченије*, *нагрђѣније* „нешто нагрдно“, *нака̀није* (ретко) „накањи-

¹¹ Мато Пижурица, *Говор околине Колашина*. — Титоград (Црногорска академија наука и умјетности. Посебна издања, књ. 12. Одјелење умјетности, књ. 2), 1981, 122.

¹² У књизи *Рјечник говора Прошћења (код Мојковца)*. — Подгорица (Црногорска академија наука и умјетности. Посебна издања, књ. 29, Одјелење умјетности, књ. 5), стр. 1–142.

¹³ Захвалност за податке дугујем колеги Раду Лаловићу, професору југословенске књижевности и српског језика, рођеном и одраслом у Влахољу.

вање“, *одијаније*, *идишеније* и *идишеније* (врло фреквентно) „патња, тежак, мучан живот“, *исаније* (ретко), *помешеније* (ретко) „невреме, пропаст“, *поруганије*, *привиђеније* (није често) „привиђење“, *приказаније* (ретко), *сагрешеније* „сагрешење, грех, огрешење“, *сзоданије*, *скончаније* „крај, пропаст“, *смуђеније* (понекад) „смутња“, *сидденије* (ретко) „пропаст, несрећа“, *сидравеније* „страва“, *сидраганије* (није често) „страдање“, *сидрабеније* „велика грмљавина“, *узвишеније* (ретко) „узвишење“, *чудестивеније/чудестиваније/чудевеније* „чудо“.

8. Из досад публикованих радова и за ову прилику прикупљених усмених информација наших дијалектолога види се да се слој именица средњег рода на *-ије* по правилу тањи удаљавањем од централних области источнохерцеговачког дијалекта, од крајева из којих је он иначе далеко разнет миграцијама покретног и виталног динарског становништва. Тако је, на пример, у говору кладањских Срба (мој материјал из села Ковачића) појава сведена на неколико потврда: *идишеније* (Ово није никакав живот, ово-ти-с, болан, једно *идишеније*)¹⁴, *згибеније* (И-њему ће доћ *згибеније*, не-бери-ти бригѐ), *виђеније* (углавном у здравици: Срѣтнога *виђенија*; срѣтно *виђеније*), *погибеније* „страдање, пропаст“ (Ја је-саде *погибеније* за-чобанѐ; Ја вратолома и *погибенија* — сачувај, Боже, погибија велка била). Остављам, разуме се, по страни називе црквених празника: *Преображеније*, О *Преображенију* се преобразују и гора и вода, *Богојављеније*, *Срѣшеније* (А *Срѣшеније*-ти-е касе-срѣтну љето и зима), *Ваведеније* (уп. у нар. песми: Ој Олово и *Ваведеније*, найте ми је и довете ми је). У бар неким суседним говорима нема, изгледа, ни толико трагова. Тако, у Обадима код Братунца¹⁵ једва да се може срести покоји празник са црквеним фонетизмом (*Срѣшеније*, *Аведеније* „Ваведеније“, *Обрешишеније*, али само: *Преображѣње*). Записано је и *сагрешеније* „сагрешење“. У братуначком селу Кравици, према информацији др Петра Ђукановића, уз *Ваведеније* и *Секованије*, може се, додуше, чути и *изгибеније* „погибија, пропаст“. Досадашње искуство истраживача српских западнијих говора показују да су тамо трагови црквеног фонетизма углавном истрвени и у називима празника.¹⁶

9. Неочекивано неуједначену слику пружају западносрбијански говори источнохерцеговачког типа. Појава готово да је сасвим непозната на простору Златибора и Полимља (према информацији др Мирослава Николића). Забележено је, додуше, *авјешеније* „врста привиђења“, фиг. „психички и

¹⁴ Одатле и именице: *идишеник* „мученик“ и *идишеница* „мученица“.

¹⁵ Према саопштењу колеге Милорада Симића.

¹⁶ Према информацији проф. др Драгољуба Петровића, проф. др Милорада Дешића, проф. др Милана Драгичевића и др Драгана Павлице (за подручје западне Босне, Баније, Кордуна и Лике). У објављеним радовима примећено је, додуше, *Ваведеније* у говору Баније и Кордуна (Др Драгољуб Петровић, *Говор Баније и Кордуна*. — Нови Сад — Загреб [Матица српска — Просвјета], 1978, 144.

физички руниран човек који подсећа на привиђење“ на источним обронцима Златибора.¹⁷ У Биосци код Ужица, према сећању мр Ратомира Цвијетића, говори се: *Вавџденије* — млађама *оглџданије*, што се односи на младе жене које ујесен иду на вашар у Биоску да се види како се која удала. Професор Радосав Ђуровић је у Биосци чуо и реченицу: Чинили клѣт и дрмнули (*б)дѣније*. У Заовинама (на Тари), према обавештењу др Видана Николића, *-ије* се ретко може чути у именима празника (*Прѣбраженије*, *Обрѣшеније*, *Вавџденије*). Колега Николић је у Кушићима у моравичком крају забележио: о *Прѣбраженију*. Својевремено је Милосав Тешић у опису говора свог родног села Љештанског код Бајине Баште донео неколико таквих именица, по правилу стилски маркираних.¹⁸ За три од пет регистрованих случајева аутор изричито каже да је реч о именовану негативних личних особина; њима се означава негативна страна нечијег карактера. Тако се именицом *кастѣженије* именује „онај који својим поступцима брука, срамоти, бестидник, срамотник“ (*Е, мѣе свѣјеско кастѣженије!*), *свиденије* је „особа којој се сви подсмевају“, а *сијженије* (поред *сијжило*) „онај који брука, срамоти, срамотник“. Ту су још наведени *сѣрадѣшеније* „страхота, страх“ и *чудѣвеније* „велико изненађење, чудо“. Прикупљајући дијалекатску лексик у свом родном месту, Тешић је у међувремену забележио знатно више именица средњег рода на *-ије*. Његова љубазност и предусретљивост омогућују нам упознавање са примерима типа *грѣвеније*, *згѣвеније* и *згѣбѣвеније* „пропаст, несрећа“, *болѣвеније* „болест“, *злѣдѣшеније* „велика патња“, *крѣвеније* „крпеж, крпљење, тежак живот“, *мучѣвеније* „велика мука“, *нагрѣденије* „нагрђеност, ружноћа“, *наказаније* „наказа, ругоба“, *нејомѣније* „оно што се не помиње“, *нечасѣвѣније* „несрећа, невоља“ (*Нѣкѣ-га нечасѣвѣније* снашло), *овјешѣденије* „освешћење, долажење свести“, *пѣшеније* „патња“, *пѣмѣшеније* и *пѣмѣшеније* 1. „пометња“, 2. „мећава, вејавица“, *пѣшрвеније* „оно што је потрвено“, *пѣриказаније* „приказа, прикажња“, *силѣвеније* „велика количина, мноштво“, *сагрѣшѣније* „сагрешење“, *слијѣвеније* свѣјеско „онај који служи за подсмех“, *смрзѣвеније* „велика хладноћа, смрзавањс“, *слугѣвеније* „пометња, велика смутња“, *сѣсѣденије* „спас“, *сѣшрѣвеније* „велики страх“, *сѣшрѣденије* и *сѣшрѣовѣније* „велики страх“, *сѣшрѣвеније* „оно што је сатрвено“ (читаво *сѣшрѣвеније* у ражи), *сѣшрѣденије* „мноштво опалог воћа, стров“ (*Имѣ шљѣивѣ читаво сѣшрѣвеније*), *сѣшрѣданије* „страдање“, *смршѣвеније* „умирање“, *шрвеније* „трвње, свађа“ (*Пѣчѣ шрвеније* међу народом), *шрѣшеније* и *шрѣвеније* „трпња, велико трпљење, подношење великих тешкоћа“, *умрвѣније* „умирање“ (Било вѣлико *умрвѣније*), *учѣвеније* „учење“, *чѣмѣрије* „јад, невоља“. У Љештанском се говори и: *Вавѣденије* и *Вавѣденије*, *Вратѣлодѣмије*, *Ошкрѣвеније*, *Покрѣвеније*, *Полѣженије*, *Сѣковѣније*, *Усековѣније*. Виталност и продуктивност суфикса

¹⁷ Емилија Миловановић, *Прилог познавању лексике Златибора*. — Прилози проучавању језика, Нови Сад (Издаје Институт за јужнословенске језике Филозофског факултета у Новом Саду), 1983, књ. 19, 17.

¹⁸ Милосав Тешић, *Говор Љештанског*. — СДЗБ, Београд, 1977, књ. XXII, 265–297 (одељак: *Друге мање познате речи*).

-ије огледа се и у ликовима *сїолѹмоћиѣ* и *їолѹмоћиѣ* према шумадијском *їолумдѣје*¹⁹ „пуномоћје“. Наведене чињенице итекако се морају поштовавати у свим размишљањима о пореклу говорā (као и њихових носилаца) овога дела србијанског Подриња.

10. На црногорском терену изван зоне источнохерцеговачког дијалекта овакви случајеви су знатно ређи. Примећено је, додуше, нешто више потврда у Васојевићима. У раду Р. Стијовић²⁰ помињу се именице *їривїѣније* „оно што се привиђа, тј. причињава (обично нешто страшно, вампир и сл.) на одређеним местима, привиђење, утвара, авет“ и *скаїѣније* у изр. п у к л о м у с к а п а н и је и сл. „настрадао је, пропао је“. У накнадно прикупљеној лексици (према усменом саопштењу ауторке) нашле су се још две потврде овога типа: *їоругѣније* „поруга, спрдња“, *чудовѣније* „чудо“. Колеги Божи Зоњићу, професору српског језика из Андријевице, дугујемо захвалност за податак да се у говору Васојевића чувају и следећи примери именица средњег рода на -ије: *Васкрсѣније* „Васкрс“, *машїѣније* „фантазирање, маштање“, *молїѣстиѣније* „молитва коју чита свештеник“, *наказѣније* „казна божја“ (Овѣ-е, љуђи, некако божѣ *наказѣније* на овѣ-нѣрод), *їисѣније* „писање, пописивање, попис“, *їресказѣније* „предсказање, слутња нечега“, *їриказѣније* (в. *їривїѣније*), *скаїѣније* „скапање, погибија“, *чудалѣстиѣније* „чудо“ (ретко), *сїасѣније* „спас“ (на *сїасѣније* дѹшѣ), *їометїѣније* „невреме, међава“ (а, овѣгѣ *їометїѣнија* дѣнас), *сїїрадѣније* „страдање, мука“. У Васојевићима суживот црквеног лика једне лексеме и њене адаптације у духу народног језика прати и јасна семантичка дистинкција. Док се именицом *Преображѣније* (према информацији Б. Зоњића) означава познати хришћански празник (на *Преображѣније* господњѣ), *їреобрѣжѣње* је — „срамота, срам, брука“ (*Преобрѣжѣње* свѣкомѣ дѣдї једнѣм годїшње, а мѣне о тебе свѣкї дѣн!).²¹

Истраживање архаичнијих староцрногорских говора даје још скромније резултате. Објављени прилози потврде ове врсте углавном не доносе, а садашњи истраживачи тих крајева их се по правилу „не сеђају“. Известан изузетак у том смислу представља богата збирка дијалекатске лексике говора Загарача, збирка коју за штампу припремају др Драго Ћупић и мр Жељко Ћупић. Међу прикупљеним речима из тог дела Катунске нахије налазе се (према обавештењу двојице аутора) и: *згїбѣније* „пропаст, уништење“, *чудѣстиѣније* „чудо, нешто што је чудно, величанствено, мистично“, *чуделѣстиѣније* „аугм. од чудо, чудествије“ (Бљѣше нѣрѣда *чуделѣстиѣније*, бѣжјѣ), *Усѣчѣније* „Усековање“.

¹⁹ Слободан Реметић, *Говори центричне Шумадије*. — СДЗБ, Београд, 1985, књ. XXXI, 142.

²⁰ Уп. Рада Стијовић, *Из лексике Васојевића*. — СДЗБ, Београд, 1990, књ. XXXVI, стр. 119–380.

²¹ Рада Стијовић, *нав. дело* 298.

11. Највише потврда именица на *-ије* са екавског подручја налазимо у Елезовићевом *Речнику косовско-меџохиског дијалекта*.²² И тамо, разуме се, доминирају црквени термини, називи хришћанских празника и сл.: *јакшћеније*, поред: *јекшћеније* (Турила га у *јекшћеније*), *јеванђелије* и *јеванђељије*, *ванђелије*, поред: *ванђеље*, *Богојављеније*, поред: *Богојављење*, *Воскресеније*. Аутор у „црквене речи“ сврстава *скончаније* (Тако ће да идѣ до *скончанија* свѣта), *испраћеније* „испраћење“ (Трећи дан светѣга, ми га вицемо *испраћеније*), *повраћеније* „даћа коју породица покојникова даје сутрадан по смрти“ (Данас је умрѣла, с јутре гу је *повраћеније*). *Вићеније* је „вићење у здравици“ (*Срѣћно вићеније*). Да је суфикс *-(ен)ије* отишао даље од црквеног плашта показују случајеви типа *скућљѣније* „лонца, скуп“, *ѣослаћѣније* „заслађивање, продовољство“ (По рѣчку *ѣослаћѣније*), *клаѣоушије* „рече се неком, у шали тобож из поштовања, а оно, уствари, ради изругивања правѣћи алузију на магарца који има клемпаве уши“ (Да прошићава твоје *клаѣоушије*). За *ѣокојаније* Елезовић, с правом, каже: „биће црквена реч“ (По смрти *ѣокојаније*). У двотомном речнику примећене су још две именице оваквог модела: *ѣриказѣније* (То му је кај неко *ѣриказѣније*; Нешто му *ѣриказѣније*), *сиздѣније* „створење“ (Чѣдно нѣко божѣ *сиздѣније*). Истраживачи староштокавског дела јужне покрајине доносе неупоредиво мање потврда. У Сретчкој жупи „наставком црквенословенског језика формулисане су речи *вићѣније*, *ѣрошићѣније*“.²³ Павловић изричито каже да „пример на *испраћеније* из куће несумњиво показује порекло из црквеног језика“.²⁴ Аутор се посебно не осврће на лик *моленѣје*, наведен у *Регистру* и на 206. страни књиге (*ѣравиле моленѣје*). У Призрену је записано само *вицѣеније*, и то искључиво у здравици (Здраф си за добро *вицѣеније*).²⁵ Мислим да је и тај једини случај унет са стране.

12. Слој именица средњег рода на *-ије* тањи је, по свему судећи, у другим екавским крајевима. Тако, на пример, у централној Шумадији „у речима преузетим из црквеног језика обично се врши јотовање“ (*Благовѣшћѣње*, *очи Вавѣдѣња*, *Прѣображѣње*), али се могу чути и случајеви типа: *ѣреказѣније*, *Прѣображѣеније*, *сѣрадѣније*, *оглашѣније*.²⁶ Ни на другим странама овакве потврде не пробијају оквире реткости. Према очекивању — Срем и Бачка у том погледу не премашују банатску меру. Тако су, на пример, сви ликови са очуваном „редуцираним и испредј“ у сремском селу Јаску (према подацима мр Жарка Бошњаковића) остали у оквиру црквене терминологије: *бдѣније*, *Вавѣденије*, *Секѣваније*, *Срѣћѣније*, док је у Шајкашкој (подаци из картотеке мр Гордане Драгин) уз *бдѣније*, *Вавѣденије*, *Секѣваније*, записано

²² Ун. СДЗб, Београд, 1932, књ. IV (I), СДЗб, Београд, 1935, књ. VI (II).

²³ Миливој Павловић, *Говор Сретчке Жупе*. — СДЗб, Београд, 1939, књ. VIII, 224.

²⁴ Миливој Павловић, *нав. дело* 162.

²⁵ Слободан Реметић, *Српски призренски говор I (Гласови и облици)*. — СДЗб, Београд, 1996, књ. XLII, 422, 509.

²⁶ Слободан Реметић, *Говори централне Шумадије*, 176.

и: *звѣније* „посао, радно место“, *йоругѣније* „породични надимак“ (Наметѣду му друго йме).

13. Корпус чињеница за расветљавање теме из наслова овога прилога није нарочито богат, али и изложени подаци дају полазиште за неке начелне опсервације, међу којима је и питање географске односно дијалекатске неједначености када је о домету и ширини појаве реч. Јасно је, што је уосталом и речено, да су ове именице у народ ушле из црквеног језика.²⁷ У већини народних говора, показала су бар досадашња истраживања, њихов удео је врло мали. Мало где ови црквенизми досежу корпус из првог издања Вуковог Рјечника из 1818. године, лексикографског подухвата насталог практично на усменој основи, на темељу Вуковог завичајног говора. И поред тога подаци из Рјечника нису увршћени у овај рад као репрезентанти једног дијалекатског извора, јер се не сме искључити могућност да одговорност за бар неке трагове ненародног језика сноси удео цркве у описмењавању будућег реформатора. Уосталом, познато је Вуково колебање у вези са именицама средњег рода на *-ије* и на самом почетку његовог рада.²⁸ Речи преузете из црквеног језика неретко су пролазиле кроз фазу фонетске адаптације и прилагођавања локалним дијалекатским приликама (јекавско јотовање у ликовима типа *у́секованије*, *у́сеченије* и сл.). Изнети подаци, даље, представљају и лепо сведочанство о односу двеју редакција на простору српског дијалекатског система. Примери типа *ѿјеније* су потврда више општеприхваћеном мишљењу да је рускословенски језик имао знатно више уплива у српску културу уопште узевши у севернијим крајевима. Тамо су, уосталом, у народу заживели и неки други „јекавизми“ (*ејерују*, *Дјева Марија* итд.). *Бденије* на тлу источнохерцеговачког дијалекта на пластичан начин сведочи о екавској основи српкословенског језика. Чување екавизма је последица изостанка свести о јату у основи глагола од којег је ова — својевремено глаголска — именица добијена. Тамо где је, пак, етимологија прозирна неће изостати ни адаптирање у духу аутохтоног дијалекатског фонетизма (*у́секованије*, *у́сеченије* и сл.). И на крају, у трагању за одговором на питање зашто је појава којом се овде бавимо највише маха узела и најдубљег корена пустила у колевци источнохерцеговачког дијалекта не би требало, изгледа, потцењивати једну, можда на први поглед необичну паралелу. Истраживања у другим областима националне духовности и културе говоре да је светосавље у средњем веку мало где заживело као управо на наведеним просторима. Вероватно нећемо погрешити ако претпоставимо значајно зрачење и мисионарство богомоља као што су пивски и морачки манастир. Ширењу култа Светога Саве и легенди о првом српском архиепископу, и то је добро познато, итекако су доприносили црква и њено свештенство. А контакт између духовних лица и неписменог народа у новонасталим трагичним историјским приликама и на географски скученом простору морао је бити приснији и непо-

²⁷ О томе више у П. Ђорђић, *нав. дело* 100–107.

²⁸ П. Ђорђић, *нав. дело* 104–106.

среднији. Светосавље, у најширем смислу узето, било је у тешким вековима ропства спасоносна компензација за изгубљену државу и слободу. Иако је „подручје на коме су забележене народне умотворине о светом Сави заједно с местима која носе његово име врло ... широко“, „остаје утисак да му је исходиште и жариште било на подручју Херцеговине и Црне Горе и да се оно ширило напореда са сеобама“.²⁹ Прилике у вези са распрострањеношћу именица средњег рода на *-ије* у народним говорима не противрече суду ре-номираног историчара. Напротив!

Резюме

Слободан Реметић

О СЛЕДАХ ЦЕРКОВНОГ ЈАЗЫКА В НАРОДНЫХ ГОВОРАХ (СУЩЕСТВИТЕЛЬНЫЕ СРЕДНЕГО РОДА НА *-ије*)

Автор исследует, где и в какой степени присутствуют в диалектах существительные среднего рода на *-ије* (*бденије*, *Вавденије*, *Секованије*, *Преображенје* и т. п.), проникшие в народ из церковного языка. Опубликованные статьи и данные, специально подобранные к настоящей работе, показывают, что они являются по большей части в верхнем течении рек Тара, Пива и Морача и их притоков. В этих областях суффикс *-ије* встречается и вне круга церковной лексики (*прољвеније*, *смрзеније*, *нагрхвеније*, *кастиженје* и т. п.). В более западных иекавских говорах такие существительные являются редкими и в названиях церковных праздников. И на экавской территории существительные среднего рода на *-ије* в основном не выходят за рамки церковной терминологии.

Самую большую засвидетельствованность данного явления на территории северо-западной Черногории автор связывает с авторитетом и влиянием церкви на этих просторах в среднем веке. В это время на этой местности культ святого Саввы широко пустил корни. Там исходные точки и очаги народных преданий о святом Савве и оттуда они расширились миграциями.

²⁹ Иван Божић, *Свети Сава у предању*, у књизи: *Сава Немањић — Свети Сава. Историја и предање*. — Београд (Српска академија наука и уметности. Научни скупови, књ. VII. Председништво, књ. 1), 1979, 389.

БОГОЉУБ СТАНКОВИЋ
(Београд)

СИНТАГМАТСКА ИНОВИРАЊА У ЈЕЗИКУ ШТАМПЕ

У раду се разматрају развојни процеси у српском језику на синтагматском нивоу, најизразитије испољени у језику савремене штампе. Анализира се нарастајућа употреба синтагми са глаголским прилогом на *-ћи*, употреба именице у множини кад је уз њу више придевских одредби, алтернативни однос између генитивних синтагми и синтагми са акузативом и предлогом *за*, развијање значењске дистинкције између акузативних и локативних синтагми типа: *дискусија на тему* — *дискусија о теми*, најезда инојезичких структура у којима се једна именица прикључује другој и у непроменљивом облику врши придевску функцију (нпр. *бејзбол авантюра*) и појаве недеклинирања именица у позицији зависне компоненте одредбених синтагми. Уз дескрипцију даје се прогноза развоја појава и њихово подржавање или оспоравање.

1. У лингвистичкој науци заснованој на материјалу неких словенских језика (на пример, руског), где проучавање функционално-стилистичке издиференцираности језика има дугорочну традицију и запажене резултате, констатује се да језик штампе представља основу и средиште новинско-публицистичког стила који, пак, својим брзим развојем одражава социјалне, економске, културне и свеколике друге промене и кретања у друштву, брзо реагује на сваку језичку развојну тенденцију уопште и, посебно, у нским другим функционалним стиловима, преузима из њих иновирања, те их користи као своја, шири их и учвршћује у језичкој пракси¹.

Нема сумње да изнета констатација има шире значење и у свему се може односити и на новинско-публицистички стил српског језика, тј. на језик штампе на српском језику. А та чињеница није занемарљива код лингвистичког приступа српском језику, и не само са дескриптивног, већ и прескриптивног становишта, што ће рећи — са становишта утврђивања норме и развијања језичке културе. У томе и налазимо мотив да се позабавимо језиком наше савремене штампе, да идентификујемо појаве на синтагматском нивоу у којима се испољавају активни развојни процеси, објаснимо начине и разлоге настајања, прогнозирамо њихову будућност, те да их на основу општелингвистичких закономерности и фактичког унутарјезичког

---

¹ Исп.: Д. Э. Розентаљ, *Практическая стилистика русского языка*, изд. 4-е, исправленное, Москва 1977; А. Н. Васильева, *Газетно-публицистический стиль. Курс лекций по стилистике русского языка*, Москва, 1982.

стања подржимо или оспоримо. Разумљиво, предмет нашег разматрања овом приликом не може бити целокупан инвентар синтагматских иновирања која се дешавају пред нашим очима, већ само она најмаркантнија, али верујемо да се и на тако ограниченом броју појава може показати како обимност промена, тако и неопходност лингвистичке пажње према њима.

2. Када се каже „синтагматска иновирања“, то никако не значи да је реч о апсолутно новим појавама, појавама у виду нових синтагматских модела, већ је ту реч пре свега о успостављању нових алтернативних редова синтагми, потискивање једних и активирање других, прерасподела њиховог функционисања и сфере употребе. Таква померања могу се запазити на целокупном синтаксичком нивоу, али су развојне тенденције савременог српског језика најочљивије у области зависних (значењских) синтагми заснованих како на слагању, тако и на рекцији и прикључењу. Објашњење тог живог и чак бурног процеса може се тражити на разним странама и у многим лингвистичким и ванлингвистичким, унутарјезичким и спољним факторима. Нема сумње да међу синтагматским иновирањима има и таквих која су околионална и продукована по страним синтаксичким моделима, те су самим тим и пролазна. Па ипак, у нашој савременој штампи доминирају она синтагматска иновирања која оправдање налазе у законима лингвистичке економије, која су детерминисана лексичким потенцијалом српског језика, која импулсе добијају унутар српског језика у његовој стандардној и дијалекатској свеукупности и у којима се рефлектују опште развојне тенденције српског језика, пре свега његова аналитизација. О свему томе и биће речи у нашем даљем разматрању.

3. На првом месту заслужују да буду размотрени процеси и померања која се тичу синтагматског модела атрибутивног односа са лексемом адјективног типа у позицији зависне компоненте. Поменути модел се одликује великом распрострањеношћу која се може објаснити, с једне стране, широким могућностима образовања придевских речи у српском језику и, с друге стране, његовом сажетошћу, те тиме и већом лингвистичком економичношћу у односу на друге, њему алтернативне моделе.

3. 1. Посебно се сажетошћу и економичношћу може објаснити нарастајућа употреба синтагми са попридевљеним партиципом на *-ћи* у позицији зависне компоненте разматраног модела, коју ћемо илустровати са више примера²: А она, моја, *некада мислећа глава*, жели само једно ... (ПП, 24. IV 95, стр. 21); ... ни у коју варијанту *зайочињућих збивања* нисам се успевао укључити (П, 13. V 95, стр. 20); Та скица *оплакује наилазећи распад* Југославије ... (П, 20. V 95, стр. 18); Драматика *долазећих избора* је у гоме ... (П, 6. VI 95, стр. 3); *Уздишуће даме* би остале саме са својим проблемом

² Примери су из листова: „Политика“ (П) и „Просветни преглед“ (ПП).

... (П, 13. VI 95, стр. 6); ... зато што његов указ формално „није закон“ већ *шире обавезујући акт* (П, 17. VI 95, стр. 3); Неко из *(још постојећег) Сорош-фонда* помислио је ... (П, 17. VI 95, стр. 20); „Дародавци из прикрајка“ најдостојнија су Драгишина задужбина у славу *несћајућег села* ... (П, 1. VII 95, стр. 16); „*Насћајуће просвећење* спасено је било растрзаном и *издишућом Русијом*“ (П, 4. VI 96, стр. 4).

Није тешко уочити да се у истакнутим примерима синтагми садржи дубинска предикативност, те да се они могу преобратити у следеће предикатске глаголске конструкције: *глава која је некада мислила, збивања која су зайочињала, распад који наилази, избори који долазе, даме које уздишу, акт који шире обавезује, Сорош-фонд који још постоји, село које несћаје, просвећење које насћаје, Русија која издише*. А није тешко ни констатовати њихову надмоћ над предикатским конструкцијама управо због кондензованости и економичности исказивања. То се посебно може показати на последњем горе наведеном примеру — Пушкиновој мисли, у којој дописник „Политике“ из Москве руска причастија преводи српским глаголским облицима на *-ћи*, а не предикатским конструкцијама. Не би се могло рећи да је он то учинио искључиво под утицајем руског језика, већ је за то имао практичних разлога и основа у српском језику и његовим развојним тенденцијама. Да није уважавао ове разлоге, а да је поштовао наша традиционална нормативна ограничења и забране³, Пушкинова реченица гласила би у нашим новинама вероватно: „Просвећење које је настајало спасено је било растрзаном Русијом која је издисала“. Али таква реченица захтевала би више времена у телефонском саопштавању из Москве, заузимала би више простора на факсу и у одштапаном тексту у новинама, дуже времена би се слагала у штампарији...

Економичношћу и кондензованошћу исказа анализираних синтагми може се објаснити и све чешћа њихова употреба у насловима новинских чланака, исп.: *Зачуђујућа одлука* (П, 12. V 95, стр. 20); *Застрашујући супермиш* (Политика за децу, 18. V 95, стр. 2); *Ослобађајућа пресуда за возача Радуловића* (П, 19 VI 96, стр. 15); *Упозоравајући бол у зглобовима* (П, 30. VI 96, стр. 22).

3. 2. На појаве које смо анализирали у претходној тачки указивало се у нашој лингвистичкој науци и раније и при том се уочавало да форме на *-ћи* могу имати не само попридевљено, већ и право партиципско значење, а таква њихова актуелизација сматра се унутарјезичком потребом и двојако тумачи као „реинкарнација старих партиципа или као утицај модерних европских језика који имају ове кондензационе категорије“⁴. Слажући се у

³ Исп.: М. Ствановић, *Савремени српскохрватски језик. II. Синтакса*, Београд, 1969, стр. 721–724.

⁴ Љ. Суботић, *Актуелизација једног сегмента језика предвукоског периода у савременом српском исказу?*. „Актуелност међусловенских језичких и књижевних контаката и веза“, Београд, 1975, стр. 15.

свему са изнетим мишљењем желели бисмо да га поткрепимо са још неколика примера из савремене језичке праксе, а који показују да партиципска конструкција није туђа ни далека данашњим носиоцима српског језика.

Први пример: У васкршњој Посланици Српске православне цркве коју је пренела „Политика“ могли смо прочитати: ... води нас правим путем према циљу, ... животу радосном, *живоју несћарећем и нејресџајећем* (П, 22. IV 95, стр. 13). Нема сумње да је у овој партиципској конструкцији одбљеснуо црквенословенски и преддуковски српски књижевни језик, али исто тако нема сумње да би се нашло сасвим мало савремених језичких чистунаца којима би засметала овако узвишена и свечана стилизација.

Други пример: Приказујући у „Просветном прегледу“ (24. IV 95, стр. 15) обновљено издање својевремено веома познатог дела Јована Гавриловића „Речник географско-статистични Србије“ приказивач у свој текст уплиће цитате из текстова од пре 150 година, у којима, између осталог, фигурирају и партиципске конструкције, али које су и садашњем носиоцу српског језика сасвим разумљиве и прихватљиве као нешто што припада том језику, његовој историји и коренима, исп.: Гавриловић осећа потребу да у извршњу званичних послова има „списак *места у Србији налазећи се*, и то по азбучном реду састављен ...“; На крају он моли читаоце да му пошаљу све податке који се у овој књизи не могу наћи да би „овај *Речник* сада као први пут *несавршен излазећи*, с временом савршенији изићи могао“; На крају, да подсетимо на речи Матије Бана које је он написао 1846. године поводом појављивања ове књиге: „... без истога не може бити никакве писарнице, никакви чиновник у Србији, никакви *стџранац ђо Србији џушјући*“.

Трећи пример: У научно-популарној телевизијској емисији (27. V 95) врхунски лекар — специјалиста за ваздухопловну медицину каже: ... спречава стварање *рана џешко зарасџајућих*. Није искључено да је овакав исказ дотични говорник преузео из неког страног језика и стручне литературе на њему, али је чињеница да је он конструкцију употребио и изговорио као нешто сасвим обично и природно за свој језички израз.

3. 3. Дакле, одредбене синтагме са обликом на *-ћи* (било у адјективраном или партиципском значењу) неоспорна су појава савременог српског језика, уз то, појава која је у експанзији изазваној потребом за концизнијим и економичнијим изразом, појава која налази ослонце у језичким историјским коренима и добија импулсе из међујезичких контаката српског језика са другим — како страним, тако и инословенским — језицима. Иако се у нашој нормативистици још увек оспоравају и третирају као категорије које су „у језику могуће, али их у датом систему нема“⁵, оне у језику штампе и у другим функционалним стилевима васкрсавају и својим васкрснућем сведоче о трагању савременог српског књижевног израза за затртим путе-

⁵ Р. Симић, *О 'природној' и 'окџроисаној' норми*. „Научни састанак слависта у Вуковец данс“, Београд, 1995, књ. 24/1, стр. 6.

вима до својих природних изворишта и исходишта, као и о обнављању порушених мостова и спона с прошлошћу и историјом. Објективно стање ствари је такво да се (нека нам буде допуштена и формулација у духу тог стања) за долазећи век може прогнозировать друкчији и знатно повољнији кодификаторски приступ разматраним синтагмама, надолазећим као бујица⁶.

4. У језику штампе (и радија) последњих година посленицима на језику могле су привући пажњу и неке појаве за српски језик необичног слагања у именичким синтагмама са два атрибута. Реч је, наиме, о примерима употребе именице у множини кад је уз њу више придевских одредби, исп.: Прослави века фудбала присуствовали су ... *савезни и рејублички министри* за спорт и омладину Зоран Бингулац и Владимир Цветковић (II, 4. VI 96, стр. 21).

О овој појави већ смо једном ранијом приликом говорили⁷ и истакли да је такав начин слагања обичан за руски језик у коме се облици јединице придевских речи разликују од облика множине, а оваквим слагањем се потенцира да је реч о два појма. Али за српски језик овакво слагање је необично јер у њему бројне придевске речи имају у мушком роду истоветне облике јединице и множине (упореди: *савезни, рејублички* министар — *савезни, рејублички* министри), па се исказ са множинским обликом именице може схватити као да је реч о више појмова који имају две и више атрибутима исказане карактеристике. Конкретно, синтагма *савезни и рејублички министри* из наведеног примера ван тамо датог даљег контекста, тј. апозитивних одредби „Зоран Бингулац и Владимир Цветковић“ схватила би се као да је реч о више савезних и рејубличких министара, а не о једном савезном и другом рејубличком. Додуше, разлог за прибегавање множинском облику аутор цитираног исказа имао је у чињеници да се синтагма са именицом у јединици „савезни и рејублички министар“ без додатног контекста може схватити и интерпретирати као да је реч о једном министру који је истовремено и савезни и рејублички, а не о два различита министра. Али то је тако ван контекста, а пошто поменута апозитивна одредба (конкретизовање министара) и у једном и у другом случају доприноси прецизирању смисла, то је јасно да у српском језику нема разлога прибегавању множинском облику; тиме се не добија у прецизности исказа, већ прецизност проистиче из реченичног или ширег контекста, исто онако као и кад је именица употребљена на уобичајени начин у јединици.

Може се констатовати да су анализиране појаве употребе множинског облика појединачне и околиналне, не представљају развојну тенденцију у

⁶ Надолажење партиципа не исцрпљује се само облицима на *-ћи*, већ појава захвата и облике на *-вши*, исп.: Сада *нашавши рејриза* подсетила је, бар. да будући Хамлет чути и у сваком шврћи, макар он то никад и не сазнао (II, 4. I 96, стр. 39).

⁷ Б. Станковић, *Слово о језику: Одлазећи и долазећи председници*. „Политика“, 17. VI 95, стр. 16.

српском језику, те нема никаквих основа да добију кодификаторску подршку.

5. На одређене развојне тенденције у српском језику указује успостављени алтернативни однос између генитивних синтагми и синтагми с предлошко-падежном конструкцијом за + акузатив типа: *министарство иностранних послова // министарство за иностране послове*. На нивоу лексичких конкретизација тај однос је веома комплексан и испреплетен, а већа конкурентност једног или другог модела условљена је и детерминисана лексемама које ће се наћи у позицији и зависне и главне компоненте. Примери из савременог језика штампе показују да се функционисање помнутих синтагматских модела и читавог алтернативног реда уобличава на следећи начин:

5. 1. Оба модела релативно равноправно функционишу и у новинској језичкој пракси се без икаквих сметњи и ограничења смењују и замењују ако је позиција главне компоненте конкретизирана лексемама *министарство*, *министар* и сл., а позиција зависне компоненте лексемама или синтагмама: *култура*, *финансије*, *пољопривреда*, *унутрашњи послови*, *свољни послови* и сл., исп.: а) Предложено је да се ... одржи састанак експерата *министарства иностраних и унутрашњих послова* (П, 6. VI 96, стр. 7); ... пренео изјаву норвешког *министра свољних послова* (П, 31. V 96, стр. 1); ... примио је јуче *министра иностраних послова* Руске Федерације (П, 31. V 96, стр. 1); Изјава руског *министра финансија* (П, 30. V 96, стр. 8); ... начелник у републичком *Министарству пољопривреде* (П, 5. VI 96, стр. 13); ... *министар културе* Нада Поповић-Перишић (П, 29. V 96, стр. 1); б) Заменик савезног *министра за финансије* (П, 8. VI 96, стр. 2); Потпредседник Владе републике Србије и *министар за пољопривреду* (П, 4. VI 96, стр. 2); Саопштење *Савезног министарства за иностране послове* (П, 7. VI 96, стр. 1); ... на последњем састанку европских *министара за културу* (П, 4. I 97, стр. 6); Вукашин Јокановић, савезни *министар за унутрашње послове* (П, 13. VI 96, стр. 12).

Вероватно зато што су званични називи наших институција и функција већином оформљени по другом моделу, они се тако и наводе у штампи, док ће се за стране институције и функције алтернирање слободније примењивати, мада је употреба генитивног модела чешћа, те нису ретки контексти са напоредном употребом синтагми оба типа, исп.: Савезни *министар за иностране послове* Милан Милутиновић разговарао је јуче са *министром иностраних послова* Руске Федерације Јевгенијем Примаковом (П, 30. V 96, стр. 1).

5. 2. Модел са генитивом уобичајенији је или апсолутно доминантан у случајевима конкретизације зависне позиције једном речи, а модел са предлошко-падежном конструкцијом уобичајенији је или апсолутно доминантан у случају конкретизације са две и више речи, нпр.: *министарство (мини-*

сѣар) *ѣросвѣѣ, ѣравде, одбране, вера, здравља*, али: *министѣарсѣво* (*министѣар*) *за науку и шѣхнологију*; *за развој, науку и животињу средину*; *за сѣорѣи и омладину*; *за ѣиѣћања људских ѣрава и ѣрава мањина* и сл. Разуме се, изнета констатација нема апсолутну вредност, јер се могу срести и примери друкчијег односа. У томе пресудну улогу има званична формулација институције. Пада у очи да је код назива републичких министарстава и министара заступљенији генитивни модел, а код савезних назива — модел с конструкцијом *за + инсѣрументѣал*. До овакве констатације се лако може доћи ако се упореде извештаји „Политике“ о саставу Владе Србије (29. V 96, стр. 1) и саставу Савезне владе (13. VI 96, стр. 12). У Влади Србије само је неколико министарских дужности названо по предлошко-падежном моделу, а у Савезној влади све осим *министѣар ѣравде*.

5. 3. Ако је позиција главне компоненте разматраних синтагматских модела конкретизована називима институција типа: *академија, факулѣтеѣи, инсѣиѣиѣуѣи, секретѣаријатѣи, завод* и сл., онда доминантно место имају синтагме по моделу с предлошко-падежном конструкцијом. При том је уочљиво разграничење овог и генитивног модела на основу лексичког конкретизовања зависне позиције и развојна тенденција у корист конструкције *за + акузатив*. О таквој тенденцији најубедљивије говори чињеница да се називи нових институција по правилу оформљују по моделу са овом конструкцијом, исп.: Југословенска *академија за филмску уметности и науку* (II, 31. V 96, стр. 22) /Уп. са: Српска *академија наука и уметности*/; *Факулѣтеѣи за менаѣментѣи* „Браћа Карић“ (II, 8. VI 96, стр. 40) /Уп. са: *Факулѣтеѣи организационих наука*/; *У Инсѣиѣиѣуѣу за кукуруз ...* (II, 6. VI 96, стр. 17) /Уп. са: *Став Инсѣиѣиѣуѣа економских наука је ...* (II, 5. VI 96, стр. 16)/.

5. 4. Може се констатовати да у размотреним алтернативним синтагмама атрибутивног односа генитив уступа пред предлошко-акузативном конструкцијом. Такав развој може се објаснити многим чиниоцима, а пре свега: (1) општом развојном тенденцијом на читавом словенском језичком подручју ка порасту предлошких конструкција на рачун беспредлошких и (2) прераподелом функција падежа у српском језику, у којој генитив агресивно преузима нека значења од других падежа (нпр. темпорално)⁸, па се у условима преоптерећености новим значењима јавља потреба и за одређеним растерећењем, а оно се реализује у сфери атрибутивних односа и у оквиру разматраног алтернативног реда пре свега зато што се предлошко-акузативном конструкцијом у одредбеном значењу експлицира и значењска нијанса намене.

6. У савременој новинској језичкој пракси постало је сасвим уобичајено да се лексема *ѣема* употребљава у акузативу с предлогом *на* као атри-

⁸ М. Ивић, *Из ѣроблематѣшке ѣадежних временских конструкција*. „Јужнословенски филолог“, Београд, 1955–56, књ. XXI, стр. 173 и даље.

бутска одредба уз именице типа: *расправа, дискусија, дебата, предавање, симпозијум, размишљање* и многих других, исп.: *Разговор на ову тему* прерастао је у жестоку дискусију (П, 18. XII 95, стр. 4); Наградни конкурс за *радове на две теме* (П, 6. VI 96, стр. 12); Данас је одржан *симпозијум на тему* „Бранко Миљковић и савремена поезија“ (9. VI 96, стр. 23); *Дебата* у Норвешкој *на тему* медијског праћења ... (10. VI 96, стр. 14); Све будуће *кукњаве на ту тему* треба хладно одбацити (П, 1. XII 96, стр. 56); Све чешћа су *размишљања на тему* ... (П, 5. I 97, стр. 14).

Познато је да се у руском језику лексема *тема* у сличним контекстима нормативно и стилистички неутрално употребљава управо у акузативу с предлогом *на* (*Сочинение на заданную тему*)⁹, па наши језички чистунци, односећи се рестриктивно према овим синтагмама у српском језику, у својим језичким поукама појаву тумаче као утицај руског језика, нормативно је оспоравају и инсистирају на искључивој употреби локатива с предлогом *о*, дакле: *расправа, дискусија* и сл. *о теми*.

Рекло би се, ипак, да ова појава, иза које се крије развојна тенденција, подстицаје има првенствено у српском језику, с једне стране, у сасвим уобичајеном и нормативно санкционисаном изразу *варијације на тему* и, с друге стране, у експанзији акузатива у српском језику, која без сумње ослоња има у српској дијалекатској реалности. Али за кодификаторско одређивање према њој нису битни толико ни аналогија, ни унутарјезички импулси или спољни утицаји, већ развијена значењска дистинкција између акузативне и локативне конструкције. А она је несумњива и састоји се у томе што се локативном конструкцијом одређеније исказује објекат о коме се, рецимо, говори, пише, размишља и сл., а акузативном конструкцијом се исказује објекат у вези с којим, поводом кога и у оквиру кога се реализује оно што је исказано лексемом у позицији главне компоненте синтагме. Отуда су и могућности лексичког конкретизовања главне позиције у акузативном моделу знатно веће, списак је отворен и слободно се проширује (исп.: *кукњава на тему*). Стога се може очекивати да ће се у будућим кодификаторским приступима ова дистинкција и признати.

7. Новински текстови новијег доба обилују за српски језик необичним синтагмама састављеним од двеју именица од којих она која је у иницијалној позицији (и врши функцију одредбе) задржава номинативни облик, тј. у да тој синтагми постаје непроменљива. Појава је пре свега резултат угледања на енглески језик и преузимања тих конструкција из њега, а последњих година се проширује и у другим словенским језицима, на пример, у руском¹⁰. У српском има два доминантна облика испољавања: (а) апсолутно нова образовања, често директно пренета из енглеског језика (исп.: После неуспеле *бејзбол авантуре* и 17. месечне паузе вративши се на *баскет паркеј*, Цор-

⁹ А1, СССР, *Словарь русского языка*, изд. 2-ое, Москва, 1984, т. IV, стр. 350.

¹⁰ Исп.: В. Г. Костомаров, *Языковой вкус эпохи. Из наблюдений над речевой практикой масс-медиа*, Москва, 1994, стр. 202–204.

дон је доказао да је, ипак, само човек ... (П, 5. VI 96, стр. 24)/ и (б) својеврсно „делксемализовање“ у српском језику већ постојећих сложеница или полусложеница /исп.: ... два догађаја, предвиђена за прошлу, биће обележена током ове године: постављањем *сиомен йлоче* Рајсу и Сондермајеру... (П, 7. I 97, стр. 16)/.

У синтагматском систему српског језика нема модела у коме се једна именица прикључује другој и у непроменљивом облику врши придевску функцију. Долазећи у контакт са таквим инојезичним структурама српски језик је реаговао лексикализацијом, па се тако обогатио читавим низом сложеница и полусложеница од којих ћемо примера ради, а према Речнику Матице српске, поменути: *ђулбаклава*, *ђул-башта*, *васер-вага*, *радио-апарат*, *ранг-листа*, *цез-оркестар* и сл. Ова лингвистичка чињеница била је тако и ортографски кодификована, дакле — адекватно српском синтагматском систему¹¹.

Последњих година, међутим, у нашој језичкој пракси настао је општи ортографски „либерализам“, појавило се мноштво правописних кодификатора и правописних приручника који су друкчије приступали разматраним појавама, што је довело до једног хаотичног стања језика штампе у коме се без икакве доследности, често у једном истом тексту и напоредо, поменуте чињенице дају као синтагма, полусложеница или сложеница, исп.: *Договорени принципи рада учесника йанел дискусије* у Скупштини Србије (П, 26. XII 96, стр. 1), али и: *Крстић је, такође, истакао да циљеви йанел-дискусије треба да буду двоструки (У истом тексту); 13. првенство Европе у кик боксу* (П, 26. X 96, стр. 33), али и: *Југословенски кикбоксери одлично се борили другог дана такмичења (У истом тексту); ... фотограф је хиљаде снимака начинио сликајући бодибилдере* (П, 7. XII 96, стр. 23), али и: *Најуспешнија година нашег боди билдинга* (П, 6. I 97, стр. 28); Издавачка кућа „Прометеј“ из Новог Сада је управо објавила *фотйо-монографију* Драгутина Савића (1949), *фотйорейорйтера* новосадског „Дневника“ (П, 16. VI 96, стр. 18).

Ваља веровати да појаве на које је указано представљају само (да парафразирамо В. Г. Костомарова) пролазни језички укус епохе, те да српски неће постати „оф шор језик“ попут *оф шор рејублика* (П, 17. XI 96, стр. 11), што је у народној етимологији већ протумачено као „од шора република“. Ако се буде желело да српски језик остане српски (и словенски), онда је неопходно да се према опонашањима туђих образаца заузме апсолутно негативан став, а у правописним питањима одвојеног и састављеног писања у најмању руку бар врати одредбама новосадског Правописа из 1960. године.

¹¹ Исп.: *Правопис срјскохрватскога књижевног језика*, МС—МХ, Нови Сад — Загреб, 1960, стр. 73.

8. Када се говори о синтагматским иновирањима у језику штампе, не могу се заобићи бројне појаве недеклинирања именица у позицији зависне компоненте одредбених синтагми. При том се могу разликовати две групе појава: а) синтагме у којима се зависне именице употребљавају по правилу само у номинативном облику и б) синтагме са неконгруираним номинативним обликом које имају алтернативу у синтагмама са одговарајућим обликом зависног падежа. Пошто је већина поменутих појава била предмет једне наше раније анализе, овом приликом се на њих само подсећа¹².

8. 1. Прва група синтагми представља скуп разнородних појава анализације, а најистакнутије место имају оне које настају као резултат сажимања синтагми у којима се зависна компонента деклинира, исп.: Успостављен саобраћај *на њрузи Београд–Бар* (П, 28. XII 96, стр. 13) /*њруга Београд–Бар* = *њруга између Београда и Бара*/; Уочи фудбалске *уљакмице Шљанија – Југославија* (П, 7. XII 96, стр. 27) /*уљакмица Шљанија – Југославија* = *Уљакмица између Шљаније и Југославије*/. Пошто оваква иновирања имају подстицаја у законима лингвистичке економије, може се очекивати њихова још изразитија експанзија.

8. 2. Друга група обухвата синтагме састављене од номенклатурних географских термина и конкретних географских назива. У свим условима лексичког конкретизовања у њима се недеклинирани облик зависне компоненте (конкретни географски назив) може заменити деклинираним обликом, нпр.: из села *Добановци//Добановаца*; у покрајини *Косово//Косову*. У новинској језичкој пракси (па и уопште) синтагми с недеклинираним обликом прибегава се у свим случајевима где би деклинирање конкретног географског назива могло довести до неспоразума, тј. да се тај назив схвати друкчије, но што стварно гласи, исп.: Изливање *реке Федер* (П, 4. I 97, стр. 3); ... оружје заплењено 1971. од убачених усташа *на љланини Радуша* (П, 28. XII 96, стр. 29). Стога се може и претпоставити да ће у таквим контекстима и ситуацијама модел са недеклинираним географским називом постати доминантан, ако не и једини.

9. Анализа синтагматских иновирања у језику штампе могла би се продужити до обима једне монографије па и шире. Ми ћемо се овом приликом задовољити изложеним појавама јер су и само оне довољне као илустрација и потврда свих полазних констатација изложених у т. 1 и 2. У закључку ћемо само још нагласити екстралингвистичку чињеницу да је штампа у наше време претежна лектира доминантног броја носилаца српског језика, на што има значајан утицај на њихову језичку културу, из чега и проистиче неопходност особите лингвистичке пажње према језику штампе.

¹² Б. Станковић, *Појаве недеклинирања географских имена у синтагми са номенклатурним шерминим*. „Наш језик“, Београд, 1986, књ. XXVII, св. 1–2, стр. 77–89.

Резюме

Боголюб Станковић

СИНТАГМАТИЧЕСКИЕ НОВШЕСТВА В ЯЗЫКЕ ПЕЧАТИ

На материале языка современной сербской печати рассматриваются некоторые активные процессы развития и функционирования словосочетаний. Естественно, в рассматриваемых синтагматических новшествах речь идет не о новых моделях словосочетаний, а о создании новых синонимических рядов, об активизации одних моделей и ослаблении употребления других, об изменении соотношений альтернативных конструкций и перераспределении сфер их употребления.

В статье рассматриваются следующие явления: активизация конструкций с формой на *-ћи*, получающих причастный характер; употребление во множественном числе существительных, сопровождаемых двумя определениями; синонимические отношения некоторых конструкций с родительным падежом без предлога и предложно-падежных конструкций с вин. пад. и предлогом *за*; развитие семантической дистинкции между словосочетаниями, содержащими компонент на *Шему*, т.е. *о Шели*; образование словосочетаний по иноязычным синтагматическим образцам на основе связи примыкания, в которых существительное в инициальной позиции не изменяется и получает функцию прилагательного; явления аналитизма в целом ряде определительных словосочетаний.

Хотя в языке печати имеются окказиональные явления и образования по чужим образцам, все-таки доминируют синтагматические новшества, основывающиеся на законах лингвистической экономии, которые определены лексическим потенциалом сербского языка и получают импульсы внутри сербского языка, как в его стандартном, так и в диалектном проявлении. Так как печать имеет значительное влияние на развитие культуры речи носителей сербского языка, то и язык печати нуждается в особом внимании лингвистов, как в дескриптивном, так и в прескриптивном плане.

СРЕТО ТАНАСИЋ
(Београд)

ЗБИРНА ВИШЕКРАТНОСТ КАО СИНТАКСИЧКО-СЕМАНТИЧКИ ТИП МНОШТВА РАДЊИ

Саопштавајући о вршењу неке радње, говорник увијек даје податак о томе је ли ријеч о појединачној радњи или о неком мноштву идентичних радњи. Може се говорити о неколико синтаксичко-семантичких типова мноштва радњи. У овоме раду биће ријечи о једном таквом типу — збирној вишекратности.

Као што се појмови који се обилежавају именицама, предметима и бића, увијек представљају у оквиру опозиције један/више од једног¹, тако се и радње исказане глаголом увијек представљају у складу са сличном опозицијом: једна радња/мноштво радњи. Овој страни начина исказивања глаголске радње лингвисти посвећују више пажње тек у новије вријеме. Досадашњи резултати истраживања говоре да је ова опозиција присутна у многим свјетским језицима, мање или више међусобно блиским². Разлике међу језицима огледају се првенствено у погледу начина исказивања мноштва радњи и њиховог груписања у одговарајуће типове.

У словенским језицима постоји неколико синтаксичко-семантичких типова мноштва радњи. Руски лингвиста В. С. Храковски подробио је описао три таква типа: дистрибутив, мултипликатив и итератив³. Разлика између ових типова мноштва радњи, према Храковском, заснива се на следећа два критеријума: *вријеме вршења радње* и *активности који учествују у вршењу радње*. Дистрибутив као тип мноштва радњи може илустровати следећи примјер: *У шоку ноћи лисица је подавила све њи мише*. Све појединачне радње које сачињавају мноштво овога типа, према овоме аутору, припадају једном временском периоду, без обзира на његову дужину. У вршењу тих радњи учествују исти и различити актанти. Исти актант за све појединачне радње

¹ Види: Њивић 1995а, стр. 9.

² У том погледу мноштво података о ситуацији у словенским и другим, врло удаљеним, језицима налази монографија Храковски (ред.) 1989.

³ Храковски 1986. Као полазну основу у своме опису он је искористио опис категорије мноштва предмета који је понудио Холодович 1979 и опис категорије мноштва глаголске радње који је понудио Дреслер 1968. Он оперише термином мноштво ситуација, које се именују глаголима.

у наведеном примјеру је л и с и ц а, а посебни су п и л и ћ и⁴. Мултипликатив као тип мноштва радњи илуструје сљедећи примјер: *Ко то луја алком на врашима?* И код овог типа мноштва све радње припадају једном временском периоду. Што се тиче другог критеријума, ту се огледа разлика између ова два типа мноштва: овдје су сви актанти појединачних радњи исти⁵. Трећи тип мноштва радњи, итератив, илуструје сљедећи примјер: *Данима и данима, чим би се нашло мало слободног времена, у једном споредном кућерку поред логора партизански глумци увјежбавали су свој комад* (Топић, 101). Итератив се од прва два типа мноштва разликује по томе што се свака појединачна радња која улази у мноштво овога типа врши у посебном временском периоду. Што се тиче другог критеријума, ситуација је сљедећа: у вршењу свих појединачних радњи учествују исти актанти⁶.

На основу датих карактеристика ових типова мноштва, говори Храковски⁷, дистрибутив и мултипликатив представљају типове коначног или избројивог мноштва, док итератив представља бесконачно, дискретно или неизбројиво мноштво радњи. Ова разлика се заснива на разлици у погледу времена вршења појединачних радњи сваког од три дата типа мноштва. Код дистрибутива и мултипликатива, истиче Храковски, све радње се врше у једном временском периоду, и мада дужина тог периода није битна, он је увијек ограничен. Код итератива је другачије: свака појединачна радња из мноштва врши се у посебном временском периоду, а број таквих временских периода је неограничен⁸. Зато итератив и представља дискретно мноштво радњи.

Овдје је потребно ставити једну напомену. Јасно је, наиме, да и код дистрибутива и мултипликатива свака појединачна радња из мноштва радњи има свој одсјек времена у коме се врши; то на једном мјесту и наговјештава Храковски⁹. Међутим, ови типови представљају таква мноштва гдје се ништа не може рећи о односима међу тим временским одсјецима. Радња као мноштво није конципована тако да се узима у обзир постојање неких интервала између тих временских одсјека; има се у виду јединствен период времена коме припадају све радње таквог мноштва.

Ова три типа мноштва радњи одавно су позната у нашој домаћој језичкој науци и, мада нису бивали предмет посебне пажње, у њеној се „класичној“ литератури помињу у оквиру описа функционисања глаголског вида и времена¹⁰. У новије вријеме, међутим, има радова у којим се и подробније говори о неким од тих типова мноштва радњи¹¹. Постоји, међутим, још један

⁴ Храковски 1986, 152.

⁵ Храковски 1986, 153.

⁶ Храковски 1986, 153–154.

⁷ Храковски 1986, 155.

⁸ Храковски 1986, 155–156.

⁹ Храковски 1986, 152.

¹⁰ Такав опис може да репрезентује, нпр., Стевановић 1991.

¹¹ Ивић 1995б у оквиру описа начина исказивања неререференцијалности глаголске радње у словенским језицима описује итератив као један синтаксичко-семантички тип мноштва рад-

тип мноштва радњи карактеристичан за словенске језике, па и за српски: збирно мноштво или збирна вишекратност¹². О њему се у нашој стручној литератури, колико ми је познато, није посебно говорило¹³. У наставку рада изнијећу неке карактеристике овога типа мноштва радњи и описати начин његовог исказивања у српском језику.

За почетак, навешћу неколико примјера гдје се у реченици предикатом исказује збирно мноштво радњи.

/1/

1. *Двајућ* Марко скелцију викну,
Па га више ни чекати не шће (НП Вук 2, 186).
2. Па он скочи на ноге лагане,
Довати се Шарца великога,
За се баци Богом посестриму,
Три њућа је ојаса појасом (НП Вук 2, 274).
3. Па потрже тешка буздована,
Те удара Краљевића Марка,
Удари га *три четири њућа* (НП Вук 2, 308).
4. Их *колико* ме само *њућа* *иргла* из сна пољарева вика (Топић, 24).
5. Ирански амбасадор је протеклих дана *неколико њућа* *јосетио* канцеларов уред (П. 22. 11. 96, 3).
6. Искуство је, у *више наврћа*, и овде *јоказало* да се решења не могу тражити само поштравањем репресивних мера (НИН 27. 1. 95, 26).
7. Ових дана *сам неколико њућа* ... *јрлазила* преко моста на реци Морави (П. 22. 11. 96, 7).
8. Гутеша је због тога отишао у иностранство, а и мене *су неколико њућа* доводили на информативне разговоре (НИН 29. 12. 95, 31).
9. О *колико* се *њућа* тако *враћах* кући растресен (Андрић; Стевановић 1991, 636).
10. *Неколико њућа* *јосјројавали* су се за покрет, па поново добијали вољно (Топић, 15).
11. *Двајућ* су се *искрцавали* из воза, па се опет прикупљали (Топић, 16).
12. Марко *ће* ти *три њућа* *јозвонити* на вратима (Разг.).

њп. Такође, у опису употребе презента у српском језику Танасић 1996 води рачуна о овоме типу мноштва радњи спроводећи разликовање радњи према критеријуму референцијалност/не-референцијалност.

¹² Храковски 1986 не помиње овај тип мноштва, а у раду Храковски 1989 говори се о таквом мноштву, али без поређења са дистрибутивом, мултипликативом и итеративом. Књажев 1989 говори о овоме типу мноштва у оквиру описа вишекратности у словенским језицима.

¹³ Ништа о српској ситуацији у погледу понашања глагола при исказивању овог типа мноштва радњи не говори ни Књажев 1986; међу јужнословенским језицима он се осврће само на бугарски и македонски.

Наведени примјери дозвољавају нам да овај тип мноштва радњи опишемо поредећи га са три типа наведена у уводном дијелу овога рада. Са дистрибутивом и мултипликативом овај тип се слаже по томе што и он представља ограничено, избројиво мноштво радњи. С друге стране, са итеративом га повезује то што и овдје свака појединачна радња која улази у мноштво има свој одијељен период вршења. Отуда неки истраживачи ова два типа повезују у једну категорију — вишекратности¹⁴. Збирно мноштво представља ограничену, а итеративно неограничену вишекратност. Дакле, код збирног мноштва радњи увијек је избројив број интервала у којима се врше појединачне радње именоване глаголом у предикату, код итеративног увијек је неограничен број интервала у којима се врше појединачне радње именоване глаголом. У вези са овим постоји и друга разлика између итератива и збирног мноштва. Код итеративног мноштва радње се исказују тако да се подразумијева постојање интервала између два узастопна вршења појединачних радњи. Саопштавајући о таквом исказивању мноштва радњи често се, самим глаголским обликом или прилошком одредбом, говори и о карактеру тога интервала¹⁵: он може да одговара условној норми, може да буде већи или мањи од условне норме и сл. Кад је, пак, у питању збирно мноштво радњи, информација о овоме нам је ускраћена — на основу сазнања да је посриједи такво мноштво радњи није могуће ништа разабрати о карактеру интервала међу појединачним радњама: то, уосталом, ниуколико није релевантно у овом случају. Ако се у предикатској синтагми, кад је у питању збирно мноштво радњи, и појаве оне прилошке одредбе које идентификују собом карактер интервала, па се као такве јављају уз глагол при исказивању итеративног мноштва радњи (*субојшом, сваке сријезде* и сл.), њихово присуство служи, с једне стране, да укажу на *понављање*, у датом временском интервалу, збирног мноштва именованих акција, а, с друге стране, да *смјесте* у одређене темпоралне оквире то збирно мноштво о којем је рјеч. Нпр. *Субојшом* су се *неколико пута* постројавали за покрет = 'кад год је била субота, они су се, у оквиру те суботе, неколико пута постројавали за покрет'. *Сваке сријезде* је *три пута* обилазила мајку = 'кад год је била сријезда, она је мајку, у оквиру те сријезде, три пута обилазила'. Потребно је нагласити да оваква двострука одредбена улога „итеративних“ прилошких израза у предикатским структурама ове врсте до сада није била описивана у стручној литератури, што је пропуст који би требало надокнадити.

Умјесто података о карактеру интервала у којим се врши појединачна радња код збирног мноштва јавља се обавезно податак о броју појединачних радњи. Тај податак може бити прецизан — синтаксички спој: природан број + *пута*, односно њихова сложеница, (као у примјерима (1) и (11) из прве групе наведеног илустративног језичког материјала) или неспецизан — *неколико пута*, *више пута*, *у неколико навраћа* и сл. (в. одговарајуће примјере у истој тој групи), а могућа су и другачија решења, о чему говоре четврти

¹⁴ Нпр. Кињазев 1989.

¹⁵ В. Ивић 19956.

и двети примјер из исте те групе примјера. Ово упућује на сагледавање још једне разлике између итеративног и збирног мноштва у српском језику¹⁶: док се код итеративног мноштва понекад самим глаголским обликом може указати на то да је у питању мноштво радњи, овдје је то по правилу потребно учинити посебним лексичким средством. Испуштање лексичког средства које говори о збирном мноштву радњи оствариво је само унутар сложене реченице онда кад је већ у једној клаузи прилошком одредбом указано на то да је ријеч о таквом мноштву, па би њено увођење и у другу клаузу било редундантно, будући да је на основу устројства реченице могуће разабрати да се ради о повезаности вршења радњи исказаних у предикату једне и друге клаузе (в. примјере (10) и (11) из групе /1/ илустративног језичког материјала).

У сложеној реченици може се и на другачији начин сигнализирати избројивост мноштва радњи, што илуструју сљедећи примјери.

/2/

1. Кад год сам ја дошла, они су отишли.
2. Кад год смо ишли на излет, падала је киша¹⁷.
3. Кад год сам дошао код њих, лијепо су ме примили.

Пошто се при исказивању избројивог мноштва радњи увијек у реченици експлицитно даје податак о избројивости појединачних радњи, то нема потребе да се јединичност радње, као опозиција мноштву, посебно наглашава. Када се такав податак у реченици експлицитно износи, тиме се жели посебно нагласити јединичност радње: Она је посјетила мајку (*само једанпут*).

Потребно је да се нешто каже и о улози вида и времена у исказивању збирног мноштва радњи. У српском језику, према моме увиду у језичку ситуацију, збирно исказивање мноштва радњи најчешће се остварује на плану прошлости. Међутим, није искључено да се збирно мноштво радњи остварује и на плану будућности, о чему свједочи посљедњи из групе /1/ примјера. Кад је пак у питању садашњост, постоје одређена ограничења у исказивању овога типа мноштва. Сама природа овако конципованих радњи — њих је више, а врше се у различитим временским периодима — искључује могућност њиховог везивања за референцијалну садашњост, било да се такво мноштво исказује перфективним било имперфективним обликом прсента. Ипак је могуће на плану садашњости исказивање оваквих нејединичних радњи — њиховим укључивањем у итеративно мноштво¹⁸, тј. при неререференцијалном представљању садашњих радњи. Тако је у сљедећим примјерима.

¹⁶ Таква ситуација је и у другим словенским језицима — в. Књазев 1989.

¹⁷ Примјери из рада Милошевић 1982. И овдје се о овоме типу мноштва не говори ништа подробније.

¹⁸ Слично је и у руском језику — в. Храковски 1989, 52, и Књазев 1989, 139.

/3/

1. Пре употребе бочица *се неколико љуџа промућка* (Упутство).
2. Пре употребе центрифуге дугме *се дваљуџа окрене* на испирање (Упутство).
3. У тим годинама девојке *се више љуџа на дан доћерују* пред огледалом (Разг.).
4. *Дваљуџ се* у воденици *говори* (Н. пословица).
5. Општински персонал редовно *дваред* дневно *свраћа* ту на ракију (С. Сремац; Р. САНУ, код *дваред*).
6. Огроман мачак дрема крај огорелог пања, | Кад вихор налети јаче, он лено отвори очи, | Па *зевне* немарно *дваред* и опет спокојно сања (Илић В.; Р. САНУ, код *дваред*).

Овакав поступак укључивања збирног мноштва у итеративно може се применијени и кад су у питању прошле и будуће радње. Примјер за прошлост: Драга моја, ти *си љријуџ* дневно *јонављала* деци: Од вас само тражим да волите отацбину и поезију (Ћосић, 100). Овакав смјер укључивања једног мноштва у други могућ је пошто је збирно мноштво по дефиницији ограничено, док итератив представља неограничено мноштво; логично је да није могућ и обрнут поступак.

Збирно мноштво радњи разликује се од итеративног и у погледу могућности видских комбинација. Код итеративног мноштва радњи у српском језику, као што је већ утврђено¹⁹, постоје ограничења у погледу употребе претериталних глаголских облика. Наиме, кад се радње исказују у виду овога мноштва, односно кад се оне представљају неререференцијално, перфекат се јавља само са имперфективним видским обиљежјем. Кад је потребно да се исказе прошла перфективна радња конципована као итеративно мноштво, тј. представљена неререференцијално, српски језик користи облик потенцијала, који се, такође, јавља и при исказивању имперфективних прошлих радњи организованих у ово мноштво. При организовању радњи у збирно мноштво употребљава се, међутим, облик перфекта имперфективних и перфективних глагола. Овдје се, уосталом, јавља и облик аориста, како то потврђују прва три примјера прве групе илустративног језичког материјала. Вриједи посебно запазити да се код организовања радњи у овај синтаксичко-семантички тип мноштва јавља и аорист од имперфективних глагола, што потврђује девети примјер из исте ове групе.

На крају овог рада могу се извести сљедећи закључци. Поред мање-више познатих типова мноштва радњи у српском језику — дистрибутива, мултипликатива и итератива — постоји још један тип, о коме се код нас мало говорило и још мање знало — избројива виšekратност. Овакво мноштво радњи не исказује се самим глаголским обликом, већ уз глагол увијек долази одредба која сугерише такав тип мноштва. У оквиру сложене реченице

¹⁹ Види: Ивић 1995б, 49–51.

могуће је да уз глаголски облик не долази таква одредба било кад се таква одредба налази већ у једној клаузи те реченице, било кад се уз везник *кад* прикључи партикула *год*. О овоме синтаксичко-семантичком типу мноштва радњи потребно је водити рачуна и при опису функционисања глаголског вида и времена: у том погледу овај тип мноштва се не подудара са итеративним мноштвом радњи.

ЛИТЕРАТУРА

- Дреслер — Dressler, *Studien zur verbalen Pluralität*, Wien 1968.
- Ивић 1995а — Милка Ивић, *Избројивост онога што именица означава као лингвистички проблем*, у: Милка Ивић, *Лингвистички оследи*, 2. издање, Београд.
- Ивић 1995б — Милка Ивић, *Начини на које словенски глагол овременује йонав. вану радњу*, у: М. Ивић, *Лингвистички оследи*, 2. издање, Београд.
- Књазев 1989 — Ю. П. Књазев, *Выражение повторяемости действия в русском и других славянских языках*, у зб. Храковски 1989 (ред.).
- Милошевић 1982 — Ксенија Милошевић, *Улога глаголских облика у сложеној реченици са шемпоралном клаузом у савременом српскохрватском језику*. Научни састанак слависта у Вукове дане 11/2, Београд.
- Стевановић 1991 — Михаило Стевановић, *Савремени српскохрватски језик II*, 5. издање, Београд.
- Танасић 1996 — Срето Танасић, *Презент у савременом српском језику*, Београд.
- Холодович 1979 — А. А. Холодович, *Проблемы грамматической теории*, Ленинград.
- Храковски 1986 — В. С. Храковский, *Семантические типы множества ситуаций*, Известия АН СССР. Серия литературы и языка 45/2, Москва.
- Храковски 1989 — В. С. Храковский, *Семантические типы множества ситуаций и их естественная классификация*, у: Храковски 1989 (ред.).
- Храковски 1989 (ред.) — *Типология итеративных конструкций*, ответственный редактор В. С. Храковский, Ленинград.

ИЗВОРИ

- НИН — НИН, *Недељне информативне новине*, Београд.
- НП Вук 2 — Вук Стеф. Караић, *Српске народне ђесме*, књига друга, Београд 1845 (1988).
- П — Политика, дневни лист, Београд.
- Р. САНУ — *Речник српскохрватског књижевног и народног језика*, Српска академија наука и уметности, Институт за српски језик САНУ, Београд.
- Ћопић — Бранко Ћопић, *Доживљаји Николејине Бурсаћа. Не шугуј бронзана стваража*, Просвета и др., Београд-Сарајево, 1983.
- Ћосић — Добрица Ћосић, *Време српши* 1, Просвета, Београд, 1975.

Резюме

Срето Танасић

СОБИРАТЕЛЬНАЯ МНОГОКРАТНОСТЬ КАК СИНТАКСИЧЕСКО-СЕМАНТИЧЕСКИЙ ТИП МНОЖЕСТВА ДЕЙСТВИЙ

Сообщая о совершении действия, говорящее лицо дает и информацию о том, идет ли речь об отдельном действии или о множестве действий. Существует несколько типов множества действий. В настоящей статье трактуется один тип — это собирательная многократность. Автор выделяет основные характеристики данного синтаксическо-семантического типа множества действий и указывает на синтаксические средства, при помощи которых высказывается таким образом представленное действие в сербском языке.

ЈАСМИНА МОСКОВЉЕВИЋ
(Београд)

ЛЕКСИЧКА ДЕТРАНЗИТИВИЗАЦИЈА И АНАЛИЗА ПРАВИХ ПОВРАТНИХ ГЛАГОЛА У СРПСКОМ ЈЕЗИКУ

Циљ овог рада је да анализирајући језичке податке из савременог српског језика испита адекватност досад понуђених општетеоријских објашњења процеса рефлексивизације, као и да предочи неке досад неразматране чињенице релевантне за карактеризацију природе овог процеса у нашем језику.

I

Традиционално, *прави повратни (рефлексивни) глаголи* дефинишу се као глаголи „који чине глаголски род за себе и разликују се од осталих повратних, не само формалном одликом што је у њих речца *се* још увек енклитички облик акузатива повратне личне заменице, него и по томе што је субјекат њима означене радње сам себи непосредни објекат“ (Стевановић 1961/62:14);¹ односно, прави повратни глаголи *се*, за разлику од других глагола са *се*, анализирају као **конструкције** чији су конституенти транзитивни глагол и *се* које је „комутабилно са било којом другом формом О₄, укључујући и рефлексивну заменицу *себе*“ (Ивић 1962:142).²

По форми и степену формализације битно другачије, али по основним претпоставкама на којима почива посве сродно објашњење понуђено је и у оквиру различитих модела трансформационо-генеративне граматике развијених у последњих тридесет година. Првобитна анализа, предложена у оквиру тзв. *стандардног модела трансформационо-генеративне граматике*, подразумевала је облигаторну примену трансформационог правила *рефлексивизације* сваки пут када се на нивоу дубинске структуре у функцији субјекта и директног објекта генеришу идентичне именичке фразе. Правило рефлексивизације уклања, односно брише објекатску именичку фразу и на њено место уводи нов фонетски елеменат — рефлексивну заменицу (Chomsky 1965:145-146). Babbyeva анализа руских *-ся* глагола са рефлексивним значе-

¹ В. и Стевановић (1979:555), Тоџанас (1982:18-20, 29), Ivić (1983:117-118), Mrazović i Vukadinović (1990:85-86), Станојчић и Поповић (1992:100).

² У наведеном раду ознака О₄ се употребљава као скраћеница за директни објекат у акузативу.

њем, прва те врсте која је у целости заснована на језичким чињеницама из једног од словенских језика, начињена је у истом духу: на нивоу дубинске структуре и клауза *Ребенок умылся* и клауза *Ребенок умыл себя* имају јединствену репрезентацију у којој је именичка фраза *ребенок* истовремено и субјекат/агенс и директни објекат глагола *умыть*. Деривација реченице са *себя* одвија се потом на начин аналоган ономе који је Чомски предложио за енглеске рефлексивне конструкције — уз примену трансформационог правила рефлексивизације. За генезу *-ся* реченице, Babby уводи ново, такође трансформационо и циклично правило, којим се свако неемфатичко *себя* облигаторно замењује морфемом *-ся* (Babby 1975:318–320).

Средином седамдесетих, због превелике генеративне моћи, стандардни модел ТГ граматике замењен је *проширеном стандардном теоријом* у оквиру које је и трансформационо правило рефлексивизације замењено анализом по којој су рефлексивне (а и реципрочне) заменице продукт тзв. 'базног' генерирања, тј. конституенти присутни већ на нивоу дубинске структуре (Emonds 1976:87–89). Овакво решење остало је актуелно до данас: и у *граматички управљања и везивања* и у *минималистичком приступу* рефлексивне заменице су градивни елементи конструкција са рефлексивним значењем који се уводе већ у најранијој фази деривирања, као што се и управни глаголи ових конструкција одређују као транзитивни, тј. као глаголи који приписују две (различите) Θ -улоге својим аргументима. Успостављање односа кореферентности између именичке фразе у функцији субјекта и рефлексивног елемента конструкције врши се у складу са општим принципима дефинисаним у оквиру посебног граматичког модула — теорије (по)везивања. Држећи се постулата општеприхваћених у теорији управљања и везивања, V. Levin (1985) је извршила анализу руских *-ся* глагола у оквиру које је размотрила и *-ся* глаголе са рефлексивним значењем. И њена анализа почива на претпоставци да су на нивоу d-структуре ови глаголи транзитивни. Тако је, без обзира на повремене измене у формалним метајезицима у оквиру којих је вршена дескрипција, као и на чињеници да је анализиран материјал из различитих језика, суштина објашњења понуђених у оквиру ТГ модела за проблем рефлексивизације остала — иста.³

Као и традиционална, и решења понуђена у оквиру варијанти ТГ граматике, почивају, значи, на следећим постулатима: 1) субјекат клаузе са рефлексивним значењем једнак је агенсу радње; 2) морфем *се* врши функцију директног објекта у тој клаузи (отуда је и могућа његова комутација са било којим другим директним објектом); 3) субјекат и објекат представљају у

³ Оно што се *јесте* мењало је одговор на питање на ком нивоу синтаксичке структуре се успоставља однос кореферентности између рефлексивне заменице и њеног антецедента, одн. на ком нивоу се врши интерпретација рефлексивне заменице (њено 'везивање'). Првобитно тумачење понуђено у *теорији управљања и везивања* по коме је то ниво s-структуре (Chomsky 1981:196) замењено је касније тврдњама да бар у појединим случајевима то мора да буде ниво d-структуре (Belletti & Rizzi 1988), док се у *минималистичком приступу* сматра да се интерпретација ('везивање') рефлексивних заменица врши на LF-нивоу, одн. на нивоу логичке форме (Chomsky 1992:53–62).

семантичком смислу један ентитет; 4) предикат оваквих клауза је глагол који припада категорији директно транзитивних глагола.⁴ Из ових постулата потом следи и анализа по којој се реченице у (1) сматрају, и у традиционалном и у ТГ приступу, структурно еквивалентним:

- (1) а) Марко успешно штити Ану од свих напада.
- б) Марко је успешно штити од свих напада.
- в) Марко успешно штити себе од свих напада.
- г) Марко се успешно штити од свих напада.

Као основни аргумент којим се оваква анализа поткрепљује најчешће се наводи комплементарна дистрибуција у којој се јављају пуни и клитички облици личне и повратне заменице, као и значењски паралелизам који се успоставља између реченица са повратном заменицом и оних без ње (в. (2)–(3)), док се неграматичност примера наведених у (4) објашњава, у сва три случаја, истим разлозима: појавом по два директна објекта уз (моно)транзитивне глаголе.

- (2) а) Марко успешно штити Бошка од свих напада.
- б) Марко њега успешно штити од свих напада.
- в) Марко га успешно штити од свих напада.
- (3) а) Марко успешно штити себе од свих напада.
- б) Марко се успешно штити од свих напада.
- (4) а) *Марко штити Бошка Ану.
- б) *Марко штити себе Ану.
- в) *Марко се штити Ану.

Насупрот наведеном, у оквиру модела лексичко-функционалне граматике понуђено је крајем 70-их сасвим ново решење проблема рефлексивизације (Grimshaw 1978:86–148; Sells, Zaenen & Zec 1987). Оно је засновано на тврдњама: 1) да је у појединим језицима (нпр. француском) рефлексивна клитика само граматички маркер који се јавља као резултат деловања *лексичког* правила рефлексивизације, одн. детранзитивизације; 2) да оваква клитика није у функцији директног објекта; 3) да *се*-глаголи са рефлексивним значењем припадају класи интранзитивних глагола.

Циљ овога рада је да анализирајући језичке податке из савременог српског језика испита адекватност и применљивост понуђених теоријских објашњења, као и да предочи неке досад неразматране чињенице релевантне за карактеризацију природе процеса рефлексивизације у савременом српском језику.

⁴ Наведена својства одувек су служила и да се класа правих повратних (рефлексивних) глагола одвоји од класе *неправих повратних глагола*, који се дефинишу као глаголи „уз које се повратна речца *се* не може тумачити као акузатив *себе*“ (Станојичић и Поповић 1992:100).

II

Постоје и семантички и синтаксички докази који оспоравају тврдњу да су *себе* и *се* у правим повратним (рефлексивним) конструкцијама функционално и значењски еквивалентни елементи.

Да они нису семантички еквивалентни, показују различите интерпретације које могу да имају следеће, на први поглед конструкционо и структурно истоврсне реченице:

- (5) а) Иван се брани боље од Марка.
б) Иван брани себе боље од Марка.

Док пример 5а (односно реченица са *се*) има само једно могуће тумачење — оно које је парафразирано у 6а, дотле је 5б (односно реченицу са *себе*) могуће интерпретирати на три различита начина (уп. 7а, б и в), од којих је само један (7в) значењски еквивалентан са *се*-реченицом:

- (6) а) Иван брани себе боље него што Марко брани себе.
(7) а) Иван брани себе боље него што брани Марка.
б) Иван брани себе боље него што га Марко брани.
в) Иван брани себе боље него што Марко брани себе.

Да није реч о случајности која би била сводива на идиосинкратично својство глаголске лексеме *бранити*, већ о системским разликама које се успостављају у броју могућих значења између реченица са *се* и реченица са *себе* показују и примери 8а и 8б и њихови значењски еквиваленти 9а и 10а, б и в.⁵

- (8) а) Ана се шминка вештије од Маје.
б) Ана шминка себе вештије од Маје.
(9) а) Ана шминка себе вештије него што Маја шминка себе.
(10) а) Ана шминка себе вештије него што шминка Мају.
б) Ана шминка себе вештије него што је Маја шминка.
в) Ана шминка себе вештије него што Маја шминка себе.

Другу врсту доказа о нееквивалентности *себе* и *се*, овај пут синтаксичку, пружају примери (11)–(16). У њима се јављају поредбене конструкције чији су конституенти поредбена речца *као* и именичка фраза у одређеном падежу. Значајно је да ове поредбене конструкције конгруирају у роду, броју и падежу са својим управним члановима (регенсима/управљачима).

⁵ Реченице аналогне наведеним могуће је конструисати не само за сваки правни повратни, већ и за сваки узајамно-повратни глагол.

У случају када су то личне заменице у акузативу, и именичка фраза која следи поредбено партикулу *као* је у акузативу, без обзира на то да ли је реч о пуном или клитичком облику заменице:

- (11) а) Марко је мене/тебе/њего представио као Аниног заштитника.
б) Марко ме/те/га је представио као Аниног заштитника.

Међутим, када се облик личне заменице обликом повратне заменице, ситуација се битно мења — поредбена именичка фраза се само у реченици са *себе* може јавити у акузативу, док је у реченици са *се* обавезна употреба именичке фразе у номинативу:

- (12) а) Марко је себе представио као Аниног заштитника.
б) *Марко се представио као Аниног заштитника.
в) Марко се представио као Анин заштитник.

Да је реч о системској појави, показују и примери (13)–(14):

- (13) а) Марко мене замишља као краља.
б) Марко ме замишља као краља.
(14) а) Марко себе замишља као краља.
б) *Марко се замишља као краља.
в) Марко се замишља као краљ.

Од значаја за нашу анализу су и координиране конструкције какве срећемо у примерима (15)–(16):

- (15) а) Марко мене, као и Ану, чешља на нов, неуобичајен начин.
б) Марко ме, као и Ану, чешља на нов, неуобичајен начин.
(16) а) Марко себе, као и Ану, чешља на нов, неуобичајен начин.
б) *Марко се, као и Ану, чешља на нов, неуобичајен начин.
в) Марко се, као и Ана, чешља на нов, неуобичајен начин.

Како се међусобно могу координирати само структурно и/или функционално еквивалентни конституенти, јасно је да *мене* и *себе* (из примера 15а и 16а) то јесу, али и да *ме* и *се* (из примера 15б и 16б, в) то нису.

У свим наведеним примерима глаголи у реченицама у којима се јавља заменица *себе* понашају се као транзитивни, док се у паралелним реченицама са клитиком *се* ти исти глаголи понашају као припадници класе синтаксички интранзитивних глагола. Ово је посебно уочљиво када се упореде примери наведени под в) са реченицама наведеним у (17) чији су предикати, по свим класификацијама, несумњиво интранзитивни глаголи. У свим овим случајевима поредбена именичка фраза јавља се искључиво у номинативу.

- (17) а) Ана се смешила као заљубљена шипарица.
б) Ана је одјурала као помахнитала.

Анализирани примери, тако, чини се неспорно показују да конструкције са рефлексивним значењем у којима се јавља повратна заменица за сва

лица *себе* нису ни семантички ни синтаксички еквивалентне са конструкцијама у којима се уз глагол јавља речца/морфема *се*.

III

Ако *себе* и *се* нису структурно еквивалентне језичке јединице, каква је природа и статус сваке од њих, и како одредити и класификовати конструкције у којима се јављају?

Када је реч о конструкцијама у којима се јавља повратна лична заменица за сва лица *себе*, ситуација је сасвим јасна: *себе* се јавља уз транзитивне глаголе и комутабилно је (у нереклексивним контекстима) са било којом другом акузативном синтагмом употребљеном у функцији директног објекта. То, поред већ наведених, потврђују и примери (18)–(19):

- (18) а) Марко тебе штити успешније од Бошка.
 б) Марко штити тебе успешније него што штити Бошка.
 в) Марко тебе штити успешније него што те Бошко штити.
- (19) а) Марко штити себе успешније од Бошка.
 б) Марко штити себе успешније него што штити Бошка.
 в) Марко себе штити успешније него што га Бошко штити.

И дистрибуција и могућности интерпретације повратне заменице *себе* су у оваквим конструкцијама подударне са дистрибуцијом и могућностима интерпретације било које друге именичке фразе употребљене у истој функцији. У оба случаја је, значи, реч о синтаксичким *конструкцијама*. Оваква анализа се поклапа и са оном коју сусрећемо како у традиционалној, тако и у разним верзијама ТГ-граматике.

Сасвим је другачија ситуација када се анализирају клаузе са рефлексивним значењем у којима се уз глагол јавља клитика *се*: анализа свих досад наведених примера показује да се ови глаголи понашају као интранзитивни, као и да се морфем *се* који се уз њих јавља не може сматрати клитичким обликом заменице *себе*, нити директним објектом. Произилази да је у оваквим случајевима најприхватљивије објашњење које су понудили Гримшо и Селс, Зенан и Зец (*ibid.*) по коме је свако овакво *се* само маркер који указује да је извршен процес *лексичке* рефлексивизације, одн. детранзитивизације. На нивоу аргументске структуре предиката овај процес нужно прати и идентификација једног од глаголских аргумената (објекта) са другим (субјектом).

Да је стварно реч о лексичком, а не синтаксичком процесу, следи из самог начина дефинисања ових процеса: док се синтаксички процеси одређују као продуктивни и општи (тј. као они који се примењују без изузетака на све припаднике одређене граматичке и/или семантичке поткласе лексема), дотле се кључном карактеристиком лексичких процеса сматра управо то што имају мноштво изузетака.⁶ Док су сви прави рефлексивни

⁶ Уп. Wasow (1977).

глаголи носиоци одређене групе семантичких карактеристика, међу којима је кључна она да субјекат врши радњу на себи, одн. на сопственом телу или на неком (подразумева се ком) делу свог тела⁷, поседовање ове карактеристике је само нужан, али не и довољан услов за укључивање глаголске лексеме у класу правих повратних глагола:

- (20) а) Ана је очешљала косу.
 б) Ана се очешљала.
- (21) а) Ана је размрсила косу.
 б) *Ана се размрсила.

IV

На основу анализираних језичких чињеница следи да у савременом српском језику треба разликовати два, по својој природи и структурним одликама конструкција које настају као њихов резултат, различита процеса/стратегије рефлексивизације. Први би се могао означити као процес/стратегија *синтаксичке рефлексивизације* и у њему је заменица *себе* (у нерелексивним контекстима) комутабилна са било којом другом именичком синтагмом у акузативу употребљеном у функцији директног објекта. Други би био процес/стратегија *лексичке рефлексивизације* који карактерише облигаторна појава глагола у облику *са се*. Ово се није објекатска заменичка клитика, већ искључиво лексички маркер извршене рефлексивизације, одн. детранзитивизације, који указује на то да је глагол са којим се овакво *се* јавља синтаксички интранзитиван.

ЛИТЕРАТУРА

- Babby, Leonard H. (1975): „A Transformational Analysis of Transitive *-sja* Verbs in Russian“. *Lingua* 35: 297–332.
- Bellciti, Adriana & Rizzi, Luigi (1988): „Psych-Verbs and Θ -Theory“. *Natural Language and Linguistic Theory* 6: 291–352.
- Chomsky, Noam (1965): *Aspects of the Theory of Syntax*. Cambridge, MA: MIT Press.
- Chomsky, Noam (1981): *Lectures on Government and Binding*. Dordrecht: Foris.
- Chomsky, Noam (1992): „A Minimalist Program for Linguistic Theory“. *MIT Occasional Papers in Linguistics* 1.
- Emonds, Joseph (1970/76): *A Transformational Approach to English Syntax*. New York: Academic Press.
- Grimshaw, Jane (1982): „On the Lexical Representation of Romance Reflexive Clitics“. Из: Bresnan, Joan (ed.), *The Mental Representation of Grammatical Relations*. Cambridge, MA: MIT Press.
- Ивић, Милка (1962): „Један проблем словенске синтагматике осветљен трансформационом методом“. *Јужнословенски филолог* XXV: 137–151.
- Ivić, Milka (1983): „Iskazivanje direktnog objekta u (standardnom) srpskohrvatskom“. Из: M. Ivić, *Lingvistički ogledi*. Beograd: Prosveta, 115–138.

⁷ Уп. Стевановић (*ibid.*: 555).

- Levin, Beth (1985): „Case Theory and the Russian Reflexive Affix“. Из: *Proceedings of the Fourth West Coast Conference on Formal Linguistics*. Stanford, CA: Stanford Linguistics Association, 178–189.
- Mrazović, P. i Vukadinović, Z. (1990): *Gramatika srpskohrvatskog jezika za strance*. Sremski Karlovci: Izdavačka knjižarnica Zorana Stojanovića; Novi Sad: Dobra vest.
- Sells, Peter, Zaenen, Annie & Zec, Draga (1987): „Reflexivization Variation: Relations between Syntax, Semantics, and Lexical Structure“. Из: Iida, M., Wechsler, S. & Zec, D. (ed.), *Working Papers in Grammatical Theory and Discourse Structure*. Stanford, CA: CSLI, 169–238.
- Станојчић, Живојин и Поповић, Љубомир (1992): *Граматика српског језика*. Београд: Завод за уџбенике и наставна средства.
- Стевановић, Михаило (1961/1962): „Проблем глаголског рода и повратни глаголи у српскохрватском језику“. *Јужнословенски филолог* XXV: 1–47.
- Стевановић, Михаило (1979): *Савремени српскохрватски језик II. Синтакса*. Београд: Научна књига.
- Тоџанас, Душанка (1982): *Povratni glagoli u francuskom i srpskohrvatskom jeziku*. Novi Sad: ISJK.
- Wasow, Thomas (1977): „Transformations and the Lexicon“. Из: Culicover, P. W., Wasow, T. & Akmajian, A. (ed.), *Formal Syntax*. New York: Academic Press, 327–360.

Summary

Jasmina Moskovljević

LEXICAL DETRANSITIVIZATION AND THE ANALYSIS OF TRUE REFLEXIVES IN SERBIAN

In the line with analyses of reflexive constructions proposed in Grimshaw (1982) and Sells, Zaenen & Zec (1987), and contrary to solutions adopted in traditional and GB grammar, this paper offers evidence that even in 'true' reflexive construction a particle *se* is never an object pronominal clitic, and that two fundamentally different reflexivization processes (strategies) should be distinguished in contemporary Serbian — a process (strategy) of syntactic reflexivization, and a process (strategy) of lexical reflexivization. Presence of the reflexive pronoun *sebe*, which can be freely replaced (in non-reflexive contexts) with any other NP functioning as a direct object (including both non-clitic and clitic object pronouns) is a marker of the former; the latter is characterized by obligatory occurrence of the verb in a *se*-form. This *se* is not an accusative clitic reflexive pronoun, and is never an object; it is rather just a lexical marker, signalling that the verb it combines with is intransitive.

САВЕЛЬЕВА Л. В.
(Петрозаводск)

АЗБУЧНОЕ СЛОВО КОНСТАНТИНА ФИЛОСОФА В ЯЗЫКОВОМ, ИСТОРИКО-КУЛЬТУРНОМ И ПОЭТИЧЕСКОМ АСПЕКТАХ

У чланку се реализује доследан синтагматски прилаз словенском азбучном именуку, а наиме — називима слова старије глаголице, која су имала бројно значење. Ослањајући се на податке историјских извора, аутор реконструише почетни повезани текст, који је припадао Првоучитељу Словена. На темељу сакралног модела света у овоме полазном тексту се развијају основи хришћанске гносеологије. Уметничка целина и песничка структура текста воде до закључка о његовој самосталности према Азбучној молитви, а такође о његовој природној повезаности са традицијама византијске хомилетике и химнографије.

Начинају с доклада на Међународној конференцији «Евангелски текст и руска литература» (Петрозаводск, јуни 1993 г.), нами у раду радова 1993–1994 г. г. у разним ракурсах обосновава се последователни синтагматички приступ к првоначалном именуку славјанској азбуци¹. У квалитету аксиоме ми опирали смо се на већ доказану палеославјистичку првостепеност глаголице и признање у лицу Кирила (Константина Философа) создатеља не само глаголическе графика, него и буквених наименовања, које у последствију били унаследовани кирилицом².

Преимущества последователног синтагматичког приступа, у разлици од већ познатих раније, у томе, да ни једно из буквених називања старије глаголице не изымало се и не видоизмјенјало, а семантизирило се у тој словоформи, у којој зафиксирани су древним изворима и традицијом.

---

¹ Савельева Л. В. Сакрални значај славјанској азбуци (Напуштено слово Првоучитеља славјан) // Север, 1993, № 3, с. 152–158; Она же, Нови коментарии к заметке А. С. Пушкина о славјанској азбуци // Пушкинская эпоха и хришћанска култура. Вып. IV. Сиб., 1994, с. 104–108; Она же, Славјанска азбука: Дешифровка и интерпретација првог славјанског поетичког текста // Евангелски текст у руској литератури XVIII–XX векова. Петрозаводск. 1994, с. 12–31; Она же, Истоци и загадки нашеј азбуки // Русска реч, 1994, № 5, с. 64–74.

² «Мисли и предположења о происхождении старославјанског језика и славјанских алфавитов» Н. Н. Дурново (Byzantinoslavica, годин. 1, 1929) били уточњени у последствију у радовима С. М. Кульбакина, Р. Нахтигала, А. Вайана, Э. Георгиева и обобщени у стацијама Т. А. Ивановој, о којима ниже.

При этом вопреки распространенному мнению исследователей о разрушенном акростихе Азбучной молитвы, объясняющем явное смысловое сопряжение отдельных словоформ, был прочитан замечательный по своей сжатой выразительности связный поэтический текст, составленный великим филологом и миссионером — текст, который был определен по жанру как напутственное слово Первоучителя.

Наше повторное обращение к ранее сказанному в большой степени вызвано возникшей дискуссией за «Круглым столом», организованным в марте 1995 г. кафедрой славянской филологии Санкт-Петербургского университета и посвященным славянской азбуке. Показалось не лишним еще раз вернуться к своей интерпретации, чтобы более четко, а в некоторых случаях и более развернуто представить ее аргументы.

Как уже отмечалось ранее³, в качестве основных источников для реконструкции старшей глаголицы вслед за другими исследователями мы использовали два древних перечня славянских букв, относящихся к XI–XII в. в.: *Abecedarium bulgaricum* из парижской латинской рукописи, изданный И. В. Ягичем⁴ и *Мюнхенский абецедарий* — латинскую рукопись, хранящуюся в Мюнхене⁵. Два других источника, учитываемые нами, — это широко известная статья Черноризца Храбра «О письменах» (древнейший болгарский список 1348 г. и список Московский XV в., где дана кириллическая транслитерация старшей глаголицы)⁶, а также акростихи Азбучной молитвы XI в. Константина Преславского, выдающегося болгарского писателя, ученика Кирилла и Мефодия. Последний источник применительно к нашей теме привлекался не в полном объеме своих списков, а главное — еще да более точной датировки времени его создания и до опровержения текстологами авторства Константина-Кирилла, Первоучителя славян⁷.

Следует сразу оговорить, что показания этих памятников в отношении общего количества букв азбуки, их порядка, состава ранней глаголицы и буквенных наименований не во всем согласуются и в некоторых моментах противоречат друг другу, так что каждому исследователю приходится отбирать из этих источников факты, заслуживающие наибольшего доверия, особенно с учетом других, косвенных свидетельств.

Как известно, глаголица складывалась не сразу, а в результате довольно длительного ее распространения на южнославянских землях. Объектом реконструкции смыслового целого должен был стать именник старшей глаголицы доморавского периода, когда в составе азбуки еще не могло быть

³ Савельева Л. В. Сакральный смысл славянской азбуки (Напутственное слово Первоучителя славян), с. 153.

⁴ Ягич И. В. Глаголическое письмо // Энциклопедия славянской филологии. Вып. 3. Спб., 1911, с. 135 и след.

⁵ Александров Иван. Българското писмо и средневикиовият изток. София, 1986, с. 202.

⁶ Куев К. М. Черноризец Храбър. София, 1967, с. 187–194.

⁷ Зыков Э. Г. Судьба Азбучной молитвы в древнерусской письменности // ТОДРЛ, т. XXVI. Л., 1971, с. 177–191; Куев К. М. Азбучна молитва в славянските литератури. София, 1974, с. 32–33.

буквы *м* — *дєрвь* (*ћєрвь*) для обозначения звука [г'ʔ], отсутствующего в языке славян Солуни. Доказательством такого заключения является тот факт, что ни *Abecedarium bulgaricum*, ни Московский список сочинения Храбра не содержат этой графемы. Предположения о том, что кириллическая буква *л* является у Храбра транслитерацией глаголической графемы *м*, остается всего лишь одной из гипотез⁸.

Для реконструкции текстообразующей функции буквенных имен оказалась не столь существенной такая спорная проблема, как общее количество букв древней глаголицы. Дело в том, что, по данным Мюнхенского алфавитариума и списков полной редакции Азбучной молитвы, устойчивую последовательность обнаруживают первые 28 букв, имевшие явные омонимы в древнеславянской речевой практике, то есть представляющие собой полнозначные слова-названия или же служебные части речи. Именно этот отрезок азбуки использовался как глаголическая цифирь, причем каждый буквенный знак представлял определенную цифру в натуральном ряду единиц, десятков, сотен до буквы *чрьвь* включительно, соответствующей 1000.

О том, что буква *чрьвь* завершала текстовую цепочку словоформ, задуманную Константином Философом, свидетельствует текст Азбучной молитвы Константина Преславского (Болгарского), где последующая буква *ш* начинила стих:

Шєствоую нынѣ по слѣдоу оучитєлю,
имени єго и дѣлоу послѣдоуя
(I ред. ГИМ Синод. собр. № 262)⁹

Содержание этих строк указывает на исчерпанность той части Азбучной молитвы, которая прямо связана с азбукой Первоучителя.

Все сказанное позволяет заключить, что текстообразующую роль выполняли следующие наименования букв, расположенные в порядке возрастания глаголической цифири: Азь, боуку, вѣдѣ, глаголи, добро, єсть, живѣте, сѣло, земля, иже, и, како, людє, мыслите, нашъ, онъ, покои, рьци, слово, твьрдо, оукъ, фєртъ, хѣрь, отъ, пе, ци, чрьвь.

Именно этот буквенный ряд устанавливает в некоторых спорных моментах¹⁰ и признает наш оппонент Т. А. Иванова¹¹, за исключением букв *дєрвь* (о которой речь шла выше) и вариантных названий *оукъ* (о чем пойдет

⁸ Флори Б. Н. Комментарий к сказанию Черноризца Храбра «О письменнах» // Сказания о начале славянской письменности: Памятники средневековой истории народов Центральной и Восточной Европы / Под ред. В. Д. Королюк. М., 1981, с. 182.

⁹ Цит. по: Азбучная молитва Константина Болгарского // Записки Русской Академической группы США. Т. XXI. New York, 1988, с. 298.

¹⁰ Иванова Т. А. О названиях славянских букв и о порядке их в алфавите // Вопросы языкознания. 1969, № 6, с. 53–55.

¹¹ Иванова Т. А. Старославянский язык. М., 1977, с. 20–21.

речь ниже). Т. А. Иванова также четко и недвусмысленно атрибутировала славянский азбучный именовник Константину-Кириллу Солунскому¹².

Прочтение буквенного именовника как текста нами обосновывается аргументами грамматического, лексического, историко-культурного и структурно-поэтического характера.

I. Среди грамматических доказательств — во-первых, наличие в азбуке не только существительных как обычных предметных наименований, но и других частей речи: глаголов (*вѣдѣ, глаголи, естъ, живѣте, мыслите, рѣци*), местоимений (*нашь, онѣ*), наречий (*зѣло, како*), прилагательных (*тврѣдо*), союзов (*иже, ци*), предлога (*отѣ*) — подобно тому, как это бывает в связном речевом потоке. Во-вторых, отбор глагольных форм не в отвлеченном неопределенном наклонении, а в иных — личных и модальных — формах, притом, в основном, в императиве: *глаголи* (от *глаголати*), *живѣте* (от *жити*), *мыслите* (от *мыслити*), *рѣци* (от *решити*), — что свидетельствует о проповедническом смысле азбуки. Третье грамматическое доказательство — сочетание рядом расположенных слов по законам синтаксиса «словенского» языка IX века: а) согласование в роде и числе: *нашь онѣ покои, слово тврѣдо*, аналогично *оукъ фертъ*, о которых ниже; б) закономерности употребления числовых форм: *людѣ мыслите, живѣте... земля* (слово *земля* в собирательном значении, как и другие слова типа *стража, стадо, народѣ*, в старославянском языке не без влияния греческого чаще имели смысловое согласование с формой мн. числа); в) закономерное употребление личных форм глагола при подлежащем: *добро естъ, азъ... вѣдѣ*, где *вѣдѣ* — остаток индоевропейского перфекта с медиальным окончанием 1 л. ед. ч.¹³, причем древнее медиальное значение (выражение того, что субъект глагола лично заинтересован в действии) стерлось: *азъ... вѣдѣ* — «я знаю», «я осознаю» или «познаю», ср. то же значение в Супрасльской рукописи: а ты где моудиши *не вѣдѣ* (242, 17).

II. Лексическая сочетаемость многих азбучных имен очевидна, и это послужило основой для предположения Н. С. Трубецкого и Э. Георгиева об акростихе Азбучной молитвы, впоследствии поддержанной Ф. Марешем применительно к другой ее редакции¹⁴. Сочетаемость других буквенных наименований не столь очевидна по двум причинам: при обучении чтению и письму из прагматических соображений условные имена букв обнаруживали тенденцию к сокращению — во-первых, и, во-вторых, некоторые из них при-

¹² Иванова Т. А. О названиях славянских букв и о порядке их в алфавите, с. 53; Она же, Славянские азбуки // Актуальные проблемы изучения и преподавания старославянского языка. М., 1984, с. 69.

¹³ Фасмер М. Этимологический словарь русского языка. В 4-х томах. М., 1964–1973. Т. 1, с. 283.

¹⁴ Критический анализ их аргументации наиболее подробно дан в нашей статье: Савельева Л. В. Сакральный смысл славянской азбуки (Напутственное слово Первоучителя славян), с. 153–155.

менительно к старославянским текстам представляют собой гапаксы. Такие слова-названия нуждаются в этимологизации, в том числе с учетом более широкого круга памятников древней Славии, в своей совокупности глубже отразивших речевую практику эпохи.

Рассмотрим каждое из этих буквенных имен отдельно.

Сѣло — наряду с высокочастотным значением «очень», «весьма», «чрезвычайно», «в высшей степени», имело значение «совершенно», «прекрасно», засвидетельствованные церковно-славянским словарем Г. Дьяченко¹⁵. См. словоупотребление *sъlo* в Псалтыри: чудесна дѣла твоа и доуша моа знаетъ та зѣло (Псалом 138, 14): аналогично: отъидеть, зѣло вѣдѣ, симъ оумомъ охждень и срамленъ (Григорий Назианзин, сп. XI в., 104 л.). Ср. также значение «в высшей степени» в выражении *до сѣла*: і не отыми отъ оустъ моихъ словесе истиньна до сѣла (Синайск. псал. 188, 43).

Земля — «противоположение небу», «чувственная данность»: небо і землѣ мимо ідетъ а словеса моѣ не мимо іхтъ (Матф. 24, 25. Зограф., Марин., Ассеман. ев.); власть имать с<ы>нь ч<ловѣ>чьскы на земи отъпоуштати грѣхы (Лука, 5, 24, Зограф., Марин., Ассеман. ев... Кроме этого значения, слово *земля* могло употребляться в значении «свет, мир»: и събержтъ ѡт(ъ) коньць земля въса съблазны (Матф. 13, 41. Ассеман. ев.); оузрять вси коньци земля спасение еже от бога нашего (Илларион. Слово о законе и благодати, XI в.); *вся земля* — «весь мир», «земля и народ, обитающий на земле»: Воспоите Господа вся земля (Псал. 95, 1); Поите Господа вся земля (Григорий Назианзин, сп. X в., 147 л.).

Иже (и) — для двух глаголических букв **ж** и **ѣ** с одинаковым фонетическим значением [i] *Abecedarium bulgaricum* дает два названия: *иже* и *ижеи*. Две глаголические буквы соответствуют двум кириллическим обозначениям: И и І, зафиксированным Азбучной молитвой как *иже* и *и*. Ср.:

И Иже ищеть ев(а)нгельска слова
І просить дары твоа прияти (6, с. 187)

Думается, что название *ижеи* образовано сложением рядом расположенных азбучных наименований *иже* и *и*, а потому повтору *иже* в *Abecedarium bulgaricum* доверять нет смысла. Что касается исходного значения этого буквенного имени, то следует учитывать, что многозначный союз *и* в старославянском языке мог иметь противительный оттенок¹⁶, соответствуя греческим союзам *οὐδέ*, *οὔτε*, *ἢ*, *τότε*; в случае же его соединения с противительной частицей естественно предположить исходное противительно-сопоставительное значение производного союза *иже*. Дошедшие до нас старославянские памятники не зафиксировали *иже* как единый союз (обычно

¹⁵ Дьяченко Г. Полный церковнославянский словарь. М., 1993, с. 208.

¹⁶ Старославянский словарь (по рукописям X–XI веков) / Под ред. Р. М. Цейтлин, Р. Вечерки, Э. Благовой. М., 1994, с. 223.

и и же разорваны выделяемым словом и имеют значение союза *a*¹⁷). Что же касается книжного древнерусского языка, то здесь противительное значение союза *иже* засвидетельствовано: Творите иже то княженина ради и власти (Послание митрополита Никифора, XII век). Ср. также школярское присловье, записанное А. С. Пушкиным, где *иже* выступает в роли союза: Иже не ври же, его же не пригоже¹⁸.

Отрицание союзной функции *иже* в старославянском языке противоречит широко зафиксированному древнеславянской письменностью аналогичным производным союзам *даже* (*da + же*) и *аже* (*a + же*).

Оукъ — это буквенное название употреблялось применительно к глаголическому диграфу **ѡ** (в кириллице *оу*), введенному в славянскую азбуку по греческому образцу для обозначения фонемы <u>, присутствующей, например, в слове БОУКЫ. Диграф засвидетельствован Московским списком трактата «О письменах» Храбра. Список этот, как мы уже говорили, «отражает очень древний вариант глаголицы, который с серьезным основанием может быть возведен к IX веку»¹⁹.

Кроме сочинения Храбра, диграф засвидетельствован Мюнхенским алфавитом (на 22 месте). Предположение о том, что данная буква первоначально называлась *иком*, опровергает *Abecedarium bulgaricum*, где наименование *hic*, помещенное между *tvrdo u fert*, соотносится, с глаголической буквой **Ѣ**, имевшей фонетическое значение [i]. Таким образом, показания источников, в том числе и акростиха Азбучной молитвы Константина Преславского со словом УПОСТАСЬ, говорят лишь о том, что две буквы в азбучном ряду занимали одно и то же место. Акрфонический принцип буквенного наименования (то есть соответствие его начальной буквы и фонетического значения) выдерживался для славянской фонемы <i> так же, како и для фонемы <i>.

Однако транслитерация в заимствованных словах греческой буквы *υ* (ипсилон) обоими способами: то в виде *икъ* (кириллическое У), то есть с потерей в произношении лабилизации, то в виде *оукъ* (кириллическое ОУ), то есть с потерей в произношении переднерядности, — привели к смешению названий *оукъ* и *икъ*. Факты, которые приводит в связи с этим Т. А. Иванова, интерпретируются нами именно как проявление такого смешения.

При этом нельзя сказать, что наше определение данного звена азбучного именника столь оригинально и противоречит традициям палеославистики. Однозначное определение рассматриваемого буквенного имени как *оукъ* дано, например, в азбучной таблице недавно вышедшего Старославянского словаря с международным коллективом редакторов²⁰.

¹⁷ Там же, с. 224.

¹⁸ Пушкин А. С. Полн. собр. соч. в 10 томах. М.-Л., 1949, Т. VII, с. 533.

¹⁹ Флори Б. Н. Комментарий к сказанию Черноризма Храбра «О письменах», с. 122.

²⁰ Старославянский словарь (по рукописям X–XI веков), с. 57.

Этимологизация названия *оукъ* не представляет особой сложности, так как перед нами корень широко употребительного и разветвленного словарного гнезда: оучити — оучекъ²¹ — оученикъ — оучитель — оучение — выкнжти — навькнжти — навьчение — обькнжти — обычаи и т. д. Лексема *оукъ* в значении «учение, научение» засвидетельствована словарем И. И. Срезневского²²: не оукъмь члвкомь, Бжиюю благодатию очищаеята недоугы члвцскы (Минея 1097 г., л. 1)

Фрьть (или *fert*, по показаниям *Abesenarium bulgaricum*) — азбучное наименование с фонетическим значением [f], этимология которого не имеет пока однозначного решения. Версия этимологического словаря М. Фасмера, согласно которой *ферть* — новое славянское название ономастопозитического происхождения (о чем писали Е. Швицер, А. Вайан)²³, нам представляется сомнительной. Но нельзя не согласиться с М. Фасмером в том, что два других этимологических толкования должны быть отвергнуты: 1) в основе слова лежит среднегреческое *φύρτης* «смутьян, беспокойный человек» (Маценауэр, 1870); 2) слово связано с готским названием руны *pertra* (Миклошич, 1876). Обе версии спорны в фонетическом отношении и невероятны в семантическом.

На наш взгляд, поскольку славянской речи звук [f] был чужд и употреблялся только в заимствованиях (прежде всего — греческих), естественно искать именно греческий источник наименования.

Мы связываем славянское название буквы *ферть* с греческим *φέρτος* (форма отглагольного прилагательного, обозначающего возможность действия пассивно-страдательного значения от глагола *φέρω* с широкой семантикой, в том числе «избирать», «направлять»²⁴. Таким образом, с учетом значения грамматической формы исходное значение буквенного названия *ферть* следует определять как «избираем», «избирателен», при этом греческому отглагольному прилагательному создатель азбуки дал славянское окончание муж. рода ед. числа для согласования с *оукъ*.

Показательно, что отвергая в целом наше прочтение азбучного именика, Т. А. Иванова не находит контраргументов к устанавливаемой этимологии слова *ферть*.

Хѣрь — азбучное наименование с фонетическим значением [h]. Вслед за А. Вайаном, М. Фасмером²⁵, Т. А. Ивановой²⁶ его следует признать сокращением заимствования из греческого *χέρουιμъ* (*херовимъ*, *хероуимъ*), при этом источником для греческого послужило древнееврейское слово с тем же значением. К аргументации такой этимологии добавим удивительное

²¹ Там же, с. 755.

²² Срезневский И. И. Материалы для словаря древнерусского языка. В. 3-х томах. Спб., 1903. Т. 3, с. 1193.

²³ Фасмер М. Этимологический словарь русского языка, т. IV, с. 190.

²⁴ Древнегреческо-русский словарь. В 2-х томах. М., 1958. Т. 2, с. 1719.

²⁵ Фасмер М. Этимологический словарь русского языка, т. IV, с. 233.

²⁶ Иванова Т. А. О названиях славянских букв и о порядке их в алфавите, с. 51–52.

постоянство списков Азбучной молитвы Константина Преславского²⁷, где стих на эту букву всегда связывается с данным корнем: Хероувимьску мысль и оумь подажъ (Синод. II ред.), при этом в списке V₁, в буквенном ряду X опущено, сливаясь с начальным словом стиха, а в другом списке очень показательное сокращение *херовъскоу* (Синод. I ред.). Ср. также: Херовьскы въсхваляемъ та тричисльнаго б(о)жства (Минея 1097 г., л. 112).

В христианской традиции херувим — ангельский чин, символизирующий местопребывание и воспевание славы Божьей, — вечный дух, созданный творцом, чтобы охранять путь к «древу жизни»: Г(оспо)дь ... ц(ѣ)са(р)ь(ь)-ствоусть ... сѣдыи на хіровимѣ (Синайск. псал., 98, 1); сътворивъ бо многообразныя доухы вѣчныя ... и первое хероувимъ (Житие Андр. Юрод. X в., I, 159).

Отъ — название второй (по греческому образцу) буквы со звуковым значением [o], засвидетельствованное *Abescenagium bulgaricum* (правда, рядом с начертательным знаком, который исследователи связывают с другим звуком). Славянское название буквы, соответствующей греческому *omega*, мы объясняем наиболее частотным²⁸ ее употреблением в составе предлога (приставки) *отъ* (в кириллице чаще в виде лигатуры с буквой *твьрдо*).

Пе (пѣ?) — самая загадочная буква глаголической азбуки. Согласно числовому значению глаголических графем, после буквы *хѣръ*, обозначающей 600, следовала буква *отъ* (700) и далее буква *пе* — по данным *Abescenagium bulgaricum* и *пѣ* по данным Московского списка сочинения Храбра, обозначающая 800. Соответствующая ей графема утрачена в обих азбучных таблицах, а старославянские тексты (как глаголические, так и кириллические) не зафиксировали ее употребления. Ряд исследователей звуковое значение *пе* связывает с вариативной передачей латинского *f* и греческого *ph*²⁹, однако этому в большей степени противоречат регулярные реализации соответствующего азбучного стиха со словами *печаль*, реже — *пѣснь*. Ср.: Печаль мою на радость прѣложи — 26 стих Азбучной молитвы³⁰. В этом единственном звене азбучного именника мы домысливаем (!) наименование буквы как словоформу *печали*.

Слово *печаль* в старославянском языке имело значение не только «мучение, страдание», но и «забота»³¹: і быти емоу вышшю мирныхъ печалси (Евхологий XI в., 9869–10). Ср. данные О. А. Седаковой: *безпечальныи* — «не имеющие забот»: хоцю же васъ безпечальныхъ быти (1 кор. 7, 37). Отсюда термини аскетике *беспечалие* — «отрешение от мирских забот»³².

²⁷ Зыков Э. Г. Судьба Азбучной молитвы в древнерусской письменности, с. 188.

²⁸ Старославянский словарь (по рукописям X–XI веков), с. 770, с. 425; Срезневский И. И. Материалы для словаря древнерусского языка, т. 3, с. 1683.

²⁹ Флори Б. Н. Комментарий к сказанию Черноризица Храбра «О письменах», с. 180.

³⁰ Азбучная молитва Константина Болгарского, с. 298; Зыков Э. Г. Судьба Азбучной молитвы в древнерусской письменности, с. 188, 191.

³¹ Старославянский словарь (по рукописям X–XI веков), с. 445.

³² Седакова О. А. Церковнославянско-русские паронимы // Славяноведение, 1992, № 5, с. 99.

Субстантивация прилагательного *печальная* (по ср. р. мн. ч.) передает значение «печаль», «забота». Очень характерно употребление этого слова с предлогом *отъ*: нъ прѣставление ѡ (тъ)печальныхъ в радостьнаа (Евхологий XI в., 656–17).

Азбучное соседство *отъ* — предлога, который употреблялся с род. падежом субстантива при обозначении исходного пункта кокого-либо движения, действия или при обозначении перехода из одного состояния в другое³³, и загадочно *не* позволяют предположить, хотя и с высокой степенью гипотетичности, реконструкцию этого фрагмента как «отъ печали».

Как и М. Кос, Т. А. Иванова предлагает считать букву *ne* (*нѣ*) древнееврейской по происхождению, введенной в азбуку для передачи числа 800. Однако такое предположение отнюдь не менее спорно, чем наше прочтение. Разве не оправдано смещение букв кириллицы, обозначающей 80 (*покош*) и 800 (*не*) в цитируемом Т. А. Ивановой паримейнике? Разве не было в старшей глаголице других букв, не имевших числового значения, например, хотя бы буквы *ша*, которая засвидетельствована всеми источниками? И почему в ряду азбучных имен использован не субстантив, а предлог, стоящий особняком, без типичного при нем аблатива? Если оспаривать сокращение слова на основании того, что оно исконно славянское, то непонятно, почему должна быть принципиально различной судьба широко вошедшего в старославянский язык заимствования *херовилъ* и исконного слова *печали*, выполнявших одинаковую номинативную функцию в азбуке? Тем более, что редкое и «беззвучное» функционирование *не* как раз и способствовало забвению его внутренней формы.

Ци — название этой буквы традиционно считалось фонетическим, как названия *ша*, *шта*³⁴. Мы обратили внимание на функционирование *ци* в качестве вопросительной частицы и разделительного союза в древних восточнославянских памятниках: Да ци дьяволь сътворилъ жену, но Богъ (Житие Анд. Юродив., X в., 119); Еда (если — Л. С.) есть пьсь ци лжавьи бѣсь (Житие Нифонта, 18 л.); Что стонеси завистьливыи: о своей напасти ци ли о чюже блазѣ (Пчела, л. 104). Наш оппонет Т. А. Иванова считает, что эти факты мало убедительны, но ведь все три примера взяты из текстов книжной переводной письменности домонгольского периода³⁵, причем Житие Нифонта представляет собой русский список 1219 г. с перевода, осуществленного с греческого на старославянский язык в Восточной Болгарии не позднее X века³⁶. Не противоречит ли такое недоверие к данным фактам утверждению о том, что старославянский язык был «межславянским литературным языком»³⁷? Обращение к другим словарям отнюдь не опровергает

³³ Старославянский словарь (по рукописям X–XI веков), с. 425.

³⁴ Иванова Т. А. О названиях славянских букв и о порядке их в алфавите, с. 49–50.

³⁵ Мещерский Н. А. Источники и состав древней славяно-русской переводной письменности IX–XV веков. Л., 1978. 21.

³⁶ Там же, с. 24.

³⁷ Иванова Т. А. Старославянский язык, с. 37.

нашей интерпретации. Так, церковнославянский словарь Г. Дьяченко тоже дает толкование *ци* как вопросительной частицы и как уступительного союза³⁸. М. Фасмер, повторяя данные словаря Срезневского о вопросительном и разделительном значении *ци*³⁹, высказывает предположение о его связи с союзом *цѣ* уступительного значения, отраженным в Супрасльской рукописи⁴⁰.

По версии К. Бругманна, поддержанной многими этимологами, союз *цѣ* родственен многофункциональному греческому *καί*⁴¹, выступавшему, в частности, и в качестве разделительного⁴². Есть и другая версия происхождения *ци* — его генетическая связь не только с *цѣ*, но и с широко известным славянским языкам частицей-союзом *чи* в значении «ли, разве, или» и возведение их к падежным формам вопросительного местоименного корня индоевропейского характера⁴³.

Как бы ни объяснять происхождение разделительного союза *ци*, его существование в древнеславянском языке вполне закономерно, и наша интерпретация названия азбучной буквы не более гипотетична, чем ее фонетическое толкование, которое не дает ответа на простейший вопрос: почему предпочтение получила гласная фонема <і>, а, например, не <ѣ> (*цѣ* — самое частотное начало слов, по данным Старославянского словаря) и не <а> (ср. фонетические имена букв *ша*, *шта*)?

Таким образом, ни об одном из наших семантических толкований азбучных лексем нельзя сказать, что оно «зиждется на пѣсцѣ», в их фундамент заложены показания абecedариев, памятников, свидетельства словарей.

Суммируя вышесказанное и учитывая контекстную семантику буквенных имен с прозрачной внутренней формой⁴⁴, приведем полную смысловую реконструкцию синтагматической цепочки: *азъ* («я») — *боуки* («грамота» в вин. пад.) — *вѣдѣ* («познаю») — *глаголи* («говори») — *добро* («добро, абсолютное благо») — *иестъ* («существует») — *живѣте* («живите», согласовано не формально, а по смыслу) — *сѣло* («совершенно, в высшей степени») — *земля* («земля, мир») — *иже* (*и*) («но, а») — *како* («как») — *людие* («люди, дети человеческие») — *мыслите* («размышляйте») — *нашь* («наш, у нас») — *онь* («тот далекий, потусторонний, небесный») — *покои* («покой, успокоение, прибежище») — *рѣци* («изреки, проповедай») — *слово* («слово, заповедь») — *твърдо* («непреложное, истинное») — *оучь* («учение, научение») — *фрътъ* («избираем(о), избираетелен(-ьно)») — *хѣровимъ* («херувим») — *штъ* («отъ») — *пе* («печали») — *ци* («или») — *чръвь* («червь»).

³⁸ Дьяченко Г. Полный церковнославянский словарь, с. 805.

³⁹ Фасмер М. Этимологический словарь русского языка, т. IV, с. 301.

⁴⁰ Старославянский словарь (по рукописям X–XI веков), с. 772.

⁴¹ Фасмер М. Этимологический словарь русского языка, т. IV, с. 294.

⁴² Древнегреческо-русский словарь, т. I, с. 885.

⁴³ Этимологический словарь славянских языков / Под ред. О. Н. Трубачева. М., 1974–1996. Вып. 3, с. 173, 174; вып. 4, с. 109.

⁴⁴ Об этом см.: Савельева Л. В. Сакральный смысл славянской азбуки (Напутственное слово Первоучителя славян), с. 155–157.

Таким образом, в переводе на современный русский язык голос Первоучителя славян, заложенный в названия букв, звучит так:

Я грамоту познаю. Говори: Добро существует!
Живи совершенно, земля! Но как?
Люди, размышляйте! У нас потустороннее прибежище.
Изреки слово истинное. Научение избирательно:
Херувим, — отрешением печали, — или червь.

III. Прежде чем перейти к нашему третьему аргументу историко-культурного характера, заметим, что в рассуждениях моего уважаемого оппонента Т. А. Ивановой почему-то смешиваются два вопроса: смысл азбучных имен при практическом овладении грамотой для школяров последующего времени и смысл азбучного именника при создании новой графической системы и наименовании ее элементов.

Да, действительно, дестимологизация буквенных имен привела к тому, что «невооруженным глазом» можно заметить только несколько связанных синтагм. Называть их все изречениями — слишком пышно. *Азь бо-уки вѣдѣ, како людѣ мыслите*⁴⁵, взятые по отдельности, поражают как раз своей невыразительностью и мелкомыслием, если их, конечно не толковать совершенно произвольно⁴⁶, против чего справедливо возражает Т. А. Иванова.

Но достаточно ли всего этого, чтобы утверждать, что в других азбучных наименованиях не может быть никакого смысла?

Множество исследователей искали этот смысл отнюдь не случайно. Хорошо известно, что для традиционно-религиозного сознания IX века представление о сакральной миссии графической системы, призванной нести религиозные константы того или иного культурного ареала, было в высшей степени актуальным. «Преклонение перед алфавитом как вместилищем неизреченных тайн», «культ книги», как показал С. С. Аверинцев⁴⁷, были восприняты христианским сознанием эллинов более всего из иудейской традиции. Так, один из ранневизантийских авторов утверждал «целокупность» греческого алфавита, давая каждой из 24 букв свое место в построении мистического тела истины⁴⁸.

Сакральная символика знаков глаголицы в настоящее время уже не оспаривается. Стоящий за графемой словесный знак тем более не мог быть случайным мнемотехническим средством для его создателя — христианского миссионера. «В начале было слово» — это не просто цитата от Иоанна, это догмат христианства, учение о предвечном и довременном бытии

⁴⁵ Эта синтагма прочитана с произвольной замсой 2 л. императива (ср. вариант *мыслѣте*) на 2 л. индикатива н. вр.

⁴⁶ Карпенко Л. С. Христианские символы в первой славянской азбуке // Духовный собеседник. Самара, 1995, № 1, с. 55.

⁴⁷ Аверинцев С. С. Поэтика ранневизантийской литературы. М., 1977. с. 201.

⁴⁸ Там же, с. 207.

Логоса⁴⁹. Слово-Логос мыслилось воплощением божественной идеи гармонии и порядка, противостоящим хаосу. Все это не могло не играть направляющей роли в созидательной деятельности Константина Философа по составлению азбуки. Иначе зачем было отказываться от греческих буквенных названий?

Признание мнемотехнической **природы** славянских буквенных имен, на которой настаивает Т. А. Иванова, представляется антиисторичным. Оно противоречит духу времени и всему, что нам известно о Константине по агиографическим источникам. Оно никак не соотносится с мотивами, пронизывающими такой атрибутируемый Первоучителю текст, как «Проглас к евангелию». В этом изумительном по своим художественным достоинствам стихотворном произведении⁵⁰ мощно звучат два главных мотива. Один из них — гимн слову как способу приобщения к божественному началу:

Слышите, словѣньскъ народе вьсь,
Слышите слово, отъ бога бо приде,
Слово же кърма доуша чловѣчьскы,
Слово же крѣпа срьдца и оумы,
Слово же готовааа Бога познати.

Другой, новый для христианской поэзии мотив⁵¹ — это воспевание «слова боукъвьна»:

Паче же сего доуша безбоукъвьна
являеть са въ чловѣцѣхъ мрътва (там же)

Понимая важность своей миссии, мог ли высокообразованный человек своего времени и духовный просветитель славян пренебречь возможностью вложить в азбучный именовник основы («азы») христианского миропонимания? О вторичности мнемотехнического характера буквенных имен «во весь голос» говорят и все несубстантивные азбучные названия.

Открывшееся в результате этимологических экскурсов вербальное решение славянской азбуки как текста являет собой удивительную целостность и философскую насыщенность слова Пастыря к пастве, впервые вступающей во храм.

Хотя картина мира — необходимый гносеологический элемент, заданный азбукой, Константин Философ отказывается от созерцательной гносеологии. Он исходит из христианского представления об истине как процессе движения к ней в рамках индивидуального человеческого бытия. В основу

⁴⁹ Аверинцев С. С. Поэтика ранневизантийской литературы. М., 1987, с. 201–202.

⁵⁰ Георгиев Э. Кирил и Методий, основоположники на славянските литератури. София, 1956, с. 152–153; Топоров В. Н. «Проглас» Константина Философа как образец старославянской поэзии // Славянское и балканское языкознание. История литературных языков и письменности. М., 1979, с. 26–44.

⁵¹ Топоров В. Н. Указ. соч., с. 42.

всех символических построений создатель азбуки ставит познающую личность («азь»), ибо она сотворена по образу и подобию Божию. Отсюда глаголический *азь* — это одновременно символ Бога (как один из вариантов креста⁵²). Константин Философ вписывает в славянский буквенный именовник не только основные ценностные ориентации христианского сознания (*добро, слово*), но и концептуальную модель макрокосма (*земли — онъ покои*) и микрокосма (*хървильмъ* как символ начала вечного, идеального, божественного и *чръвь* как символ преходящего, низкого, плотского). В точке пересечения двух осей координат — первой, внешней по отношению к человеку, и второй, символизирующей жизнь человеческой души, стоит свободный в своем выборе «азь». Финал текста: *оукъ фертъ: хървильмъ... ци чръвь* наполняет первую синтагму *азь боукы вѣдѣ* глубоким сакральным смыслом. Обучение грамоте представлено Константином Философом как отправной шаг в сущностном познании мира.

Азь (познающая личность), *людіе* (все славянское племя, народ) и *земля* (как весь мир) призываются к жизни совершенной, отсюда настойчивая императивная интонация всего азбучного слова Первоучителя: *глаголи, живѣте, мыслите, рѣци*. Глубокие религиозно-философские идеи он сумел облечь в обычные слова и простейшие синтаксические схемы разговорного языка, проявив свой яркий талант проповедника.

Здесь нельзя не вспомнить замечание агиографа «Жития Константина» о том, что въ малѣхъ словесѣхъ «Похвалы Григорию», которая приписывается Константину, юный автор сумел велии оумъ съказати. В чеканном семистихии этого стихотворения Р. Якобсон усматривает «монументальность синтеза» традиционных христианских мотивов как отражение творческой индивидуальности поэта⁵³.

Таким образом, важнейшим аргументом прочтения азбучного именовника как текста является его **оптимальное словесное решение как аксиологической эмблемы христианского вероучения, задающей новую систему духовных координат**.

Все приведенные аргументы грамматического, лексико-этимологического, а также историко-культурного характера доказывают общую текстообразующую функцию 27 буквенных имен азбуки. Однако эти аргументы необходимы, но все же недостаточны, чтобы с полным правом утверждать исходную самостоятельность азбучного слова.

Дело в том, что во многих древнеславянских поэтических текстах, как и в византийской духовной поэзии, на первых, самых значимых местах стихотворных строк искусно реализовывался их лейтмотив. Например, при вертикальном чтении «Похвалы Григорию», приписываемой Константину Философу, возникает акростишный (а значит, производный, вторичный)

⁵² Подробнее см.: Савельева Л. В. Славянская азбука..., с. 29–30.

⁵³ Jakobson R. The Slavic Response to Byzantine Poetry // XII congrès des études byzantines. Rapports VIII. Belgrade–Ochride, 1961, p. 352.

текст: ѡ григоре — ты бо — оуста — бога — правыа вѣры — припадажщъ — прими и бжди ми просвѣтитель и оучитель⁵⁴.

Является ли азбучный именник текстом вторичным? Может быть, действительно, это лейтмотив Азбучной молитвы, составленной необычайно искусно, даже хитроумо, в духе канонов Иоанна Дамаскина⁵⁵? По этому поводу нам уже приходилось писать, апеллируя и к приоритету буквенных наименований перед любым другим авторским текстом, долженствующим носить производный характер, и к недоказуемости постулируемой Азбучной молитвы Первоучителя⁵⁶.

Думается, что едва ли не всеобщее признание в буквенных именах разрушенного акростиха Азбучной молитвы — всего лишь автоматическая дань традиции, излишнее доверие авторитетам науки, мельком высказывавшимся по этому поводу, но специально не изучавшим именник и Азбучную молитву в сопоставительном плане. Как можно в жанре молитвы (обращения к Богу) предполагать императивы *глаголи*, *ръци*, тем более — *живѣте* и *мыслите* (вариант *мысльте*)? Даже самый изошренный в акростихах гимнограф не сумел бы вмонтировать эти словоформы азбуки в самые значимые позиции доверительного монолога, адресованного Всевышнему и требующего от аналогичных глагольных форм совсем иного семантического наполнения: *даждь*, *помилуи*, *спаси*, *съхрани*, *ниспоши*, *избави*... и т. п. Противоречие субъектов действия молитвы и проповеди очевидно. И все же для вящей убедительности обратимся еще к одной группе наших доказательств — аргументам структурно-поэтического характера.

IV. Художественную целостность дешифрованного текста составляют, по крайней мере, три слагаемых.

A. Стройность композиции в традициях византийских христианских гомилий.

B. Контекстуальная глубина и поэтическая образность буквенных наименований, самодостаточная в рамках азбучного слова.

B. Стиховая организация в традициях византийского молитвословного стиха.

A. Случайный характер отдельно взятых синтагм азбуки оказывается иллюзией, как только мы взглянем в порядок их следования и увидим, каким образом они скреплены композиционно и подчинены общей идее азбучного слова.

В экспозиции текста разворачивается тема индивидуального познания мира, которую автор азбуки естественным образом связывает с приобщением к грамоте: *Азь боуки вѣдѣ. Глаголи: Добро есть!* Вторая синтагма, во-

⁵⁴ Об этом см.: Топоров В. Н. Указ. соч., с. 37.

⁵⁵ История всемирной литературы. В 9-ти томах. Т. 1–2. М., 1983–1984, с. 350 (Главы о византийской литературе написаны С. С. Аверинцевым).

⁵⁶ Савельева Л. В. Сакральный смысл славянской азбуки, с. 154–155; Она же. Истоки и загадки нашей азбуки, с. 70–71.

звещающая благую весть божественного милосердия, по смыслу связана с первой — как конечная цель познания и ценностный ориентир для духовного восхождения «аза». Благовестие дается в наиболее абстрактной форме во избежание неудобства практического пользования символами Бога. Нельзя не заметить несомненную харизматичность этой и последующей синтагмы *Живѣте сѣло, земля!* Автор азбучного слова воспроизводит общий тон евангелистов, вдохновленных светлой верой в немедленное обновление мира — ту «праздничность, окрыленность, воодушевление», которые, в частности, отмечает в евангелиях С. С. Аверинцев⁵⁷.

Удивительно, что исследовательская традиция до сих пор не замечала очевидного смыслового (и грамматического) сопряжения этих трех слов азбучного именника⁵⁸. Между тем мотив новопросвещенной земли, чудесным образом преобразующейся из иссушенной «идольским зноом» пустыни вводный источник, хорошо известен по пророчеству Исайи (Ис., 35, 1–10). См. там же: горы бо и хльми возскачють ... с радостию, вся дрєвєса сельная восплещуть вѣтвѣми (55, 12); вльци и агнци имуть пастися вкупѣ, и левъ яко воль снѣсть плєвы (т. е. будет есть солому. — Л. С.), и змия землю яко хлѣбъ (65, 25). Восторженным гимном Богу, осиявшему землю евангельским словом, звучит этот мотив Псалтыри: Вся земля да поклонится Тебѣ и поеть Тебѣ, да поет имени Твоему, Вышнии! (65, 4); Воспоите Господа, вся земля! (95, 1).

В азбучном тексте Константина Философа свое смысловое наполнение фраза *Живѣте сѣло, земля!* получает только после благовестия и вместе с тем она выступает своего рода завязкой по отношению к последующей разработке мотива выбора пути, поскольку наречие *сѣло* в своем поэтическом употреблении не самодостаточно и требует уточнения.

Способ раскрытия его в трех последующих фразах: *Иже (и) како? Людїє, мыслитє! Нашь Онъ покои* — обнаруживает органическое восприятие автором жанровых традиций греческой философской диатрибы — спора с воображаемым собеседником. Разработанная стойками диатриба, как известно, послужила литературной основой христианской проповеди. Например, в Посланиях апостола Павла к римлянам (гл. 2, 3, 6, 7, 8; и др.), благодаря этой традиции, «мысль идет через противоречия и мучительно борется сама с собой», создавая особый «полифонизм звучания паулинистских текстов» и придавая им «пульсацию жизни»⁵⁹.

Логика азбучного слова в разработке темы выбора духовного пути идет от индивидуального сознания *аза* к общественному, формируя социокультурный поведенческий стереотип. При этом христианская философия космического мироустройства здесь выступает основой правильного морального выбора.

⁵⁷ История всемирной литературы, т. 1, с. 508.

⁵⁸ См., напр.: Кирило-Методиевска енциклопедия. В 3-х томах. Т. 1. София, 1985, с. 37.

⁵⁹ История всемирной литературы, т. 1, с. 514.

Кульминационним центром азбучной проповеди Константина Философа является фраза *Рѣци слово тврѣдо*, в которой, конечно же, содержится отнюдь не житейски-профанное наставление отдельно взятого речения (характерно его толкование В. И. Далем: Будь крепок в слове⁶⁰), но высокий сакральный смысл: Изреки слово истинное, непреложное, то есть *слово евангельское*. Именно оно выступает источником вдохновения и объектом прославления и в «Прогласе к евангелию», и в Азбучной молитве, адресованным «словенску плѣмени», «иже ищетъ *евангельска слова*». Называя себя прямым последователем своего тезки Первоучителя, Константин Преславский декларирует свое намерение так: *ІАВѣ сътворж евангельско слово*⁶¹. Таким образом, в контексте всей азбучной проповеди Первоучителя фраза *Рѣци слово тврѣдо* передает побуждение к чтению и почитанию слова евангельского, т. е. Священного писания. О раннехристианской ассоциации Логоса (Слова) с текстом (книгой) и с самим Богом см. у С. С. Аверинцева⁶².

Финал азбучной проповеди связывает воедино смысл ее начала и конца, завершая мотив индивидуального выбора пути. Фраза *оукъ фертъ: хѣр(овил)ъ отъ не(чали) ци чръвь* не только задает векторы духовного пространства (хѣровимъ — чръвь), но и приоткрывает стезю индивидуального духовного восхождения — через преодоление мирских забот и житейской суеты (*печали*). Наша гипотетическая реконструкция словоформы *печали* вытекает, в частности, и из общего, харизматического по своей природе христианского мироощущения, пронизывающего все азбучное слово от начала и до конца.

Открытость финала, оставляющего свободу выбора человеческому разуму и душе, не только обостряет сознание личности, но и соответствует историческому значению азбучного текста как напутного слова Первоучителя к «словенскому племени», перед которым только приоткрывается мир письменной культуры.

Таким образом, взаимосвязь и соотношение всех компонентов позволяют с определенностью говорить об архитектонике текста как эстетического целого — малого оригинального жанра азбучной гомилии, лаконичность и чсканность которой выступают жанрообразующим признаком.

Б. Художественная природа и целостность текста обнаруживает себя в контекстуальной глубине практически всех понятийных наименований букв. Хорошо знакомая разговорно-бытовая лексика дотоле бесписьменного древнеславянского языка насыщается предельно отвлеченным содержанием опорных понятий христианского вероучения. Так, слово *земля* обозначает не только то, что дано в физическом ощущении: *земля* выступает здесь как материальная испостась божественного мироустройства и вместе с тем как единый живой, мыслящий организм. В антитезе *земля* — (*онѣ*) *покои* про-

⁶⁰ Даль В. И. Толковый словарь живого великорусского языка. В 4-х томах. Т. 3. М., 1955, с. 122.

⁶¹ Азбучная молитва Константина Болгарского, с. 189.

⁶² Аверинцев С. С. Поэтика ранневизантийской литературы, с. 202.

фанное значение «отдыха», «спокойствия» приобретает явную сакральную образность и углубляется до значения жизни вечной, посмертной, мира потустороннего.

Яркими поэтическими символами выступают в контекстной антитезе слова *хѣр(овим)ъ* и *чрьвь*. В эти пластические образы, искусно отобранные из множества других сакральных символов византийской гомилетики и духовной поэзии, Первоучитель вложил огромную обобщающую силу, передав контраст духовного, вечного, серафического и материального, тленного, земного. О сакральной символике слов *добро*, *слово*, *печали* мы уже говорили. Единственное прилагательное *твердо* выступает метафорическим эпитетом к *слово*, имея значение «верное, непреложное, истинное». Ср.: Не всьаки кнѣиги твьрды (Ефр. кормчая, XI в., л. 246).

Даже глаголы, особенно *живѣте* и *рѣци*, наречие *сѣло* в контексте целого заметно углубляют свою семантическую перспективу: *Живѣте* употреблено не просто в бытийном или биологическом значении «существуй-те», оно значит «живите нравственно» (заметим, что это же значение слова *жити* фиксирует Старославянский словарь⁶³).

Что касается глагола *рѣци*, то его смысл в контексте всей азбучной гомилии должен быть понят не только как «изреки», но более всего как «проповедуй», и в его словоупотреблении легко уловить отзвук культа устной проповеди, характерной для классической греческой⁶⁴ и древней иудейской⁶⁵ традиций, воспринятых христианскими авторами.

В. Буквенные наименования глаголицы выстраиваются в структурно и ритмически организованные ряды, поскольку явную цикличность интонационно-смысловых отрезков трудно считать случайностью:

Азь боукы вѣдѣ / Глаголи добро естѣ // 101010/0100110
Живѣте сѣло земля / Иже(и) како // 0100110/10010
Людѣ мыслите / Нашъ онъ покои // 100010/1010010
Рѣци слово твердо / Оукъ фертѣ // 011010/1010
Хѣр(овим)ъ отъ печали / Ци чрьвь // 001010010/110

Творческое использование создателем азбуки стиховых традиций византийской литургической поэзии прослеживается в параллелизме тонического рисунка, известном уже некоторым сочинениям Григория Назианзина⁶⁶, в тяготении к изосиллабизму, в маркировании синтагм формами с апеллятивной функцией, в явных аллитерациях и смысловой сопряженности начальных слов всего поэтического текста.

⁶³ Старославянский словарь (по рукописям X–XI веков), с. 219.

⁶⁴ Аверинцев С. С. Поэтника ранневизантийской литературы, с. 191 и след.

⁶⁵ История всемирной литературы, т. 1, с. 507.

⁶⁶ История всемирной литературы, т. 2, с. 343.

Так, подобно греческим ирмосам⁶⁷, стихотворная гомилия Константина Философа тяготеет к парному изосиллабизму (13-12-13-10-12), при этом параллелизм распределения иктусов в полустихиях (3 + 3, 3 + 2, 2 + 3, 3 + 2, 3 + 2) компенсирует нарушения в их равносложности: 6 + 7, 7 + 5, 6 + 7, 6 + 4, 9 + 3.

Своеобразие «ритмического дыхания» азбучного текста создается также типичной для молитвословного стиха «системой грамматических сигналов» — императивов и обращений, обладающих апеллятивной функцией⁶⁸, а также постоянной женской клаузулой (заметим, что слово *земля* имело иктус на первом слоге)⁶⁹.

Фонетическая игра аллитераций, знакомая греческой дидактической прозе и позже византийской гимнографии, улавливается и в азбучном слове, где она чаще всего организуется по принципу хиазма: 1) б-к-гл-г-л-бр; 2) ж-дз-з-ж; 3) л-м-л-н-н; 4) р-л-р-р; 5) р-в-м-ч-ц-ч-рв.

Но, быть может, особенно показательна для решения проблемы самостоятельности азбучной гомилии Первоучителя — очевидная акростишная «геральдика» (по выражению С. С. Аверинцева), с помощью начальной позиции выделяющая «привилегированные» слова текста. Так, явная смысловая и синтагматическая связь возникает в четырех строчках из пяти:

Живѣте — людѣ — рѣци — хѣр(овим)ѣ.

С учетом контекстного значения этих слов акростих подчеркивает лейтмотив краткой гомилии Константина Философа: *Живите нравственно, люди! Проповедуй духовное начало!*

Что касается синтаксической самостоятельности слова *азъ* при вертикальном чтении, то она отнюдь не случайна и обусловлена его функцией актанта. Изолированность *аза* к тому же подчеркивает самоценность первой буквы алфавита ввиду глубокой сакральной связи графемы как символа Бога с ее названием. Она же акцентирует личностную свободу воли как аксиологическую основу христианского познания мира.

Как справедливо замечает исследователь акростиха А. А. Гогешвили, акростих с древнейших времен рассматривался «не как чисто формальный прием, а как своеобразная эстетическая и даже онтологическая категория, квинтэссенция истинной гармонии»⁷⁰. Содержательный (нарративный, полсловный) акростих в качестве изысканной структурно-графической организации церковно-поэтического творчества был высоко развит уже в ранней староболгарской книжности, например в сочинениях Константина Преслав-

⁶⁷ Тарановский К. Формы общеславянского и церковнославянского стиха в древнерусской литературе XI–XII вв. // *American Contribution to the Sixth International Congress of Slavists. Vol. 1: Linguistic Contributions. The Hague — Paris, 1968, p. 377.*

⁶⁸ Jakobson R. Указ. соч., с. 252.

⁶⁹ Более подробно о ритмической организации текста см.: Савельева Л. В. Славянская азбука..., с. 25–27.

⁷⁰ Гогешвили А. А. Акростих в «Слове о полку Игореве» и других памятниках русской письменности XI–XII веков. М., 1991, с. 9.

ского⁷¹ и, конечно же, возник по византийским образцам вместе с возникновением славянской письменности.

Таким образом, структурно-поэтические особенности азбучного текста — еще одно и очень весомое доказательство нашего прочтения.

В заключение отметим наиболее вероятную авторскую установку на напевно-речитативное произнесение азбучного слова (с учетом мнемотехнической надобности). И в этой связи очень характерно, что до настоящего времени в русской народной культуре у некоторых профессиональных групп сохраняется традиция обучения азбуке методом ее пения⁷².

Думается, сказанного достаточно, чтобы заключить: **азбучный именник Константина Философа — это совершенно самостоятельный и самый ранний славянский поэтический текст, созданный в оригинальном малом жанре азбучной стихотворной гомилии, органически выросшей из традиций византийской гомилетики и гимнографии.**

Summary

Saveleva L. V.

The names of Slavic alphabet letters are considered by paleoslavistics tradition a ruined achrostich of St. Cyril's alphabet prayer. The author proposes new interpretation of the older Glagolic alphabet names using grammatical and historical arguments.

The names in question obviously act as a coherent text of a brief homily.

The author of the paper makes inquiries both into its sacred sense and its poetic structure. It's argued that the alphabet names compose a five-lineverse with its own achrostich, following Byzantine homiletics and hymnography tradition.

---

⁷¹ Попов Г. Новооткрита оригинална старобългарска част в тексте на Троида // Български език. София, 1978, Кн. 6, с. 497–507.

⁷² Никитина Е. С. Устная народная культура и языковосознание. М., 1993, с. 29.

РАДМИЛА ЖУГИЋ
(Београд)

ПРИДЕВИ КОЈИ СЕ ОДНОСЕ НА ЧОВЕКОВЕ ОСОБИНЕ У ГОВОРУ ОКОЛИНЕ ЛЕБАНА

Придеви јужноморавског говора који се односе на човека класификовани су у овом раду у две групе у зависности од начина на који представници ове говорне заједнице квалификују овај сегмент језичке стварности. Резултати семантичке анализе наводе на закључак да јужноморавски говор има широку лепезу придева негативне конотације везаних за личне особине. Многе придевске лексеме којима се истичу особине човека високо су специјализоване, сужених семантичких поља, а самим тим и бројније у поређењу са стандардним српским језиком.

Придевске лексеме јужноморавског говора (пункт околине Лебана) за означавање особина човека анализираћу на узорку од 185 оваквих лексичких јединица.¹

Придеве из личне картотеке сравнила сам са Речником лесковачког говора Бране Митровића² (скраћено: РЛ) и Речником САНУ од 1. до 14. тома³ (скраћено: РСАНУ). Увидом у ове речнике дошла сам до следећих резултата: I. 1. РСАНУ не потврђује тридесет две придевске лексеме⁴; I. 2. у овом речнику за осамнаст придева из моје грађе није посведочено значење⁵; I. 3. придев **клапушаст** у РСАНУ нема апсолутно поклапање семантичког поља са придевом **клапушес**⁶; I. 4. за пет придева типа **младо-**

¹ Придеви који су у раду анализирани узети су из сопствене збирке дијалекатске лексике (пункт околине Лебана), забележени при теренском истраживању у оквиру програма Одбора за дијалектологију САНУ.

² Брана Митровић, **Речник лесковачког говора**. — Лесковац (Народни музеј у Лесковцу), 1984.

³ **Речник српскохрватског књижевног и народног језика**. — Београд (Српска академија наука и уметности. Институт за српскохрватски језик), 1959-1989, књ. I-14.

⁴ /бръдзав, брндзольв, бузес, вилан, вилењав, гиличљв, голорукес, грешован, грозељњв, грчав, гутурес, дрвењас, ждроцав, загрљаџес, залупаџес, дзивав, јецкав, кабав, кабатан, капелан, кљекав, котрав, котруљава, лакопамес, лењава, мешињава, мизес, мрзошљв, мурес, набудаличав, наглувичав, нашашавичав/.

⁵ /аљава, бсљаван, буав, вампирес, врзан, глстав, гњсцава, гуљава, дрдава, забравен, заватен, заврзан, заљупен. Дзивав, крњес, малокаван, налстан, настраничав: за придес: врзан, забравен, заватен, заврзан, заљупен нисам пронашла значења дата у раду под одредницама — врзати, забравити, захватити, заљупити, заврзати.

⁶ РСАНУ одредницу **клапушаст** упућује на **клемпав**, али се у свим примерима које наводи особина **клапушастих** (клемпавих) ушију односи на животинске.

ликес не може се рећи да нису посведочени, јер би их РСАНУ, с обзиром на исту семантику, а поштујући већ утврђену методологију, подвео под одреднице типа **младоликаст**⁷; II. 1. РЛ није посведочио седамдесет седам придева⁸; II. 2. овај речник не наводи основно значење за придеве **брндзав** и **брндзољив**; II. 3. семантика двадесет три придева у РЛ није идентична са семантиком придева из моје грађе.⁹

Семантичка анализа придева пружа могућност да сагледамо како је конкретна језичка заједница сегментовала један део друштвене стварности (човека и његове особине).

У зависности од начина на који представници испитиваног пункта квалификују човека, придеве сам класификовала у две групе. Прву групу чине придеви који се односе на општи телесни изглед или изглед појединих делова тела, тј. придеви којима су означене манифестативне особине. Другу групу представљају придеви који се односе на карактерне црте личности, тј. придеви који означавају личне особине до којих се долази апстракцијом.

Запажено је да многи од ових придева имају именичке деривате, настале из потребе за језичком економијом.¹⁰ Њихово навођење уз придеве омогућиће да се након изложене грађе установи који од придева имају израженију способност поименичавања — да ли су то придеви негативне или позитивне конотације.

Одреднице ћу давати у дијалекатском изговору мештана. Сугласничка група -ст у финалном положају код придева мушког рода је упрошћена. Сугласник s ћу обележавати са **ДЗ**. Сонант j у интервокалном положају чује се ослабљено па ћу га бележити експонирањем између вокала.¹¹

Код неколико придева који егзистирају само у женском роду нисам успостављала и облике за мушки и средњи род, јер бих на тај начин повредила суштинску информацију о датом придеву.

⁷ /аламуњес, буљес, ђаволес, леворукес, младоликес/.

⁸ /аламуњес, белаван, болињав, бручкав, будалес, бузес, буљес, вампирес, ветровит, вилењав, врзан, галатљив, гиличљив, голорукес, гњецав, грозешљив, гутурес, дрвсњас, душован, ждроцав, заврзан, залупајес, заочљив, засобљив, засељив, јецкав, каиљан, капелан, килав, клапушес, корав, котруљав, крњес, кљветан, леворукес, лишав, љигава, малодушан, нашашавичав, немарљив, немјен, неоправан, несмрсан, омалечак, отворен, патрав, пикљав, поверан, преседлас, развејан, распарандес, речовит, рогљес, рошав, рутава, саветан, својтљив, слабодушан, согоњес, староликес, сувачак, сувопарљив, сурес, трткав, тулес, црпуљес, чавуљес, чамутан, чекерес, чкембав, чољав, чутурес, иган, игљес, шанљак, шескас, шмокљес/.

⁹ /аљав, глетав, гуљав, загрљајаст, ДЗивав, кљекав, котрав, малокавни, оправан, настранничав, пилат, приветљив, придављив, пупав, сапстљив, слупен, смољав, тамалјив, тулав, цопаст, узводљив, шандртав, шумоглавас/.

¹⁰ У говорној пракси, многе именице изведене од придева негативне конотације, у експресивном изражавању функционисау као именичко-придевске синтагме: аљка аљава, иљка иљава, рогла рогљеста, тулча тулес и сл.

¹¹ За ове и остале особине овог говора исп.: Павле Ивић, *Дијалектологија српско-хрватског језика, Увод у штокавско наречје*, друго издање, Матица српска, Нови Сад, 1985, стр. 110–125.

I. Придеви који се односе на општи телесни изглед
или изглед појединих делова тела

У оквиру ове групе издвојићу две подгрупе у зависности од тога да ли се придевима квалификује телесни изглед као природна датост или стечена током живота (I. 1.), или је пак настанак придева мотивисан човековим односом према сопственом изгледу тела, односно неких његових конкретних делова (I. 2.). Придеви друге подгрупе носе снажну негативну конотацију која често достиже степен пејоративности.

I. 1.

- аљав**, -а, -о који није леи, ружан; исп. *груб* /аљча, аљка, аљавко, аљавка/
болињаџав, -а, -о који *йобољева, болешљив, слабуњаџав* /болињаџавко, болињаџавка/
бручкаџав, -а, -о чије је лице или неки други део *йгела осуи* бубуљицама, бубуљицаџав /бручкаџавко, бручкаџавка/
буџав, -а, -о *найшекао, йодбуо* услед болесии.
бузес, -ста, -сто који има *дебелу, млохаву, ойуиштену доњу усну*.
буљес, -ста, -сто *буљав, буљоок* /буљча, буљка/
гњџав, -а, -о *дежмекаси, здејаси* /гњџавко, гњџавка/
грчаџав, -а, -о *недовољно ухрањен, мршав, слаб* /грчаља, грчаља, грчаличе/
груб, -а, -о *в. аљав*.
гуљав, -а, -о који је *бледог и истијеног лица* /гуљавко, гуљавка/
дрдав, -а, -о који је *заосијао у расту, који је растом, висином нижи од йросечног* /дрдавко, дрдавка/
жуљав, -а, -о који је *заосијао у развоју, слаб, мршав, кржљав* /жуљавко, жуљавка, жуљавче/
загрљајес, -ста, -сто *обао, йуначак, загрљаси* (о рукама).
дзиљав, -а, -о (изговара се са сливеним *дз*) који има *слаб, ослабљен вид, слабовид* /дзиљавко, дзиљавка, дзиљавче, дзиљча, дзиљка/
йљав, -а, -о *разрок, врљоок, зрикаџав* /йљавко (йљча), йљавка (йљка), йљавче/
јџав, -а, -о који *замуџкује, зайиње* у говору, *муџав, јеџав* /јџавко, јџавка, јџавче/
кабав, -а, -о који је *слабе йелесне констииуџије, слабаџан; неиздржљив у йежсим физичким йословима*; исп. *малодушан, малокаџан, слабодушан* /кабавко, кабавка, кабавче/
клапушџес, -ста, -сто који има *млишаво йовијене, клемйаве уши, клемйав*.
кљџав, -а, -о који је у *дугогодишњем, найорном физичком раду истирошио снагу, онемоџао, ороноу* /кљџавко, кљџавка/
кљџав, -а, -о који има *кљџе, ране, красйе, рањав, красйав*.
колчајес, -ста, -сто који има *лице округласйог, лойиасйог облика*.
коштиљаџав, -а, -о коме се од *йрейтеране мршавосии* назире *костии, коштињаџав, кошчаи* /коштиљаџавко, коштиљаџавка, коштиљаџавче/
крив, -а, -о *хром* /кривча, кривла/
крњес, -ста, -сто који има *мали нос* /крњча, крњка, крњче/.

- левору́кес**, -ста, -сто *леворук*.
ли́чан, -чна, -чно *лей, наочий*.
ли́шав, -а, -о *чији су њоједини делови тела прекривени лишајем, лишајив* /лишко/.
малоду́шан, -шна, -шно *в. кабав*.
малокáван, -вна, -вно *в. кабав* /малокáвко, малокáвка/.
мешинáв, -а, -о *који је ујадљиво великог њрбуха, њрбушаст*; исп. чкембав /мешинáвко, мешинáвка, мешинáвче/.
ми́зес, -ста, -сто *који има лејо, нежно, њишомо лице*.
младоли́кес, -ста, -сто *који њо изгледу остáвља ушисак младе особе, младол.к.*
му́рес, -ста, -сто *ѡамноуи, црниураст*.
наглуви́чав, -а, -о *који је до извесне мере глув, наглув, ѡриглув*.
невалáшан, -шна, -шно *који није лей, ружног изгледа, ружан*.
омалечак, -чка, -чко *не баи висок, недовољно висок, нижи расѡом*.
пáтрав, -а, -о *који се услед бола у ногама гега ѡри ходу, који хода ѡешко, с муком* /пáтравко (пáтроња), пáтравка/.
пикљáв, -а, -о *ѡелесно недовољно развијен, сиѡан, сиѡушан; низак* /пикљáвко, пикљáвка, пикљáвче/.
пресéдлас, -ста, -сто *угнуи ѡо средини, седласт* (о носу).
пр́тен, -а, -о *мршав, слаб, нежног здравља*.
пу́нав, -а, -о *заостáо у развоју, закржљао, кржљав, неѡриродно великог сѡомака* /пу́навко, пу́навка, пу́навче/.
ро́гљес, -ста, -сто *исколачен, разрогачен (о очима); који има ѡакве очи* /ро́гља, ро́гла/.
ро́шав, -а, -о *чије је лице (или неки други део тела) осуѡо рохом, рохав* /ро́шавко, ро́шавка, ро́шавче/.
ру́тав, -а, -о *длакав, маљав*.
сапетљáв, -а, -о *који се саѡлиће, сѡоѡиче ѡри ходу због неѡажње, неѡирезност* и сл. /сапетљáвко, сапетљáвка, сапетљáвче/.
слабоду́шан, -шна, -шно *в. кабав*.
слју́пен, -а, -о *који је ѡо изгледу, лику, истѡи, истѡовешан као неко други; истѡолик* /слју́пенко, слју́пенка/.
староли́кес, -ста, -сто *који ѡо изгледу остáвља ушисак сѡаре особе, који изгледа као сѡара особа, сѡаролик*.
су́вачак, -чка, -чко *који је у незнајној мери сув, слаб, мршав, мршавушан*.
сувопáрљив, -а, -о (с допуном: на мајку си, на татка си) *који је особину мршавостѡи, сувоњавосѡи наследио од мајке, оца; мршав, сувоњав као мајка или оѡац*.
су́рес, -ста, -сто *који је оседео, сед* /су́рча, су́рка/.
те́шка (само у женском роду) *која је у другом сѡању, ѡрудна, бременѡа, носења*; исп. товарна.
товáрна (само у женском роду) *в. ѡешка*.
тр́ткав, -а, -о *који је ѡо телу осуѡи ѡриѡкама, брадавицама, брадавичав*.

- ту̀лав**, -а, -о који из навике држи главу сагнутио; погнутио; исп. тулес / ту̀лавко, ту̀лавка/.
- ту̀лес**, -ста, -сто в. ту̀лав /ту̀лча, ту̀лка/.
- у̀бав**, -а, -о који је пријатног, привлачног стољашњег изгледа, леј, згодан.
- у̀бавачак**, -чка, -чко донекле леј, згодан.
- цо̀пес**, -ста, -сто који је ружног лица са ојушћеним, млохавим, ошромбољеним образима /цо̀пина (ж и м рода)/.
- црпу̀лес**, -ста, -сто који је незграјног, овалног лица са великим образима.
- чаву̀лес**, -ста, -сто који има искривљена, искривљена уста.
- чекерест** (само мн.) које су различите боје (о очима).
- чкѐмбав**, -а, -о в. мешињав /чкѐмбоња, чкѐмбла, чкѐмблице/.
- чкѐбав**, -а, -о шлесно неразвијен, изузетно мршав, жгољав /чкѐбља, чкѐбла, чкѐблице/.
- чу̀лес**, -ста, -сто који је без једног дела уха, коме је ухо окрњено /чу̀љко, чу̀љка/.
- чутурѐс**, -ста, -сто који има несразмерно велику главу, главити /чутуран, чутура/.
- цигљес**, -ста, -сто вижљав, вижљаст.
- игѐљав**, -а, -о мршав, жгољав.
- шебѐкас**, -ста, -сто који је растом низак, а широких, развијених њрса /шебѐкоња/.
- шпиртѐсан**, -а, -о који је веома мршав, сасушен; исцрпљен, изнурен, онемоћао /шпиртѐсанко, шпиртѐсанка/.
- штркљес**, -ста, -сто јако висок, а мршав /штркљан/.

I. 2.

- брндзав**, -а, -о слинав; исп. брндзољив, дзивав, мрсољив /брндзавко, брндзавка, брндзавче/.
- брндзољив**, -а, -о в. брндзав /брндзољивко, брндзољивка, брндзољивче/.
- гло̀тан**, -тна, -тно који не одржава ни минималну личну хигијену, веома њрљав, нечисти, неуредан; исп. недргав.
- ждро̀цав**, -а, -о који нимало не води рачуна о чистоћи одеће коју носи, који је у крајње њрљавој, неуредној одећи /ждро̀цља, ждро̀цла/.
- дзѐвав**, -а, -о в. брндзав /дзѐвља, дзѐвља, дзѐвличе/.
- кѐтрав**, -а, -о који је чу̀паве, њепочешљане, неуредне, зајушћене косе; исп. котруљав /кѐтравко, кѐтравка, кѐтравче/.
- котруљав**, -а, -о в. кошрав /котруљан, котруљача/.
- љѐгав**, -а, -о коме шеку на уста љиге, бале, балав /љѐгавко (љѐкча), љѐгавка (љѐгла)/.
- мрсољив**, -а, -о в. брндзав /мрсољивко, мрсољивка, мрсољивче/.
- мршкав**, -а, -о који је њрљавог, замазаног лица /мршкавко, мршкавка, мршкавче/.
- недргав**, -а, -о в. гло̀тан /недргавко, недргавка/.

- немијен**, -а, -о који је *љрљавог, неољраног лица и шела* /немијенко, немијенка/.
- распарандес**, -ста, -сто који је *немарно, нескладно одевен; на коме делови одеће нису усклађени по величини већ висе на њему* /распарандоња, распарандла/.
- шмоќљас**, -ста, -сто који је *немарно, нехајно одевен, аљкав* /шмоќља (шмоќљан)/.
- штроќав**, -а, -о (у појачаном значењу) *на коме је љрмешно да се већ дуго није куйао, који од најлаожене шљроке, љрљавишине заудара, веома љрљав* /штроќавко (штроќља), штроќавка (штроќла), штроќавче (штроќличе)/.

II. Придеви који означавају карактерне црте личности

- аламуњес**, -ста, -сто *в. лакојамес*.
- љран**, -рна, -рно *добар, љошљен, честљшљ, ваљан*.
- бељаван**, -вна, -вно који је *незгодне нарави, љрек, нељредвидив; шљежак за сарадњу*.
- бљањав**, -а, -о *љрглужљ, блесастљ, бленљав* /бљањавко, бљањавка/.
- брндљољив**, -а, -о *незрео, недорастљао, балав* /брндљољивко, брндљољивка/.
- будалес**, -ста, -сто *наиван, будаластљ* /будалоња/.
- вампирес**, -ста, -сто *својеглав, нељкоран, ћудљив* /вампљр, вампљруља (вампљрча)/.
- ветровљт**, -а, -о *лакомислен, нељромишљен, вељројирастљ*.
- вљлан**, -лна, -лно *љлаховљш, необуздан, вљловљш*.
- вљлењав**, -а, -о *бесан, разуздан, љомаман*.
- врзан**, -а, -о у изр. *врзан у руке неумешан, невешљш, нељпрељшан, смешен у љослу; исп. заврзан /врзанко, врзанка/*.
- галатљив**, -а, -о који *говори ружне, безобразне, ласцивне речи*.
- гиљичљив**, -а, -о *гољицљив, шкакљив*.
- гљетав**, -а, -о у изр. *гљетав на работу сљор, љшљав* /гљетоња, гљетавка/.
- голорукес**, -ста, -сто *в. суворукес*.
- грешљван**, -вна, -вно који је *(у)чинљо грех(ове), грешан*.
- грозешљив**, -а, -о *гадљив* /грозешљљвко, грозешљљвка, грозешљљвче/.
- гугурес**, -ста, -сто *шљердоглав, својеглав, намљорастљ*.
- дрвењас**, -ста, -сто *круљш, усљњен у љонашанљу, ољхођењу, дрвенастљ* /дрвењак/.
- душљван**, -вна, -вно *човечан, љлемениљш, љрављчан, саосећајан, душеван*.
- ђаволес**, -ста, -сто *враголасљш, љаволасљш*.
- забрљвен**, -а, -о у изр. *забрљвен крвај забраван, расејан* /забрљвенко, забрљвенка/.
- зављтен**, -а, -о у изр. *зављтен у мозак који је нељпособан да добро размишља, да благовремено и исљравно расуђује*.
- заврзан**, -а, -о у изр. *заврзан у руке в. врзан у руке (љод врзан)* /заврзанко, заврзанка/.

- залупа¹ес**, -ста, -сто који говори којешта, лупешта, који не бира речи /залупајка (ж и м)/.
- заљу¹пен**, -а, -о *примитиван, ограничен, зашћуан* /заљу¹пенко, заљу¹пенка/.
- заб¹чљив**, -а, -о који *отворено, неувијено, без околишења говори истину у очи (неку нејријатност)* доводећи *и*ако у *нејрилику* онога коме се *обраћа* /заб¹чљивко, заб¹чљивка/.
- засе¹бљив**, -а, -о *себичан, саможив* /засе¹бљивко, засе¹бљивка/.
- засе¹кљив**, -а, -о *тврдоглав, својеглав, задрш* /засе¹кљивко, засе¹кљивка/.
- зау¹лав**, -а, -о *будаласи, брљив, шашав* /зау¹лавко, зау¹лавка/.
- збор¹љив**, -а, -о који *много збори, говори, прича, говорљив, причљив* /збор¹љивко, збор¹љивка/.
- каба¹т** прид. *непром. коме се приписује кривица, који се окривљује за нешто. крив*; исп. кабатан.
- каба¹тан**, -тна, -тно *в. каба¹т*.
- каил** прид. *непром. (само у вези с одричним обликом глагола јесам) који је расположен, вољан, рад да се догоди нешто (искључиво нејријатно)*; исп. каилан.
- кай¹лан**, -лна, -лно *в. каил*.
- капе¹лан**, -лна, -лно који *доноси коначну одлуку о свему у породици испољавајући пришом надменост и охолост, који се слуша без њоговора*.
- ки¹лав**, -а, -о *недовољно вешт, несрећан, сир* /ки¹лавко (ки¹лча), ки¹лавка (ки¹лка)/.
- ки¹сел**, -а, -о који *својим њонашањем према некоме испољава незадовољство, љушњу, љушност*.
- к¹рав**, -а, -о који се у *ојхођењу држи круто, строго, нејристички, крут, некомуникативан* /к¹равко, к¹равка/.
- к¹светан**, -тна, -тно (само у вези с одричним обликом глагола јесам) *паметан, уман; уљудан, пристијан*.
- лакопа¹мес**, -ста, -сто *брзоплет, лакомислен, нејромишљен*; исп. аламуњес.
- ле¹њав**, -а, -о *в. нерабоћан* /ле¹њавко, ле¹њавка/.
- мрзош¹љив**, -а, -о *в. нерабоћан* /мрзош¹љивко, мрзош¹љивка/.
- набудали¹чав**, -а, -о *јомало, донекле наиван, будаласи*.
- надиг¹њет**, -а, -о *неосновано уображен, надмен, надувен, препоћенан*.
- на¹летан**, -тна, -тно (чешће у вези с одричним обликом глагола јесам) који се *прихвата јосла у право време, радан, вредан* /на¹летник, на¹летница/.
- настраи¹чав**, -а, -о који *избегава друштво, који није склон дружењу, недружељубив*.
- наца¹пит**, -а, -о *груб, набусит, најрасит*; исп. нацорљив.
- нац¹орљив**, -а, -о *в. наца¹пит* /нац¹орљивко, нац¹орљивка/.
- нашашави¹чав**, -а, -о *јомало, донекле шашав, ћакнут*.
- неа¹љив**, -а, -о *в. немарљив* /неа¹љивко, неа¹љивка/.
- нед¹отаван**, -вна, -вно *неразборит, неразуман* /нед¹отавко, нед¹отавка/.
- нема¹љив**, -а, -о који у *нешко савладивом бесу лако испољава агресију над неким, неурачунљив* /нема¹љивко, нема¹љивка/.

- немарљив**, -а, -о који се немарно, нехајно односи према послу; немаран, нехајан у односу на сваку другу обавезу; исп. неаљив /немарљивко, немарљивка/.
- неоправан**, -вна, -вно коме посао не долази за руком, који нема успећа у послу.
- неработан**, -тна, -тно који не воли да ради, који избегава посао, нерадан, лен; исп. лењав и мрзошљив /неработник, неработница (неработничина)/.
- несмрсан**, -сна, -сно који је без милости, милосрђа, немилосјив, немилосрдан /несмрсник, несмрсница/.
- оправан**, -вна, -вно коме посао иде од руке, који има успећа у послу.
- оратљив**, -а, -о који воли да говори, прича, говорљив, причљив /оратлија, оратлика/.
- отворен**, -а, -о који лако, без шешкоће успоставља комуникацију, комуникативан.
- парлапав**, -ста, -сто који много говори, брбљив /парлапавка (м и ж)/.
- пилаћа** вредна, окрејна, сналажљива жена, уз шо и мудра.
- пипкав**, -а, -о сјор, њивав /пипкавко, пипкавка/.
- плиткопамес**, -ста, -сто који је ограничених умних способности, приглуј.
- поверан**, -рна, -рно који уме да чува тајну, коме се може поверити тајна.
- приветљив**, -а, -о који је њихомог њонашања, умљив, симпатичан; исп. придављив.
- придављив**, -а, -о в. њиветљив.
- притрн**, -а, -о 1. веома њлашљив, сјаљив. 2. у изр. притрн на работу у коме је њисујан сјаљ да ли ће посао на време и ваљано обавити; веома вредан и њрудољубив.
- прогуран**, -рна, -рно сналажљив, сјаљан, довиљив.
- пуљив**, -а, -о њлашљив, сјаљив /пуљивко, пуљивка/.
- работан**, -тна, -тно који воли да ради, радан, вредан, марљив /работник, работница/.
- развејан**, -а, -о који није у стању да задржи њажњу на нечему, расејан /развејанко, развејанка/.
- разрогав**, -а, -о који не живи у слози и складу са укућанима, који је склон изазивању свађе и сукоба, свадљив, нећолерантан /разрогавко, разрогавка/.
- речовит**, -а, -о који лепо и њечно говори, речит /речлија, речлика/.
- саветан**, -тна, -тно (само у вези с одричним обликом глагола јесам) разуман, разборит, свестан.
- самоглаван**, -вна, -вно својеглав, својевољан, њврдоглав; исп. тврдоглавс /самоглавник, самоглавница/.
- својљив**, -а, -о својитљив.
- скржав**, -а, -о шкрјит, њврдичав; исп. скржљив /скржавко, скржавка, скржавче/.
- скржљив**, -а, -о в. скржав /скржљивко (скржља), скржљивка (скржла), скржљивче (скржличе)/.

сотоњес, -ста, -сто који није у сшању да исправно, здраво расуђује, заслепљен, залуђен /сотоња (м и ж)/.

суворукес, -ста, -сто који није вичан послу, коме посао не иде од руке, немешан, невешит, силешен; исп. голорукес /суворукоња, суворукла/.

сурлосан, -а, -о својеглав, тврдоглав, нейоусиљив /сурлосанко, сурлосанка/.

тамаљив, -а, -о који је њун зависити, злобе, завидљив, злобан /тамаљивко, тамаљивка/.

тврдоглавес, -ста, -сто в. самоглаван /тврдоглавко (тврдоглавоња), тврдоглавка/.

тегав, -а, -о који одуговлачи да зајочне посао; ситор, ийив /тегавко, тегавка/.

тутава, -а, -о веома ситор у послу /тутавако (тутља), тутавка (тутла)/.

уилан, -лна, -лно нерасположен, сеиан, шужсан, снужден.

умилан, -лна, -лно умиљит, мио, љубак.

узврдљив, -а, -о који се њонаша према некоме удворички, њонизно, који се додворава некоме /узврдљивко, узврдљивка/.

умејаћан, -ћна, -ћно који зналачки и вешито обавља посао, умешан.

утурљив, -а, -о који се намеће, напура некоме, намељив.

чамутан, -тна, -тно (само у вези с одричним обликом глагола јесам) њамешан, разуман.

иган прид. непром. који је незгодне нарави, ѡрек, намћорасит.

шандрџав, -а, -о донеке ограничен, блесасит, блесуљав /шандрџавко, шандрџавка/.

шанљк прид. непром. умно ограничен, блесав, шашав; исп. шашкѡн.

шашкѡн прид. непром. в. шанљк.

шумоглавес, -ста, -сто који својим њонашањем испољава смушеносит, збрканосит, збркан, ѡмеиен, конфузан /шумоглавако (шумоглавоња), шумоглавка/.

Изложена грађа омогућава извођење следећих закључака:

1. Испитивани говор има широку лепезу придева за квалификацију човека, специфичних по особинама које се њима истичу.

2. Лексеме су специјализоване, сужених семантичких поља, а самим тим и бројније. Као потврду овога наводим неколико група семантички сродних придева.

2. 1. Недовољна телесна развијеност заједнички је елемент у семантичкој структури десетак придевских лексема. Диференцијација међу њима видљива је у остатку семантичке структуре: придевом **дрџав** исказана је особина заосталости у расту; придев **жуљав** везује се за мршаву, закржљалу особу; **коштиљав** приписује човеку особину претеране мршавости до границе када се јасно истичу кости; **омалечак** човек је онај који није баш висок, недовољно висок, нешто нижег раста; придев **пикљав**, уз недовољну телесну развијеност, укључује и диференцијалне елементе ситан, сићушан; **низак**; **пртен** човек је мршав, слаб, али и нежног здравља; придевом **пулав** најпре се истиче особина заосталости у развоју, али је диференциран допун-

ским семама — који је неприродно великог стомака; придеви **кабав**, **малодушан**, **малокаван**, **слабодушан** везују се за особу слабе телесне конституције која је уз то још и неиздржљива у тежим физичким пословима; лексема **шпиртосан** односи се на особу чија мршавост иде до степена сасушености, али је шпиртосана особа још и исцрпљена, изнурена, онемоћала.

2. 2. За квалификацију човека на основу оних особина лица које представници ове говорне заједнице сматрају релевантним, овај говор има специјализоване лексеме: придев **гуљав** означава особу бледог, испијеног лица; квалификатив **мурес** односи се на особу која је тамнопута, црнпураста; **мизеста** је она особа која има лепо, нежно, питомо лице; придев **колчајес** приписује се особи чије је лице округластог, лоптастог облика; за особу ружног лица са опуштеним, млохавим, отромбољеним образима у овој говорној средини ће рећи да је **цопеста**; придев **црпуљес** односи се на онога који је незграпног, овалног лица са великим образима.

2. 3. Представници овог говора квалификују човека на основу његовог односа према послу и начину на који га обавља следећим придевима: придеви **неработан**, **лењав**, **мрзошљив** односе се на нерадну, лењу особу; за особу која је неумешна, невешта, неспретна, сметена у послу везане су придевске лексеме **голорукес**, **суворукес**, као и придеви у синтагмама (*за*)**врзан у руке**; особина немарног, нехајног односа према послу исказује се придевима **неаљив** и **немарљив**; придев **пипкав** и придев **глетав** у изр. **г л е т а в н а р а б о т у** означавају спору и пипаву особу; **тутава** је она особа која је само веома спора у послу; за човека који се скањује да започне посао, а притом је још и спор и пипав, резервисан је придев **тегав**; радан, вредан и марљив човек је **работан**; придев **притрн** у изр. **п р и т р н н а р а б о т у** има појачано значење придева **работан**; придев **оправан** односи се на човека коме посао иде од руке, који успешно обавља посао; лексема **умејаћан** везује се за умешног, вештог, спретног човека.

2. 4. Овај говор има издиференциране придевске лексеме у чијем је семантичком језгру говорење: придевом **зборљив** приписује се особи својство да много говори, прича, да је говорљива, причљива — придев нема негативну конотацију јер је зборљив човек и комуникативан; придев **јецкав** исказује особину муцавости, јсјавости; **галатљив** је онај човек који говори ружне, ласцивне речи; особа која течно и лепо говори је **речовита**; придевом **залупајес** приписује се особи својство да говори којешта, да лупета, а придевом **парлацајес** особина брбљивости.

3. Изложена грађа показује да неки придеви овог говорног подручја немају еквиваленте у стандардном српском језику: **буав**, **бузес**, **гуљав**¹², **ка-**

¹² Придев **гуљав** укључује у своје семантичко поље основно значење придева **бледолик** (1) који је бледа лица и придева **испијен** (4. зн. под глаголом **испити**) *испирџити*, *изнурити*, *уништити* (дефиниције из РСАНУ) са семама исцрпљен, изнурен које се не односе на опште стање човека, већ су конкретизоване на лице.

бав, мизес, мршкав¹³, патрав¹⁴, преседлас, пртен, распарандес¹⁵, тегав, тулав, тутав, попес, црпуљес, шебекас, штркљес.

4. Придеви су претежно негативне конотације, а међу њима је мали број оних који немају именичке деривате. Придеви позитивне конотације изузев неколико њих (**зборљив, речовит, работан, оратљив**), немају својство поименичавања.

5. Многе придевске лексеме којима се истичу особине човека високо су специјализоване¹⁶, сужених семантичких поља, а самим тим и бројније у поређењу са стандардним српским језиком.

Анализирана придевска лексика испитиваног пункта даје повода да се на крају закључи да је овај сегмент ванјезичке стварности симболизован већим богатством језичког знака него стандардно-књижевни идиом.

Резюме

Радмила Жугић

ПРИЛАГАТЕЛЬНЫЕ, ОБОЗНАЧАЮЩИЕ ХАРАКТЕРИСТИКИ ЧЕЛОВЕКА В ГОВОРЕ ОКРЕСТНОСТЕЙ ГОРОДА ЛЕБАНЕ

В работе анализированы прилагательные южноморавского говора (пункт в окрестностях г. Лебана), относящиеся к человеку. Прилагательные разделены в две группы, в зависимости от того, каким способом представители изучаемого говора квалифицируют человека.

Результаты семантического анализа показывают, что многие из прилагательных, выявляющих характеристики человека, являются высоко специализированными, со сжатыми семантическими полями, и поэтому более многочисленными по сравнению со стандартным сербским языком.

Некоторые из этих прилагательных не имеют эквиваленты в стандартном языке.

На основании приведенных лексическо-семантических данных приходится к выводу, что этот сегмент внеязыковой действительности характеризуется большим богатством языкового знака, чем стандартно-литературный идиом.

¹³ РСАНУ доноси придев мусав у зн. (1. а.) *зайръан, умазан, пръав (о човеку, одн. деловима човечјег шета)*. Примери којима ово значење потврђује односе се на запрљаног, умазаног, пръавог човска уопште, као и на конкретне делове тела (ноге и лице) са овом особном. Придев *мршкав* има сужено семантичко поље и односи се само на лице.

¹⁴ РСАНУ је посведочио придев *гегав* (1. а.) *који се геза, љуба при ходу*. Потврде за ово значење односе се и на животиње и на људе. Из примера који се односе на човека који је гегав видимо да је ова особина последица човекове претеране дебљине, тромости.

¹⁵ Придеви *распарандес* и *аљкав* имају једну заједничку нијансу — *немаран у одевању*, али се разликују у остатку семантичке структуре (зн. аљкав проверено у РСАНУ).

¹⁶ Осим наведених примера у закључној напомени под 2. 1., 2. 2., 2. 3., 2. 4. на 15. и 16. стр., в. нпр. и придеве који означавају однос човека према личној хигијени: *глотан, ждроцав, мршкав, недргав, немијен, штрокав*.

ИВАН К. ДОБРЕВ
(София)

КОНЦЕПЦИЈАТА ЗА СЕМАНТИКО-ФУНКЦИОНАЛНАТА ДВОЙСТВЕНОСТ НА ЧАСТИТЕ НА РЕЧТА В ТЮРКСКИТЕ ЕЗИЦИ

Истраживање представља теоретску анализу и оцену суштине, структуре, образложености и логичног облика концепције о семантичко-функционалној дво-структури врста речи у турским језицима с обзиром на општетеоретске и практичне емпиријско-описне потребе турске морфологије.

Множеството съществувачи и използвани понастоящем в тюрското езикознание най-общи виждания, концепции за характера на частите на речта в тюрските езици въз основа на съществените си черти и особености се обединяват в три основни групи. Съгласно първата в тази типология концепция, частите на речта в тюрските езици при едно и също значение и лексико-граматичен статус на даден клас от думи се характеризират със способността да се проявяват и да изпълняват функцията и на друг клас от думи, без обаче да променят своята морфологична същност, т.е. налице е синтактикофункционална раздвоеност на частите на речта в тези езици. Достатъчно задълбоченият, подробен и многоаспектен анализ на тази концепция разкрива редица нейни непълноти, слабости и противоречия и налага извода, че тя не само не е достатъчно обоснована и издържана в теоретико-методологическо отношение, но и напълно игнорира или представя в деформиран вид морфологически съществени страни и особености както на отделни езикови единици, така също и на морфологичната структура на тюрските езици като цяло, което главно се дължи на присъщите на тази концепция генетико-исторически основания, а така също и на определено морфоцентричния подход към граматичните единици (вж. Добрев 1995, стр. 135-155).

Настоящото изследване има за предмет втората в същата типология концепция за характера на частите на речта в тюрските езици, като крайната му цел е да се прецени и да се изгради едно напълно последователно и определено виждане за нейната годност и приложимост за нуждите на едно морфологично описание на съвременния турски език, което разбира се, в никакъв случай не изключва и неговата стойност и значение като напълно самостоятелно и завършено теоретико-методологично изследване на един достатъчно съществен и актуален за тюрското езикознание научен проблем.

Според втората от концепциите за характера на частите на речта в тюркските езици и произтичащите от тук подход и начин на тяхната класификация и описание, думата в тюркските езици, а така също и нейната граматична форма са семантически двойствени, на която семантическа двойственост отговаря и синтактикофункционална раздвоеност. Теоретико-методологическа обосновка и конкретно приложение на разбирането за противоречивата двойственост на граматичните единици върху материал от узбекския и турския език особено настойчиво в последно време търси С. Н. Иванов, в теорията на който ролята и относителният дял на методологията са определено големи. Ето защо в рамките на настоящото теоретико-методологично изследване като по-целесъобразно се очертава представянето същността и основните принципи на втората по ред концепция за характера на частите на речта в тюркските езици да започне от разкриването на схващането именно на този автор. Най-напред специално във връзка с частите на речта руският тюрколог приема, че лексикалните единици и граматичните форми съдържат в себе си както атрибутивен, така и адвербиален признак, като в единия от случаите се проявява единият признак, а в другия — другият (Иванов 1969, 44–46). Основа на тази семантико-функционална двойственост е противоречивата двойственост на граматичната форма, състояща се в това, че значенията са и единни, и противоположни, и тъждествени, и различни (Пак там, 25). В Курса по турска граматика, ч. 1, същият автор уточнява, че «противоречивата двойственост е неизбежно, органическо разцепване на дълбинната същност на граматичната форма на две граматични значения, (които не са задължително противоположни), благодарение на което тя влиза в два реда опозиции». Противоречивата двойственост е задължително свойство на всяка една форма и по силата на тази двойственост формата въз основа на единия от своите диференциални признаци противостои на една категориална група, а въз основа на другия — на друга (Иванов 1975, 86–87).

Това схващане за противоречивата двойственост на граматичните форми се представя като част от по-общата теория за «субстанциалната морфология» — граматичната форма е предмет с набор от свойства-значения, които се проявяват в нейните отношения, т.е. в нейното функциониране. Като носител на определени свойства-значения, които се проявяват в нейните отношения (синтактичната употреба), граматичната форма се характеризира с противоречива морфолого-синтактична природа: от гледна точка на субстанциалността тя притежава самостоятелно битие преди и до своите връзки, но наред с това свойствата реално се проявяват само в единичните връзки. Противоречивото единство на граматичната форма позволява да се разкрие и вътрешната тъждественост на нейните морфологични и синтактични качества: синтактична характеристика на формата са онези отношения, в които тя се проявява благодарение на това, че притежава определени значения, а морфологичната ѝ същност са онези значения, които се определят от особеностите на нейната синтактична употреба (Пак там, 73–77).

Приемайки в основни линии горната концепция, Х. Г. Нигматов (1975) я конкретизира и прилага спрямо друг езиков материал, като счита, че при съчетанията от типа *Көни барды* «Праведността изчезна» няма нито омонимия, нито пък субстантивация, тъй като в случай на транспозиция трябва да се чувствава, че субстантивираното прилагане заменя някакво съществително и това съществително трябва да се подразбира. Тук обаче няма изпуснато съществително, следователно налице е неразчлененост на качественото и предметното значение. Съществителните имена изразяват предмета като носител на някакво качество, а прилагателните означават признака като заложен в предмета или като абстрактно качество. При числителните имена неразчленени са значенията предмет и признак, а при наречията са налице качествени и количествени значения. С изключение на собствените имена и частично наречията, всички думи в езика притежават предметност, качественост и количественост, които съществуват в тях неразчленено (42–44). Съответно на всичко това и в горните съчетания е налице само една част на речта — прилагателно, което поради семантичката си двойственост, т.е. наличието едновременно и на предметност, и на призначност, се проявява едновременно и в атрибутивна, и в субстативна функция, без обаче да променя своя лексико-граматичен статус на прилагателно.

Подобно по същество схващане, макар и с оглед на един съвсем ограничен по обем сектор от морфологичния строеж на турския език, разработва и предлага и В. Г. Гузев (1976), който, поставяйки си за цел да типологизира и опише в най-общ вид глаголоподобните в турския език, обръща специално внимание на морфологичната им природа, на присъщата им семантика и синтактични функции. Методологическа основа и отправна точка за крайното решение на проблема служи разбирането за частите на речта като лексикални класове, които притежават постоянна и стабилна семантика и се обособяват съгласно семантически критерии от една страна и от друга — за именните форми на глагола като функционални форми, семантиката на които е по-подвижна и има преходен, казионален характер. Зад всяка функционална форма стои разработена от езиковото мислене, типизирана семантична операция, по силата на която едно явление (например място на предмет) се възприема като друго и играе ролята на средство за обозначаване на другото, свързано с него явление (например, на признака на предмет). Подобно представяне на едното чрез другото е налице например при тур. *evimdekiler* «тези, които се намират в моя дом» или тук признакът, съдържанието на който е положението на нещо във времето и пространството, се използва за обозначаване на предмета, който притежава този признак. Именно този случай е нагледна демонстрация на семантичкото съдържание на функционалните форми, които служат за казионално представяне, интерпретация на действието като предмет, признак или обстоятелствено пояснение. Като резултат тук са налице последователно семантичката операция «предметяване», т.е. представяне на действието в качеството на предмет при мастарите, представяне на действието като признак на предмета при

причастията и представяне на действието като обстоятелствено пояснение на друго действие при деепричастията.

При две от именните форми на глагола тази семантическа операция придобива определена специфика, която се отразява както върху характера на общата за случая теория по въпроса, така също и върху крайното разпределение на глаголоподобните на по-малки групи. Особеното тук е в това, че формите на *-dik* и *-asak* съгласно най-разпространената, но не и всеобщо приета гледна точка, са причастия, които при една и съща семантика се проявяват последователно и в именнопредделителна и в глаголнопредделителна функция, т.е. напълно в съгласие с постановките на разгледаната по-горе концепция за семантико-функционалната двойственост на частите на речта. Съществуват обаче и други гледни точки за морфологичната природа и синтактичните функции на тези форми, една от които е и предложена тук гледна точка и съответното ѝ обяснение. В рамките на това виждане въпросните форми не са причастия, а самостоятелна, четвърта подгрупа в рамките на именните форми на глагола, които не са само субстантивни, нито пък само атрибутивни, а едното и другото едновременно — субстантивно-атрибутивни. Тази им двойствена природа се дължи, според обяснението на автора, на тяхната способност да представят действието на корена на глагола и като предмет, и като признак, като при използването на формите и различните синтактични функции се реализират последователно едната или другата семантика (56–65).

Концепцията за противоречивата двойственост на граматичните единици, в това число и на частите на речта, според нас има и своя обърнат вариант в лицето на теорията за синкретизма на първичните основи в тюркските езици, която всъщност е първа по време на възникване. Ето защо и горната концепция може да се приеме за по-късен вариант на тази теория, визиращ и отразяващ не историческото развитие, а синхронното състояние на основата на морфологичната структура на тези езици. Независимо и от историческия приоритет и двете са форми на едно и също, по-общо разбиране и това може да се види и от краткото представяне и на теорията за синкретичния характер на корените и производните основи на тюркските езици. Съгласно тази теория, така както тя е представена и изложена например от А. Т. Кайдаров (1980), една и съща форма на думата притежава способността да изразява едновременно значението на име и съответното му значение на глагол, т.е. в една и съща дума се съдържа незванието на предмета и явлението и названието на свързания с него процес или действие. Явлението синкретизъм е една от характерните особености на тюркските езици на един по-ранен етап от тяхното историческо развитие и независимо от своята архаичност, това явление все още съществува реално в структурата на тези езици под формата на елементи-реликти в отделните лексикални пластове. Синкретизмът като двуединно начало в развитието на тюркския корен отразява в себе си именно онова състояние, когато в тюркските езици името и глаголят не са се разграничавали напълно в граматически план. В хронологическото си развитие синкретизмът е предшественик на придоби-

ването от тюркските езици на аглутинативния строеж. В съвременните тюркски езици древният синкретизъм се проявява под формата на синкретични двойки или «глаголно-именни омоними» от едносрични (първични) и производни (вторични) основи, които външно (т.е. граматически) съвпадат и изразяват едновременно значението на име и на глагол, свързани помежду си чрез корелативни отношения или обща смислова подплата. Такива синкретични двойки в турския език са например *tün*- «мръква, стъмва се» и *tün* «вечер» (85– 93).

Преминавайки към анализа и оценката на така представената концепция за семантичката двойственост на частите на речта в тюркските езици и изобщо на лексико-граматическите единици трябва да отбележим най-напред, че и тя, както и предишната концепция, си има своите аналози в други направления през по-старите периоди от развитието на езикознанието, които по същество би трябвало да се приемат и за нейна историко-генетична основа. Според А. Т. Кайдаров (1980) строго научен характер проблемът придобива едва след специалното изследване на Э. В. Севортян (1962), който полага основите, върху които се очертават задачите и перспективите на по-нататъшното му изучаване в различни направления. Тук същият автор посочва имената и на редица други тюркски, руски и западни езиковеди, вниманието на които е било привлечено от «своеобразната природа на тюркския синкретизъм» (85).

Всъщност на въпроса за характера на частите на речта Е. Севортян се връща отново в уводната си студия към етимологичния речник на тюркските езици. Тук вместо притежаващия известна условност термин «корен» той предпочита да говори за едносрични лексикални основи, част от които са глаголно-именни омоформни двойки от корени. При тези двойки във всички случаи е налице една производяща глаголна основа, на базата на която се образува и определено съществително със специфична семантика — определително действие, субект, обект, средство, резултат, място или форма на действието и др. Така например лобнорският глагол *ok_s* — «стрелям» по форма е равен на съществителното *ok_s* — «стрела» във всички останали тюркски езици, така че глаголят и съществителното се намират в отношение едно спрямо друго както действие към средство на действието. Така тук е налице «система за словообразуване, присъща на най-древното състояние на тюркските езици», която има за резултат глаголно-именна омонимия на корена. Много повече са случаите на коренова омонимия с аглутинативно словообразуване — гаг. *йакын*- «приближавам се» и *йакын* «близък», които са образувани от глаголният корен *йак_s* — «приближавам се». Глаголно-именната омонимия като два способа за словообразуване — коренов и аглутинативен, обхваща периода на пратюркския праезик, докато по-късно, по времето на арабо-персийските заемки тя вече изживява своите дни в отделни езици или диалекти и като цяло, като система вече не съществува. Семантиката на производните думи, образувани от кореновите омоформи, включва в състава на своите значения или пък просто повтаря основните значения на омоформните корени.

По характер кореновата глаголно-именна омонимия би могла да бъде призната за тюркиска разновидност на словообразователния способ конверсия, широко застъпен и в английския език. Само че тук той се появява след XIII в. и развивайки се постепенно, достига днешното си състояние, докато в тюркските езици конверсията отмира. «За кореновата глаголно-именна омонимия в тюркските езици ще бъде правомерно да се каже, че тя като система за словообразуване принадлежи на далечното минало на тюркските езици; по-правилно ще бъде тя да се разглежда не като конверсия, а като израз на лексико-морфологическия синкретизъм, присъщ на по-ранните степени на структурата на тюркските езици. Но наред с това не бива да се изключва и това, че древната глаголно-именна омонимия в по-късните епохи в отделните тюркски езици (в турските диалекти, в староузбекски и др.) е могла да има тенденция към превръщане в конверсия, но последната не е получила развитие в тях» (ЭСТЯз-1, 32–40).

Така Е. Севортян наистина се явява един от предшествениците и авторите на концепцията за семантичката двойственост на частите на речта в тюркските езици и по-специално в нейния исторически вариант. И все пак тази концепция води началото си от индоевропейската компаративистика, където езиковедите в желанието си да установят първите и начални части на речта в най-старото, изходното състояние на езика, на базата и в рамките на присъщата им научна практика, насочена и обхващаща морфологичната структура на езиците на различни етапи от тяхното развитие, предлагат най-напред две взаимно изключващи се хипотези: в началото си, както обобщава А. Мейе, човешкият език се е състоял само от глаголни корени, означавщи само действие. Според обратното виждане, идващо от Х. Хирт, но доразработено и предложено в един по-подробен вариант от Е. Бенвенист, в «началото» на езика са имената, от които са произлезли глаголите и глаголните окончания. В тюркологията схващането за историческия приоритет на имената приемат и използват Ж. Дени и К. Грьонбек, а при Г. Рамстедт това виждане получава една поособена форма: в «началото» е името, но то е, така да се каже, «конверсирано», т.е. използва се в ролята на глагол, без да притежава някакво специално окончание, което често се наблюдава например в английския език. Едностранчивостта на всяко едно от горните схващания я премахва идеята на В. Вундт, че в езиковата еволюция съществува такъв етап, когато името и глаголът не са се различавали и когато едни и същи думи са функционирали в качеството и на имена, и на глаголи. Близко по съдържание до тази идея е становището на А. Потенба, според когото в «началото» лежи глаголното име или името причастие. По подобен, но не и напълно тъждествен начин П. Мелиорански обобщава в интересувашката ни насока, че в тюркските езици «... и сега има корени, които притежават двойно значение — глаголно и именно», а според В. Банг в глаголното име едновременно са налице глаголни и именни свойства. Така в тюркологията се появява и образува концептуалното ядро на схващането за семантичката двойственост на първичните части на речта, в противовес на която класическото тюркско езикознание, представено, както се изразява Е. Севортян,

от школата на В. Радлов, признава историческото деление на лексикалните основи на тюркските езици само на имена и глаголи, без да се впуска в по-нататъшни конкретизации (Един по-друг преглед, обобщение и подробна библиография вж. при ЭСТЯз-1, 32–33; Щербак 1981, 8–13).

При това си съдържание и при тази си историко-генетична основа концепцията за семантичката двойственост на частите на речта в тюркските езици освен от представените до тук тюрколози се приема още и от А. М. Щербак (1981), според когото в тюркските езици има голям брой корени, проявяващи се и като именни, и като глаголни основи или тук е налице глаголно-именна омонимия. Тази омонимия е реликт от «първобитната» недиференцираност на името и глагола. Това външно съвпадение на именните и глаголните основи в тюркските езици не е случайно и безспорно то отразява спецификата на историческия процес на формиране и развитие на частите на речта. Налице са основания от фактологичен и теоретичен порядък да се приеме, че почти всички първичен корен в тюркския прасезик е означавал и предмет, и действие-състояние, т.е. той е бил синкретичен. Имената на действия лежат в основата на глаголните форми в тюркските езици и благодарение на тях се осъществява обособяването на глагола като самостоятелен граматичен клас. Тези имена на действия са се образували от недиференцираните, синкретични глаголно-именни основи тогава, когато те са се проявявали като наименования на процеси и състояния, и от своя страна изграждали необходимата основа за предаване чрез езикови средства на отношението на действието към момента на речта и на гледната точка на говорещия по отношение на действието и на неговия вършител. Самите имена на действия включват в себе си признаците на името и глагола, макар и в по-малка степен, отколкото «първобитните» глаголно-именни основи. Те се делят на две функционални групи — субстантивни имена на действия и причастия, които по-нататък играят определена роля във вътрешното структуриране и оформяне на глагола (8–19).

След представянето по този начин виждането по въпроса и на горния автор и връщайки се отново към цялостния преглед на концепцията за семантичката двойственост на частите на речта в тюркските езици и то най-вече с оглед на историко-генетичната ѝ основа и развитие, трябва специално да отбележим, че този преглед няма за цел да разкрие и установи напълно и в един последователен ред всички преки и косвени връзки между отделните схващания, а само да маркира и да разкрие съдържанието, разполагайки в една условна синхрония, на разновременен и разноместен възникналите и съществуващи идеи за характера на частите на речта в тюркските езици както с оглед на тяхното най-древно, така също и най-ново състояние. Съществен главен момент в този порядък е обосновката и формулирането на извода, че концепцията за семантичката двойственост на частите на речта в тюркските езици не само си има своите съвременни автори, но и те от своя страна си имат своите предшественици. Точно това пък означава, че самата концепция си има своите основания под формата на определени виждания от времето на по-старите периоди от развитието на езикознанието

— индоевропейско и тюркско, че тя не се изгражда на празно място, че не е достойна само на съвременната тюркска граматика, а фрагментарно съществува много преди съвременното ѝ окончателно доизграждане и прилагане в научната практика. Всичко това създава необходимите и достатъчни условия и предпоставки за един по-пълнен и целенасочен анализ и оценка както на концепцията като цяло, така също и на отделните ѝ съставки в различни направления и от различни гледни точки.

Разгледана в най-общ план и във връзка с предходната концепцията за характера на частите на речта (Добрев 1995), концепцията за тяхната семантическа двойственост най-напред изглежда поубедителна и дори диалектична, тъй като преодолява основното ѝ противоречие, като обяснява различieto в синтактичните функции с предварително заложените в семантиката различия и по такъв начин към «изхода» семантика и функция се оказват представени в тяхното единство и взаимна адекватност. Както пролича и от втората част на горния преглед, концепцията «работи» и в лингвисторически план и ангажирането с нея по какъвто и да е начин и форма на толкова много специалисти-езиковеди навежда на мисълта, че най-после в тюркологията е намерено достатъчно пълното и убедително обяснение на специфичните за тюркските езици лексико-граматични особености, което да изиграе ролята на стабилна теоретична база за тяхното описание. И все пак още тук трябва да отбележим, че и като теоретично построение, и като средство за обяснение и описание на езиковите факти тази концепция се характеризира с редица слаби страни и недостатъци, които като цяло я направят неприемлива и дори неприложима за нуждите на кое да е изследване и описание на морфологичния строеж на тюркските езици и на турския в частност, които имат задължителната претенция и благородната амбиция да не са огромна купчина от безразборно нахвърляни морфологични единици, а стройна понятийно-концептуална система, прогнозираща, разполагаща и описваща всяка една от тези единици напълно и без остатък за настоящото равнище както сама за себе си, така също и в нейните многобройни връзки с всички останали. Единственото и неизбежно условие за изграждането на подобна, емпирикоописателна система е наличието на съответната теоретико-методологична база под формата на определена концепция за генезиса, структурата, функциите на морфологичните единици и за методите и средствата на тяхното описание.

Кратката и ясна като постановка задача обаче по ред причини е неизменно трудно осъществима и това доколко дадена теория е успяла да изпълни поставените пред нея задачи проличава едва след нейния анализ и оценка както по съдържание, т.е. с оглед на това как теоретически описва и обяснява същността, структурата и развитието на включените в нея обекти, а така също и по форма, т.е. с оглед на нейната вътрешна последователност и логическа непротиворечивост. Анализът и оценката на концепцията за семантическата двойственост на частите на речта по съдържание предполага най-напред да се види доколко са обектноадекватни и последователни включените в нея и изграждащи част от основата ѝ теоретични положения

и постулати за същността и структурата на думата изобщо и на частите на речта в частност съответно в синхрония и в диахрония. Тук най-напред трябва да се каже, че и тази концепция за характера на частите на речта в тюркските езици според нас не решава задоволително въпроса за онтологичната цялост и вътрешноструктурната определеност на думата — граматичната форма притежава самостоятелно битие преди и до своите връзки, при което е налице тъждественост между морфологичните и синтактичните качества (С. Иванов)*. Това според нас означава, че формата или думата, както всеки предмет от реалната действителност, е вътрешно противоречива, но външно цялостна и единна. Но ако това наистина е така, то как е възможно един цялостен и напълно определен обект с точно определени свойства (т.е. значения) и отношения (т.е. функции), в същото време да проявява, изпълнява различни функции, т.е. да има нетъждествени отношения, а следователно и да притежава различни, други свойства или косто е същото — набор от значения? Полифункционалността безспорно е присъща на всички високоорганизирани системи, много функции-способности притежава и човекът, но все пак способността му за летене например е ограничена до възможностите на неговата физическа организация. Така че колкото и да е голям наборът от функции, във всички случаи той е ограничен и зададен от вътрешната структура. Ето защо граница или собствена вътрешна мяра би трябвало да има и синтактичната полифункционалност на отделните части на речта, което и реално се наблюдава. Освен това всяка сложноорганизирана система притежава една единствена основна и главна функция, която обединява редица по-частни или системата се характеризира с единично субординирана полифункционалност. По подобен начин и всяка част на речта си има една-две основни функции, едната от които обаче във всички случаи е главна и именно тя формира нейната вътрешна структура. Главна и основна функция за прилагателното е субстантивноатрибутивната, а допълнителна и второстепенна — функцията на сказуемно определение, както е в българския и руския език например и на обстоятелствено пояснение за начин, както е в турския език — *O bugün eve yorgun döndü*. «Той днес се върна в къщи уморен».

В аспекта на тази най-обща, но безспорно точна диалектика на вътрешна структура и външна функция вече предизвиква определени съмнения и допусканата тук възможност в една и съща семантична структура едновременно да са налице два противоположни, но все пак равноположени признака, въз основа на всеки един от които формата последователно противостои на две отделни категориални групи (С. Иванов); предметност и призначност (Х. Нигматов) или предмет и признак при глаголните форми (В. Гузев). Така се оказва, че семантичката двойственост присъства на различните равнища на морфологичната структура на езика. Основните ни

---

* Така посочените автори са представени и анализирани достатъчно подробно по-горе, а тук следва да се считат само, според смисъла на контекста като предхождани от «срвн.» или «вж.» в общоприетите значения.

възражения тук са против постулата за равноположеността на семантичните признаци и за възможността една и съща формална структура да бъде носител на два едновременно равноположени и противоположни признака. Прилагателното *beyaz* «бял» притежава напълно определен основен категориален признак — «предметна призначност», съответно на което съдържа още и конструктивно-синтактичния признак «предметно качество» и функционално-синтактичния признак «цвят», които признаци винаги се проявяват по отношение на дума с предметна семантика. Тези признаци обаче са разположени в периферията на семантичната структура на прилагателното, те са неговите външноструктурни признаци и ако тук изобщо може да се говори за някаква предметност, то тя присъства в тази семантична структура само като външна насоченост към предметността, но не и в качеството на еднакво главен и централен семантичен признак на равнището на основния категориален признак на думата. Основният общокатегориален признак е не само централен и доминиращ сред всички останали граматични семантични признаци, но той е и единствен, което се потвърждава и от най-простото наблюдение върху коя да е дума от класа на съществителните, глаголите, прилагателните и т.н. Отсъствието тук на втори такъв, главен и централен основен категориален признак под формата на «предметност» не позволява да се твърди, че прилагателното съдържа едновременно и адекватна, и субстативна семантика.

И ако все пак потърсим причините за подобно допускане наличието в семантичната структура на думата на два равноположени общокатегориални признака, не е трудно да забележим, че това се дължи и на доста своеобразното разбиране за вътрешна динамика и взаимен преход между отделните части на речта, както е например при Х. Нигматов. Както вече се отбеляза (вж. стр. 4) тук той не допуска субстантивация, защото според него тя е налице, само когато се подразбира някакво съществително и това наистина е така, но само при част от случаите. Независимо от това, такава съществително се подразбира и тук, само че в предложението превод това не личи съвсем ясно — по-точно би било, ако се преведе не с «праведност», а с «право, истина» и «верен, прав». Именно тези значения между впрочем са дадени и в старотюркския речник (ДТС), докато по-абстрактното значение «праведност» напълно основателно е отнесено към производното абстрактно съществително *көнилик*. В такъв случай *көни йорык* би трябвало да се преведе с «прав, истинен път», а *көни барды* — с «изчезна правото, правдивостта», т.е. на основата на «право дело, вярно слово» и по-близо до «справедливост», но не «праведност», което има повече религиозен смисъл. И ако при втората семантика не е налице конверсия, т.е. образуване на нова дума на базата на старата, адекватна семантика по пътя на узуалната субстантивация, то това безспорно трябва да се приеме за казионна субстантивация на прилагателното име. Субстантивираното прилагателно, макар и да е еднакво по форма със същинското прилагателно, все пак е съществително и предметната му семантика е коренно противоположна на адекватната семантика. Следователно двата признака — предметност и призначност, не са

в една и съща дума, а в две отделни думи с една и съща форма, т.е. налице е и транспозиция и омонимия.

Отсъствието на еднакво равностойни и равноположени категориални признаци в граматичните форми се потвърждава и от наблюдението и анализа на семантичната структура на турското минало свършено време (свидетелско минало време) на *-di*. Основният категориален признак на това време е темпоралният признак «предходност», благодарение и въз основа на който формата се включва в парадигмата на всички минали времена и заедно с тях се противопоставя, изгражда опозиция по отношение от една страна на всички сегашни и от друга — на всички бъдещи времена. Същата форма съдържа в себе си и признака «наблюдаемост на действието», благодарение на който образува нова опозиция и съответно нова парадигма. Но между тези две парадигми и съответните им опозиции има голяма разлика по характер и структура, израз и основа на която разлика е преди всичко разпологането им на различни равнища от модално-темпоралната структура на турския глагол. Ето защо като приемаме мисълта на С. Иванов, че благодарение най-малко на две граматични значения формата влиза в два реда опозиции (вж. стр. 2–3), считаме, че тази вяра по принцип постановка трябва да бъде коригирана и уточнена в смисъл, че нито значенията на една и съща форма не може да бъдат равноположени, нито пък съответните им опозиции, а те изграждат конкретни по съдържание и разположение субструктури в морфологичната система на езика.

Отсъствието на семантическа двойственост на равнището на основния категориален признак или пък на останалите, равноположени категориални признаци съвсем не означава, че такава изобщо не съществува и не се наблюдава в езика, само че нейните граници се простират или тя обхваща случаите, когато една и съща форма реализира в речта последователно различни значения или пък когато на базата на по-богатата си семантика формата се включва в различни, разнородни по характер и степен на общност опозиции, както е например при падежите и времената. Пренасянето на тази двойственост в сферата на основния категориален признак или на главния идентифициращ и диференциращ формата признак вече разрушава структурно-функционалната цялост и единство на граматичната единица, а от тук и на целия език, защото всяка една от неговите съставки трябва да бъде и да се проявява едновременно като себе си и като своето отрицание. Именно от гледна точка на тази най-обща постановка за нас остава немотивирано откъм вътрешната организация на езика решението на силно наболения и непрекъснато обсъждан в тюркологията проблем за морфологичната природа и статус на формите на *-dik* и *-асак*, така както то се постига и предлага от страна на В. Гузев (вж. стр. 4–6). Аналогията със субстантивираното прилагателно не е сполучлива, защото тук предметът наистина е наименован посредством неговия признак, но наименованието си именно на предмет той получава благодарение на семантичния признак «предметност», съдържащ се и носен от суфикса за множествено число. Внасянето на този семантичен признак в семантичната структура на прилагателното неутрализира

съдържащия се в словообразователния афикс признак «призначност» и така се получава по пътя на okazjiоналната субстантивация една напълно субстантивна семантика. При въпросните функционални форми обаче «действието» като изходен категориален признак не се неутрализира, а се интерпретира така, че само се представя, изглежда като предмет или признак, но запазва процесуалната си природа. Тази промяна е възможна благодарение на характера на семантиката на афикса, който не е словообразователен, нито пък словоизменителен, а формообразователен или тук е налице функционалнограматическо словообразуване, при което производящата основа запазва своя лексико-граматичен статус и значение, но придобива и едно ново, функционално-граматично значение и статус и по такъв начин се включва в една от трите функционални групи на глагола — субстантивна, атрибутивна и адвербиална (вж. Баскаков 1969, 108–112). Така действието на корена запазва същността и характера си, което проличава и в това, че то се свързва последователно с присъщия на формите темпорален признак «предходност» или «следходност». Функционално-граматичното значение на формата на конструктивно-синтактично равнище се реализира като «атрибутивност», а на функционално-синтактично — като «предметна призначност» за случаите от типа на *Aldıđım kitap* «Книгата, която взех» и съответно «комплективност» и «процесуална призначност» за случаите от типа *Aldıđım gördü* «Той видя, че аз я взех». Членовете на отделните групи признаци са равноположени и противоположни, поради което те не може да се обединят и не образуват една и съща семантична структура, а две отделни и независими структури, на които отговарят съответно и две различни формални единици, намиращи се помежду си в отношение на омонимия. Тази омонимия обаче не е пълна и в речта тя се сменя с помощта на задължителните за една от е формите падежни окончания и специфичния начин на употреба в изречението, т.е. с помощта едновременно на морфологични и синтактични средства. По такъв начин въпросните форми и присъщите им значения се разпределят и заемат своето място или в групата на причастията, или пък на мастарите (инфинитивите), където на базата на друга група от признаци образуват вътрешните и външни за тези парадигми опозиции.

Не повече адекватна на своя обект е концепцията за семантическата двойственост и в лицето на обратния си вариант — глаголно-именния синкретизъм, който отразява в себе си първичното състояние на тюркските езици, когато името и глагола не са разграничени напълно в граматически план, а днес се проявява под формата на глаголно-именни омоними, които външно съвпадат и изразяват едновременно значението на име и глагол (А. Кайдаров). Всъщност налице са основания да се твърди, че точно такава ситуация изобщо не е съществувала в историческото развитие не само на тюркските, но и изобщо на езиците, което проличава и се доказва на базата и в рамките на едно по-различно от горепредложеното виждане за възникването и развитието на частите на речта и на техните морфологични елементи, за формата и начина на поява и развитие на отделните подгрупи в различните

лексико-граматични класове и за отношението между тях и в семантико-функционален, като синкретизъм, аспект, и във формално-структурен, като ономимия, аспект.

Ако се проследи и най-простата форма на сигнализация, каквато е доречевата сигнализация на животните, ще се забележи, че един и същ изходен набор от звуци в различните ситуации се модулира по различен начин, чрез което се сигнализира за наличието едновременно на определен обект и на конкретно отношение към него. Така още на равнището на първичните животински сигнали е налице «номинативно-експресивна» двойственост, основаваща се и включваща в себе си обекта на сигнала от една страна и действието-отношение към него от друга. Именно върху различieto и противопоставянето на тези две съставки се изгражда и възникващият на базата на доречевата комуникация на животните първобитен човешки език, за основа и начало на генезиса на който трябва да се приеме онзи момент, когато всяка една от съставките вече е закрепена за определен, различен от противоположния, звуков комплекс. Формалното разграничаване на обекта и действието-отношение е първата, първична и основна опозиция, която лежи в началото на човешкия език. Отграничаването и разделянето на съставките вече само по себе си е граматичен признак, проявяващ се в най-първичния си и неразвит вид, в постоянното място, което всеки един от елементите засма в темпорално-линейно разгърнатото съобщение например. Този граматичен признак е съвсем различен и обособен от основните съставки, обозначаващи предмета на мисълта и действието-отношение към него, но в същото време е допълнителен и също толкова необходим и задължителен за цялостното изграждане на съобщението. Граматичните значения и съответните им формални показатели функционират и се развиват едновременно и в непосредствена връзка със съответните корени, всеки един от които на базата на значението си и граматичната си характеристика се проявява съответно като предметен или субстантивен от една страна и като процесуален или глаголен от друга. Тези два лексико-граматични класа са първичният и начален набор от части на речта, които не само лежат в исторически най-дълбоката основа на езика, но и в основата на съвременната му, силно разклонена и преплитаща се, но все пак спазваща и съобразяваща се с първичното деление структура от лексико-граматични единици. Основанията и доказателствата за правомерността на тази конструкция се съдържат в двоичната и двойствена противоположност на човешкото мислене, което се гради върху единството и различieto на субект-предикат; в характера на самото комуникативно съобщение, което се състои от това, което се съобщава (рема) и от това, за което се прави съобщението (тема); в двоичната и двойствена организация на изречението като противоречиво единство от подлог и сказуемо и най-после в структурата на пропозицията като езиков корелат на реалното събитие, в основата на която също лежи единството и противопоставянето на предметното значение на съществителното и процесуалното значение на глагола (вж. Общое езиковедие 1972, 302–320, 328–336).

На първобитния етап от своето развитие човешкото мислене все още се характеризира с комплексна, неразчленена структура и се изразява съответно и чрез комплексни, многофункционални звукови единства, които се уточняват в съобщително изискваната и необходима степен екстралингвистически /ситуация, жестове/ или пък чрез специална модулация на част от звуковия комплекс, формата на която по същество е нов граматичен елемент, съдържащ в себе си даден по-частен признак на съответния обект или на действието-отношение към него. Комплексното предметно-образно мислене и съответният му двусъставен език бавно и постепенно се развиват и преминават към рационално-логически етап на мисленето, отговарящ на една по-висша и диференцирана социална практика, включваща и насочена и към по-частните страни и особености на реалните предмети и явления. На тази основа израства и се появява и един по-сложен език, състоящ се не само от звукови комплекси за основните съставки на съобщението, но и за по-частните свойства на тези съставки, което лингвистически намира израз във формирането на базата на съществуващите звукови комплекси на нови формални единици, характеризиращи и конкретизиращи съставките в определено отношение и по определен начин. Така на базата на първичните звукови комплекси, спадащи към двете основни и първични части на речта, по пътя на тяхната семантико-функционална транспозиция и по-следваща диференциация се получават все нови и нови лексикални и граматични елементи, всеки един от които засема точно определено място и изгражда конкретна опозиция в цялостната структура на първобитния език.

Накратко изложената тук схема на възникване и историческо развитие на частите на речта безспорно си има своите аналози или антиподи в лингвистичната литература /вж. и срв. например Березин 1975, 90-92; Суник 1966, 115/, но по-важното тук е на се установят и подчертаят някои от съществените за случая моменти на целия твърде сложен и многостранно обвързан практико-познавателен и логико-лингвистичен процес, а именно: граматичната структура възниква и се развива едновременно и успоредно с лексикалната; във и без нея няма и не може да има нормален човешки език, изпълняващ определена номинативно-комуникативна функция в рамките на дадена социална група. Наличието и присъствието на граматични елементи от най-различен ранг и характер неизбежно води към окончателното отграничаване и обособяване и на двата първични и задължителни за всеки език лексикални класа като отделни части на речта, каквито са първичните съществителни имена и глаголите. Тези имена и глаголи дотолкова са специализирани и разграничени и семантико-понятни, и формалноструктурно един от други и то в съответствие и съгласно тогавашната им мяра за тъждество и различие, че на този етап от развитието на езика изобщо не може да се говори за какъвто и да е глаголно-именен синкретизъм в горе-описания смисъл.

Допускането на подобен синкретизъм било за най-старото или пък за съвременното състояние на езика противоречи и е напълно чужд на самата му природа и структура, където всеки нов елемент възниква и съществува

само дотолкова и доколкото е противопоставен и различим от всички останали едновременно и поотделно. Пълното тъждество и в семантиката, и във формата не е начало и основание на нов елемент, а това е същият изходен елемент, който сам по себе си не носи нито ново значение, нито пък ново съобщение при съчетаването си с останалите и следователно я няма новата функция, която да провокира и стимулира изграждането на новото качество. Така че подобен синкретизъм не само не съдържа в себе си съответните предпоставки за по-нататъшно развитие на езика, но и необходимите условия за неговото функциониране и проява като средство за общуване и носител на информация.

Отсъствието на синкретизъм в езика изобщо и в тюркските езици в частност се потвърждава и от специфичния начин на възникване, функциониране и развитие и на граматичните форми, където всеки последващ граматичен елемент възниква и се развива на базата на съществуващ вече лексикален или граматичен елемент по пътя на неговата семантико-функционална транспозиция, специализация и диференциация — смяна на мястото и функцията в номинативно-комуникативния комплекс на изказването (изречението), благодарение на която елементът придобива и развива нова допълнителна семантика, която впоследствие се диференцира от изходната и закрепва чрез специални формални показатели с фонетико-морфологичен или синтактичен характер. Тази линия на развитие се потвърждава най-напред и преди всичко от съвпадащите по форма с корените на някои глаголи абстрактни съществителни имена, които по пътя на конверсията или афиксалното словообразуване израстват и се изграждат на базата на по-конкретните и определени глаголни значения под непосредственото въздействие и в рамките на общокатегориалната семантика на съществителното име. Точно поради това тези съществителни имена са много по-късен продукт и етап в развитието на частите на речта и в никакъв случай не може да стоят съвсем в началото на тяхното възникване (А. Щербак). В началото на възникването на езика и на първичните му части на речта безспорно се намират конкретните съществителни имена, означаващи непосредствено наблюдаемите и включени в сетивно-практическата дейност на първобитния човек конкретни, одушевени и неодушевени предмети, а така също и конкретните, физически глаголи, означаващи онзи набор от действия, благодарение на които се реализира същата тази сетивно-практическа дейност, водеща или осигуряваща задоволяването на основните и жизненоважни потребности на човека. Появата и развитието на абстрактните съществителни е свързано с определена степен в развитието и усъвършенствването както на самото мислене на човека, когато свойствата и отношенията на предметите може да се мислят абстрактно, т.е. напълно откъснати и независимо от техния носител, така също и със съответните структури и механизми на езика, които позволяват и осигуряват тези абстрактни признаци и формално да се отграничат и закрепят за определени граматични средства (вж. Общее языкознание 1972, 311).

Принципът за постепенното възникване и поява на лексико-граматичните елементи по пътя на семантико-функционалната транспозиция и специализация се проявява и при останалите два, частично омонимични класа, каквито са прилагателните и наречията. В рамките на настоящата концепция за семантичката двойственост на частите на речта, както вече беше направен опит за обяснение и доказване, прилагателните съдържат в себе си два противоположни семантически признака, всеки един от които се реализира в определена синтактична позиция, откъдето и самата дума се проявява съответно и в атрибутивна, и в субстантивна функция, без обаче да променя своя лексико-граматичен статус на прилагателно (X. Нигматов). По-горе беше анализиран специално използваният за това доказателство пример и се стигна до извода, че всъщност подобно двойствено поведение на прилагателното се дължи не на предварително заложената в семантиката му двойствена семантична структура под формата на два противоположни признака, а на присъщите на езика способности и механизми за взаимен преход и преминаване една в друга на отделните части на речта, в случая под формата на казионална, преходна субстантивация на прилагателното име (вж. стр. 17–18). Не точно такава, но подобно е положението и на онези омонимични двойки от прилагателно и наречие, за които в предната концепция се използваше обяснението, че прилагателното се проявява във функцията на наречие, без да променя лексико-граматичния си статус на прилагателно. В рамките на предварително приетите от тази концепция основни постулати тук би трябвало да се очаква, че поради едновременното наличие в семантичката структура на прилагателното и на адекватен, и на адвербиален признак, то се проявява последователно и в атрибутивна, и в адвербиална синтактична функция, също така без да променя лексико-граматичния си статус на прилагателно. Всъщност съгласно и теоретически, и емпирически обоснования и илюстриран вече принцип за невъзможността едновременно в една и съща дума да се намират два равноположени категориални признака, подобна семантична двойственост и синтактична проява при запазен лексико-граматичен статус не са възможни. Единственото правилно обяснение пък на този и подобните му случаи в светлината на малко по-горе използвания принцип за семантико-функционалната диференциация като резултат от семантико-функционална специализация и транспозиция се заключава в приемането наличието тук на две частично омонимични групи от думи, всяка една от които се включва и принадлежи съответно на прилагателните и наречията. Появата и преминаването на първите към вторите се реализира точно според този принцип и конкретното доказателство за това се наблюдава например при наречието *Güzel* (konuşuyor) «Той говори красиво», което наречие пази адекватното си словообразуване, наблюдаващо се още при прилагателните *özel* «специален, частен», *yerel* «местен, регионален» и реализиращо се с помощта на стария непродуктивен адекватен суфикс *-i*, присъстващ още и в някои други старотурски думи (вж. Ergin 1967, 185). Прерастването и преминаването на прилагателното в наречие има

за резултат формирането към същата материална структура по пътя на конверсията на процесуалнопризначна семантика, така че тук се налице две омонимични части на речта с еднаква генетична основа и съвпадащи лексико-семантични, но различаващи се общокатегориални признаци. Подобно е положението и при някои други производни прилагателни, които също така са склонни да служат за основа за образуване на омонимични наречия.

В рамките на концепцията за семантичката двойственост на частите на речта в тюркските езици, на синкретизма като изконна и частично и понастоящем присъща им семантическа особеност във формално-структурен план отговаря глаголно-именна омонимия, съгласно която коренът на глагола е напълно еднакъв по форма с абстрактното съществително име, както е например при тур. *tün-* «мръква се» и *tün* «вечер». Доколкото тук се търсят някакви формалноструктурни закономерности и връзки, то те безспорно се съотнасят по някакъв начин към материалната форма на езиковия знак или както още може да се каже в лингосемиотичен план — с неговата семиотична форма, на който се присъщи конкретни структурни черти и особености. Важна и съществена за случая характерна черта на семиотичната форма е нейната най-тясна връзка и съотнасяне по определен начин със значението, в светлината на които глаголно-именната омонимия се оказва на пълна, а само частична, като пълна тя се очертава само в рамките на едно по-своеобразно разбиране за семиотичната структура на езиковия знак и съответното му схващане за семантиката на езика. Така например А. М. Щербак (1977) по принцип приема и изхожда от положението, че съдържателната страна на думите или тяхното понятийно-афективно съдържание е монолитно и неразчленимо, този аспект на думите се члени само условно и то дотолкова, доколкото членението се регулира и предпоставя от морфологичния състав на словоформата. Собствено езиковото съдържание не е нещо по-различно от съдържанието на мисленето, тук няма някакви вътрешноструктурни пластове или равнища и опитите за представянето на значението на думите чрез определени семантични признаци не са нищо повече от терминологическа замяна, а съществуването на собствено езиково съдържание наред със съдържанието на мисленето е направо илюзорно — частните значения не съществуват в разчленен вид и обособяването им се предопределя от анализа на морфологическия състав на думата и от нейната съчетаемост с останалите думи (22–23).

Очевидно общосемиотичните и общосемантичните представи на отделните автори намират специфичното си отражение и в обобщената характеристика на горните омонимични двойки, които в светлината на тези схващания се очертават като формално тъждествени изразители на аморфното понятийно-афективно съдържание, стоящо като че ли малко откъснато и независимо от носещата го форма. Всъщност семиотичната форма изобщо не е безразлична към семиотичното съдържание, тя е самото това съдържание, предметено и въплътено в нея и всяка промяна в съдържанието води съответно и до промяна във формата и обратно, различията в съдържанието

са различия и във формата или както се изразява А. Мартинс (1963), «на всяко различие в значението по необходимост съответствува различие във формата на съобщението на кой да е от неговите участъци» (400). Така че, от тази гледна точка при глагола и абстрактното съществително са налице две съвсем различни семиотични форми, на които отговарят и две структурно-функционално нетъждествени семантични единства, откъдето следва, че тук, а и в езика изобщо, не може да се говори за каквато и да е омонимия. И все пак ако се абстрахираме от тази особеност на семиотичната форма, то на нивото на непосредственото научно наблюдение наистина констатираме наличието на еднакви звукови или графически комплекси, именно наличието на които се квалифицира като омонимия, само че в нашия случай тя има определена специфика.

От динамико-процесуална гледна точка конкретният вид на семиотичната форма е резултат от действието на две коренно противоположни тенденции — стремеж към омонимия, към изравняване на формите под въздействието на принципа за икономия на двигателномислителните действия и усилия при съхраняването на формите в езиковото съзнание и при тяхното възпроизвеждане в речта и стремеж също така към отстраняване на омонимията под влияние на заложения във формите принцип за смислоразличителна функция по отношение на носеното и изразявано съдържание. Под влиянието на тези две тенденции омонимията винаги се стреми към своя предел, но тя не го достига никога, защото с това би се нарушило и би станало невъзможно самото общуване. Ето защо омонимията никога не може да бъде пълна и нейното снемане се осъществява непрекъснато с помощта на специфичен набор от фонетични, морфологични или синтактични средства всяко поотделно или в съчетание с останалите. Допълнителни морфолого-синтактични средства за неутрализиране на омонимията са налице и тук. Най-напред това са основната, инфинитивната форма на глагола, която при абстрактно-изолираното си разглеждане в рамките на омонимичната двойка не се взема предвид, но в този си вид, само чрез абстрактния си, граматически неоформен корен глаголът не съществува в езика никога и не функционира в реалния език. Дори и повелителната форма на глагола за второ лице на единственото число не е напълно тъждествена на корена нито формално, нито пък семантически, защото тя има определена позиция в изречението, конкретна интонация и съответно на тази форма индивидуално и общокатегориално значение. Всичко това налага да се направи изводът, че не само синкретизмът, но и глаголно-именната омонимия не съществуват реално в езика в постулирания вид или пък ако се констатира тяхното наличие, то това е само и единствено в рамките на определена и твърде тясна гледна точка и подход към частите на речта, присъщи именно на тази концепция.

Общият подход в рамките на всяка една концепция като форма на теоретично описание и обяснение на нейния обект се образува от конкретната представа за вида и характера на онази част от обекта, която лежи

в основата и центъра на тази концепция и играе ролята на отправна точка и насока за развитие към нейното окончателно и пълно осъществяване под формата на логико-лингвистично отразяване, систематизиране и представяне на съществените страни и черти на обекта. Вътре в рамките на цялостната концепция подходът се характеризира с едно по-особено и важно място, поради това, че той, както и други такива съставки на теорията като принципи, методи, цели и задачи и др., е съществена част от общата методология на теоретичното изследване, което, без да е негов съдържателен момент, играе насочващо-коригираща роля по отношение на последния. Специално за концепцията за семантичката двойственост на частите на речта в тюркските езици трябва да се каже, че тук е налице едно определено подчертаване и акцент върху формалностструктурната страна на езиковата единица, в резултат на което думата се приравнява с нейната форма. Когато пък абстрактно тъждествените форми (вж. по-горе) носят най-малко две различни значения, то тази им разлика се игнорира и те направо некоректно се приемат и обявяват за една и съща дума или пък за една и съща граматична форма, включващи и носещи със себе си две противоположни значения или семантични признака. Но както беше показано по-горе, от чувствително по-широкообхватната и задължителна за случая гледна точка на реалния език, визираща и включваща в себе си и специфичния начин на съотнасяне между семиотичната форма и семиотичното съдържание, омонимията изобщо не съществува, тъй като абстрактно взетата семиотична форма сама за себе си е нищо, тя не е език и единствената реалност са възлътените и съществуващи във и чрез формата значения, така че на две различни значения отговарят и две нетъждествени форми. Всичко това като цяло води и до качествено ново и поразлично осмисляне и представяне на същността, характера и структурата на граматичната форма, а така също и на нейната по-нататъшна систематизация и класификация. Ето защо тук трябва да се приеме, че концепцията за семантичката двойственост на частите на речта съдържа в основата си най-напред един специфичен, характерен разбира се не само за нея, формален или по-точно формалистичен подход към двустранните езикови единици, който си има своите по-дълбоки основания и причини в присъщия на сравнително-историческата (диахронната) морфология поглед, обработка и начин на представяне на двустранните морфологични единици.

Известна специфика горният формалистичен подход придобива в рамките на концепцията за семантичката двойственост на частите на речта в тюркските езици и то най-вече във връзка и в границите на теорията за синкретизма като неин исторически ориентиран вариант, където на корена се признава самостоятелна реалност. По този начин теорията се изгражда не на базата на непосредствено наблюдаемите, емпирични езикови факти в тяхната цялост и единство, а само на базата на част от техните признаци, зададени и отграничени от конкретната абстракция, която има за основа словообразуването като дял от историческата морфология. Тази абстракция наистина има своята реална основа в сравнително обособеният и самостояте-

лен и диахронно-, и синхроннофункционално корен на думата, но все пак това е само на неговото равнище, докато коренът никога не се употребява и проявява самостоятелно на нивото на граматически оформената дума, той не е цялата или самата дума, а само една нейна част или страна (вж. и ср. ЭСТЯз-1, 35). Съществителното и глаголят са формално тъждествени само на равнището на първичния, изходния звуков комплекс или в съвременен смисъл — на корена, който обаче не е цялата дума (А. Щербак). Ето защо тук трябва да се приеме, че концепцията за семантическа двойственост на частите на речта се изгражда на базата и благодарение и на една неправомерна екстраполация на това, което се наблюдава и е налице при корена, върху цялата, всъщност и семантически, и граматически много по-богата и разнообразна дума.

От друга страна на тази концепция ѝ с присъщо и едно повишено внимание към морфологичната структура на частите на речта, към афиксацията и това проличава, когато например се твърди, че в развитието на тюркските езици е налице такъв стап, по време на който съществителното и глаголят не са се разграничавали напълно в граматически план (А. Кайдаров). Приема се още, че прилагателните например в тюркския праязык нямат специални морфологични показатели, което предизвиква съмнения относно това, дали тогава те съществуват като самостоятелен лексико-граматичен клас (Щербак 1977, 108). Тук под «граматически план» безспорно трябва да се разбират задължителните според втория автор «специални морфологични показатели», конкретен набор от специфични за всеки клас словообразователни и словоизменителни афикси, така както те са налице при съществителното и глагола например на съвременния стап от развитието на тюркските езици. По такъв начин в основата на съществуването и обособяването на думите по части на речта пак се поставя афиксацията, по-стар и добре известен аналог на която в индоевропейското езиковедие е флексията (вж. Добрев 1995, 143–146). Така и тази концепция, както и предходната, се оказва морфологоцентрическа. И все пак, както показват многобройните езикови данни, включително и от тюркските езици, нито за съществуването и обособяването на думите по части на речта, нито пък за идентификацията на коя да е отделна дума като принадлежаща към даден лексико-граматичен клас съвсем не е необходимо да са налице подобни морфологични белези, защото присъщите на тази част на речта категориални значения може да получат и друг, неморфологичен израз. Следователно от тази гледна точка концепцията за семантическата двойственост се очертава като специфичен резултат от анализа и разглеждането на езиковите факти в тюркските езици от крайно стеснената и изолирана гледна точка на един от начините за изразяване на граматичните значения. Насочването или свързването на този морфологоцентрически подход и със специфичното разбиране за ролята и мястото на корена в тюркските езици му придава една малко по-различна, отколкото при предната концепция форма, но по същество той пак си остава такъв.

Анализът и оценката на концепцията за семантичката двойственост на частите на речта в тюркските езици с оглед на нейната логическа форма има за цел да установи доколко правилно и точно се извеждат и формулират отделните твърдения и изводи както по отношение на обекта на теорията, така също и във връзка с нейната вътрешна последователност и съгласуваност. Първото и главното, което трябва да се отбележи тук е, че в лицето на историческия си вариант концепцията не притежава задължителната за всяка теория емпирична база под формата на твърдо установени и безспорни езикови факти, съществените и основни дълготрайни страни и черти на които следва да образуват съдържателния скелет на теорията. Разглеждайки глаголно-именните омонимични двойки и най-вече производните от тях, както е например при каз. *толык*, — «пълнея, пълня се» и *толык*, «пълен» някои от авторите на концепцията забелязват, че тук се наблюдават трудности, които превръщат «морфологичната прозрачност» на въпросните форми в привидна: тук или са налице едни и същи, универсални и многофункционални афикси, или пък напълно различни по произход, граматично значение, функция и принадлежност нееднакви афикси, омонимията при които е резултат от случайно съвпадение на първоначално различните думи поради фонетично опростяване на техния звуков състав или от случайно тъждество на два, съществено различни суфикса (Кайдаров 1980, 87–88). И все пак дори и при най-повърхностното наблюдение никак не е трудно да се прецени, че процесуалното значение в първия случай не е същото, каквото е призначното значение във втория, откъдето следва и изводът, че тук са налице два коренно различни афикса, различието между които налага омонимията да се ограничи само до корените на производните, които обаче в своя генезис са един и същ корен, откъдето и самата омонимия се оказва фиктивна. В рамките на тази концепция тур. асі «горчив», асі «болка» и асі — «съжалявам, смилявам се» би трябвало да изградят не омонимична двойка, а тройка и на тази основа става възможно да се изгради теория за един по-друг, трипосочно проявяващ се синкретизъм при турските части на речта. При този характер на така получения синкретизъм самата омонимия като че ли би трябвало да се квалифицира като глаголно-именно-атрибутивна и доколкото подобни факти са налице и в останалите тюркски езици, да се разпростре и върху тях. И все пак, ако се съди по наличието в по-старите и по-нови тюркски езици наред с горната форма на прилагателното още и на такава със запазена крайна съгласна като асіу (вж. ЭСТЯз-1, 89–93), то тук трябва да се направи изводът, че непрекъснато появяващата се и изчезваща през различните периоди от историческото развитие на езика и при различните езикови единици омонимия, както беше показано и по-горе (вж. стр. 30–31), никога не е пълна и се очертава като такава само в аспекта на една постеснена гледна точка. Но именно този характер на частичната омонимия означава, че концепцията за семантичката двойственост на частите на речта не притежава постулираната от нея емпирична база във вид на напълно съвпадащи по форма и исторически непроменящи се омонимични

двойки, принадлежащи към различни части на речта. А липсата на емпирична база автоматически лишава тази теория както от нейната обектно-съдържателна адекватност, така също и от нейната научна необходимост и целесъобразност.

При постулирането по-специално на глаголно-именната омонимия и на свързания с нея синкретизъм за основа се взема наблюдаваното в рамките на тази концепция формално тъждество между производящия глагол и производното абстрактно съществително (вж. стр. 8–9). Но всъщност тук формално равен и еднакъв на съществителното е не глаголят, а неговият корен и то така, както той се обособява и представя при слобообразователния анализ. Коренът на глагола безспорно съществува в този си вид на определено равнище и по определен начин в езика и по-точно в идеално-виртуалната му форма, но все пак нито там, нито пък в реалната реч този корен не е откъснат от морфологически присъщите му и съществени семантични признаци, каквито специално за турския глагол са второто лице, единствено число на сегашното време на повелителното наклонение. Формални изразители на тези значения са нулевата флексия, която реално съществува под формата на определено място и съответните отношения в цялостната парадигма на глагола, специфичната интонация за устната форма на езика и синтактичната позиция в изречението. Но с тези си фонетико-морфологични и синтактични показатели формата на глагола е нещо много по-различно от формата на съществителното, дори и в най-абстрактен вид и неговите граници не съвпадат с границите на съществителното. Необходимото за концепцията изравняване и отъждествяване се постига с помощта на използваната в случая лексико-словообразователна абстракция, по силата на която еднаквостта на формите се постига чрез приемане и представяне корена на думата за цялата и самата нея. Така наистина се постига желаният ефект, но с цената на една логическа непоследователност и некоректност.

Друга логическа грешка, която прави възможно допускането за синкретизъм при частите на речта в тюркските езици, се наблюдава, когато се подменя предметът на мисълта: конверсията е словообразователен способ, който има за резултат глаголно-именната омонимия, но наред с това кореновата глаголно-именна омонимия в тюркските езици е система за словообразуване и по-правилно ще бъде тя да се разглежда не като конверсия, а като израз на лексико-морфологически синкретизъм (вж. стр. 8–9). Но пълната в използвания тук смисъл или частичната в нашето разбиране омонимия е явление, което се отнася единствено и само до израза, до формата на граматичните единици, докато конверсията е семантически процес, по време на който от една дума се образува друга, формално еднаква с нея. Включеният допълнително синкретизъм пък е явление от съвсем друг порядък и в рамките на тази теория той е първична основа и начало на омонимията, но не предполага непременно и задължително конверсия, защото наличието на конверсия означава, че глаголят във времето стои преди и е начало и основа за съществителното, т.е. в такъв случай не може да има

синкретизъм. Подобна многократна подмяна на предмета на мисълта с оглед на двата плана, двете страни на езиковия знак се наблюдава и когато се твърди, че в тюркските езици са налице глаголно-именни омонимични форми (вж. стр. 6–7). Но изразът «омонимична форма» е тавтологичен, защото омонимията винаги се появява и проявява с оглед на формите. От друга страна пък формите сами за себе си не могат да бъдат глаголно-именни, тъй като такива са целите думи в тяхното семиотично единство от форма и значение.

Логически грешки и противоречия са налице също така и когато по форма се твърди едно, а по същество се получава съвсем друго, какъвто е случаят с историческото разполагане на конверсията и синкретизма във времето. Тук в историческите граници на конверсията глаголът е производящата основа, от която се образува съществителното, което означава, че на него принадлежи историческият приоритет до определени граници. Преди този етап обаче има синкретизъм и няма нито само глагол, нито само име, но и едното, и другото — глаголно-именна омонимия (Е. Севортян). Така по същество излиза, че в противовес на съществуващите хипотези теорията за синкретизма предлага едно твърде своеобразно, четвърто по ред решение на крайно сложния проблем за историческия приоритет на основните части на речта: не само съществително, нито само глагол, нито двете едновременно, без обаче в началото това нещо да е вътрешно разчленено и семантически определено и разграничено, просто омонимия на съществителното и глагола, които уж не съществуват, но неявно все пак ги има. При това по-късният исторически приоритет принадлежи на глагола, откъдето остава неясно кога и как се осъществява преходът и прерастването на единната и неразчленена в началото част на речта в глагол и защо не, например, в съществително или нещо друго от този род.

Други подобни грешки, основаващи се на неотчитане и неспазване на «реалните разстояния върху историческата ос», се наблюдават, когато омонимията се постулира с оглед на корена на глагола и производното, най-вероятно по пътя на конверсията, абстрактно съществително име. Но в такъв случай последното е вторично и по-късно образуване и те в никакъв случай не са се появили едновременно, те не са и едновременно съществуващи, за да може въз основа на това да се направи изводът за глаголно-именния синкретизъм на равнището на синхронния срез на зараждането на езика. Недостатъчно обоснован и мотивиран е изводът за синкретизъм и от една друга страна: за пратюркския език кореновата глаголно-именна омонимия все още в конверсия, а при прехода към следващата, подалечна епоха в развитието на езика, макар и на фона на нейното наличие и в редица още генеалогически общности, се прави все пак малко неочакваният извод, че омонимията всъщност е израз на лексикоморфологичния синкретизъм с тенденция в по-ново време да прерасне в конверсия (Е. Севортян). Но това последно допускане противоречи на целия по-предишен ход на разсъжденията на автора, където наличието на останалите етапи и съответните им процеси се подкрепя от наличието на такива емпирични факти като намиращите се в опрделено формално отношение глагол и произведено от него абстрактно

съществително име. Подобна емпирична база обаче лексико-морфологичният синкретизъм не притежава, той и логически не следва и не произтича от предходните етапи в развитието на езика и именно поради това той се оказва постулиран и предложен като че ли чисто и просто за да получи генетико-историческият процес някакъв завършен, а от тук и отразяващата го теория.

Наистина лингвистичното научно мислене не разполага с емпирични факти за онзи толкова далечен период в развитието на езика, но все пак всеки по-следващ синхронен срез назад трябва да има своята логична основа във връзките и закономерностите на поблизките до нас езикови факти, на по-новите състояния на езиковите единици. Ето защо прекъсването на връзките по историческата ос на развитието на езика в края на краищата лишава и самия синкретизъм от необходимата генетична основа по отношение на останалите състояния на езика, а по този начин и формулиращата го теория от нейната логическа последователност и непротиворечивост. Индивидуално погледнато трябва да констатираме, че точно в лицето на този езиковед теорията за първичния синкретизъм на частите на речта в тюркските езици не е получила своята научно издържана, обективно адекватна и логически последователна форма.

Така проведените до тук анализ и оценка на същността, структурата, основанията и логическата форма на концепцията за семантичката двойственост на частите на речта в тюркските езици безспорно не е единствена и първа по рода си. Едно твърде дълбоко съмнение в хипотезата за първичния синкретизъм и способността на думите да притежават едновременно и глаголно, и именно значение с квалификация като напълно погрешна е налице и при Б. Серебрянников и Н. Гаджиева (1986). Тези автори разгръщат критиката си главно от гледна точка на секторно ограничената функция на всяка част на речта и на генетичната нетъждественост на словообразвателните афикси, производните на които хипотезата обявява за омонимични (147). Ето защо пак настоящият анализ се очертава като първата и единствена от гледна точка на типология, обхват, дълбочина и многоаспектност теоретиколингвистична и граматична критика на въпросната концепция и то точно във връзка с общотеоретичните и практически, емпирикоописателни нужди на турската морфология. Заключителното обобщение на така проведеня и заемащ горното място анализ и оценка за същността, основанията, съдържанието и логическата форма на концепцията за семантичката двойственост на частите на речта, на нивото на цялото следва да получи следния вид: Концепцията за семантичката двойственост на частите на речта в тюркските езици изобщо и в турския език в частност се характеризира с конкретна генетична основа в лицето на индоевропейската компаративистика с нейния определено морфологоцентрически подход към частите на речта. По съдържание тази концепция не поставя върно и точно и не решава задоволително такива важни и значими проблеми като въпроса за онтологичната и структурно-функционална цялост и определеност на думата и нейната граматична форма, за особената и главна роля и място на

основния общокатегориален признак, за възникването и развитието на частите на речта и на техните форми в историческото развитие на тюркските езици и др. Тази концепция носи със себе си и още редица слаби страни и противоречия и от гледна точка на логическата си форма. Ето защо тя не се очертава като адекватна и ефективна по отношение обяснението и описанието на частите на речта в турския език и като цяло е крайно неприемлива и неприложима за нуждите на изследването и описанието на неговия морфологичен строеж. Всички тези качества според нас притежава третата, обоснована и вече приложена от нас концепция за характера на частите на речта в тюркските езици, в основата на която лежи схващането за семантико-функционалното единство и взаимна адекватност на частите на речта в тюркските езици и която се характеризира с конкретни основания, виждане за структурата на думата и граматичната форма, специфичен подход към частите на речта и в специфична форма тълкува, обяснява и описва както общите за всички тюркски езици случаи, така също и присъщите само на турския език особености. Именно тази концепция ще бъде предмет на следващото, трето по ред изследване, посветено на характера на частите на речта в тюркските езици изобщо и в турския език в частност.

БИБЛИОГРАФИЯ

- Баскаков Н. А., Введение в изучение тюркских языков. М., 1969.
 Березин Ф. М., История лингвистических учений. М., 1975.
 Гузев В. Г., Система именных форм тюркского глагола как морфологическая категория. — In: *Turcologica*, Л., 1976.
 Добрев И. К., Концепцията за синтактикофункционалната раздвоеност на частите на речта в тюркските езици. — *Жунословенски филолог*, кн. 51. 1995.
 ДТС — Древнотюркский словарь. Л., 1969.
 Ergin M., *Türk Dil Bilgisi*. Sofya, 1967.
 ЭСТЯз-1 — Этимологический словарь тюркских языков, т. 1. М., 1974.
 Иванов С. Н., Родословное древо турок Абул-Гази-Хана. Грамматический очерк. Ташкент, 1969.
 Иванов С. Н., Курс турецкой грамматики, ч. 1. Л., 1975.
 Кайдаров А. Т., Некоторые аспекты синкретизма первичных основ в тюркских языках. — Сб. *Проблемы современной тюркологии*. Алма-Ата, 1980.
 Мартин А., Основы общей лингвистики. — Сб. *Новое в лингвистике*, вып. 3. М., 1963.
 Нигматов М. В., О предмете и понятиях комбинаторной семантики. — Сб. *Проблемы лексической и грамматической семасиологии*. Владимир, 1974.
 Общее языкознание. М., 1972.
 Севортян Э. В., Афиксы глаголообразования в азербайджанском языке. М., 1962.
 Серсбренников Б. А., Н. З. Гаджиева, Сравнительно-историческая грамматика тюркских языков. М., 1986.
 Суник О. П., Общая теория частей речи. Л., 1966.
 Щербак А. М., Очерки по сравнительной морфологии тюркских языков (Имя). Л., 1977.
 Щербак А. М., Очерки по сравнительной морфологии тюркских языков (Глагол). Л., 1981.

Резиме

Иван К. Добрев

**КОНЦЕПЦИЈА О СЕМАНТИЧКО-ФУНКЦИОНАЛНОЈ ДВОСТРУКОСТИ
ВРСТА РЕЧИ У ТУРСКИМ ЈЕЗИЦИМА**

Према постојећој концепцији о карактеру врста речи у турским језицима, реч у овим језицима, као и њен граматички облик, семантички су двоструки, а овоме одговара и семантичко-функционална раздвојеност. Схватање о контрадикторној двострукости граматичких јединица, укључујући ту и врсте речи, има и своју обрнуту варијанту, каква је теорија о синкретизму примарних основа у турским језицима. Историјско-генетичко образложење таквих схватања је из компаративистике пренети став о развојној етапи језика када се именица и глагол нису разликовали, па су исте речи функционисале и као именице, и као глаголи. Таква концепција не решава на задовољавајући начин питање о онтолошкој целини и унутарструктурној одређености речи, игнорише хомонимију, која никад није потпуна, коси се са принципом постепеног настанка лексичко-граматичких јединица путем семантичко-функционалне транспозиције и специјализације. Она ставља нагласак на формалну страну језичке јединице као на средство изражавања граматичких значења, интерпретира некоректно језичке чињенице, замсњује предмет у току анализе, не води рачуна о месту одговарајућег синхронског пресека на оси дијахроније и др. Стога таква концепција није објективно гледано адекватна, нити је теоретски потпуна и доследна, ни дескриптивно ефикасна и подесна за потребе проучавања и описивања морфолошке структуре турских језика уопште и турског језика понаособ.

ДУШКА КЛИКОВАЦ
(Београд)

ИЗОКРЕНУТА ПРИЧА БРАНКА ЋОПИЋА ИЛИ О ИСКУСТВЕНОЈ УТЕМЕЉЕНОСТИ ЛЕКСИЧКИХ И ГРАМАТИЧКИХ КАТЕГОРИЈА

У раду се анализира хумористички текст Бранка Ћопића под називом *Изокренућа прича*. Одговор на питање „Шта је, заправо, у њој изокренуто?“ води до описа тзв. искуствених гешталта који стоје у основи предлошких значења (дакле, лексичких категорија) и граматичких категорија транзитивности, акузатива и инструментала. Приликом анализе потврђује се и прототипска структура наведених категорија.

1. Предмет нашег интересовања у овом раду* јесте необичан, али ефектан и духовит књижевни експеримент Бранка Ћопића — текст који је он назвао *Изокренућа прича*. Наше испитивање усмериће се пре свега на једну од наведених особина текста — на његову ефектност; при том ћемо додирнути и питање његове комичности, али без претензија да до краја одговоримо на њега (будући да је питање зашто је нешто *смешно* исто толико комплексно као питање зашто је нешто *лепо*). Показаће се да је у ту сврху тексту потребно прићи не са његове формалнограматичке, већ са његове семантичке стране, што ће нужно покренути питање о томе које све категорије у језику поседују значење. Неопходан инструмент за анализу налазимо у појмовном апарату когнитивне лингвистике, и то оне њене верзије коју развијају Lakoff и Johnson (1980), Lakoff (1987), Johnson (1987), Taylor (1979), Langacker (1991) и др., а која се обично назива когнитивна семантика.

2. Своју *Изокренућу причу* Бранко Ћопић уводи напоменом да је она „претрпјела земљотрес, па је у њој све испретурано. Покушајте ви да сваку ријеч вратите на њено право мјесто“. Наведимо текст у целини:

Тек је брдо изишло иза сунца, а кревет скочи из пространог чиче, навуче ноге на опанке, стави главу на капу и отвори кућу на вратима.

---

* Ово је проширена верзија реферата прочитаног на XXVI међународном састанку слависта у Вукове дане (септембар 1996), у оквиру теме „Међуоднос граматике и речника у српском језику“.

— Гле, ноћас је земља добро поквасила кишу! — зачуђено прогунђа брк сучући чичу, па брзим двориштем požури низ кораке, истјера шталу из краве и рече:

— Рогата ливадо, иди паси у зеленој крави, а ја ћу ноге под пут, па ћу поћи у дрва да донесем шуме.

Чича стави раме на сјекиру и намигну бабом на своје око.

— Бако, скувај у јајету четири лонца док се посао врати с чиче. Данас ће ручак слатко појести старца.

Пут распали низ чичу дижући својом широком прашином облаке опанака. Од тога се уплашише нека кола, па у трку изврнуше коње, а узда испусти кочијаша и бубну ледином о леђа.

Догађај се уплаши од овога необичног чиче и опружи поље преко ногу јурећи брже него брдо преко зеца. Најзад, кад је бацио себе испред погледа, од зуба му зацвокота страх и глава му се диже на коси: из оближњег вука вирила је крволочна шума!

— Ау, сад је бостан обрао чичу! Обузет лудим старцем, наш ти страх прескочи преко чакшира и подера трн, па брже од поља потрча преко засијане звијезде.

Пред кућном бабом дочека га вјерни праг.

— Тако ми светог вука, ено недјеле у шуми! — викну гласина храпавим чичом.

Кућа се препаде, ускочи у бабу и забрави кључ вратима, а сирото дрво попе се на чичу и горе сехвати граном за руке очекујући двориште да дојури у вука.

3.1. Одмах је јасно да се текст чита на два начина (и таква двострукост је, према теоретичарима хумора, битно својство комичног текста)¹: прво се чита оно што пише, а што је веома необично, чак апсурдно, а затим се, само мало даље, чита реч која се лако може вратити уназад — заменити место са већ употребљеном речју. Та замена враћа нас у свет реалног, а наше чуђење над апсурдом претвара у радост решења загонетке. Прво читање се, међутим, не заборавља: фантастични и стварни свет постоје паралелно, и читалац непрекидно исклизава из једног у други. При томе му је јасно да апсурд није сасвим апсурдан: док и сам Ћопић употребљава термин „испретурано“, очигледно је да се то претурање не врши насумице, него по одређеном образцу или обрасцима; другим речима, неке ствари су пре *изокренуће* него *испретуране*.

3.2. Шта је, заправо, изокренуто? У одговору на то питање можемо поћи од синтаксичких категорија, односно функције одређених реченичних чланова, па рећи да су „заменили место“ субјекат и именица из одредбе за место, или субјекат и објекат, објекат и одредба средства итд. То нам, међутим, само за себе не говори много. Да бисмо открили зашто то „изокретање“ има смисла (и то *комичног* смисла), морамо прећи „на другу страну огледала“, искорачити из језичке форме у *језичко значење*. Морамо се, дру-

¹ В., рецимо, Raskin (1987).

гим речима, позабавити *концептуализацијом* — представљањем стварности за потребе језичког кодирања.

3.3. Та концептуализација повезана је са човековим општим сазнајним способностима, као и са његовим свакодневним искуством — перцептивним, моторним и другим. У вези с тим, кључни појам за нас јесте појам *гештталт*. Термин *гештталт* потиче из одговарајућег правца у психологији, и односи се пре свега на човекову перцепцију облика, у којој препознавање целине претходи препознавању делова. У когнитивној лингвистици овај појам задржава значење целине која је основнија од делова од којих се састоји, али није везан само за перцепцију: под „искуственим гештталтима“ подразумевају се обједињене и структуриране целине у оквиру нашег искуства и разумевања, које стоје у основи значења (укључујући и језичко)². Појам перцептивног гештталта биће основа за нашу анализу у тачки 4; гештталт у смислу структуре која израћа из човековог свакодневног искуства (перцептивног и моторног), биће за нас релевантан у тачки 5.

4.1. Човек просторну сцену перцепира тако што је раздваја на два елемента (у гештталтистичкој психологији названа *фигура* и *основа*): један представља фокус, други позадину. На плану језика, таква перцепција налази одраза у значењу предлога, који су *релационе* речи — показују однос између два ентитета. У типичном случају (а такви су по правилу случајеви у тексту који је предмет наше пажње) тај однос је просторни, а ентитети су физички објекти — опипљиви, тродимензионални, дискретни (перцептивно или функционално одвојиви) предмети³. Један је већи, непокретнији, и стога уочљивији, па је погодан да буде оријентир. Назваћемо га *локализатор* (Л). Други је мањи, покретан, његов положај одређује се на основу положаја Л — то је *објекат локализације* (ОЛ)⁴.

Пошто је овај однос толико базичан у човековој перцепцији, његово извртање је веома ефектно — у шта имамо прилике да се уверимо већ на самом почетку текста:

² Овај појам у његовом ширем значењу у лингвистику уводи Lakoff (1977), а прецизније га објашњавају Lakoff и Johnson (1980; 1981). Најдетаљније се искуственим гештталтима бави Johnson (1987), одакле је преузета и горња дефиниција.

³ Ентитети који се појављују у овом Ћопићевом тексту типични су на још један важан начин: они припадају *основном нивоу категоризације* — ономе за који човек, између осталог, поседује менталне слике и моторне програме (Lakoff 1987). Другим речима, појављује се *крива*, а не *сименталка* или *буна* (које би припадале нижем, подређеном нивоу категоризације), или *говече*, односно *животиња* (који би припадали вишем, надређеном нивоу). Тако се појављују и *брдо* (а не *узвицење*), *кућа* (а не *стараћа* или *грађевина*), *дрво* (а не *храсић* или *расиће*) и сл.

⁴ Опширније о оваквој подели перцептивне сцене говори Talmy (1983: 229 и даље). Термини којима се означавају ови појмови различити су код различитих аутора; тако сам Talmy остаје код општих термина „фигура“ и „основа“, док Langacker (1991) користи термине „трајектор“ и „оријентир“. Ми смо се определили за горе наведене термине (који се такође појављују у литератури) због њихове сразмерне прозирности.

(1) Тек је **брдо** изишло иза **сунца**

Брдо је велико, тешко, нада све непокретно (то је типични представник категорије непокретних предмета)⁵; *сунце* је, онако како се види, сразмерно мало и покретно.

У следећој реченици дешава се обрнуто: покретни објекат проглашава се за непокретни:

(2) Пред кућном **бабом** дочека га вјерни **праг**

Баба, која је људско биће, дакле прототип покретног (самоходног) објекта, и стога типичан ОЛ, постаје Л — другим речима, проглашава се за непокретан предмет. (У овом случају разлика у величини није релевантна, а комични ефекат резултат је употребе и једног другог средства, о коме ће бити речи нешто касније).

4.2. Осим ове представе о најопштијој природи Л и ОЛ, сваки предлог носи и неку информацију (опет сразмерно општу) о конфигурацији Л и ОЛ типичних за тај предлог.

4.2.1. Најупечатљивији у овом погледу јесте предлог *на*: У типичном случају његове употребе, који можда најбоље илуструје пример *књига је на столу*⁶, Л је не само велики и непокретан, него има и равну горњу површину, на којој стоји ОЛ, оптерећујући Л свом својом тежином. ОЛ, дакле, заузима виши положај у вертикалној димензији. Ако Л и ОЛ замене места, ствари су буквално постављене наглавце: оно што је горе нашло се доле, и обрнуто. При томе, ако је полазни случај употребе предлога *на* био типичан, његово извртање изазива комичну слику: нови Л је мали и крхак, а нови ОЛ велики, гломазан и тежак. Тако у реченици:

(3) **глава** му се диже на **коси**

не само што је *глава* горе а *коса* доле, него је та длака и подигнута — дакле, сасвим крхка и непостојана, у односу на сразмерно тешку главу.

Ако је употребљен и одговарајући глагол кретања, ОЛ постаје и *биће* — заузима положај на Л тако што брзо и лагано скаче на њега, чиме се комични ефекат појачава. Тако, у реченици:

(4) сирото **дрво** попе се на **чичу**

дрво је опет прототип непокретног предмета (Л), а *чича*, као биће, прототип ОЛ; у новом односу, то тешко и велико дрво постаје хитро и лаконоги, а лаконоги чича масиван и непокретан.

⁵ Пада на памет изрека *Ако пеће брег Мухамеду, онда ће Мухамед брегу* — јер брег никако не може Мухамеду.

⁶ РСАНУ, међутим, у дефиницији предлога *на* предност даје месту које је „издигнуто, високо, изнад нечега или некога“, као први пример наводећи реченицу „Хајдс, Ново, горе на пшину“ — који би се, међутим, тешко могао сматрати уобичајеним. Локализатор који ми сматрамо прототипичним дат је под б: „горња површина онога што значи име уз које предлог стоји“, са првим примером „Ставно је писмо на сто“. Интересантно је (а иде у прилог нашем решењу) што је тај пример *редакцијски*; другим речима, такав пример није уопште ексцерпирани — стога што је сматран толико обичним да се нико није потрудио да га прибеложује.

4.2.2. Сада прелазимо на теоријски интересантнији терен: нови („изокренути“) однос чита се као *типичан* за тај предлог. Већ смо, наиме, поминули да су типични предмети не само чврсти, опипљиви и тродимензионални, него и одвојиви (преносиви или покретни); ако у полазном односу неки и није такав, у изокренутом односу то постаје. Такав је случај са *главом* у реченици:

(5) стави главу на капу

Прва слика која се читаоцу представља пред очима није да је агенс *наслонио* главу на капу, него да рукује њоме као некаквом лоптом. У следећој реченици исто се дешава са човековим *раменом*:

(6) чича стави раме на сјекиру

Постоји разлог због којег би ова реченица могла бити упечатљивија него претходна: раме је још мање одвојиво од човековог трупа него глава. Оно је, међутим, и мање важан део човековог тела, па руковање њиме као предметом није тако гротескно као руковање главом.

Читање новог, „изокренутог“, односа као типичног лепо се види у следећој реченици:

(7) отвори кућу на вратима

Израз *враћа на кући* није типичан случај употребе предлога *на*: врата не заузимају *виши* положај у односу на кућу, већ су само видљива *на површини* куће (типични однос који описује предлог *на* изврнут је за 90 степени); нови однос се, међутим, не чита као да се кућа налази на површини врата, него као типичан за предлог *на*: танка, крхка, сразмерно мала врата носе кућерину, која балансира на њиховој горњој ивици.

У следећој реченици догађа се слично, али утолико ефектније што је један ентитет апстрактан:

(8) док се посао врати с чиче

Наиме, у *чича на послу* предлог *на* има апстрактно значење, али се у *посао на чичи* „чита“ конкретно: као да посао чучи на чичи. Другим речима, у *чича се враћа с посла* не постоји слика силажења, а у *посао се враћа с чиче* постоји.

4.2.3. У једној својој мање типичној употреби, *на* означава да ОЛ узима положај на *целокућној површини* Л — реч је о одећи и обући као ОЛ. У том случају, овај је шупаљ (има облик љуске, комплементаран Л-у, који је део тела). У случају, рецимо, *огртача*, облик ОЛ није јасно дефинисан, али у случају *рукавице* или *ципеле*, јесте. Тако у реченици:

(9) навуче ноге на опанке

облик *ногу* се битно мења: оне постају предмет који се може „навући“ — као чарапе. Ово мењање облика је утолико упечатљивије што је тај објекат део човековог тела (слика подједнако гротескна као већ помињано руковање главом).

4.3. Изврнут однос у вертикалној димензији постигнут је и у случају предлога *под*, као у следећој реченици:

(10) ја ћу **ноге** под **пут**

у којој је облик Л и додатно конкретизован, захваљујући одређеном лексичком поклапању: кад се прочита „ноге под ...“, помисли се на „покривач“; *иуш* се добро уклапа у тај контекст, захваљујући томе што је широк и раван (постајући у датој реченици и танак — као покривач). Исто се догађа и у следећој реченици:

(11) опружи **поље** преко **ногу**

где је улогу „покривача“ преузело *поље* — које је опет равно и широко.

Последње две реченице такође указују на нашу тежњу да нови однос читамо као типични за дати предлог: (*сйавийши*) *иуш под ноге* и *ојружйши ноге преко поља* јесу идиоми — нису типични случајеви употребе датих предлога, али се изврнути односи, видели смо, читају као типични случајеви.

Изврнут однос у вертикалној димензији постоји и у следећој реченици, у којој је поново употребљен предлог *преко*:

(12) јурећи брже него **брдо** преко **зеца**

У овој реченици опет су првобитни ОЛ и Л типични представници својих категорија: *брдо* је, како смо видели, прототип непокретног објекта, а *зец* прототип не само покретног, него и хитрог (каже се *брз као зец*).

Ствари су постављене наглавце и у случају предлога *низ*, у следећој реченици:

(13) Пут распали низ **чичу**

Чича, који је типични ОЛ, овде лежи као проштац, а *иуш*, који је типични Л, овде постаје ОЛ⁷.

4.4. Центри изокренутог односа у тексту јесу, често, и предлози у и из. И овога пута, Л је сразмерно велики и често непокретан, а ОЛ мањи, лакши и покретан. Уз то, Л који евоцирају ови предлози јесте, најгрубље речено, предмет облика кутије или посуде, док је ОЛ неутралног облика (који се можда најчешће апстрахује као нека врста лопте)⁸. Овај однос изокренут је у следећој реченици:

(14) скувај у **јајету** четири **лонца**

Пошто је једноставног, округлог облика, *јаје* је једна од најбољих конкретизација ОЛ, а у наведеној реченици постаје Л: добија циновске димензије и стиче отвор. Насупрот томе, лонац добија минијатурне димензије (које су утолико мање што је њихов број већи: *чејири лонца* је упечатљивије него, рецимо, *два лонца*). (Ефекат је при том јачи због одсуства могућег деминутива: *четири лончеша*).

⁷ У овом случају постоји и додатни ефекат: глагол *распалиши* помало евоцира (захваљујући свом типичном значењу „јак ударити“) на однос међу овим ентитетима који се означава изразом *иуш распали чичу*. О оваквим случајевима биће речи у тачки 5.

⁸ Опширније о значењу ових предлога в. у Кликовац (1995).

У следећим примерима, за Л су проглашени типични ОЛ (људска бића: *деда, баба*, или животиње: *крава, вук*); тиме што добијају улогу Л, они стичу и удубљење, односно постају предмети облика кутије или посуде. И обратно: за ОЛ проглашени су типични Л — велики, тешки, гломазни, непокретни објекти (*кревети, кућа, шћала*) или делови пејзажа (*двориште, шума, ливада*). То, међутим, није све: у примерима (15), (16) и (19) употребљени су такви глаголи који од тих објеката чине брзе, хитре, лаконоге створове:

- (15) **кревет** скочи из пространог **чиче**
- (16) **кућа** се препаде, ускочи у **бабу**
- (17) рогата **ливадо**, иди паси у зеленој **крави**
- (18) истјера **шталу** из **краве**
- (19) очекујући **двориште** да дојури у **вука**
- (20) из оближњег **вука** вирила је крволочна **шума**

Следећа реченица показује да се нови однос чита као типичан случај употребе датог предлога:

- (21) тако ми светог **вука**, ено **недјеље** у **шуми**

где *недјеља* од апстрактног ентитета постаје видљив, опипљив, тродимензионални предмет (тј. типичан представник категорије предмета).

4.5. У двама реченицама у тексту, ОЛ и Л замењују место у хоризонталној димензији; тако је у случају предлога *иза* (у примеру (1)) и *исјред*, као у следећој реченици:

- (22) Кад је бацио **себе** испред **погледа**

Овај пример је још једна илустрација за то да се нови однос чита као типичан за дати предлог: *бацивши поглед исјред себе* је идиом, али у „изокренутом“ односу *поглед* постаје предмет, дакле чврст, опипљив, тродимензионалан, преносив. Човеково тело, такође, постаје предмет којим он сам може руковати (као што је раније био случај са главом и раменом).

4.6. Видели смо да у многим примерима човек у „изокренутом“ односу постаје Л — дакле, предмет. Тако је ефекат тог „изокретања“ *дехуманизација* човека. У исто време дешава се и обрнуто: предмет стиче људске одлике — *персонификује* се. Пошто је дистинкција између људског бића и ствари једна од основних у човековом појмовном свету, извртање тог односа је потенцијално веома упечатљиво и комично. Хумористички ефекат Ћопић појачава употребом одговарајућих квалификатива (придева): они остају на свом првобитном месту, не мењајући место заједно са именицом на коју се односе у „реалном“ свету. Тако срећемо, с једне стране, *кућну бабу* (где се *баба* третира као комад намештаја или предмет за употребу), или *просјраног чичу* (који је тако проглашен за кревет), а с друге — *вјерни ираг* (који је уздигнут на ниво чичиног оданог животног сапутника). Персонификација је појачана и употребом глагола који имплицирају свесну, намерну активност: *посао се врати с чиче; кревети скочи из просјраног чиче; иути расћали*

низ чичу; дочека га вјерни праг; кућа се прво *препаде*, затим *ускочи* у бабу; дрво се *поје* на чичу.

Ефекат хуманизације предмета постигнут је још једним, суптилнијим средством — пишчевом емпатијом са јунаком приче, који је типично човек: *сиротио дрво*.

4.7. У тексту се изврће и однос између животиње и предмета. У хијерархији човек—животиња—предмет они су ближе него човек и предмет, па је њихова замена места за нијансу мање ефектна — али само за нијансу! Тако срећемо *оближњег вука* (*вук*, дакле, стиче статус оријентира), наспрот коме *ливада паса*, *брдо јури преко зеца*, а и *дворишће* може да *дојури* у вука.

Попић је искористио и трећи пар у поменутој хијерархији, а то је однос човек—животиња: *вук* се унапређује у човека, и још више — у свеца: *свџи вук*.

4.8. Постоји још један ефекат замене квалификатива — ефекат који би се, у недостатку бољег термина, могао назвати „насликавање“ — пресликавање једне слике на другу, које доводи до комбиновања њихових елемената. При том су те слике несагласне, и ефекат је опет комичан: *рогаџа ливада*, *зелена крава*, *крволочна шума*. Дакле, ливада добија рогове, крава непримерену боју, а шума оштре зубе.

Такав случај имамо и у следећој реченици, у којој други члан јесте Л, али први није типични ОЛ:

(23) брже од *поља* потрча преко засијане *звјезде*

У овом случају није толико важан сам однос међу ентитетима колико два секундарна ефекта: имплицира се да *поље* *трчи*, тј. имамо анимацију неживог објекта, а *звјезда* је *засијана* — у ком случају имамо визуелни ефекат који је резултат „насликавања“ двеју несагласних слика.

5.1. Пређимо сада на другу групу примера. Постоји одређена искуствена целина која стоји у основи разумевања семантичких категорија агенса, пацијенса и инструмента; назваћемо је *гешталт типичне активности*. Типичан агенс је човек, а типичан пацијенс предмет. Типичан инструмент је такође предмет. Човек својом свесном, намерном активношћу (и умешношћу) ради тим инструментом нешто на предмету тако да се овај видљиво мења. Предмет, на тај начин, *трчи* радњу. Овакав гешталт лежи у основи разумевања тако важног синтаксичког односа као што је транзитивност, и тако важних граматичких категорија као што су инструментал и акузатив⁹.

⁹ Детаљније га описују Lakoff (1977), говорећи о прототипичним реченицама са агенсом и пацијенсом, и Langacker (1991), који агенса, пацијенс и инструмент (и доживљавача) назива *архетиповима улога*. По овом другом аутору, модел који обухвата ове улоге лежи у

Ово су веома базични односи у човековом разумевању света; и као у претходном случају, захваљујући томе што су тако базични, њихово извртање је тако ефектно.

5.2.1. Највећа супротност постоји између улоге агенса, који је свестан, активан, и вољно врши радњу, и пацијенса, који је предмет — дакле непокретан и несвестан. У типичном односу транзитивности, деловањем агенса пацијенс се видљиво мења, преобликује — као у (24), или нестаје — као у (25):

(24) зачуђено прогунђа **брк** сучући **чичу**

(25) Данас ће **ручак** слатко појести **старца**

Тиме што агенс и пацијенс мењају улоге, човек опет стиче статус предмета, а предмет се персонификује. Та персонификација је у наведеним примерима подвучена употребом глагола (*прогунђа* — што је активност резервисана за човека, *појесити* — која није својство само човека, али јесте неког активног бића), и прилога (*зачуђено* — јер чудити се може само човек, и *слатко* — јер се подразумева свест о чулном доживљају).

У следећим реченицама агенс не мења облик пацијенса, али му (свесно и намерно) мења место, што је такође један од типичних случајева њиховог односа:

(26) узда испусти **кочијаша**

(27) сад је **бостап** обрао **чичу**

5.2.2. Агенс је типично човек, али може бити и животиња. С обзиром на то да у хијерархији човек—животиња—предмет животиња и предмет нису тако удаљени као човек и предмет, супротност између агенса и пацијенса није онолико велика као у претходном случају, али је довољна да та замена буде ефектна:

(28) [кола] у трку изврнуше **коње**

Агенсова активност није свесна и намерна, али су њене последице исте као да јесте. (Проглашење предмета за биће у овом случају појачано је и употребом глагола: *од тога се ушлашише нека кола, ња у шрку изврнуше коње*).

основи типичних вредности финитне клаузе, као и субјекта и правог објекта. Овоме бисмо додали и одговарајућа падежна значења. Тако, у својој студији о значењима инструментала у српскохрватском језику, Ивић утврђује да је основно значење овог падежа значење „оруђа“ (тзв. „спроводнички инструментал“), и да се употребљава уз глаголе „циљне акције (прелазне глаголе)“ (1954: 8 и другде). А проучавајући синтагмс с акузативом без предлога у нашем језику, Гортан-Премк као прво (дакле, прототипично) њихово значење наводи следеће: „глагол у функцији управног члана (који је увек активан и транзитиван) означава одређену, конкретну акцију, било физичку било духовну, под чијим утицајем појам с именом у акузативу [...] трпи различите промене — или се објекат у синтагми ствара, или модификује, или покреће [...]“ (1971: 20).

5.2.3. Најзад, у једном случају и агенс и пацијенс су предмети:

(29) Гле, ноћас је земља добро поквасила **кишу**

Због чега је ова замена ефектна, ако су оба учесника предмети? Најпре, *земља* је типичан пацијенс: не само што је предмет (нежива), него и по свом положају (налази се „доле“, испод агенса). *Киша* није сасвим типични агенс, будући да је неживи објекат, али има неке особине типичног агенса: креће се (активна је), а делује „одозго“. При томе је и употребљена у синтаксички активної конструкцији (уп. могућу конструкцију *земља мокра од кише*, која не имплицира свесну, намерну активност). Други фактор ефектности јесте ствар лексичког, а не граматичког значења: *киша* се не може сквасити — напротив, *она* кваси!

5.3. У гешталту типичне активности, агенс има власт над пацијенсом. У сличном односу могу се наћи људско стање и сам човек, онда кад је стање јаче од човекове рационалне контроле и одређује његово понашање:

(30) Обузет лудим **старцем**, наш ти **страх** ...

Старац је, као људско биће, типичан носилац стања, а *сћрах* типично стање. Персонификација је појачана пишчевом емпатијом са јунаком: *наш ти сћрах* ... Квалитативом *луд* постиже се и додатни ефекат — у *луд сћрац* придев *луд* не значи исто што у *луд сћрах*: *сћрац* је „ни крив ни дужан“ извукао дебљи крај — проглашен је лудим¹⁰.

5.4. Близак односу између агенса и пацијенса јесте и однос између онога који доспева у неко стање (типично је то човек) и изазивача стања. Овај однос је изокренут у следећој реченици:

(31) **Догађај** се уплаши од овога необичног **чиче**

У уобичајеним околностима, *чича* је, као људско биће, типични носилац стања, а *догађај* типични изазивач стања (овде је у питању стање страха). Ефекат замене улога и овде је дехуманизација човека, односно персонификација неживих објеката (уз напомену да *догађај* није предмет, него апстрактни ентитет који се концептуализује као предмет). Дехуманизација *чиче* подвучена је и квалитативом *необичан* — који имплицира да је тачка гледања спољашња у односу на чичу (као да је *чича* некакав егземплар, изложен погледима и процени). У питању је опет својеврсна емпатија: писац се саживљава са тачком гледишта *догађаја*, а не *чиче*.

У следећој реченици догађа се нешто у основи слично, једино што је изазивач стања у исто време и проузроковач радње која је у вези с тим стањем:

(32) Од **зуба** му зацвокота **страх**

Сћрах је, као стање, проузроковач човекове активности — који је, будући у положају несвесног и непокретног објекта, нека врста пацијенса. И овде

¹⁰ Узгред буди речено, то је градација у односу на оно што му се претходно десило — кад је само проглашен *необичним* (в. коментар уз следећи пример).

обртање тог односа има призвук персонификације: *зуби* су неживи објекти, али припадају човеку, па га метонимијски означавају.

5.5. У гешталту типичне активности који смо описали, велика супротност постоји и између агенса, као свесног, вољног учесника у активности, и инструмента — као предмета, који на себи „трпи“ агенсову активност¹¹. При томе је инструмент обично мањи од човека — такав да се њиме може руковати. Тај однос изокренут је у следећој реченици:

(33) Викну гласина храпавим чичом

у којој *гласина* можда није централни члан категорије инструмента (мада, уз глаголе *говорења*, није ни много далеко од њега), али је *чича* типични агенс. Дехуманизација *чиче* појачана је одредбом *храпав*: та особина у споју *храпав чича* не значи исто што у споју *храпав глас*, јер се „чита“ у свом типичном значењу, што за последицу има већ поменуто „насликавање“ — *чича* стиче храпаву, неравну кожу. *Глас* се додатно персонификује употребом глагола *викнути*, који означава активност својствену само човеку.

5.6. Супротност постоји и између пацијенса и инструмента: овај први је пасиван, стога непокретан, а овај други активан, дакле покретан. Инструмент је, даље, обично мањи од пацијенса. Те улоге су изокренуте у следећој реченици:

(34) забрави кључ вратима

где је *кључ* типичан инструмент (покретни објекат којим се рукује и којим се битно модификује неки други објекат), а *врати* су типични пацијенс. У овом случају постоји и веома релевантна разлика у величини, којом се постиже упечатљива визуелна слика: *врати*ма се маше као кључем.

Пацијенс и инструмент мењају место и у следећој реченици:

(35) дижући својом широком прашином облаке опанака

у којој, међутим, то изокретање односа није нарочито упечатљиво, с обзиром на то да ови објекти — *прашина* и *опанци* — нису ни типичан пацијенс ни типичан инструмент. Много јачи ефекат постигнут је заменом квалификатива, „насликавањем“: *прашина* је *широка*, па се њоме замахује као некаквим огртачем, скутом и сл., а *опанци*, као честице прашине, лете у облацима.

6. У неким реченицама у тексту долази до изокретања улога из двају поменутих гешталта, тако да је реч о њиховом својеврсном укрштању. Тако се у реченицама (36), (37), (38) и (39) изокрећу улоге локализатора и инструмента. Треба приметити, међутим, да су у прве три употребљени предлози *за*, *низ* и *о*, код којих локализатор има донекле улогу пацијенса: он у

¹¹ Ова сличност између пацијенса и инструмента налази и свој формални израз, у облику онога што се обично назива падежна синонимија; реч је о напоредној употреби акузатива без предлога и инструментала без предлога у примерима као што је *залуђити враића/залуђити враићима*, *шпрести ногом/шпрести ногу*, *ујравити руком/ујравити руку*, итд.

сва три случаја „трпи“ његову тежину (у случају предлога *низ* налази се и испод њега).

(36) и горе се ухвати **граном** за руке

У наведеном примеру примећујемо још нешто теоријски занимљиво: само „половина“ изокретања односа има хумористички ефекат. Тај ефекат, наиме, почива на томе што нови инструмент никако не може важити за радњу означену глаголом *ухваћити се* (иако је *грана* можда типични инструмент за неку другу радњу). То што *руке* постају од типичног инструмента локализатор, нема нарочитог ефекта, јер сасвим лепо могу бити и локализатор. Овај пример је, истовремено, мање комичан него претходни, што добија свој смисао у светлу нашег досадашњег разматрања: што су изокренути појмови типичнији представници својих (почетних) категорија, извртање њихових улога је упечатљивије, а ефекти тог извртања комичнији.

Слично запажамо и у реченицама (37) и (38):

(37) брзим **двориштем** пожури низ **кораке**

где се *кораки* проглашавају нечим чиме се може силазити или ићи, па тако од апстрактних, невидљивих ентитета постају видљиви, опипљиви предмети. Друга половина замене није ефектна: *кораки* нису типични инструмент. Постоји, међутим, додатно „насликавање“: *двориште* је *брзо* — четвртасто, велико, а лаконога.

(38) бубну **ледином** о **леђа**

Ледина се „чита“ као типичан инструмент — покретан, којим се рукује или замахује, и на томе почива ефекат хумора (пошто *леђа* лако могу бити Л).

Инструмент и Л замењују места и у следећој реченици:

(39) Чича ... намигну **бабом** на своје **око**

Баба се нашла у улози инструмента, чиме је извршена њена дехуманизација (можда опет уз „читање“ улоге инструмента као типичне: *намигнути бабом* као *замахнути мочугом*). *Око* уз персонификацију доживљава и повећање својих димензија: постаје величине људског бића.

У реченицама (40) и (41) изокренут је однос између пацијенса и Л, али у оквиру различитих клауза:

(40) па ћу поћи у **дрва** да донесем **шуме**

Поћи у дрва није необично, тако да хумористички ефекат почива на томе што *шума* не може бити пацијенс за радњу доношења.

(41) наш ти страх прескочи преко **чакшира** и подера **трн**

Чакшире могу бити Л, тако да први део замене није нарочито ефектан (мада се овде подразумевају *обучене* чакшире, тако да се ствара слика да неко искаче из својих панталона и наставља да трчи без њих). У другом делу је, у ствари, изокренут однос између инструмента и пацијенса: *подера трн* [*чакширама*], тако да се може придружити примерима из тачке 5.6.

7. Ова наша анализа довела нас је до следећих закључака:

1. Потврђено је постојање прототипова у човековом појмовном систему, и то на два начина. Најпре директно: изокренути случај „чита“ се као

типичан за одређену улогу (локализатора, објекта локализације, агенса, пацијенса итд.), без обзира на то да ли је почетни случај био типичан или не. Затим индиректно: што су изокренути појмови типичнији представници својих категорија, ефекти хумора су јачи. Потврђена је, такође, и природа прототипова: они су толико конкретни да за њих у нашој свести постоје менталне слике.

2. Исто тако је потврђено да је двоструко читање повезано са хумористичким ефектом. Бележимо, са своје стране, да он може бити резултат персонификације (што се може очекивати), али и дехуманизације (што је у приличној мери неочекивано). Контекст у којем дехуманизација човека може бити комична заслуживао би да буде предмет посебне пажње.

3. Најважније, а и најрелевантније за тему овог скупа: закључујемо да и лексичке категорије (као што су предлози), и граматичке категорије (као што су транзитивност и падежна значења) имају у својој основи одређене искуствене гешталте — у нашем случају један перцептивни и један функционални. У том смислу анализа датог текста потврђује основне поставке когнитивне лингвистике: граматичке категорије су, као и лексичке, по природи *симболичке* — представљају спој облика и значења¹², а то значење је, са своје стране, одраз човекових когнитивних способности и његовог свакодневног перцептивног и моторног искуства.

Наша анализа указује и на природу искуствених гешталта: они се састоје од двају *сујројних* али у исто време *комплементарних* елемената, као што су Л и ОЛ, агенс и пацијенс, стање и носилац стања, изазивач стања и носилац стања и сл.; чак и ако елемената има више, као у ланцу агенс—инструмент—пацијенс, гешталти се састоје од мреже двочланих односа.

ЛИТЕРАТУРА

- Гортан-Прсмк, Даринка (1971). *Акузативне синтагме без предлога у српскохрватском језику*. Београд: Институт за српскохрватски језик.
- Ивић, Милка (1954). *Значења српскохрватског инструмената и њихов развој*. Београд: Научна књига.
- Johnson, Mark (1987). *The Body in the Mind (The Bodily Basis of Meaning, Imagination, and Reason)*. Chicago: The University of Chicago Press.
- Кликовац, Душка (1995). *Концептуализација и предлошки реализација садржавања (на примерима српскохрватског и енглеског језика)*. Докторска дисертација одбрањена на Филолошком факултету у Београду.
- Lakoff, George (1977). „Linguistic gestalts“. *Proceedings of the Thirteenth Regional Meeting of the Chicago Linguistic Society*, Chicago: Chicago Linguistic Society, 236–287.

¹² Овај закључак је уколико релевантнији што предлози стоје на оном крају лексичког система који је ближи граматичкој структури; Talmy (1983: 227) сврстава их, заједно са граматичким елементима и категоријама и са синтаксичким структурама, у „граматичке“ облике (који стоје наспрот „лексичких“), уз образложење да сви они представљају затворен скуп елемената.

- Lakoff, George (1987). *Women, Fire, and Dangerous Things: What Categories Reveal about the Mind*. Chicago: The University of Chicago Press.
- Lakoff, George, Mark Johnson (1980). *Metaphors We Live By*. Chicago: The University of Chicago Press.
- Lakoff, George, Mark Johnson (1981). „The metaphorical structure of the human conceptual system“. In: *Perspectives on Cognitive Science* (Donald A. Norman, ed.), New Jersey: Ablex Publishing Corporation, 193–206.
- Langacker, Ronald (1991). *Concept, Image, and Symbol (The Cognitive Basis of Grammar)*. Berlin/New York: Mouton de Gruyter.
- Raskin, Victor (1987). „Linguistic heuristic of humor: a script-based semantic approach“. *International Journal of the Sociology of Language*, 65, 11–25.
- Речник српскохрватског књижевног и народног језика*, I–XIV. Београд: САНУ.
- Talmy, Leonard (1983). „How language structures space“. In: *Spatial Orientation: Theory, Research, and Application* (Pick, Herbert, Linda Acredolo, eds.), New York/London: Plenum Press, 225–282.
- Taylor, John (1989). *Linguistic Categorization. Prototypes in Linguistic Theory*. Oxford: Clarendon Press.

Summary

Duška Klikovac

BRANKO ČOPIĆ'S *THE UPSIDE DOWN STORY* OR ON THE EXPERIENTIAL BASIS OF LEXICAL AND GRAMMATICAL CATEGORIES

The author sets out to explore the popular and humorous text by Branko Čopić entitled *The Upside Down Story* (which begins with “Just after the hill appeared from behind the sun, the bed jumped out of the spacious old man, put the feet on his shoes and the head on his hat, and opened the house of the door”). It turns out that the answer to the question “What is actually upside down?” calls for an analysis in semantic, rather than purely syntactic terms: on the one hand — localizer (L) and object of localization (OL), and on the other — agent (A), instrument (I), and patient (P). The humorous effect is stronger if the “upside down” entities are more typical members of their categories. The “upside down” relations get their value from two experiential gestalts (in the sense developed in cognitive semantics): L and OL are parts of the perceptual gestalt, and the chain A—I—P forms a functional gestalt. The first represents the semantic basis of the lexical category of prepositions, and the second — of the grammatical categories of transitivity and instrumental and accusative cases. This confirms one of the major claims of cognitive semantics — that both lexical and grammatical categories are symbolic in nature and grounded in everyday perceptual and motor experience. The analysis also yields some insight into the general structure of experiential gestalts: they consist of two opposite but complementary elements (L and OL, A and P etc.); even when formed by more than one element (like in the A—I—P chain), they can be broken down to binary relations.

DANKO ŠIPKA
(Poznań)
NENAD KONČAR
(London)

GENERISANJE FLEKSIJE SLOVENSКИH JEZIKA U GRAMATICI MINIMALNE INFORMACIJE

Gramatika minimalne informacije svodi se na sistem pravila koja omogućavaju funkcionisanje mašinskog prevođenja, tj. pravila na osnovu kojih softver Neuro Tran, s jedne strane, generiše i prepoznaje paradigme izvorišnog i odredišnog jezika, a s druge strane vrši transfer između njih.

Pošto su prethodno ukratko opisali aktuelno stanje stvari u mašinskom prevođenju slovenskih jezika, autori ovog rada osvetljavaju osnovne pojmove gramatike o kojoj je reč, a zatim detaljno opisuju proces generisanja pojedinih fleksivnih vrsta reči.

1. Uvod

Gramatika minimalne informacije (u daljem tekstu MIG, po engleskoj skraćenici za Minimal Information Grammar) sistem je pravila na osnovu kojih softver Neuro Tran generiše i prepoznaje paradigme izvorišnog i odredišnog jezika, te vrši transfer između njih. Radi se dakle o sistemu pravila određenom svojom konkretnom primjenom u mašinskom prevođenju. Imamo tu posla s onim što se u filozofiji naziva Zweckrationalität, pa je stoga prije razmatranja same gramatike, korisno predstaviti osnovne ideje i funkcije softvera koji se opire na pravilima MIG-a. To se, opet, ne da uraditi bez uvida u dosadašnja ostvarenja u mašinskom prevođenju slovenskih jezika i postojeća pravila i koncepcije formalizacije generisanja i prepoznavanja fleksija slovenskih jezika, te njihovog transfera na druge jezike. Tako ćemo u drugom dijelu ovog rada skicirati zatečeno stanje u mašinskom prevođenju slovenskih jezika, potom predstaviti temeljne ideje i funkcije softvera Neuro Tran, da bismo potom izložili osnovne pojmove same gramatike, te na kraju detaljno opisali generisanje pojedinih flektivnih vrsta riječi.

2. Stanje u mašinskom prevođenju slovenskih jezika

Uvid u dosadašnje projekte mašinskog prevođenja slovenskih jezika otkriva disproporciju između projekata posvećenih ruskom, s jedne i svim ostalim jezicima, s druge strane. Ruski dominira od najranijih projekata i takvo se stanje

održava sve do danas. Kod ostalih slovenskih jezika, iako postoje brojni projekti posvećeni modelovanju pojedinih segmenata jezičke strukture, cjelovitih projekata mašinskog prevođenja gotovo da i nema.

Jedan od najranijih projekata mašinskog prevođenja, projekt GAT Univerziteta Georgetown iz 1952. bio je posvećen prevođenju ruskih tekstova iz fizike na engleski. Sljedeći rani projekat sa ruskim jezikom poduzet je u Grenoblu 1961, a imao je cilj prevođenje na francuski. Najznačajniji od projekata takozvane prve generacije mašinskog prevođenja, koji je uključivao ruski jezik, jeste SYSTRAN, započet 1968. u Vazduhoplovstvu SAD, a kasnije prodat Evropskoj Zajednici, i još uvijek je na tržištu.

Od sistema takozvane druge generacije treba pomenuti METAL (skraćeni- ca engleskog naziva Mechanical Translation and Analysis of Languages), započet u šezdesetim godinama u Sjedinjenim državama, a nastavljen u sedamdesetim u njemačkoj firmi Siemens. Sistem je razvijan tokom trideset godina, a u toku je rad na ruskom modulu.

Mašinskim prevođenjem ruskog jezika bavilo se i nekoliko takozvanih „eksperimentalnih sistema“: SUSY Univerziteta Saarbrücken, u Njemačkoj, Moskovski projekat Etap-2, te berlinski VIRTEX.

Od drugih slovenskih jezika treba istaći češki projekat iz 1976. pod nazivom APAČ.

Za ove sisteme karakteristično je to da se polazi od nekog lingvističkog modela (npr. Melčukov model smisla i teksta u projektu Etap-2, teorija valentnosti u VIRTEX-u, GPSG u METAL-u, Sgallov funkcionalno generativni opis u APAČ-u). Drugim riječima, softver se podređuje modelima razrađenim u gramatici koja im stoji u osnovi, a suština gramatičkih pravila nije određena njihovom primjenom u softveru.

Šire informacije o pojedinim projektima mogu se naći u Apresjan et al. 1992, Buschbeck et al. 1990, Hajič et al. 1994, Newton 1992, Pigott 1985, Slocum 1985.

Sužavajući perspektivu na južnoslovenski prostor, treba skrenuti pažnju na brojna rješenja za modelovanje pojedinih segmenata jezičke strukture predstavljena na četiri jugoslovenske konferencije posvećene računarskoj obradi jezičkih podataka. Naročito je mnogo urađeno za slovenački jezik u Institutu Jožef Stefan u Ljubljani, te za srpskohrvatski u radionici prof. Vitasa.

Sve dok je postojala jugoslovenska državna zajednica održavali su se trijenalni susreti posvećeni računarskoj obradi lingvističkih podataka, sa kojih su objavljivani zbornici referata. Prvi je skup održan u Sarajevu, a preostala tri u Portorožu.

Od projekata koji su u toku, valja pomenuti zajednički projekat Univerziteta u Bratislavi, Brnu, Grazu, Ljubljani, Poznanju, i Regensburgu, čiji je cilj stvaranje resursa i jednostavnog sistema za mašinsko prevođenje između njemačkog s jedne strane, te češkog, poljskog, srpskohrvatskog, slovačkog i slovenačkog s druge. Šifre informacije o projektu mogu se naći u Turmaier et al. 1996.

3. Neuro Tran — temeljne ideje i osnovne funkcije

Parodirajući Austina, možemo reći da Neuro Tran „does things with words“. Ovaj softver nastao u međunarodnoj kompjuterskoj firmi sa sjedištem u Londonu, Translation Experts, tipičan je post-fordista, koji je istovremeno dvojezički dvosmjerni i dvomedijski (pisani i govoreni) rječnik, rječnik sinonima, prevodilac, analizador morfološke i sintaksičke strukture, te kvalitativni i kvantitativni analizador teksta.

Neuro Tran vrši sljedeće funkcije:

- pronalaženje ekvivalenata u L2 te njihovih gramatičkih i upotrebnih karakteristika,
- reprodukcija zvuka riječi,
- generisanje fleksijskih oblika riječi,
- pregledanje i izbacivanje u svežanj (datoteku) riječi koje dijele izabranu gramatičku crtu,
- pregledanje i izbacivanje u svežanj riječi sa istim upotrebnim karakteristikama i/ili tematskom grupom,
- pronalaženje sinonima i antonima,
- prevođenje cijelih rečenica,
- određivanje tipa teksta i pronalaženje odgovarajućeg sinonima za taj tekst,
- analiza morfološke i sintaksičke strukture,
- kvalitativna analiza (analiza sadržaja).

Trenutno su u Neuro Tranu dostupni sljedeći jezici: engleski (kao L1 i L2), a češki, francuski, njemački, poljski, ruski, te srpskohrvatski (kao cjelina te u srpskoj, hrvatskoj i bosanskoj verziji) kao L1 i L2.

Neuro Tran je napisan u programskom jeziku C++ za Windows, a osim na platformi Windows (3.1 i 95) dostupan je i u okruženju DOS-a, Macintosh-a, te Unixa.

Tri ideje u osnovi su programa Neuro Tran. Prva postulira da treba minimalizirati informaciju potrebnu softveru da radi, a da nove informacije softver treba da usvaja čitajući tekstove i komunicirajući s korisnicima, koristeći pri tom neuronske mreže. Druga je ideja na kojoj se opire Neuro Tran to da treba minimalizirati napor leksikografa i tražiti od nje minimalnu informaciju, koju ona već ima kao izvorni govornik. Konačno, treća ideja Neuro Trana je to da informacija kojom softver raspolaze treba da bude višekratno iskoristljiva i tako funkcije koje on obavlja raznorodne.

Pravila MIG-a podređena su ovim osnovnim koncepcijskim naznakama softvera. Tu je i prva bitna razlika u odnosu na ustaljenu praksu uzimanja gotovog lingvističkog modela formalizacije. Ovdje je odnos lingvističkog modela i softvera upravo obrnut. Lingvistički model razvijen je isključivo za softver i tom softveru se podređuje.

Treba naglasiti i to da minimalizam tu ne znači minimalnu dužinu opisa, ili pak minimalnu informaciju kao takvu, nego minimalnu da bi softver mogao obavljati svoje funkcije.

Prije nego što pređemo na opis samih pravila, treba skrenuti pažnju na funkcionalnu i fleksibilnu podjelu sfere kompetencija lingviste i programera. Pravila su, naime, čisti tekst, koji se, nakon parsiranja pretvara u oblik direktno čitljiv u programu. Na taj način lingvista može mijenjati, doradivati i dopunjavati postojeća pravila i uvoditi nova bez pomoći programera i bez ikakvih promjena u softveru.

4. Osnovni pojmovi gramatike minimalne informacije

MIG minimalizira informaciju potrebnu softveru tako što teži optimalnoj distribuciji informacije u pravilima s jedne i etiketama leksičkih jedinica s druge strane, te tako što koristi pravila različite klase, koja se međusobno nadopunjuju.

Ilustrirajmo to jednim prostim primjerom. Da bismo u MIG-u generisali fleksiju srpskohrvatske riječi *selo*, potrebne su nam dvije stvari. Prvo je *etiketa* odrednice 'selo', koja izgleda ovako: engleska leksička jedinica/*selo*, a n;/ostali sh. ekvivalenti

<i>Te pravila ovog oblika:</i>	sa ovim značenjem
SCR PARA *o, a n ⇒ NOUN; NEUTER; 01 = (1->, -1); SINGULAR; NOM = 01 + o; GEN = 01 + a; DAT = 01 + u; ACC = 01 + o; VOC = 01 + o; INS = 01 + om; LOC = 01 + u; PLURAL; NOM = 01 + a; GEN = 01 + a; DAT = 01 + ima; ACC = 01 + a; VOC = 01 + a; INS = 01 + ima; LOC = 01 + ima	glava pravila, koja govori da je to srpskohrvatsko pravilo (SCR) za razvijanje paradigme (PARA) i ako se nađe odrednica sa etiketom bilo šta (*) o, a n, onda (⇒) se u tijelu prvo govori da je to imenica srednjeg roda, te da je osnova sve u etiketi do prvog zareza osim posljednjeg znaka (-1), (dakle u ovom slučaju selo -l = sel) a da su padeži jednine generisani tako što se u nominativu na osnovu dodaje o u genitivu a... ... a padeži množine tako što se u nominativu dodaje a ...

Pokazano pravilo ilustruje prvu klasu pravila koje koristi MIG, pravila tipa „konstruktor“, koji spajanjem postojećeg materijala spajaju nove oblike.

Puna lista pravila i njihovih funkcija unutar MIG-a izgleda ovako:

Klasa pravila	Funkcija
konstruktori	koriste rječničke etikete da konstruišu oblike koje riječ može imati
mutatori	mijenjaju već generisane oblike
pronalazači	pronalaze potrebnu riječ
određivači	govore šta je šta
koordinatori	usklađuju jedan oblik s drugim
djelcioci	razbijaju veće jedinice u manje
veznici	vezuju manje jedinice u veće
zamjenjivači	zamjenjuju jednu riječ ili oblik drugom, npr. u prevođenju
brojači	obavljaju svu statistiku
sumnjači	otkrivaju situaciju gdje postoji više mogućnosti nastavka procesa
kockari	biraju najvjerojatnije rješenje mada i dalje postoje druga
učitelji	mijenjaju postojeću informaciju na osnovu podataka prikupljenih u prevođenju
pričaoci	komuniciraju s korisnikom programa
usmjerivači	regulišu redoslijed izvršavanja pravila

Kako je već rečeno, pravila za generisanje fleksije uglavnom su tipa konstruktor, mada se u pojedinim rješenjima aktiviraju i mutatori. Treba već sada posebno istaći važnost optimalne distribucije informacije između pravila i etikete. Dobar dio alternacija, koje se u standardnom gramatičkom opisu moraju posebno obrađivati, ovdje jednostavno ne predstavlja nikakav problem, niti postoji potreba da se na njih obraća posebna pažnja. Takve su na primjer alternacija $a : 0$ (tzv. nepostojano a) kod imenica ili alternacije između infinitivne i prezentske osnove kod glagola, o čemu će biti riječi u dijelu o formalizaciji fleksije odgovarajuće vrste riječi. Pod alternacijama ovdje i u daljem toku teksta podrazumijevamo alterniranje osnova, dakle slučaj kad u više oblika riječ ima različite osnove, bez obzira na to da li je njihova različitost uslovljena fonološkim, morfofonološkim alternacijama ili supletivizmom.

I za ostale alternacije opis slijedi zahtjev minimalizma. Princip je to da se piše pravilo klase konstruktor istovremeno za paradigme sa alternacijama i bez njih, a da se istovremeno s njim primjenjuje mutator, koji djeluje ukoliko postoji alternacija, a ukoliko je nema, ostaje neaktiviran. Evo i primjera.

Dva pravila tipa mutator:

Pravilo	Značenje
SCR FUN CZS $\Rightarrow$	glava, koja govori da je to srpskohrvatska funkcija zvana CZS
CZS[O] = LAST[O] [(k, g, h) $\Rightarrow$ (c, z, s)]	tijelo, koje govori da, primjenom funkcije CZS na osnovu riječi vršimo njenu mutaciju tako što se suglasnik k, g, h na njenom kraju mijenja u c, z, s
SRC FUN CZS2 $\Rightarrow$	isto kao u prethodnom slučaju, samo se funkcija zove CZS2
CZS2[O] = LAST[O] [(k, g, h) $\Rightarrow$ (č, ž, š)]	i mijenja ne u c, z, s, nego u č, ž, š

i sljedeće konstruktorsko pravilo (dio tijela je ispušten, što je označeno trima tačkama):

Pravilo	Značenje
SCR PARA *K, a # m ⇒	glava — ukoliko se naiđe na odrednicu s ovom etiketom
NOUN;	onda je to imenica
MASCULINE;	muškog roda
01 = (1->',');	osnova je sve do prvog zarezua u odrednici
SINGULAR;	fleksija jednine generiše se tako što se
NOM == 01;	uzme osnova bez ikakvih nastavaka
...	
VOC = CZS2(01) + e;	a u vokativu se dodaje nastavak -e i primjenjuje funkcija CZS2
...	
PLURAL;	u množini se u
NOM = CZS(01) + i;	nominativu dodaje nastavak -i te primjenjuje funkcija CZS
...	
DAT = CZS(01) + ima;	u dativu nastavak -ima i ista ta funkcija
...	
VOC = CZS(01) + i;	itd.
INS = CZS(01) + ima;	
LOC = CZS(01) + ima	

generišu paradigmu leksičkih jedinica kao *vojnik*, a # m; *pjesnik*, a # m; itd. Veoma je bitno to da će funkcija izvršiti mutaciju krajnjeg suglasnika osnove ukoliko je on na listi tri suglasnika na koje pravilo tipa mutator djeluje, ali da će, ukoliko se radi o nekom drugom suglasniku konstruktor biti primijenjen, a mutator ne. Dakle, gore navedeno pravilo generisaće i odrednice kakve su: *alas*, a # m; *konzul*, a # m; i sl. Ova kombinacija pravila klase konstruktor i pravila klase mutator daje bitne uštede u dužini opisa, te, što je prvobitni cilj pravila, optimalizaciji rada softvera.

Kako je već rečeno, dio alternacija rješava se već u samim etiketama i sljedstvenic tome u glavi pravila. Tako, npr. poljski glagol *jechać* ima sljedeću formu rječničke odrednice:

jechać, jadę, jedziesz, iv;

a glava i početka tijela za generisanje njegove paradigme izgledaju ovako:

POL PARA *ć, *ę, *esz, iv ⇒
VERB;
01 = (1->',');
INFINITIVE = 01;
ACTIVE;
PRESENT;
AFFIRMATIVE;
01 = (1->SAMEAS(1','+ 1)) + (1','->2',');
02 = (1->SAMEAS(2','+ 1)) + (2','->3','-2);
03 = (1->SAMEAS(1','+ 1)) + (1','->2','-1);
SINGULAR;
FIRST = 01;
SECOND = 02 + sz;
THIRD = 02;
 ...

Nema, dakle, potrebe za posebnim izdvajanjem izuzetka ili nekom dodatnom obradom — već sama etiketa rješava problem nepodudarnosti infinitivne i prezentske osnove.

Važna je i forma etiketa, koja pokazuje drugi aspekt minimalnosti — minimalizaciju napora od strane leksikografa. Forma etiketa je takva da ih leksikograf može staviti na osnovu svoje jezičke kompetencije, bez pamćenja bilo kakvih dodatnih informacija i bez znanja lingvističkih modela. Nadalje, praksa rada na etiketama je takva da leksikograf etiketira 10% odrednica, ostatak se etiketira na osnovu koreliranja informacije dobijene u tih 10% etiketiranih odrednica sa slijedom karaktera leksičke jedinice gledanim odostrag. Radi se, naravno, o verziji već odavno poznate procedure (primjenjivane i na naš jezik u grupi D. Vitasa) za određivanje vrste riječi na osnovu niza karaktera idući od kraja lekseme, ovdje modifikovane dvostruko: tako što se koristi informacija iz dijela etiketiranog teksta i tako što ovdje etiketa ne sadrži samo informaciju o vrsti riječi, nego i sve druge informacije potrebne za generisanje paradigme.

5. Formalizacija fleksije pojedinih vrsta riječi

Fleksiju pojedinih vrsta riječi prikazaćemo slijedeći u slovenskim gramatikama ustaljenu podjelu na vrste riječi. Iako je već na mnogo mjesta skretana pažnja na neadekvatnost i slaba mjesta te podjele (prvenstveno u kategoriji brojeva i zamjenica), i mada bi se, na osnovu ciljeva ovih pravila, sasvim različitih od onih u tradicionalnim gramatikama, moglo očekivati da će tradicionalna podjela biti neadekvatna, ona je, kako će se vidjeti iz pretresanja obrade pojedinih vrsta riječi unutar MIG-a sasvim aktuelna, pa čak i dobila dodatne argumente u svoju korist.

Treba pri tom imati u vidu da osnovni zadatak MIG-a nije samo generisanje paradigmi, nego stvaranje osnove za softver da obavlja funkcije opisane u dijelu 3, a to uz generisanje i prepoznavanje fleksije podrazumijeva i niz drugih zadataka: analizu rečenične strukture, identifikaciju anaforske referencije, rješavanje različitih ambigviteta, transfer od L1 do L2 itd. Tako se i klasifikacija na vrste riječi ne vrednuje samo na osnovu njene koherencije u odnosu na generisanje fleksije, nego i na praktičnost i u svim tim drugim zadacima. Tako na primjer zamjenice, koje su sa flektivnog stanovišta neodbranljive kao zasebna kategorija, bivaju utemeljene u tome što se radi o zatvorenom sistemu, što uslovljava opis, te u tome što o njima treba povesti računa prilikom rješavanja anaforskog i katarforskog upućivanja.

5.1. Imenice

Opšta karakteristika pravila za generisanje oblika imeničke deklinacije jeste velika količina pravila (mjerena ne dužinom tijela svakog od njih, nego brojem glava). S druge strane, pravila imeničke deklinacije odlikuju se kratkoćom tijela — ukupno svega četrnaest (ili izuzetno 21) padeža. Veliki broj pravila proizlazi iz potrebe rješavanja različitih alternacija i varijantnosti pojedinih padežnih nastavaka. Pošto predmet formalizacije nameće neophodnost pisanja velikog broja pravila, a kako je temeljna ideja MIG-a minimalizacija informacije potrebne softveru da radi, dizajn pravila morao je povesti računa o tome kako smanjiti broj pravila (mjereno brojem glava), a pri tome povesti računa o svim vidovima varijantnosti.

Postoji nekoliko zahvata koji doprinose tako postavljenim zahtjevima. Veoma produktivnim pokazalo se kombinovanje pravila klase konstruktor sa pravilom klase mutator i to na dva načina. Prvo, djelovanjem funkcija, kakve su funkcije koje regulišu alternacije k, g, h : c, z, s, te k, g, h : č, ž, š u srpskohrvatskim pravilima, a na sličan način djeluje i poljska funkcija POL FUN OU $\Rightarrow$ OU[O] = [O][(*KoK_) $\Rightarrow$ (*KóK_)], koja reguliše alternaciju o : ó u poljskom, kao u primjeru nom. jd. koza : gen. mn. kóz. Pravila tipa konstruktor kombinuju se i sa mutatorima koji djeluju na bilo koju nisku znakova, takozvanim pravilima čišćenja niske. Takvo je npr. srpskohrvatsko pravilo koje reguliše alternacije zvučni : bezzvučni.

Pravilo	Značenje
SCR STRING CLEANUP 2 $\Rightarrow$ DEF Z = (b, d, g, z, ž, dž, đ); DEF B = (p, t, k, s, š, č, ć, f, h, c); IF (STRING[X] & X == *ZB*) THEN X = *BB*	Glava koja govori da se radi o jednom od pravila za čišćenje niske definisanje zvučnih suglasnika definisanje bezzvučnih suglasnika ako niska sadrži niz koji se sastoji od zvučnog i bezzvučnog suglasnika, pravilo ga mijenja u dva bezzvučna
SCR STRING CLEANUP 3 $\Rightarrow$ DEF Z = (b, d, g, z, ž, dž, đ); DEF B = (p, t, k, s, š, č, ć, f, h, c); IF (STRING[X] & X == *BZ*) THEN X = *ZZ*	Isto kao prethodno pravilo samo za niz bezzvučni i zvučni

Naravno, ovo su samo neka od pravila za čišćenje niske. Uz ova, djelovaće naravno i pravila koja će blokirati izvršenje ovog pravila, kakva je npr. situacija suglasnika *d* ispred *s* i *š*. To nas dovodi do jedne izuzetno važne karakteristike dizajna pravila važne naročito u obradi imeničkih paradigmi. Radi se o opštem pravilu da specificiranije pravilo blokira izvršavanje manje specificiranog. Tako će u ovom slučaju specificiranije naznačeni uslovi, gdje se navode samo suglasnici *d*, *s* i *š* blokirati izvršenje pravila koje mijenja zvučni u bezzvučni. Isto tako, glava konstruktorskog pravila za imeničku paradigmu sa više informacija u sebi, blokiraje šire pravilo. Tako će npr. pravilo sa glavom **K, a # m*; biti blokirano od strane pravila *čovjek, a # m*; koje će u tijelu imati specificiranu supletivnu množinu karakterističnu za tu leksičku jedinicu.

U imeničkim paradigmatama efikasno sredstvo rješavanja alternacija, pokazale su se već same glave i niz dodatnih znakova. Uz standardni kraj nominativne forme, te genitivni završetak (uzet uobičajeno od onog mjesta koje se razlikuje od nominativa, što samo po sebi rješava mnoge alternacije), te oznake roda, glave sadrže i niz drugih informacija. Neke od njih su zajedničke, npr. oznaka *pl* uz oznaku roda, za pluralia tantum, *K* i *V* za vokale i konsonante, *#* za imenice muškog roda sa podudarnošću akuzativa i genitiva i sl. Količina informacija i uvedenih znakova varira, međutim, od jezika do jezika. Tako srpskohrvatski ima znakove *-ov*, *+ev* za dugu množinu, *-in* za kratku množinu, neke poljske imeničke deklinacije imaju informaciju o završetku nominativa množine, postoji znak *##* za genus virile ('rodzaj męskoosobowy'); u ruskom postoji znak *\$* za fleksije sa naglaskom na nastavku instrumentala i sl.

Uvid u to kako se pojedine alternacije rješavaju u glavama pravila, mogu se dobiti iz ovih srpskohrvatskih primjera:

rječnička odrednica	glava pravila za razvijanje paradigme
kost, i f;	SCR PARA *K, i f ⇒
gost, a # m;	SCR PARA *K, a # m ⇒
Arapin, a # -in m;	SCR PARA *K, a # -in m ⇒
skok, a + ov m;	SCR PARA *K, a + ov m ⇒
novac, vca m;	SCR PARA *KaK, KKa m ⇒
sanke, i fpl;	SCR PARA *e, i fpl ⇒

Alterniranje osnove je svakako najveći problem koji je trebalo riješiti pri likom generisanja imeničkih paradigmi, od ostalih problema treba istaći tzv. sinonimiju padežnih nastavaka, tipa srpskohrvatskog instrumentala jednine u primjerima kao *košču* i *kosti* ili ruskog nominativa množine *инженеры* i *инженера*. To se reguliše sljedećim pravilom, koje, ukoliko u kontekstu postoje pokazatelji izabiranja jednog ili drugog oblika, on i biva izabran, a ako toga nema, onda se

vrši nasumični izbor.

SCR PARA *K, i f $\Rightarrow$

NOUN;

FEMININE;

01 = (1->');)

SINGULAR;

...

INS = 01 + i | PAL(01) + u;

što izbacuje oblike instrumentala *masti i kosti* s jedne, te *mašču i košču*, s druge.

Važno je na kraju istaći otvorenost pravila za imeničke paradigme, što je u vezi sa globalnim rješenjem blokiranja opštijeg pravila od strane specificiranijeg. Naime, u svim prilikama gdje se pokaže da je fleksija neke imenice idiosinkratična, može se dodati pravilo, koje o tome vodi računa. I više od toga, pravila tipa 'učitelj' i 'pričalac' omogućuje mijenjanje i dopunjavanje pravila, kad se iz teksta određenog kao standardni ili od korisnika dobije dovoljno pouzdana informacija za modificiranje ili dodavanje novog pravila.

Dobar dio rješenja opisanih u dijelu o imenicama primijenjivan je i u slučaju drugih vrsta riječi.

5.2. Pridjevi

Pridjevska paradigma padeža, roda i broja nije predstavljala poseban problem. Dio alternacije koje se sreću i kod imenica, kakve su alternacije vokala i nulte vrijednosti (npr. srpskohrvatsko 'nepostojano a', poljsko „e ruchome”, rusko 'беглое e, беглое o' rješavane su uglavnom već u glavama.

Neke probleme trebalo je riješiti i u paradigmi određenog i neodređenog vida, a najveće teškoće izazvala je paradigma komparacije. Tu su bile potrebne dvije intervencije. Prva je uvođenje znaka '-’ za pridjeve sa analitičkom komparacijom, te znaka '-’ za pridjeve bez komparacije. Ovdje se javlja čisto leksikografski problem ocjenjivanja koji pridjevi će imati samo analitičku komparaciju, odnosno toga gdje je komparativ uopšte moguć. U nekim slučajevima kompetencija izvornog govornika može ne dati pouzdan odgovor. Drugi problem bio je izvođenje osnove komparativa i superlativa na osnovu pozitivna. Tu je primijenjen sljedeći princip. Tamo gdje je to moguće uraditi primjenom pravila, to je i rađeno, a ako to nije bilo moguće, bilo je neophodno upisivati komparativnu osnovu. Tako u poljskom primjeru:

Pravilo	Primjer
POL PARA *VKy, a, e ⇒ ADJECTIVE; O1 = (1->,'-1);	młody, a, e; młod
SINGULAR; MASCULINE; NOM = 01 + y; GEN = 01 + ego;	młod + y = młody młod + ego = młodego
...	
COMPARATIVE; O1 = (1->,'-1) + sz;	młod + sz
SINGULAR; MASCULINE; NOM = 01 + y;	młodszy + y = młodszy

možemo na osnovu pozitiva generisati komparativnu i superlativnu osnovu pridjeva tipa *młody, a, e*; sa komparativom *młodszy*. No u slučajevima gdje se problem ne može riješiti prostom primjenom pravila, neophodno je u etiketu rječničke odrednice upisati i komparativ. Tako npr. srpskohrvatski pridjev *dobar* ima sljedeću odrednicu: *dobar, bra, bro, bolji*;

5.3. Zamjenice

Zamjenice čine zatvoren sistem, pa je onda praktički svaka od njih upisivana kao zasebna glava, kako vidimo iz srpskohrvatskog primjera:

SCR PARA ja ⇒
PRONOUN;
PERSONAL;
FIRST PERSON;
SINGULAR;
NOM = ja;
GEN = mene | me;
...

Iz zatvorenosti zamjeničkog sistema proizlazi i činjenica da alterniranje osnove tipično npr. za lične zamjenice nije predstavljalo problem — oblici su jednostavno ispisivani. Drugi problem, tzv. sinonimija padeških oblika, rješavana je upravo onako kao i kod imenica, što se vidi iz genitiva u navedenom primjeru, gdje su paralelno dati puni i enklitički oblik lične zamjenice.

Izdvajanje zamjenica kao zasebne kategorije u MIG-u nije utemeljeno samo u zatvorenosti zamjeničkog sistema. Informacija da određena leksička jedinica pripada klasi zamjenica izuzetno je važna za identifikaciju anaforskog upućivanja, bez kojeg se opet ne može dobiti ni prevod a pogotovo kvalitativna analiza teksta visokog kvaliteta.

5.4. Brojevi

Kao i u slučaju zamjeničkog sistema, zatvorenost sistema brojeva, upravo osobina da se tu kombinovanjem zatvorenog sistema sa ograničenim brojem jedinica ostvaruje praktički neograničen broj elemenata, opravdava izdvajanje brojeva kao zasebne kategorije u MIG-u. Brojevi imaju posebno mjesto u raspodjeli informacije između rječnika i pravila. Upravo, cijeli sistem brojeva sadržan je u pravilima i na taj su način izvršene velike uštede u obimu rječnika, a samim tim i u brzini rada softvera. Pravilo koje generiše srpskohrvatske glavne brojeve izgleda ovako. Prvo se definišu osnovne jedinice, a onda se daju pravila njihovog kombinovanja koje u rezultatu izbacuju sve moguće odlike. Prikazani dio pravila izbacuje brojeve do 9999.

SCR CARDINAL

NUMERAL ⇒	100 = sto;
ZERO;	200 = dvesta dvjesto;
0 = nula;	300 = trista tristo;
ONE;	...
1 = jedan;	THOUSAND;
2 = dva;	1000 = hiljada tisuća;
3 = tri;	2000 = dvije (hiljade tisuće);
...	3000 = tri (hiljade tisuće);
TEEN;	...
10 = deset;	NUMERAL = THOUSAND + ONE;
11 = jedanaest;	NUMERAL = THOUSAND + TEEN;
12 = dvanaest;	NUMERAL = THOUSAND + TEN + ONE;
13 = trinaest;	NUMERAL = THOUSAND + HUNDRED + ONE;
...	NUMERAL = THOUSAND + HUNDRED + TEEN;
TEN;	NUMERAL = THOUSAND + HUNDRED + TEN + ONE;
20 = dvadeset;	...
30 = trideset;	...
...	...
HUNDRED;	...

Kako tu već imamo upućivanje na cifre, nema potrebe za postojanje odrednica sa brojevima kvivalentiina u L1 i L2. Leksički transfer vrši se već unutar pravila, bez posezanja za informacijama u rječniku.

Već generisani brojevi, propuštaju se onda kroz pravila za razvijanje paradigmi, naravno za one brojeve koji te paradigme imaju. Tako na primjer redni brojevi imaju paradigmu veoma sličnu pridjevskoj.

5.5. Prilozi

Prilozi, upravo dio priloga koji ima komparaciju ne donose nikakav novi problem. Radi se o dva zadatka koje je valjalo riješiti u slučaju komparacije pridjeva. Prvo, trebalo je odrediti koji prilozi ne mogu imati sintetičku komparaciju, a drugo, valjalo je riješiti problem generisanja komparativne osnove na osnovu pozitivne. I tu je ono što nije bilo moguće generisati pravilima upisivano

posebno. Npr. srpskohrvatski prilog *dobro* ima sljedeću odrednicu: *dobro, bolje ab*; Informacija da se radi o prilogu bitna je dalje za analizu rečenične strukture i transfer rečenica iz L1 u L2, čime se ponovo opravdava njihovo izdvajanje u zasebnu kategoriju unutar MIG-a, mada je ona, sa stanovišta paradigme nekoherentna (samo dio ima paradigmu komparacije).

5.6. Glagoli

Za razliku od imenica, glagole u MIG-u karakteriše ne veliki broj glava, nego izuzetna dužina tijela svake od njih. Naime, u MIG-u se u generisanju glagolske paradigme razvijaju, uz sve morfološke glagolske paradigme i određeni sintaksički uslovljeni oblici; upitni, odrični, pasivni..., dakle, ono što se, već u zavisnosti od modela, zove transformacijama ili pomjeranjima. Dizajn MIG-a naglaog je da se dio tih problema riješi već na nivou generisanja paradigmi, što potom optimizira proceduru sintaksičkog transfera. Kako izgleda struktura glagolskih tijela, može se vidjeti iz početka srpskohrvatskog pravila za glagole tipa *pomesti, etem, etu, xxv*;, gdje se za svaki glagolski oblik daju sve moguće potvrđne, upitne, odrične i upitno-odrične forme.

SCR PARA *sti, *xxv ⇒

VERB;

01 = (1->',';);

INFINITIVE = 01;

ACTIVE;

PRESENT;

01 = (1->SAMEAS (1',' + 1)) + (1','->2','-1);

02 = (1->SAMEAS (2',' + 1)) + (2','->3',';);

AFFIRMATIVE;

SINGULAR;

FIRST = 01 + m;

SECOND = 01 + š;

THIRD = 01;

PLURAL;

FIRST = 01 + mo;

SECOND = 01 + te;

THIRD = 02;

INTERROGATIVE 1;

SINGULAR;

FIRST = 01 + m li;

SECOND = 01 + š li;

THIRD = 01 li;

PLURAL;

FIRST = 01 + mo li;

SECOND = 01 + te li;

THIRD = 02 li;

INTERROGATIVE 2;

SINGULAR;

FIRST = da li 01 + m;

SECOND = da li 01 + š;

THIRD = da li 01;

PLURAL;

FIRST = da li 01 + mo;

SECOND = da li 01 + te;

THIRD = da li 02;

NEGATIVE;

SINGULAR;

FIRST = ne 01 + m;

SECOND = ne 01 + š;

THIRD = ne 01;

PLURAL;

FIRST = ne 01 + mo;

SECOND = ne 01 + te;

THIRD = ne 02;

INTERROGATIVE-NEGATIVE;

SINGULAR;

FIRST = ne 01 + m li;

SECOND = ne 01 + š li;

THIRD = ne 01 li;

PLURAL;

FIRST = ne 01 + mo li;

SECOND = ne 01 + te li;

THIRD = ne 02 li;

Što se tiče onoga što je trebalo riješiti, problem je prije svega bio alterniranje osnova. Kod glagola je primijenjen princip da se uz uobičajenu kanonsku formu (najčešće infinitiv) daju i drugi oblici koji su relevantni za razvijanje konjugacijske paradigme. U srpskohrvatskom jeziku, na primjer, u etiketi se uz infinitiv navode završeci prvog i trećeg lica prezenta tamo gdje se ostali oblici daju rekonstruisati samo na osnovu infinitivne i prezentske osnove. Ako to nije moguće, onda se daju i drugi potrebni oblici. Završetak ostalih oblika navodi se od posljednjeg suglasnika koje taj oblik dijeli sa infinitivom.

Evo i primjera. Glagol *prigovoriti*, *rim*, *re*, *v*; ima naveden samo završetak prvog i trećeg lica prezenta, jer aorist i perfekt možemo generisati na osnovu infinitivne osnove. Glagol pak *naći*, *ađem*, *ađu*, *ađ*, *aš*, *xpp*; ima naveden i završetak aoristne i perfekatske osnove, jer one nisu izvodive iz infinitivne. Princip je u osnovi da, ukoliko informacija može da se izvede iz već postojećih, onda se to i radi, a dodatna informacija daje se samo onda kad je nije moguće izvesti.

Treba uzeti u obzir da se u etiketama ne navodi akcenat. Na taj način ona informacija koja bi se inače mogla izvesti iz toga mora da se da zasebno. To se jasno vidi na primjeru ruskog imperativa, čija forma zavisi od mjesta akcenta. Kako informacija o akcentu nema, neophodno je u etiketi dati i infinitivni završetak.

Kao i u slučaju imeničkih paradigmi, i glagolske su otvorene, u smislu da se može napisati zasebna glava za glagol koji ima idiosinkratičnu paradigmu. Tako će, na primjer, glagol *biti* imati zasebno pravilo u mnogim jezicima.

6. Umjesto zaključka — MIG i tradicionalni gramatički opis

Na kraju, kad već imamo uvid u to na koji način MIG generiše paradigme slovenskih jezika, treba uporediti način formalizacije fleksije u MIG-u sa onim što nalazimo u tradicionalnim gramatikama, kakve su Barić 1995, Stanojčić 1992 za srpskohrvatski, ili Tokarski 1989, te Urbańczak 1984 za poljski.

Kao što je već ranije istaknuto, primjena MIG-a svodi se na ograničenu oblast programa za mašinsko prevođenje i analizu teksta. Podređenost pravila programu i njihova ograničenost na tu oblast povoduje prvu bitnu razliku o odnosu na tradicionalni gramatički opis. Naime, opis unutar MIG-a u potpunosti je formaliziran. Narativni elementi kakve srećemo u tradicionalnim gramatikama te kvalifikacije tipa „obično“, „najčešće“, „neki“... u MIG-u ne mogu biti implementirane. Program mora generisati oblik u slučaju svake konkretne odrednice, pa ako se radi o izuzecima, oni moraju biti izričito navedeni u pravilima.

Druga bitna razlika je različito raspoređivanje informacije u pravilima i u etiketama. Naime, u tradicionalnim gramatikama, formalni opis stvara određen broj kategorija i leksemama se jednostavno pripisuje pripadnost određenoj izdvojenoj kategoriji. U MIG-u, nasuprot tome, postoji kombinacija informacije iz etikete i pravila, pa unutar istog pravila možemo naći lekseme koje bi u tradicionalnom pristupu bile unutar iste kategorije.

Konačno, izuzetno je važno to što MIG ne operiše tradicionalnim pojmovima osnove i nastavka, nego vrši manipulacije na osnovama i završecima. Šta

će biti osnova, a šta završetak ne zavisi ni od kakvog ranijeg lingvističkog znanja, nego od toga da li u konkretnom slučaju može generisati potrebni oblik ili ne. To se može vidjeti iz već navedenih primjera. Osnova se definiše nanovo svaki put kad za tim postoji potreba.

Dizajniranje pravila različito u ova tri osnovna aspekta od tradicionalnog pristupa omogućava veću fleksibilnost i optimaliziranje rješenja u odnosu na tradicionalna rješenja. Ne radi se tu, naravno, ni o kakvoj kritici ustaljene gramatičke prakse. Važno je shvatiti da su tradicionalni gramatički priručnici namijenjeni tome da ih se čita i da budu primjenjivani u različitim aktivnostima, prvenstveno nastavi. Imajući u vidu to da takva namjena nameće odgovarajuća rješenja, da se, na primjer, ide od opšteg ka posebnom, da se vodi računa o zapamtljivosti pravila i sl., jasno je da bi pravila tipa MIG bila potpuno neprimjenjiva u tradicionalnim gramatikama. S druge strane, opet, MIG uzimajući kao osnovu tradicionalne gramatike morao je izvršiti niz modifikacija i na mnogim se mjestima razići sa tradicionalnim pristupom, da bi zadovoljio potrebama koje nameće konkretno softversko okruženje. Tradicionalne gramatičke kategorije i podjele u MIG-u su prihvatane ili odbacivane u mjeri u kojoj doprinose, odnosno ne doprinose optimalizaciji pravila generisanja paradigmi i drugih zadataka koje Neuro Tran obavlja.

LITERATURA

- [Apresjan et al. 1992] Apresjan, Ju. D. et al. „ETAP-2: The Linguistics of a Machine Translation System“ u: *Meta-Translator's Journal*. Vol 37 (1), 1992, p. 97–112.
- [Barić 1995] Barić, Eugenija et al. *Hrvatska gramatika*. Školska knjiga, 1995.
- [Buschbeck et al. 1990] Buschbeck, B. et al. „VIRTEX — A German-Russian Translation Experiment“ u: *Coling-90*, Vol. 3. 1990, p. 321–323.
- [Hajić et al. 1994] Hajić, J., et al. „Machine Translation Research in Czechoslovakia“ u: *Meta-Translator's Journal* Vol. 37 (4), 1992, p. 802–816.
- [Newton 1992] Newton J. (ed.) *Computers in translation: A practical appraisal*, London, Routledge, 1992.
- [Pigott 1985] Pigott, I., „Systran: Maschinenuibersctyung bei der Kommission der EG. Gegenwaertiger Zustand und Geschichte“ u: *Sprache und Datenverarbeitung* Vol. 9 (1), 1985, p. 22–28.
- [Slocum 1985] Slocum, J. „A Survey of Machine Translation: its History, Current Status, and Future Prospects“ u: *Computational Linguistics*. Vol. 11 (1), 1985, p. 1–17.
- [Stanojčić 1992] Stanojčić, Ž. i Lj. Popović. *Gramatika srpskoga jezika*. Zavod za udžbenike i nastavna sredstva. 1992.
- [Tokarski 1989] Tokarski, J. „Formy fleksyjne“, u: Skorupka, Stanisław et al. *Mały słownik języka polskiego*, PWN, p. VIII–XXII, 1989.
- [Turmaier et al. 1996] Turmaier, Gregor et al. *Copernicus/Slavomir Joint Research Proposal*, Univerzitet u Regensburgu, 1996.
- [Urbańczyk 1984] Urbańczyk, S. (ed.). *Gramatyka współczesnego języka polskiego*. Morfologia, PWN, 1984.

Резюме

Данко Шипка, Ненад Кончар

**ПОРОЖДЕНИЕ ФЛЕКСИИ СЛАВЯНСКИХ ЯЗЫКОВ В ГРАММАТИКЕ
МИНИМАЛЬНОЙ ИНФОРМАЦИИ**

Грамматика минимальной информации сводится к системе правил, делающих возможным функционирование машинного перевода, т.е. правил, на основании которых софтвер Неуго Тран порождает и узнает парадигмы исходного и назначенного языков, с одной стороны, а с другой — совершает трансфер между ними.

После краткого предварительного описания актуальной ситуации в машинном переводе славянских языков, авторы этой статьи освещают основные понятия данной грамматики, и потом подробно описывают процесс порождения некоторых флексивных частей речи.

април 1997

РАЗВОЈ СРПСКЕ ОНОМАСТИЧКЕ НАУКЕ У ПОСЛЕДЊОЈ ЧЕТВРТИНИ ВЕКА

До средине седамдесетих година двадесетог века ономастика је код Срба била далеко слабије развијена него код осталих словенских народа, укључујући и оне који су тада са Србима живели у истој држави. Није било систематских теренских истраживања, нити се интензивније проучавао српски историјски ономастикон. Науци о именима дуго није посвећивана посебна пажња ни на катедрама за српски језик, те ономастичке теме нису давале ни за магистарске и докторске дисертације.

Катедра за јужнословенске језике Филозофског факултета у Новом Саду прва је дала већи значај ономастици, објављујући у својим Прилозима проучавању језика, из броја у број, од прве књиге (1965), радове из ове научне дисциплине, рађене углавном под руководством наставника ове катедре (од 1. до 11. књиге уредник је био Павле Ивић, а од 12. је Александар Младеновић; последња књига, троброј 24–26 носи године 1988–1990). Доста радова српских ономастичара публиковано је и у Ономастици југославици, чија су прва два броја објављена у Љубљани (1969. и 1970), а остали у Загребу (последњи, 14 — 1991).

Године 1974. основан је у Српској академији наука и уметности Одбор за ономастику, чиме су створени услови за систематска ономастичка истраживања. Први председник Одбора био је Милан Будимир. Од краја 1975 (после Будимирове смрти) до краја 1981. године председник Одбора била је Фанула Папазоглу, а од краја 1981. је Павле Ивић. Одбор је после самог оснивања за свој главни задатак одредио сакупљање, сређивање и публикавање ономастичке грађе. Искоришћен је, може се са сигурношћу рећи, последњи тренутак за почетак записивања овог драгоценог материјала, који садржи многе информације из историје језика и народа. Свако кашњење значило би ненадокнадив губитак за науку, пошто се и социолошки положај насеља и идентитет људи у њему мењају неслућеном брзином, те се из памћења нових генерација потискују стари називи. Данас, уосталом, знамо да се за многе крајеве закаснило и због насилне промене њихове етничке слике, која се десила последњих година пред нашим очима. Ономастику ових крајева ваљало би записати од прогнанника расутих по Србији, Репу-

блици Српској и Црној Гори, и тако спасити најпоузданије сведочанство о многовексној српској прошлости у пределима из којих су Срби протерани.

Систематска теренска истраживања почела су 1975. године у околини Дечана, према писменим инструкцијама Павла Ивића, под чијим се руководством грађа сакупља и сређује и данас. Те године на терену је био само један истраживач (потписник ових редова), док је крајем осамдесетих година грађу сакупљало и по тридесетак сарадника годишње. Рад није прекидан ни у време највеће кризе у првој половини деведесетих година, али су веома оскудна новчана средства условила да се теренска истраживања сведу на најмању меру (на десетак процената годишњег учинка из краја осамдесетих). Током две-три последње године материјално стање Одбора нешто се побољшало, па је и рад на терену донекле интензивирао, али још није достигао петину учинка из најбољих година.

Теренска истраживања, као што је већ речено, почела су 1975. године у околини Дечана. Мстохији и Косову дат је приоритет због тамошњег стања српског становништва, које је у то време, као и раније, све више бежало из ових крајева. Управо тих година напуштали су поједина села ових области последњи Срби, а са њима су нестајали и информатори за наша истраживања. Главне снаге су се, дакле, ангажовале у Метохији и на Косову, али су ускоро, упоредо са испитивањем ових крајева, истраживања обављана и у другим крајевима Србије, затим у Црној Гори и ондашњим републикама Хрватској и Босни и Херцеговини, односно у пределима из којих су Срби недавно протерани и у данашњој Републици Српској.

До краја марта 1997. године истраживачи су Академији предали преко 600.000 картица са ономастичким одредницама, а уз сваку одредницу записано је по неколико ономастичких и других релевантних података. Грађа је сакупљана у разним крајевима, с тим што је, како је већ истакнуто, приоритет дат Метохији и Косову. У овим областима, тј. у Метохији и на Косову, материјал је сакупљен у свим насељима где живи и један једини Србин, као и тамо где живе „Бошњаци“ (досељено становништво исламске вероисповести, углавном из области Старе Рашке), Горанци (аутохтоно словенско становништво исламске вероисповести) и католици српског језика Летнице и околине, — осим у Косовској Митровици, Јањеви и у по неколико села око Лепосавића и Подујева, којима ће се такође дати приоритет у будућим истраживањима. Свакако, ово не значи да су теренска ономастичка истраживања на Косову и у Метохији приведена крају, јер на њих чекају села у којима нема Срба, која су, углавном, сачувала српска имена и у чијој микротопонији ваља очекивати значајан удео српских назива. На овакав закључак упућује, уосталом, и сакупљена грађа Ругова, предела у којем више од два и по века нема Срба, али у којем данашњи житељи, Арбанаси, чији су преци потиснули Србе, у свом говору чувају преко две трећине микротопонима са српским елементима. (Уп. о овоме: Алија Џоговић, *Топонимија југословенског дела Проклеђија*, Ономатолошки прилози, књ. IV/1983, 319–339; Светозар Стијовић, *Старо Ругово у светлу ономастичких података*,

Зборник Матице српске за филологију и лингвистику, Нови Сад, књ. XXVII–XXVIII/1984–1985, 741–746.)

Речено је већ да је грађа сакупљана у разним крајевима, а у даљем тексту ће бити набројана имена општинских места тих подручја и имена истраживача, почевши од Србије, преко Црне Горе и Републике Српске, па до Пуле, односно Пероја на њеном подручју: Драгаш (Алија Џоговић), Призрен (Милета Букумирић и Алија Џоговић), Сува Река (Данило Стијовић), Ораховац (Милета Букумирић), Ђаковица (Алија Џоговић), Дечане (Милета Букумирић, Светозар Стијовић и Алија Џоговић), Пећ (Милета Букумирић, Данило Стијовић, Светозар Стијовић и Алија Џоговић), Клина (Милета Букумирић, Данило Стијовић и Алија Џоговић), Исток (Светозар Стијовић), Србица (Милета Букумирић, Драган Микетић, Радислав Пумпаловић и Светозар Стијовић), Качаник (Милета Букумирић), Витина (Драган Микетић и Данило Стијовић), Урошевац (Милета Букумирић), Липљан (Милета Букумирић), Гњилане (Драган Микетић, Данило Стијовић и Владимир Цветановић), Косовска Каменица (Недељко Богдановић, Вилотије Вукадиновић, Драган Лилић и Љубисав Ћирић), Косово Поље (Алија Џоговић), Обилић (Милета Букумирић), Приштина (Милета Букумирић, Милосав Вукићевић и Данило Стијовић), Вучитрн (Милосав Вукићевић и Братислав Шурбатовић), Зубин Поток (Радислав Пумпаловић и Светозар Стијовић), Косовска Митровица (Маринко Божовић, Милета Букумирић и Радислав Пумпаловић), Звечан (Радислав Пумпаловић), Лепосавић (Драган Микетић и Светозар Стијовић), Брус (Драгана Исаиловић), Тутин (Алија Џоговић), Пријепоље (Мирослав Николић), Нова Варош (Мирослав Николић), Ивањица (Мирослав Николић), Краљево (Драго Ћупић), Пожега (Мирослав Николић), Бајина Башта (Милица Радовић-Тешић и Милосав Тешић), Љубовија (Милосав Тешић), Ваљево (Александар Лома и Јован Петровић), Мионица (Александар Лома), Љиг (Миодраг Јаћимовић), Уб (Драго Ћупић), Шабац (Љиљана Липолд), Горњи Милановац (Миодраг Јаћимовић), Кнић (Милосав Вукићевић), Крагујевац (Радоје Симић), Топола (Миодраг Јаћимовић), Аранђеловац (Миодраг Јаћимовић), Јагодина (Јованка Радић и Првослав Радић), Баточина (Првослав Радић), Свилајнац (Велимир Милојковић), Жабари (Велимир Милојковић), Параћин (Софија Ракић), Петровац на Млави (Велимир Милојковић), Пожаревац (Виолета Бабић), Трговиште (Велимир Стевановић), Бујановац (Јаворка Маринковић), Врање (Јаворка Маринковић), Сурдулица (Вилотије Вукадиновић), Црна Трава (Вилотије Вукадиновић), Медвеђа (Радмила Жугић и Милош Луковић), Лебане (Радмила Жугић), Лесковац (Радмила Жугић и Бојан Попов), Власотинце (Зоран Стојановић), Пирот (Недељко Богдановић, Вилотије Вукадиновић и Драган Лилић), Мерошина (Љубиша Рајковић), Гаџин Хан (Вилотије Вукадиновић), Бела Паланка (Љубисав Ћирић), Ниш (Недељко Богдановић и Вилотије Вукадиновић), Сврљиг (Недељко Богдановић), Алексинац (Недељко Богдановић и Вилотије Вукадиновић), Ражањ (Недељко Богдановић и Вилотије Вукадиновић), Сокобања (Недељко Богдановић и Вилотије Вукадиновић), Књажевац (Недељко Богдановић, Јакша Динић и Љубиша Рајковић), Боље-

вац (Жељко Ћупић), Зајечар (Јакша Динић, Љубиша Рајковић и Жељко Ћупић), Бор (Жељко Ћупић), Земун (Жарко Бошњаковић), Пећинци (Жарко Бошњаковић), Рума (Жарко Бошњаковић), Инђија (Жарко Бошњаковић), Сремска Митровица (Жарко Бошњаковић), Шид (Жарко Бошњаковић), Беочин (Жарко Бошњаковић), Бачка Паланка (Жарко Бошњаковић), Петроварадин (Жарко Бошњаковић), Жабалъ (Гордана Драгин), Суботица (Љубица Прћић), Херцег Нови (Славко Вукомановић), Тиват (Славко Вукомановић и Љиљана Липолд), Будва (Љиљана Липолд), Улцињ (Љиљана Липолд), Подгорица (Бождар Зоњић, Драгољуб Петровић, Раде Стаматовић и Жељко Ћупић), Даниловград (Драго Ћупић и Жељко Ћупић), Никшић (Мара Тијанић), Колашин (Бождар Зоњић и Мато Пижурица), Андријевица (Бождар Зоњић), Плав (Бождар Зоњић и Алија Цоговић), Беране (Бождар Зоњић), Рожаје (Алија Цоговић), Шавник (Милица Станић), Плужине (Милица Радовић-Тешић, Радојка Реметић и Мара Тијанић), Пљевља (Василије Вранеш), Љубиње (Вељко Брборић), Хан Пијесак (Славко Вукомановић), Теслић (Славко Вукомановић), Шипово (Славко Вукомановић), Гламоч (Слободанка Мрђен), Вргинмост (Јанко Ивановић), Војнић (Јанко Ивановић), Дуга Реса (Јанко Ивановић), Карловац (Јанко Ивановић), Дубровник (Славко Вукомановић) и Пула (тј. село Перој; Славко Вукомановић).

Истраживачи су грађу сакупљали у дијалекатској форми, укључујући и акценат (није акценатан једино материјал из Вргинмоста, Војнића, Дуге Ресе и Карловца), систематски, од насеља до насеља и од куће до куће. Бележили су имена насељених места, етнике и ктетике, микротопонимију и хидронимију у насељима и на њиховим подручјима, затим презимена, званична и секундарна, породична надимке, лична имена, хипокористике и личне надимке. Грађа је, у принципу, бележена од најстаријих особа, пре свега оних које нису на дуже време напуштале свој крај.

Уз име села су записивани сви потребни подаци: географски положај, тип насеља, близина и квалитет путева, старине (цркве, гробља, разни остаци материјалне културе и др.), историјат насеља, предања и легенде у вези с насељем и његовим именом, састав и порекло становништва и његово занимање, просветне и културне прилике и др. Бележена су и имена и презимена људи, с годином њиховог рођења, од којих је грађа записивана.

Микротопонија је записивана исцрпно, тако да су бележена сва имена на терену, а уз њих су записивани и сви подаци који се односе на именовани терен, објекат или локалитет — од општег описа до легенди и народних етимологија. Микротопонија је бележена у свим насељима.

Код презимена је бележен број кућа које их носе, затим све о пореклу и о променама породичног имена, о сеобама, о орођавању и др. Записивана су и секундарна презимена и породични надимци, као и узрок њиховог настанка, где год се до таквих података могло доћи. Забележена је свуда и слава, као и мала слава, где је има, а записани су и подаци о броју одсељених породица и месту њиховог настајења, најчешће од 1941. године па даље. Презимена (и све набројено о њима) бележена су у свим насељима, осим у

већим градовима, где је то било немогуће урадити, те се тежило добијању што већег њиховог узорка од стариначког становништва.

Лична имена, хипокористици и лични надимци бележени су, као и остала грађа, од старијих особа, али је у овом послу често била неопходна и помоћ деце, нарочито када су у питању помодни антропоними, које старији тешко памте и често изговарају у промењеном облику. Код новијих имена увек је давана година рођења њиховог носиоца, што омогућава праћење иновације ономастикона. Бележена су и секундарна имена и разлози њиховог узимања, односно напуштања имена добијених на крштењу, тј. после рођења. Тежило се и да се уз надимак добије и узрок његовог настанка, али је тај податак често изостајао — некада због тога што га информатори нису знали, а некада што нису хтели да га кажу. Лична имена, хипокористици и надимци записивани су у свим селима Косова и Метохије, као и у мањим местима варошког типа (Дечанс, Исток, Клина, Обилић, Липљан, Вучитрн и др.), а такође и у свим крајевима са мањим селима, каква су, нпр., у Васојевићима или Кучима, док су у пределима са великим селима бележени у сваком петом селу (микротопонија и презимена бележени су, као што је већ речено, у сваком).

Истраживачи грађу предају Академији у специјалним свескама од 100 листа, перфорираним на четири картице, и то у два примерка, тако да свака свеска садржи 400 картица (200 одредница у два примерка). Уз сваку одредницу дати су сви релевантни подаци до којих су истраживачи дошли, а код хипокористика (и надимака) увек стоји и име њиховог носиоца, како би се пратио начин грађења ових антропонима одмила. На свакој картици постоје иницијали истраживача, као и село у којем је одредница записана и општина којој насеље припада. Оригинални листићи кидају се из свезака и одлажу у азбучнике (посебно микротопоними, презимена, имена), а копије остају у свескама, које чине ономастичку слику насеља.

Одбор за ономастику Српске академије наука и уметности покренуо је своје гласило, поменуте Ономатолошке прилоге, чија је прва књига изашла 1979. године, а тринаеста је преломљена и потпуно спремна за штампу (од прве књиге ове едиције главни уредник је Павле Ивић). Ових тринаест књига садрже преко 6.500 страна текста, од чега највећи део отпада на грађу, а у оквиру ње на материјал са Косова и из Метохије. Овде се наводе само обимније монографије грађе, док би укупан списак наслова грађе и осталих текстова из садржаја ових тринаест књига био неколико пута дужи. То су следећи радови: *Микројойонимја ойишине Трговишиа* Владимира Стевановића (књ. I/1979, 167–236), *Ономастика источног дела Метохијског (Пећког) Подгора* (I, 237–380 + карта Метохијског Подгора), *Ономастика средишњег дела Метохијског (Пећког) Подгора* (II/1981, 197–236 + карта Метохијског Подгора), *Ономастика западног дела Метохијског (Пећког) Подгора* (III/1982, 193–300 + карта Метохијског Подгора) и *Ономастика једног дела јоречја Кујавче* (V/1984, 313–411) Светозара Стијовића, *Ономастика дела Прекоруља омеђеног рекама Мирушом, Белим Дримом и Клином* (II, 239–403), *Ономастика Прекоруља (II део)* (III, 303–418), *Из ономастике*

јужне Метихије (V, 413–604), Ономастџика Сиринишке жупе (IX/1988, 253–470) и Ономастџика јужнога Косова (XIII/1997, 339–495) Милете Букумирића, Ономастџички подаци за десет сџела на десној обали Јужне Мораве (ојштина Врање) (II, 405–445) и Микроџојонимџија Врања и околине (X/1989, 68–172) Јаворке Стаменковић односно Маринковић, Тојонимџија југословенског дела Проклеџија (I део) (IV/1983, 225–342 + 1 карта), Ономастџика Дечана и околних сџела (VI/1985, 439–509), Ономастџика североисточних огранака Проклеџија (VII/1986, 247–436), Ономастџика Ђаковице и суседних сџела (VIII/1987, 221–304) и Ономастџика Горе (XII/1996, 33–366) Алије Цоговића, Ономастџика Загараџа (IV, 345–387) Драга Ђупића и Ономастџика дела Тамнаве (VII, 437–482) Драга Ђупића и Свете Милисављевића, Ономастџика сџела Гајтана у Горњој Јабланици (IV, 389–452) Милоша Луковића, Анџројонимџија Срба и Хрваџа у Румунији (V, 243–312, и VI, 121–183) и Тојонимџи српских и хрваџских насеља у Румунији (VII, 199–246) Милета Томића, Ономастџика Љубомира (VI, 191–438) Момчила Ђурића, Ономастџика Срема (I део: северни Срем) (VIII, 305–447) Жарка Бошњаковића, Ускоџка џојонимџија (IX, 189–252) и Ускоџка анџројонимџија (X, 497–557) Милије Станића, Рјечник анџројонимџа Буковице (X, 175–363) Живка Бјелановића, Ономастџика Изморника (X, 365–496) и Ономастџика белојаланачког краја (XIII, 37–338) Љубисава Ђирића, Микроџојонимџија Озринића (X, 559–606) Петра Пејовића, Ономастџика Тимока (XI/1990, 109–366) Љубише Рајковића, Из ономастџике сџела око горњег џока реке Белице (XI, 399–449) Јованке Радић, Анџројонимџија Бјелојавлића (XII, 367–416) Жељка Ђупића, Ономастџикон џојинулих на Сремском фронџу (XII, 439–533) Јелене Пешикан и Ономастџика Суве Реке и околних сџела (XIII, 497–573) Данила Стијовића.

У Ономатолошким прилозима објављена су и најбоља остварења српске историјске ономастике, фундаменталне студије Митра Пешикана *Из историјске џојонимџије Подримља* (II, 1–92), *Зетско-хумско-рашка имена на џочетку џурскога доба* (III, 1–120; IV, 1–135; V, 1–176) и *Сџара имена из доњег Подримља* (VII, 1–119). У овим капиталним делима Пешикан је на основу грађе из немањихких повеља и турских теџтера дао прецизну ономастичку слику једног значајног дела старе српске државе. Идентификовао је огромну већину топонима, утврдивши како су гласили и географска имена и антропоними у време Немањиха и на почетку турскога доба. У овом другом случају савладао је Пешикан изворе на непрецизној арапској графџији и прецизно установио тадашњу етничку границу између Срба и Арбанаса. Ове Пешиканове студије садрже огроман материјал, који је беспрекорно анализиран, међусобно упоређиван и, са сигурношћу се може закључити, свестрано проучен. Многе табеле и карте ове студије чине прегледнијим, а читаво дело, методолошки на беспрекорној висини, узор је каквом у овој дисциплини ваља тежити. Поменута Пешиканова дела огромно су унапредила српску ономастику и дала многа решења драгоцена и за друге дисциплине, пре свега за лингвистику и историографџију.

Ваља овде посебно истаћи и радове Александра Ломе објављене у Ономатолошким прилозима, који такође значе велики допринос ономастици. То су драгоцени прилози *Именски њар Маљен — Повлен* (III, 155–168), *Сѣарим њушевима. Из средњовековне њојонимије ваљевског краја* (V, 197–209), *Из њојонимије Србије* (VI, 105–118), *Један усалињен ороним: Оаб* (VII, 159–162), *Везана мињолошка назвања у њојонимији* (VIII, 37–50), *Мислођин и Медођин* (IX, 165–174), *Рани слојеви хрињћанских њојонима на сѣаросрѣском њлу* (XI, 1–18) и *Срѣскохрвајска географска имена на -ина, мн. -ине: ѡреглед ѡиѡва и ѡроблеми класификације* (XIII, 1–34). У овим радовима Лома је дао методолошки модел проучавања именских парова у топонимији, садејства топономастике са другим лингвистичким и екстралингвистичким дисциплинама као што су, нпр., етнологија и фолклористика и уопште — проучавања старих словенских топонима и теонима. Од великог значаја су и остали Ломини радови, објављени у другим публикацијама, домаћим и страним, и свакако спадају у најбоља остварења ономастике код Срба.

Средином осамдесетих година, у време почетка рада Одбора за ономастику Српске академије наука и уметности, одржана је (1975) Прва југословенска ономастичка конференција (у Тивту), а онда су се следеће одржавале сваке две године (Друга у Скопљу, Трећа у Дубровнику, Четврта у Порторођу, Пета у Мостару, Шеста, у организацији нашег одбора, у Доњем Милановцу, Седма у Приштини и Осма, априла 1990, две и по године после Седме, у Титограду и Даниловграду). Реферати са ових конференција, осим Седме, објављени су, и међу њима је значајан број радова српских ономастичара. Најуспешнија је, према оцени тадашњег Међуакадемијског одбора за ономастику, и најбогатија рефератима била Шеста.

У последњој четвртини века објавили су српски ономастичари значајан број радова и у другим публикацијама, нашим и страним, али ће овде бити поменута само нека посебна издања, која се наводе по азбучном реду аутора и дела (у тексту овакве врсте сва није ни могуће донети, а она објављена у нашим публикацијама није ни потребно, с обзиром на то да се библиографија редовно објављује у Јужнословенском филологу): Живко Бјелановић, *Анѡројонимија Буковице*, Сплит, 1988, стр. 262 + карта Буковице; Живко Бјелановић, *Имена сѣановника мјесѣа Буковице*, Сплит, 1978, стр. 200; Проф. др Милан Босанац, *Просвјетѡин именовслов*, Загреб, 1984, стр. 446; Драгомир Вујичић, *Хидроними (имена вода) у лијевом сливу Дрине*, Сарајево, 1982, стр. 237; Гордана Вуковић — Љиљана Недељков, *Речник ѡрезимена Шажкашке (XVIII и XIX век)*, Нови Сад, 1983, стр. 202; Милица Грковић, *Имена у Дечанским хрисовуљама*, Нови Сад, 1983, стр. 232; Милица Грковић, *Речник имена Бањског, Дечанског и Призренског власѣелинсѣва у XIV веку*, Београд, 1986, стр. VII + 220; Милица Грковић, *Речник личних имена код Срба*, Београд, 1977, стр. 324; Ђорђе Јањатовић, *Презимена Срба у Босни*, Сомбор, 1993, стр. 403; Радојица Јовићевић, *Имена у сѣарословенском језику*, Београд, 1985, стр. 192; Радојица Јовићевић, *О именима — расѡраве и чланци*, Београд, 1995, стр. 188; Велимир Михајловић, *Име ѡо зайовесѣин. Имѡерашѡвни ономасѣикон срѣскохрвајског језика*, Београд, 1992, стр. 365;

Др Звездана Павловић, *Хидроними Србије*, Београд, 1996, стр. 421 + Карта хидрографске поделе; Звездана Павловић, *Хидронимски систем слива Јужне Мораве*, Београд, 1994, стр. 208; Раде Стаматовић, *Ономастика Зетле. Систем имена у Зетли*, Београд–Голубовци, 1994, стр. 135; Атанасије Урошевић, *Топоними Косова*, Београд, 1975, стр. [VI] + 164.

На крају овога рада ваља рећи да се српска ономастика у последњој четвртини века није развијала спорије од осталих лингвистичких дисциплина. Њеном развоју допринео је умногоме рад Одбора за ономастику Српске академије наука и уметности, пред којим данас стоје многе нове обавезе: да се обради драгоцени сакупљени материјал, који садржи многе податке значајне не само за ономастику и науку о језику него за науку уопште. Из грађе, пре свега, треба да проистекну ономастички речници (топономастички и антропономастички), без којих се не може замислити наука о именима. Потреба за њима из дана у дан све је већа, те ваља очекивати да ће се за њихову израду обезбедити материјални услови и наћи кадрови.

Београд

Светозар Ситијовић

децембар 1996

ЛЕОН КОЈЕН, *Студије о српском стиху*, Сремски Карловци — Нови Сад 1996, Издавачка књижарница Зорана Стојановића, V–VII + 3–381.

Сусрет са *Студијама о српском стиху* Леона Којена несвакидашњи је стручно-научни доживљај; не догађа се, наиме, често то што се у овом случају збило — да истраживачки резултати изложени у једној књизи од непуних 400 страница тако одсудно унапређују собом познавање стања ствари у више од једне научне области.

Књига почиње кратким *Предговором* (V–VII) иза којег следе четири велика поглавља разложена на мање целине (I *Уводна разматрања*: 1. *Стих и мейтар*, 2. *Структура мейричке теорије*, 3. *Један поглед на класични српски стих* — стр. 3–61; II *Прозодија класичног српског стиха*: 4. *Слогови*, 5. *Акценти и дужине*, 6. *Дезакцентовање и преношење акцената* — стр. 65–139; III *Романтичарски стих*: 7. *Мейричка правила романтичарског стиха*, 8. *Романтичарски трохеј*, 9. *Романтичарски јамб* — стр. 143–247; IV *Посијро-мантичарски стих*: 10. *Раскид с романтичарском версификацијом*, 11. *Зрело доба посијро-мантичарског стиха* — стр. 251–373), а завршава се *Библиографском* у којој су забележени подаци како о коришћеним песничким текстовима (стр. 375–377), тако и о цитираној стручној литератури (стр. 377–381).

Којенова истраживачка пажња усредсређена је на период од 1847 (тј. од године објављивања прве књиге *Песма* Бранка Радичевића) до 1914. (тј. до године почетка Првог светског рата) обухватајући литерарне творевине трију песника из романтичарске епохе — Бранка Радичевића, Јована Јовановића Змаја и Лазе Костића — и трију из постромантичарске: Војислава Илића, Милана Ракића и Јована Дучића. Да би утврдио, прво, која је главна разлика између романтичарских и постромантичарских поетских постигнућа и, друго, шта је то сваког од тих песника чинило, у својој епоси, посебном стваралачком индивидуалношћу, Којен је пре свега поставио себи у задатак да покуша са максималном прецизношћу формулисати конструкциона правила по којима се у српском језику остварује оно што људи интуитивно осећају као исправно саздан силабичко-тонски стих. Пошто је подвргао анализи све најважније што су његови претходници у овој области изучавања имали да кажу, он је и сам, на свој начин, проговорио о истим проблемима и постигао при том две ствари: унео већу прецизност у фундаменталну по-

ставку Томашевског о томе да је стих посебна врста интонационе јединице и показао да је структура српског стиха у много већој мери одређена метричким правилима него што се то досад мислило. Њему је, једном речју, пошло за руком да до краја оствари оно чему је иначе, у свом времену, свесрдно тежио врсни познавалац версификационих проблема, Кирил Тарановски: да разоткрије факторе на којима се темељи посебност српског силабичко-тонског стиха. Којенова упућеност у то какве су нове увиде у нашу прозодијску стварност омогућила нека рецентнија истраживања језичких стручњака подстакла су га да обрати пажњу и на извесне појединости од релевантног версификационог значаја које су досада измицале дубљем сагледавању — пре свега на чињеницу (на коју је, иначе, већ био донекле указао Радован Кошутин) да се као „носилац метра“ не јављају само акценти, већ и неакцентоване дужине. Он је уз то први коме је успело да у потпуности осветли судбину једносложних речи у српском стиху, тј. да прецизно формулише шта се све у нашој поезији обухваћеног временског раздобља догађало с акцентом тих речи. Међу његовим заслугама својом се важношћу посебно истиче увођење нове категорије, коју је Којен назвао *реализационом комбиномом*, у појмовни апарат метрике. Следстви, наиме, давнашње упозорење Романа Јакобсона да би, приликом тумачења версификационе стварности неког датог језика, било умесно водити рачуна и о томе колики простор за слободно поетско маневрисање песнику остављају фонолошке датости тога језика, он је први на адекватан начин увео у науку о стиху појам о *реализационим правилима*, тј. о оним правилима прозодијског структурирања поетског текста која осигуравају да се то структурирање остварује по онолико слободном избору колико је то у датом случају могуће с обзиром на фонолошку специфичност језика на којем је испеван разматрани стих.

За своје теоријско полазиште при објашњавању феномена стиха Којен је одабрао генеративистички приступ језичким јединицама — онај, пре свега, који је приказан у пионирским радовима Халеа и Кајзера¹ — и тај се избор показао правилним. Минуциозно, до танчина осветљавајући версификациони поступак сваког од разматраних песника, он је успео да обелодани и прецизно формулише принципе којих су се они интуитивно придржавали „кројећи“ своје стихове. Слика о мери успелости сваког од њих, која извире из онога што Којен уочава и формулише, и јасна је, и документована, и неумољиво објективна — Којен се, наиме, у свом опису стања ствари не осврће искључиво на оно што је по себи високи поетски домет, већ акрибично бележи и појединачни отклон од тог жељеног домета, свестан да од местимичних промашаја није имун ни врхунски песник.

Ово су, у најкраћем, Којенови закључци о српској романтичарској/постромантичарској поезији егземплификованој песничким творевинама Бранка

¹ B. Morris Halle, *On Meter and Prosody*, Progress in Linguistics, ed. by Manfred Bierwisch and Karl Erich Heidolph, The Hague 1970, Mouton, 64–80 и Morris Halle and S. J. Keyser, *English Stress: Its Form, Its Growth, and Its Role in Verse*, New York 1971, Harper and Row.

Радичевића, Јована Јовановића Змаја, Лазе Костића — с једне стране, и Војислава Илића, Милана Ракића, Јована Дучића — с друге:

Романтичарска версификација се од постромантичарске разликује по начину обликовања ритмичких целина, што подразумева уважавање неидентичних правила која одређују како се може одступити од изабраног метричког обрасца без огрешња о метар. Док се у романтичарским метрима акценат слободно помера на метрички слабе слоге само ако се пре тога у стиху јавља интонациони прелом, дотле у постромантичарској епоси до слободног померања акцента на слаб слог долази по правилу само у случајевима када је тај слог остварен као први у полустиху (дакле — други, односно осми слог у трохејском дванаестерцу, први односно седми слог у јамбском једанаестерцу итд.); метрички јак слог, с друге стране, у романтичарској поезији нити је обавезно наглашен, нити је обавезно под метрички функционалном ненаглашеном дужином, а код постромантичара баш напротив — метрички јак слог у полустиху појављује се као наглашен или бар као носилац метрички функционалне дужине. Ово битно разлижење у романтичарском и постромантичарском версификационом поступку започиње са стиховима Војислава Илића и наставља се са поезијом Ракића и Дучића; додуше, у једној је појединости Илић ближи романтичарима него ли Дучићу и Ракићу — у томе што одржава пуни паралелизам између метра и синтаксе, што Ракић и Дучић не чине.

Све досад речено тиче се доприноса књиге *Студије о српском стиху* познавању одређених појава из области поезике. У њој су, међутим, изложени и такви резултати који у битној мери унапређују знања науке о прозодијском лику српског књижевног језика у поствуковском развојном периоду.

Као што је познато, наше граматике и наши речници обавештавају о акцентовању и чувању поста акценатских дужина у екавској верзији стандардног језика данашњице слепо се држећи давнашње Вукове и Даничићеве норме, а пренебрегавајући актуелно стање ствари у том погледу. Нико од језичких стручњака није досада посветио ниједан студиозан рад узлози коју су имали водећи српски књижевни ствараоци потекли с терена шумадијско-војвођанског дијалекта у одређивању смерница прозодијском развоју нашег културног израза у поствуковским временима. То је био огроман пропуст у нашим стручно-научним постигнућима; овом књигом он је богато надокнађен. Упућен на прави начин и у одговарајуће дијалектолошке извештаје са шумадијско-војвођанских говорних простора, и у другу стручну литературу која се бави питањима наше прозодијске реалности, Којен је успео, с једне стране, да реконструише изговорне одлике српске средине у једној од претходних епоха њеног културног развоја, а с друге да својим истраживачким резултатом прибави аутентичну потврду исправности закључака које су о нашим прозодијским особеностима, након својих експерименталних проучавања у водећим фонетским лабораторијама света и на основу њих, извели и пред научну јавност изнели Илсе Лехисте и Павле Ивић². Лехисте

² B. Ilsc Lehiste and Pavle Ivić, *Word and Sentence Prosody in Serbocroatian*, Cambridge Mass. 1986. The MIT Press. Та је књига недавно објављена у преводу на наш језик (наслов

и Ивић су, између осталог, указали и на то да су, по свом вокалском квалитету, одређеном формантском структуром, дуги неакцентовани вокали много ближи акцентованим вокалима, и дугим, и кратким, него ли кратким неакцентованим, а Којен је, са своје стране, утврдио да се у посебности српског стиха убаја и прозодијско правило о томе да, као „носиоци метра“, фигурирају, уз акценте, и ненаглашене дужине.

Моја завршна опаска више је него предвидљива: од сада ће се присно друговање с књигом *Студије о српском сџику* свакоме наметати као не о т к л о њ и в п р е д у с л о в за удубљивање било у питања српске версификације, било у проблематику прозодијске стварности стандардног српског језика.

Београд

Милка Ивић

новембар 1996.

Др СРЕТО ТАНАСИЋ, *Презент у савременом српском језику*, изд. Институт за српски језик САНУ, Библиотека Јужнословенског филолога нс књ. 12, Београд, 1996, стр. 192.

Студија Срете Танасића *Презент у савременом српском језику* представља докторску дисертацију одбрањену пет година пре публикавања и понешто допуњену. По својој основној концепцији та студија има, на првом месту, обележје теоријског фокусирања: ту се на посебан начин рашчлањује један проблем из области науке о језику, подела на референцијално и неререференцијално саопштење, и то када се оно остварује помоћу презента. На следећем нивоу видимо богату грађу из српске језичке праксе, књижевне, публицистичке, говорне, на којој се показана подела потврђује. Може се приметити да овај опсежни рад даје такође подстрека и за даље потраге, у правцу историјскојезичких и компаративистичких проучавања.

Лингвистичко посматрање глаголских радњи као референцијално или неререференцијално исказаних није у нашој науци било ни досад непознато, али је оно овде први пут, на овом питању, приказано исцрпно. Тиме је у великој мери стављена на своје право место подела на индикатив и релатив (и модус), која је у србистици доста дуго била у оптицају, доживљавајући и своју еволуцију и своја лутања. На почетку рада, пошто говори о ранијим анализама, Танасић се и задржава највише на схватањима о примени глаголских облика у индикативу и релативу, уз одмерену дистанцу према безусловности таквог разликовања.

Што се тиче референцијалне и неререференцијалне употребе, теорија указује да је у првом случају презентска радња везана за једно одређено место на линији времена, а у другом се она врши у низу временских тачака, и то било у прошлости, било у садашњости, било у будућности. У питању је, дакле, опозиција између једне радње, и, на другој страни, *п о н а в љ а н е*, дистрибутивне или итеративне, што све српски презент може да прикаже на своје специфичне, разноврсно контекстуализоване начине.

Пошто је нагласио да словенски глаголи немају посебних уобличења за референцијалност и неререференцијалност (сем малобројних изузетака ако је о српском језику реч) — као што се у њима уобличава вид — аутор упозорава да у систему глаголских облика ипак постоје извесне индикације у том смислу. Перфективни презент у српском може да означава само неререференцијалне ситуације, за разлику од имперфективног. Међутим, прима-

ран је контекст који прати презентске облике. Овај чинилац Танасић обрађује веома подрбно, на великом и детаљно разврстаном материјалу. Он дели овај контекстни материјал по граматичким особеностима, наиме — који се прилози, који падежи, са предлозима или без предлога, појављују уз глаголе када се добија тражено значење.

Напоредо са указивањем на референцијалност одн. неререференцијалност примера, излагање у књизи дели се по критеријуму да ли је реченица која је у питању проста, независносложена или зависносложена (са подврстама). Затим (а ту се аутор мора вратити на „релативно“) — релативно су изречене оне радње када презент означава прошлу или будућу радњу у односу истовремености са неком другом. (Релативан је и футур други). То је друкчији случај него транспоновање у прошлост или у будућност, чему је такође посвећено засебно поглавље: јер је једног типа измештање „чула је гласове како јој *говоре*“, а другог типа „год. 1387. Турци *бележе* велики успех“. — Није испуштено ни дефинисање радње у локационом и у оријентационом аспекту.

У књизи има говора и о модалности: презентом се може исказати значење императива и потенцијала, разумљиво опет условљено реченичном организацијом. Најзад, размотрен је презент такође и у пасивним конструкцијама, где је начин његовог уобличавања исто тако везан за референцијалан или неререференцијалан смисао.

У осврту на цело излагање, рећи ће се да су контекстуални чиниоци у улогама пратилаца размотреног презента проучени заиста до најмањих појединости. Примери су давани и потврђивани толико савесно, скрупулозно, да се понекад стиче утисак како би неки од њих или сличан њему могао да буде означен и као „разговорни“, без наведеног извора (књижевник, датум и страна дневног листа, и сл.).

Као што смо споменули, овако обрађена проблематика инспирише на размишљања о особеностима српског глагола уопште, у поређењу са ситуацијама у другим словенским језицима. Управо презент, а нарочито перфективни, имао је своје индивидуалне развоје.¹ И иначе је глаголски систем у српском језику ишао својим путем, као, уосталом, српска деklinација на другој страни.

Одлично упознат са овим питањима и способан да их решава, аутор књиге Срето Танасић обрађиваће, надамо се, и даље широко поље проблема конјугације, које се пред њим као квалификованим научним радником отворило.

Београд

Ирена Грицакић

¹ Нпр., познато: *пријем* срп. — наративно за прошлост; *приду* рус. — будуће време; *прди!* *že pridem* словен. — перфективни презент у служби имперфективног.

Према „принуди система“ (Systemszwang) перфективни презент постоји; према елементарној логици он не може да постоји. Та се колизија решава тако што он или не значи презент или, свентуално, не значи перфективност.

новембар 1996.

IVAN KLAJN, *Italijansko-srpski rečnik*, izd. Nolit, Beograd

Италијанско-српски речник Ивана Клајна, који је недавно објавио Нолит у оквиру Библиотеке Одреднице има готово 1000 страна већег формата и садржи следеће делове: Упутство за употребу речника (стр. VII–X), Скраћенице и ознаке (стр. XI–XII), Речник (стр. 3–946), Кратак преглед италијанске граматике (стр. 947–974), Неправилни и дефектни глаголи (стр. 975–988).

Речник садржи око 43500 италијанских речи одредница и по обиму спада у велике двојезичне речнике. А по квалитету, да одмах кажемо, долази у ред оних речника (који су у нас ретки или их просто нема) на основу којих се може говорити о универзалној структури двојезичног речника. И да објаснимо, под универзалном структуром, под универзумом у теорији лексикографије подразумева се научна идеализација одређеног типа речника заснована на његовим реалним карактеристикама презентираним у каквоме постојећем речнику. Ово је тај реални речник са пожељним карактеристикама универзалне структуре.

Структура свакога речника, једнојезичног или двојезичног, па и италијанско-српског, дели се на леву и десну страну, према терминологији теоријске лексикографије. Леву страну овога речника чине одреднице, лексеме талијанског језика поређане по алфавитном реду; једино су прилози на *-mente* прикључивани одговарајућим придесвима. Десну страну чини текст са потребним информацијама и идентификацијама, као и примери употребе лексема којима се потврђују дате информације и идентификације.

Формирање леве стране речника односно одређивање лексичког фонда који ће бити обухваћен речником теоријски не представља проблем, и на томе се нећемо задржавати. Иако се теоријски зна како се врши одбир лексема које ће чинити леву страну двојезичног речника, за лексикографе би био интересантан податак како се то у сваком конкретном случају и чинило, па је, да кажем, опст за лексикографе, штета што информације о томе, по правилу, изостају у двојезичним речницима, па и у овоме речнику.

Десну страну речника чини све друго што је у речнику дато; а то је у овоме речнику, навешћемо редом, показатељ граматичке категорије (уз упућивање на табеле о промени у граматичком делу, што је веома корисно за све који ће се служити овим речником), квалификатор употребнс и сти-

листичке маркираности лексема, информација о семантичкој позицији у којој се реализује одређени семантички садржај, затим семантичка идентификација дата у облику лексикографске дефиниције или у облику лексикографског система дефиниција уз кратке примере који сведоче о датим подацима.

Показатељи граматичке категорије у овоме се речнику дају директно или индиректно, што је у складу са општим лексикографским принципима. Нпр., показатељи *adv.* (= прилог) или *num.* (= број) директни су идентификатори граматичке категорије речи, док су ознаке *f* (= женски род) или *m* (= мушки род) индиректни информатори о граматичкој, именичкој категорији речи.

Иза показатеља граматичке категорије речи даје се податак о етимологији речи; нпр. уз двочлану лексему *ex voto* иза ознаке *m* (рекли смо, = мушки род) и ознаке *inv* (= непроменљиво) у загради стоји *lat.* (= латински). Подаци о етимологији дају се само за лексеме маркиране неиталијанским пореклом.

Квалификатори употребне и стилистичке вредности стављају се само уз лексеме које имају ограничења било у погледу ширине употребе, било у погледу стилстичке специфичности (уколико одредница нема ограничења, уколико припада општем, немаркираном лексичком фонду, квалификатор изостаје, што је у складу са универзалним лексикографским принципима); тако уз двочлану лексему *ex voto* иза података о етимологији стоји у загради ознака *crkv.* (= црквени термин) као показатељ њене везаности за црквени терминолошки систем. А боље би било због потребе економисања са простором, да ставимо једну техничку примедбу, да показатељи етимологије и употребне вредности нису стављани у заграду; за њихово издвајање од текста дефиниција довољно је било што су давани курсивом.

И једна напомена. Оваквих маркера граматичке категорије, етимологије и употребне или стилске вредности речи у овоме је речнику 92, што одговара броју маркера у савременим речницима и једнојезичним и двојезичним (у Речнику српскохрватског народног и књижевног језика нешто их је више, а у Талијанско-хрватском или српском рјечнику М. Деановића и Ј. Јернеја приближно толико).

Семантичке идентификације дате су у облику лексикографских дефиниција. Основни је тип дефиниције у двојезичним речницима лексикографски низ лексема еквивалентних лексеми одредници. Овим се низом даје општа семантичка идентификација лексеме у полазном језику; нпр. глагол *capitare* у првоме значењу, у основној семантичкој реализацији, а оне се увек дају као прве, идентификован је са низом *навратиши, случајно наићи; досиети (некуда)*.

Други је тип дефиниције идентификација еквивалентном лексемом лексеми на левој страни речника. Под еквивалентном лексемом подразумевамо лексему која у лексичком систему језика коме припада заузима по рангу исто место које има лексема из полазног језика; а то значи да ако једна лексема припада основним, простим, неизведеним речима, мора припадати и друга, ако се дефинише основна семантичка реализација полазне лексеме,

онда се као еквивалент у другоме језику даје, уколико је могуће, лексема, такође, у основној реализацији, или — лексеми у секундарном значењу, због њене синтагматске реализације, еквивалент може бити само лексема у секундарној реализацији, даље, ако једна припада општем лексичком фонду, онда и друга у своме језику мора припадати истоме фонду, затим, ако се ради о лексеми из полазног језика маркираној у погледу употребне и стилске вредности, онда се као еквивалент узима, такође уколико је могуће, маркирана лексема, и да не набрајамо све оно што одређује ранг, место лексеме у лексичком систему. Идентификација еквивалентном лексемом као лексикографска дефиниција примењује се при презентацији полисемантичких лексема, и то оних код којих су сличне структуре, односно код којих су индуктори полисемије општи, универзални. Нпр., у речнику о коме говоримо три семантичке реализације лексеме **lingua** идентификоване су на овај начин, на начин који препоручује теоријска лексикографија: 1. (*анатл.*) језик. 2. (*лингв.*) језик; говор. 3. књижевни италијански језик.

Трећи је тип дефиниције у двојезичним речницима, па и у овоме о коме говоримо, најређи; то је дефиниција, типична за једнојезичне, дескриптивне речнике, која садржи само описни део, део у коме се лексикографским метајезиком даје интерпретација семантичког садржаја лексеме. Нпр., италијанска лексема **logorico** дефинисана је са 'оболоо од логореје; ненормално говорљив, распричан'. Овакав се тип дефиниција даје само у случајевима када објективне језичке могућности (нпр., код безеквивалентне лексике, код деривата из полазног језика када у другоме језику изостаје одговарајући дериват) или, пак, субјективне лексикографове, не дозвољавају успостављање еквивалентне, кореспондентне лексеме.

Саставни део семантичких идентификација секундарних реализација односно секундарних значења представљају и подаци о семантичким позицијама у којима се она реализују. У овоме речнику доследно је спроведено давање тих података и за италијански и за српски језик; нпр., секундарна значења лексеме *lingua* идентификована су овако: ~ *di terra* трака копна, издужен рт, или, ~ *materna* матерњи језик; и с правом је тако учињено јер је за свако ново значење, посебно за оно које је индуковано метафором, и у италијанском, и у српскоме језику, потребна нова семантичка позиција, нова колокација, ново лексичко партнерство.

И још нешто добро и ново. Фразеологизми су, а њих је веома много, прикључивани, по правилу, уз одговарајуће семантичке реализације доминантне лексеме у њима; нпр. уз прво значење лексеме *dio*, *Dio* — Бог (хришћански, једнобожачки) дат је и фразем *Dio ce la mandi buana* нека нам је бог у помоћи. Пословице су, пак, а и њих је доста, даване, опет по правилу, на крају речничког чланка, после прегледа свих семантичких реализација; нпр., на крају обраде глагола **dire** дато је *fra il dire il fare c'è* (посл.) једно је рећи а друго учинити. Са лексиколошког становишта ово је добро и оправдано зато што су фраземи део лексичког система, они функционишу као лексичке јединице, што се за пословице, наравно, не би могло рећи; са

лексикографског становишта ово је ново, и у двојезичној, а добрим делом и у једнојезичној лексикографији.

Да сведемо. У овоме речнику полисемантичне структуре лексема које кореспондирају, односно лексема из талијанског и лексема из српскога језика, презентирани су као преглед њихових контекстуалних употребљивости чиме се, с једне стране, неутрализује сепаратизација и апсолутизација лексема у традиционалним речницима и, с друге стране, постиже боља комуникација између адресата и адресанта. А и једно и друго су елементи модерног двојезичког универзума, те с правом можемо овај речник сврстати у она савремена лексикографска дела која су прављена с тежњом да се приближе још увек недостигнутом и стално жељеном циљу — новоме типу речника, активном речнику, оном речнику који ће кориснику омогућити не само декодирање поруке, већ и кодирање, слање поруке.

Београд

Даринка Горџан-Премк

децембар 1996.

SMILJKA STOJANOVIĆ: Binarne relacije posesije u engleskom i srpskohrvatskom jeziku. Filološki fakultet Beogradskog univerziteta, Monografija, Knjiga LXXVI, Beograd 1996, 500 str.

Монографија Смилке Стојановић „Бинарне релације посесије у енглеском и српскохрватском језику“, која је иначе њена докторска дисертација одбрањена на Филолошком факултету у Београду пред комисијом чији је председник био Р. Бугарски, контрастивна је студија о исказивању посесије у енглеском и српском језику (а делом и трактат о посесији уопште). Контрастивна анализа извршена је у оба смера: А. смер енглески — српскохрватски, тј. 'са позиција' енглеског као примарног (стр. 21–294) и Б. смер српскохрватски — енглески, тј. 'са позиција' српског као примарног (стр. 295–486). Сваки од ова два одељка прате закључне напомене и белешке, док се на крају књиге налазе *Општи закључак* (487–491) и библиографски подаци о цитираној литератури (преко 130 аутора са више од 180 радова, међу којима је највише оних М. Ивић и М. Стевановића).

У првом су одељку обрађени: I. синтетички генитив, аналитички генитив и апстрактна именица (1. девербативна именица, 2. деадјективни номинали, 3. партитивност и деривирани номинали); II. синтетички генитив, аналитички генитив и конкретна именица (1. генитив и релацијски термини, 2. делови тела као релацијски термини, 3. холизам и партитивност; III. остале синтаксичке и морфосинтаксичке форме за исказивање посесије (1. егзистенцијалне, локативне и посесивне конструкције, 2. посесија у редукованим предикацијама суфиксалног типа, 3. посесија у редукованим предикацијама предлошког типа). У другом одељку (смер српскохрватски — енглески) анализирани су: I. генитив (1. слободни и блокирани, 2. глаголске и апстрактне именице + генитив, 3. партитивност и генитив, генитив и релацијски термини, квалитативни генитив, конкретна именица + генитив, генитив и посесор са обележјем [– сингулар]); II. датив (1. врсте датива, 2. датив *commodi* и *incommodi*), 3. датив стања, 4. посесивни датив, 5. датив заклетви и псовки, 6. предлошка фраза у функцији посесума); III. присвојни придев; IV. остале синтаксичке и морфосинтаксичке форме за исказивање посесије (1. егзистенцијалне, локативне и посесивне конструкције, 2. посесија у редукованим предикацијама предлошког типа, 3. бахуврихи сложенице, 4. посесија у редукованим предикацијама суфиксалног типа, 5. трпни придев).

Сваки пододељак означен римским бројем прати „контрастивна анализа“, где се описно и формализовано, претежно симболима и формулама својственим формалној, па и математичкој логици, напореда дају конструкције и структуре карактеристичне за један и за други језик.

Главним одељцима претходе „Предговор“ и „Увод“, у којем се дају теоријске основе појма *посесија*, методолошке основе, садржај и циљеви рада. С. Стојановић истиче да је „циљ овога рада, пре свега, анализа номинализације (кондензације, компресије) у вези са посесивношћу у енглеском и српскохрватском језику“ (18), што значи да нису разматране посесивне конструкције с предикацијом (нпр. *Милан има (велику) кућу, Кућа која припада Милану* и сл.), већ оне са редукованом предикацијом одн. оне код којих се она изводи само дубинском реконструкцијом (нпр. *Кућа (*од) Милана (Петровића), Миланова кућа* итд.). Друкчије речено, у раду се говори о синтаксичким средствима изражавања посесије, као и о оним морфолошким аспектима исказивања посесивног односа који су обележја конституената атрибутивних конструкција (*Peter's father : Петров отици*), док се предикативна средства (нпр. глаголи *бити (у поседу* и сл.), *имати, поседовати, припадати* и др.) третирају као лексичка и не разматрају се. Поменуће су, али им није посвећивана већа пажња, лексичке форме у којима се огледају трагови посесивних облика (типа *дедовина* и сл.). Све је ово потпуно логично, тим пре што се у уобичајеној лингвистичкој 'подели послова' значењем и функцијама лексема баве лексикографи и лексиколози, а значењем и функцијама синтаксичких конструкција и облика — синтаксичари и семантичари (а монографија С. Стојановић је синтаксичко-семантичка студија).

Уобичајено је, такође, у лингвистици, пре свега традиционалној, свођење посесије „на само једну издвојену релацију (посесија у ужем смислу поседовања)“ (6). Међутим, упозорава нас ауторка, у различитим сферама друштвеног живота и у различитим научним дисциплинама термин 'посесија' има различито значење (нпр. у лингвистици су конструкције *кућа Милана Петровића* и *мишљење Милана Петровића* посесивне, док је у законодавству то, евентуално, само прва). Имајући све то у виду, Смилка Стојановић се окренула новијим покушајима да се посесија „сагледа као комплекс релација“ (Зајлер [H. Seiler], Иванов и др.). „Полазна хипотеза нашег рада је“ — каже ауторка у Предговору — „да у основи посесије лежи бинарна релација посесора и посесума“ (6). Према тој хипотези, примењеној и развијеној даље у лингвистици, „посесор је субјекат посесије, а посесум је објекат посесије. Однос посесора ... и посесума ... ствара релацију чија природа зависи од семантичких обележја ентитета који се јављају као референти оба пола релације. Посесум или објекат посесије 'припада' посесору или субјекту посесије у чијој се сфери јавља. Самим тим објекат посесије или посесум одређен је својом припадношћу субјекту посесије (посесору) и разликује се од неког другог скупа“ (10).

У вези с овако универзалистички схваћеном посесијом јавља се проблем валенце као однос између предиката и његових аргумената. „Она се“ — каже С. Стојановић — „јавља у посесивним конструкцијама које садрже ап-

стракtnу именицу као посесум (његов одлазак). Овде је веома тешко утврдити границу где престаје посесија, а почиње валенца“ (12).¹ Како показује даље истраживање, ту је границу тешко утврдити и у неким другим случајевима, што нпр. показује анализа значења српског генитива (295–355) и датива (356–394) у смеру „српскохрватски—енглески“. Посесивни генитив и посесивни датив нису, истиче Смиљка Стојановић, морфолошки маркирани у односу на остале облике генитива или датива са друкчијим значењем, што значи да се термин 'посесиван' у њиховом случају употребљава само с обзиром на функцију у којој се јављају.

Што се тиче генитива у српском језику, највише пажње и простора поклоњено је слободном и блокираном генитиву у посесивној функцији, при чијој су анализи у највећој мери примењени и разрађени резултати до којих је дошла Милка Ивић у својим студијама (посебно у раду „О неким српскохрватским граматичким феноменима условљеним емпатијом“, ЈФ XLIII, али и у неким другим, не мање важним).² На основу широке и продубљене анализе, поткрепљене многобројним примерима, ауторка закључује да се „слободни и блокирани генитив разликују ... у погледу емпатије. Емпатија као 'говорничково стајање уз' јавља се у блокираном генитиву кроз присуство емпатора, тј. одредбе. Одсуство емпатије и емпатора својство је слободног генитива.“ (473). Није заобиђен ни генитив типа *Павловића куће*, *Мишовића йойок* и сл., карактеристичан нарочито за микротопонимију западне Србије и динарског подручја, о којем се у србистици писало много и разнолико, а који С. Стојановић третира као „посебан случај репрезентативне посесије, тзв. номенклатурне“ (стр. 343). Из опширне и детаљне анализе посесивног генитива у српском језику издвајамо и њен закључак о власничком генитиву и употреби слободног генитива имена/презимена у савременом српском језику: „У погледу идентификације могло би се закључити да је власничком генитиву својствена IC-идентификација (identit-centered), док је општа генитивска посесивност представљена RC-идентификацијом (role-centered). Отуда би се критеријум идентификације (ICI : RCI), који је у науку о језику увела Милка Ивић (1986 и 1989), могао сматрати првим критеријумом, како у опису, тако и у категоризацији генитива, што је од великог значаја, како за расплет постојећих контроверзи, тако и за ревизију научног поимања норме у случајевима слободног генитива имена/презимена у савременом српскохрватском језику“ (330).

Идентификација усмерена на откривање идентитета референта (ICI) делује и у придевским синтагмама, али не сама, већ напоредо с идентификацијом усмереном на откривање класе референата (CCI). „Придеви на -ов,

¹ Проблеме у категоризацији могу стварати и конструкције с именицама које нису апстрактне. Уп. нпр.: *Поклошла ми је своју слику*, што би се, хијерархијски организовано према степену посесивности, могло тумачити као: 1. 'слику чији је она власник, поседник, сопственик'; 2. 'слику коју је сама насликала'; 3. 'слику на којој је она сама'.

² Смиљка Стојановић је узела у обзир и радове других релевантних аутора који су писали о посесивном генитиву у српском језику, нпр. М. Стевановића, М. Павловића, К. Флешка и др.

-ев, -ин, појачавају идентификациону способност имснице у погледу откривања идентитета референта, док они на -и, -ни и -ски делују супротно, појачавајући способност уопштавања на рачун умањене конкретизације и индивидуализације“ (395). Ауторкину констатацију посредно, али јасно потврђују лексикографске дефиниције, које у првом случају обично почињу са 'који припада томе и томе', а у другом — 'који се односи на то(га) и то(га)'.

„Све синтагме са присвојним придевом у основи су релацијског карактера. Остварена релација је увек бинарна“, почиње своје излагање о присвојним придевима Смиљка Стојановић (стр. 395). Као што је већ речено, она и посесију тумачи као бинарну релацију (посесор ~ посесум). Њено поимање посесије шире је од онога на које смо навикли и које је нам познато из граматика и већине чланака о посесивним категоријама у српском језику, што је нарочито дошло до изражаја при анализи значења и функција облика датива одн. дативских синтагми. Свесна чињеница да у тој анализи прескорачује границе традиционално схваћене лингвистичке посесије, ауторка градицијски третира дативске конструкције, полазећи од оних у којима је посесивност мање изражена (датив стања, датив (in)commodi и др.). Разматра потом примарно посесивни датив, датив заклетви и псовки, као и предлошке фразе у функцији посесума. Анализирајући посесију исказану дативом, она, између осталог, долази и до овог запажања:

„Способност датива да се двоструко веже омогућује његову употребу као савршеног релатора... Чврстина везе (семантичке) датива са именицом игра велику улогу у одређивању врсте датива. А то подразумева зависност датива од значења глагола. 'Близина' односно 'даљина' датива од имснице или глагола јесте један од критеријума за одређивање 'количина посесије' у свакој дативској синтагми. Већа посесија претпоставља већу везаност датива за именицу, а мању за глагол, и обрнуто“ (364).³

Чињеница да је 'количина посесије' варијабилна и релативно неспецифична категорија, као и становиште (експлицитно неискazано) да је лингвистичка посесија и оно што би се тек дубинском трансформацијом могло превести у посесивну конструкцију, омогућила је ауторки да у вези с посесивношћу говори и о другим лингвистичким категоријама које се у српском граматичком учењу не третирају као посесивне, као што су сложенице типа бахуврихи (нпр. *малоуман*, *малоумник* и др., јер се могу интерпретирати као '(онај) који има мало ума') или придеви типа *маљав*

³ Одсељци о српском генитиву и дативу, као и други уосталом, образац су суптилне анализе, пробране и погођене егземплификације, логичких закључака и умесних примедба. Као илустрацију, наводимо из одсељка о дативу још два ауторкина запажања: 1) „За разлику од посесивног детерминатора, чије је место фиксирано за предпозицију у енглеском језику, и присвојних заменица у српскохрватском, које се такође употребљавају у предпозицији, мада могу и у постпозицији, датив је слободан. Он је слободан у односу на 'управну' реч. То значи да он не мора да стоји тик уз именицу ради остварења односа посесије“ (363). 2) „У већини примера ... датив је исказан енклитиком. Енклитика упућује на нешто претходно већ познато. Отуда би се смело претпоставити да је енклитички датив сензитиван на контекст“ (364).

(‘који има маље’), *вашљив* (‘који има ваши’), па чак и *брдовић*, *илећаћ* те *обезглављен* (‘који нема главе’) и сл.

Да би се разумео овакав приступ, ваља се подсетити на оно што ауторка говори у уводу, где се припадање (припадност) третира као релација са смером предикације од посесума ка посесору, поседовање (посесивност) као релација са смером предикације од посесора ка посесуму, док се термином ‘посесија’ назива сама предикација, без обзира на смер који има. Уз то се при објашњавању бинарних релација посесије користи Личова (G. Leech) компонентнијална анализа значења, код које семантичка јединица унутар које се она примењује није у кореспонденцији један према један са било којом синтаксичком јединицом као што је реч.

Смиљка Стојановић, англиста по струци и звању а србиста по знању и образовању, идеална је личност за контрастивна српско-енглеска лингвистичка истраживања, што је у пуној мери показала у овде само делимично представљеној монографији „Бинарне релације посесије у енглеском и српскохрватском језику“⁴. Иако заснована на грађи из ових двају језика (и, претежно, на сербскохрватистичкој и англистичкој стручној литератури), ова монографија ни у ком случају није дело младограматичарског карактера, у којем се, на пример, утврђује генетска сродност енглеског и српског, већ се у њој — поред указивања на типолошке и структурне сличности и разлике између ова два језика у моделима и начину исказивања посесивности — са лингвистичког аспекта и терминологијом својственом лингвистичкој науци, једна категорија, у конкретном случају посесија, разматра као универзална. То значи да ће позитивни резултати до којих је ауторка дошла у своме раду бити, у већој или мањој мери, од значаја не само за изучавање посесије у лингвистици (општој и примењеној, у лингвистичкој семантици и синтакси, у проучавању других језика итд.), већ и у општој семантици, филозофији, логици, социологији, праву итд.

Упркос чињеници да се у књизи „Бинарне релације посесије у енглеском и српскохрватском језику“ обрађују различити аспекти посесије и различита средства за њено исказивање (синтаксичка и морфолошка), као и чињеници да се све то разматра у два по много чему различита језика, уз коришћење литературе и научне апаратуре из двеју само делимично конвергентних средина, монографија Смиљке Стојановић није еклектичко, већ концепцијски, методолошки и стилски кохерентно дело⁵, које представља

⁴ Одељак о А. смеру (енглески — српскохрватски) овде је само поменут (о њему ће суд, верујемо позитиван, сигурно дати англисти и други у енглески језик и ову материју упућенији лингвисти), а и онај о Б. смеру (српскохрватски — енглески), као и о теоријским основама посесије, приказан је само у кратким назнакама.

⁵ Штета је што рукопис пре штампања није читао и неко од строжих лектора (какве је ауторка сигурно имала и међу својим пријатељима), јер би на тај начин сигурно била избегнута ретка огрешења о норму типа *тврђење Хансјакоб* [Хансјакоба] *Зајлера* (стр. 366), *неколицина* [неколико] *фактора* (368), понекад нелогична употреба зареза, с једне. одн. његово неоправдано изостављање, с друге стране, или пречеста употреба пуних, ортотоничних облика помоћног глагола *јесам* (уместо синклитичких), нпр. *Посесивне језичке стурктуру јесу*

значајан допринос семантичко-синтаксичким истраживањима код нас, дело које ће несумњиво бити узор, или у најмању руку подстицај, за обраду других лингвистичких феномена (посебно србистичких). Аутор овога приказа поносан је на чињеницу да је и неколико малих елемената из његовог младалачког, првог објављеног чланка уграђено у овај изузетни научни мозаик.

Београд

Мирослав Николић

само трагови операција посесије (11), Оно што јесће проблем јесће семантички сирана појаве... (22) и сл.

децембар 1996.

Snježana Kordić, **Relativna rečenica**, Zagreb: Matica hrvatska (Znanstvena biblioteka Hrvatskog filološkog društva 25), 1995: 365.

Релативна реченица као тип зависне клаузе неупоредиво најчешће, у поређењу с осталим типовима координираних у субординираних клауза, бивала је предметом пажње синтаксичара. Списак радова мањег, али и већег, монографског, обима, посвећених релативној клаузи у различитим појединачним језицима, те у језицима посматраним контрастивно, прилично је обиман. Уз то релативна реченица као тип синтаксичко-семантичке јединице једно је од оних проблемских поља у које су улазили, сразмерно често, лингвисти различитих теоријско-методолошких усмерења, од традиционалних граматичара — филолога преко генеративних граматичара, до оних који се баве процедурама усвајања језика. При том је, опет у поређењу с осталим типовима зависних реченица, она бивала посматрана и из синхроне и из дијахроне перспективе. Релативну клаузу као тип структуре познају многи језици како генетски сродних тако и генетски несродних скупина, а када је индоевропска скупина језика у питању, онда се овај тип клаузе сматра и најстаријим типом зависне реченичне структуре¹. Заинтересованост синтаксичара за релативну реченицу вероватно је била подстакнута њеним нарочитим, лако уочљивим формалним карактеристикама, посебно у језицима с развијеном деклинационом флексијом, високом фреквентношћу, нарочито у језицима који немају партиципе, или су их временом изгубили, при том заступљеношћу у најразличитијим функционално-стилским варијететима, податношћу процесима реченичне редуције и кондензације. Из истих ових разлога била је посебно погодна за контрастивна језичка истраживања.

И релативна клауза у српском и хрватском (/српскохрватском) језику није до сада измицала пажњи синтаксичара, мада је, барем када су монографске студије у питању, готово по правилу бивала детаљније осветљавана у контрастивним истраживањима или у дијахронији. При том су аутори монографских студија, осим у једном случају, били страни слависти, а оне [монографске студије] су све штампане на страном језику (три на енглеском

---

¹ Helena Kurzová, *Der Relativsatz in den indoeuropäischen Sprachen*, Hamburg, 1981.

и једна на руском). Хронолошким редом то су књиге: Arne Gallisa, *The syntax of Relative Clauses in Serbocroatian, Viewed on a Historical Basis*, Oslo, 1956; Петра Андреевича Дмитријева, *Очерки по синтаксису сербохрватског језика*, Ленинград, 1966; Dore Maček *Relativization in English and Serbo-Croatian*, YSCECP New Studies 3, Zagreb, 1986; i Waylesa Brownea, *Relative Clauses in Serbo-Croatian in Comparison with English*, YSCECP New Studies 4, Zagreb, 1986.

Средином 1995. године у Загребу се, у оквиру Знанствене библиотеке Хрватског филолошког друштва (књига 25), а у издању Матице хрватске, и уз потписе рецензената Јосипа Силића и Ива Прањковића, појавила књига Сњежане Кордић² под насловом *Релативна реченица*. Књига је настала првенствено на темељу њеног магистарског рада *Релативна реченица у првом десетљећу XX стољећа*, с тим што је на исту тему ауторка објавила до сада и десетак радова у хрватским и страним часописима, а и тема њене докторске дисертације, *Замјењивачко-ујућивачке ријечи у реченици и шексју*, делимично покрива исто истраживачко поље.

Књига се бави релативном реченицом, њеним синтаксичко-семантичким статусом, те карактеристикама и заступљеношћу у значајнијим функционалним стиловима на изузетно обимном корпусу од „неколико тисућа релативних реченица“ прикупљених „из писаних текстова публицираних на хрватском стандарднојезичном подручју“. Но, по речима саме ауторке, „сви закључци о релативним реченицама у хрватском језику ... вриједи уједно за читаво подручје новоштокавског стандарда, дакле за подручје Хрватске, Србије, Босне и Херцеговине и Црне Горе“ (47). Корпус је временски занимљиво концепиран, а сама концепција, при том, прецизно образложена. Основу је чинио тзв. средишњи корпус, по обиму највећи, који временски покрива прву деценију XX века (1900–1910), време непосредно након обухватнијег нормирања стандардног језика. Поред тога формирана су и два мања корпуса, један из савременог језика, а други из језика 18. века, што је ауторки пружало могућност поређења и уочавања смера евентуалних дијакроних промена. Но, ипак, по њеним речима, опис и статистичка анализа темеље се на средишњем корпусу, а друга два мања послужила су само као контролни корпуси. Уз то одабрани корпус је, сагласно постављеном циљу, наглашено функционално поливалентан — „заступљени су сви функционални језични слојеви стандардног писаног језика: књижевни, знанствени, административно-правни, новински, па и, мањим дијелом, говорни језик (стенографски записник говора)“, а „унутар сваког функционалног стила заступљени су различити жанрови: новела, драма, писма, поезија, записник са сједнице, наредба, упута, закон, судски извјештај; чланци и књиге из при-

² Сњежана Кордић је млад истраживач, школована у Осијеку на Педагошком факултету, магистрала (1992) и докторира (1993) у Загребу на Филозофском факултету, где је једно време и радила као асистент на „Катедри за савремени хрватски књижевни језик“. Од 1993. предаје савремени хрватски језик на Славистичком семинару Филолошког факултета Универзитета Рур у Бохуму.

родних и друштвених знаности; вијест, репортажа, извјештај, коментар, интервју, оглас/реклама“ (48–49). При том пажњи подједнако подлеже и корпус у целини, и корпуси који покривају појединачне функционалне стилове.

Књига је устројена на следећи начин. Након ауторкиног Предговора (9–13), следи осам поглавља са одговарајућим потпоглављима: 1. **Одређење релативне реченице** (15–52): 1.1. Категорија релације (15–20), 1.2. Својства релативне реченице (20–41), 1.2.1. Зависна реченица (23–24), 1.2.2. Атрибутивна реченица (25–34), 1.2.3. Релативизатори (34–38), 1.2.4. Функције за антицедентил сачуване у релативној реченици (38–40), 1.2.5. Контактни пољосај антицедентила и релативизатора (40–41), 1.3. Недоумице у граматицима (42–46), 1.4. Корпус (46–52); 2. **Релативизатор који** (53–140): 2.1. Састав антицедентила и рестриktivности/нерестриktivности релативне реченице (60–107), 2.1.1. Власитио име или лична замјеница у антицедентилу (64–71), 2.1.2. Дештерминатор у антицедентилу (72–107), 2.1.2.1. Показни дештерминатори (78–97) [Показни дештерминатор овај (80–81), Показни дештерминатор тај (81–83), Показни дештерминатор онај (83–94), Показни дештерминатори такав и онакав (95–96), Показни дештерминатор толики (96–97)], 2.1.2.2. Посвојни дештерминатори (97–98), 2.1.2.3. Неодређени дештерминатори (98–103), 2.1.2.4. Ойћи и одрични дештерминатори (103–107), 2.2. Релативна реченица са инкорпорираним антицедентилом (108–112), 2.3. Генитивно-акузативни синкретизам (113–128), 2.4. Изражавање по својности релативизаторима који и чији (128–140); 3. **Релативизатор што** (141–186): 3.1. Склоњиви релативизатор што (144–153), 3.1.1. Састав антицедентила (147–148), 3.1.2. Подийиј релативизатора што (148–153), 3.2. Несклоњиви релативизатор што (154–186), 3.2.1. Шио и ресумийивна замјеница (157–165), 3.2.2. Рестриktivна природа релативизатора што (166–170), 3.2.3. Још неки ийови релативних реченица уведених помоћу што (170–175), 3.2.4. Нерестриktivна/независна реченица (175–186); 4. **Релативна реченица с формалним антицедентилом** (187–210): 4.1. Релативизатор који (193–203), 4.2. Релативизатор што (203–204), 4.3. Релативизатор што (204–207), 4.4. Релативизатор тко (207–210); 5. **Слободна релативна реченица** (211–224): 5.1. Придјевна замјеница који (215–216), 5.2. Именичке замјенице тко и што (217–224); 6. **Приложни релативизатори** (225–259): 6.1. Приложни релативизатор гдје (235–243), 6.1.1. Реченице с именичким антицедентилом (236–238), 6.1.2. Реченице с формалним антицедентилом (238–240), 6.1.3. Реченице без антицедентила (слободне) (240–243), 6.2. Приложни релативизатор кад(а) (243–249), 6.2.1. Реченице с именичким антицедентилом (244–246), 6.2.2. Реченице с формалним антицедентилом (246–247), 6.2.3. Реченице без антицедентила (слободне) (247–249), 6.3. Приложни релативизатор како (250–254), 6.3.1. Реченице с именичким антицедентилом (250–252), 6.3.2. Реченице с формалним антицедентилом (252), 6.3.3. Реченице без антицедентила (слободне) (252–253), 6.3.4. Реченице с реченичним антицедентилом (253–254), 6.4. Приложни релативизатор колико (254–255), 6.5. Везнички релативизатори гдје и како (255–259); 7. **Експрионирана релативна реченица** (261–276), 7.1. Релативизатор који (268–274), 7.1.1. Дис-

пактисности узрокована глаголом надређене реченице (268–271), 7.1.2. Дистактисности узрокована неглаголским конститутивним чланом надређене реченице (271–272), 7.1.3. Дистактисности узрокована неглаголским чланом надређене реченице подређеним антицеденту (272–273), 7.1.4. Дистактисности узрокована уметнутошћом структуром (273–274), 7.2. Релативизатор што (274), 7.3. Релативизатор што (274–275), 7.4. Релативизатор кад (275), 7.5. Релативизатор како (276), 7.6. Релативизатор тко (276); 8. **Партицип и релативна реченица** (277–281); следи **Закључак** (282–300) у виду резимеа на хрватском, те његов превод (урадила Дора Мачек) на енглески: *Summary: Relative clauses* (301–316); на крају, једно неуобичајено поглавље *О терминима и нешто ишре* (317–321), потом *Извори* (322–324), *Литература* (325–359), *Казало имена* (360–365), и *Биљешка о аутору* (366).

С обзиром на постављени циљ и устројеност корпуса, књига је релевантна посматрано из барем четири перспективе, данас у савременој лингвистици подједнако важне, када је у питању стандардни језик: (1) системски — формални и семантички — статус једне језичке (у овом случају синтаксичко-семантичке) јединице, (2) функционално-стилски — њене особености у значајнијим функционалним стилевима језичког стандарда, а онда и особености различитих функционалних стилова с обзиром на дату језичку јединицу, (3) синхроно, и (4) дијахроно.

Съезжана Кордић релативну реченицу одређује овде првенствено с обзиром на формални критериј — тип релативизатора, синтаксичке јединице којом се уводи релативна реченица у хијерархијски вишу структуру, и семантички критериј — полази од одређења појма релације као односа којим се „*осићварује придруживање својства ијелини* [а не ... неки други подтип релације, каква је нпр. узрочно-последична“ (17, нап. 6)]. Односност, при том, сматра „над-појмом“ који је „заснован на семантичким и формалним критеријима“, и он је за њу овде примаран и једино релевантан, „док је приложност, атрибутност, субјектност реченице под-појам, заснован на функционалном критерију“ (231–232), па је од секундарне важности.

Сагласно таквом полазном класификацијском критерију, ауторка у релативне реченице убраја најпре оне уведене релативизаторима — придевским заменицама, *који (Отац, КОЈИ је јучер доићутовао, данас већ иде назад.), и чији (Видио сам сусједа ЧИЈА кућа је недавно завршена.)* у алтернацији с генитивом заменице *који (Видио сам сусједа кућа КОЈЕГА је недавно завршена., односно Видио сам сусједа КОЈЕГА је кућа недавно завршена.),* као и, истина ретко, дативом исте заменице (*У њој је било главно мјесто град Којор, КОЈЕМУ се и данас виде развалине ...*); затим, исто тако придевским заменицама, *какав и колики* (овим се релативизаторима не бави посебно, само их статистички региструје); те именичким заменицама *ићко (ТКО жели било какова одговора ... неки приклоић марку за одговор — бави се њоме у поглављу о слободним релативним реченицама) и ићто* (с тим да прави дистинкцију између *ићто* које је деклинабилно, није заменљиво с *који* и никада нема именички већ само формални антецедент — *Оно ШТО се чићта ...*, *Оно ЧЕГА нема ...*, *Оно ЧЕМУ се радујем ...*; — или је без анте-

цедента — *ШТО јест, јест.*; — или је антецедент цела реченица — *Сваки има свој начин мишљења ШТО још не значи да морамо ко пас на мачку.; Иза тога је Тврћко имао мирно владање, ЧИМЕ му се пружи прилика ...* — и *што* које је индеклинабилно, замениво с *који* увек када релативизатор заступа антецедент који у релативној реченици функционише као субјекат или директни објекат, али никада не уводи слободну релативну реченицу, тј. не може се појавити без антецедента — *Преузимам, уз границију, појправке сјројева, мојора, двоколица и свих предмета ШТО засјецају у механичку сјруку*). Уз то, ауторка релативним реченицама сматра и све оне уведене заменичким прилозима *где, када, како, колико* (на којима се и детаљније задржава у поглављу *Приложни релативизатори*, 225–259), те *куда* и *камо*, као и оне уведене везницима, нпр. *док* и *чим* (које не обрађује детаљно због њихове ниске фреквенције у посматраном корпусу, али их региструје у графикама који илуструју статистичку заступљеност), с тим што свакој од њих приписује и „додатно значење“, месно, временско, начинско, у зависности од тога у функцији које „приложне ознаке“ се појављује антецедент у релативној реченици. Према томс, као основни показатељ релацијског односа у свим случајевима узима присуство антецедента, синтаксичке јединице према којој релативизатор успоставља релацију типа „придруживање својства целини“, а која, опет, може бити у пуној мери лексикализована (носити конкретну семантику — обично се ради о именици — релативне реченице с именичким антецедентом — или, пак, целој реченици), или бити граматикализована (лишена конкретне семантике — обично се ради о заменици *онај, онакав, онолики* или заменичком прилогу *ондје, онда, онако*) — релативне реченице с формалним антецедентом. Из тога проистиче на функционалном плану њена атрибутивност, дакле њена функционалност на нивоу синтагме. При том је, чини ми се, јасно, иако није експлицирано, термин атрибутивност овде не имплицира семантички статус — рестриктивност — већ позициони статус — адноминалност. Уз то релативна реченица, према ауторки, може бити реализована и као слободна, односно без антецедента. Контактна позиција антецедента и релативизатора уз дислоцираност антецедента у односу на целу релативну реченицу сматра се типичном одликом, али је у посматраном корпусу уочена и, с једне стране, екстрапонирана релативна реченица (дистантна [ауторкин термин је дистактна] позиција антецедент релативизатор — *У подне је сјишао брзојав из Токија, да 28 обсадних топова бомбадира Порџ-Арџур, КОЈИ су до сада бацили 385 граната* — уз напомену да дистантност може бити узрокована различитим елементима надређене реченице: глаголом као у наведеном примеру, али и „неглаголским конститутивним чланом надређене реченице“, који није у вези са антецедентом [*Данас по подне примио је краљ у аудијенцију аустријског министра председника баруна Bienertha, КОЈА је трајала пет четвртина сата*], или који је антецеденту подређен [*Schlegel је онда послао брзојав проф. Масаруку, у КОМ му је јавио...*], као и уметнутом структуром [... а према жељи овлашћеника и *такове установе — како је горе изјакнуто — КОЈЕ се одобрити могле не буду.*]), а с друге релативна реченица с инкорпорираним

антецедентом (антецедент је укључен у структуру релативне реченице — *КОЈА стиранка на њо не њрисџане, на њу ће се онда ѡрошезаџи оне ријечи у изборном ѡрогласу...*). Улога релативизатора је при том да, поред тога што уводи релативну реченицу, истовремено, у свим случајевима (дакле, по мишљењу ауторке и када је релативизатор заменички прилог, или везник, нпр. *док, чим* [!]), синтаксички заступа антецедент у самој релативној реченици.

Посебну пажњу Кордићева посвећује питању рестриктивности/нерестриктивности релативне реченице у односу на њен антецедент, и у зависности од типа антецедента, што је у основи, поред формалне стране, главно питање које се поставља у вези с релативном реченицом. Овај се проблем разматра детаљно, пре свега на примерима реченица с релативизатором *који*. Понуђена анализа је заиста исцрпна, и готово без спорних интерпретација, барем према виђењу аутора овога приказа. Посебно се разматра рестриктивност/нерестриктивност релативне реченице уз (1) властито име или личну заменицу у антецеденту (релативна реченица је у првом случају увек, а у потоњем по правилу нерестриктивна), и уз (2) детерминатор у антецеденту, и то (а) показни (*овај, џај, онај* — прва два утичу на нерестриктивност, а трећи у великој већини случајева на рестриктивност релативне реченице, затим *џакав, онакав, џо.лики* — прва два утичу на рестриктивност, а трећи је у том смислу необележен — релативна реченица која следи након антецедента с овим детерминатором у једнаком броју случајева је и рестриктивна и нерестриктивна), (б) присвојни (нпр. *свој* или *ваш* утичу на нерестриктивност релативне реченице), (в) неодређени (*неки, некакав, некоји, један* утичу на нерестриктивност релативне реченице), те (г) општи и одрични (*сви, сваки, никакав* утичу на рестриктивност релативне реченице). Осим тога, разматрање довољног броја различитих случајева омогућило је ауторки да уочи да је рестриктивност/нерестриктивност релативне реченице резултат међусобног деловања више различитих чинилаца, као и да направи инвентар оних најважнијих (садржај и састав антецедента, садржај и састав релативне реченице, знање саговорника о ванјезичкој стварности, контекст). Управо у овом делу издвајају се врло лепа запажања о комплементарности граматичко-семантичких и лексичких елемената унутар језичког контекста са елементима ванјезичког контекста.

Одабрани формално-семантички критериј у издвајању релативне реченице као типа структуре, примењен је крајње доследно. При том је исправљена једна методолошка погрешка, широко присутна у досадашњој сербокроатистичкој литератури. Она се, наиме, односи на интерпретацију оних зависних реченица које се у структуру хијерархијски више разине уводе пре свега заменичким прилозима (*где, када, како, колико*). Такве реченице су у литератури, посебно у граматицама (на које се иначе, ауторка ове књиге врло критички осврће), сврставане у две класе: у прилошко-одредбене /„приложне“ (месне, временске, начинске), ако уз заменички прилог у функцији везника није уопште експлициран други заменички прилог (нпр. *џамо, онда, онако, онолико*), или је он, пак, експлициран али није у контактном положају

у односу на заменички прилог који функционише као везник; и као релативне (месне, временске, начинске), ако је уз заменички прилог који функционише као везник експлициран, и при том у контактном положају, други заменички прилог. Ове су, дакле, реченице биле прилошко-одредбене или релативне у зависности од дистрибуције два заменичка прилога, једног у функцији везника, а другог у функцији његовог корелатива (како се он зове у граматикама). Овде се наиме потпуно исправно експлицираност/неексплицираност заменичког прилога у функцији „антецедента“ не узима као критериј одређења зависне реченице као релативне или као прилошко-одредбене [на страну то што се о томе не води рачуна у неким другим случајевима, нпр. када се тумаче слободне релативне реченице].

За приступ у целини важно је обратити пажњу на следеће. Све релативне реченице, па и оне с „приложним релативизаторима“, посматрају се само на нивоу синтагме. Као релевантан узима се, с једне стране формални однос релативна реченица преко релативизатора (који релативизатор у којем морфолошком облику) антецедент, а с друге стране семантички однос релативна реченица тип антецедента (именички — властито име или општа именица с различитим детерминаторима — , заменички, прилошко-заменички) — рестриктивност/нерестриктивност. Реченицама с приложним релативизаторима, при том се приписује још и „додатно значење“: месно, временско, начинско. Важно је уочити да је „додатно значење“ овде оно значење које се реализује у *самој релативној реченици*, односно оно значење које има антецедент посредством релативизатора у релативној реченици, *а не сама релативна реченица*.³ Стога су у исту класу случајева сврстани рецимо примери: *Онда је дошло доба (...)* ГДЈЕ су се имућнији грађани ситали осјећајћи слободнији и свјеснији. или *Море је било увијек њихово главно поље* ОДА-КЛЕ су црпили своје благостање. (237) и *Ми смо дакле још тамо* ГДЈЕ су нас оставили *Heckel* и *Kner*. (238); или *Има случајева* КАД ова или она *сипанка* хоће да чека ... (245) и ... *његово је име* *посијало* *ошћенићу* *познајћу* *фактично тек онда*, КАД је *неошћуношћу* *његове теорије* доказана. (246) или *Први га иућа биљеже извори* године 1323., КАД је издана *пред њим* једна *повеља* (...). Не узима се, дакле, као релевантан критериј улога релативне реченице у синтаксичко-семантичкој структури хијерархијски највише разине — у реченици чији је она конститутивни елеменат. Иако ауторка функционалност [а не треба заборавити да она имплицира и одређено значење] сматра „под-појмом“, када су релативне реченице с „приложним релативизаторима“ барем у питању, она не би смела бити заобиђена, с обзиром на то да се такве реченице показују као сасвим особене, при том различите од осталих релативних реченица, ако се примени перспектива

³ Овде је занимљиво уочити и још нешто. „Додатно значење“ се не помиње код реченица с релативизатором *који* када је он у неком падсжном облику, нпр. у локативу па заступа антецедент који има значење места у релативној реченици. Експлицитно се говори само о релативној посесивној реченици (нпр. с релативизатором *чији*).

реченице као хијерархијски неодређене структуре.⁴ Осим тога, ваљало би размислити и о прецизнијем терминолошком решењу од постојећег — релативна месна/временска/начинска реченица — пошто оно имплицира семантички статус целе релативне реченице, а не семантички статус антецедента, преко релативизатора, у релативној реченици. Но, чак и у недостатку, доброг, прецизног термина, увек је могућа, и разуме се неопходна, јасна експликација перспективе посматрања.

Посебно важна компонента ове књиге, коју нарочито треба истаћи, јесте покушај да се сагледају особености релативне реченице из перспективе функционалних стилова, а изложени резултати, с друге стране, истовремено доприносе прецизирању карактеристика појединачних функционалних стилова. Књига обилује статистичким подацима, исказаним нумерички и графички, који илуструју заступљеност различитих формалних структура издвојених према одабраним критеријима (нпр. према релативизатору, према присуству/одсуству антецедента, према типу антецедента, према семантичком односу релативизатор антецедент — рестриктивност/нерестриктивност —, према дистрибуцији релативизатор антецедент) у корпусу у целини, као и у деловима корпуса који покривају појединачне функционалне стилове. На пример, придевска заменица *који* је свакако најфреквентнији релативизатор и у корпусу у целини (60% релативних реченица) и у појединачним функционалним стиловима (49% у књижевном, око 60% у административно-правном и научном, и 66% у новинском стилу), далеко чешће се појављује с лексикализованим антецедентом у односу на који је подједнакој мери и рестриктивна и нерестриктивна. Релативизатор *што*, с друге стране на пример, има далеко мању фреквенцију (у целокупном корпусу њиме се уводи 20% релативних реченица, при чему се 11% односи на индеклинабилно *што* које је замениво са *који*), сразмерно још чешће се појављује с лексикализованим антецедентом, и сразмерно је чешће релативизатор рестриктивне реченице, али је, посматрано према функционалним стиловима, његова заступљеност приметно различита (највише се среће у књижевном стилу — 30% — а затим фреквенција опада преко административно-правног и научног стила до новинског, у којем износи 12%). Посебно је занимљив податак о односу у процентној заступљености релативизатора *који* и његове стилске варијанте, индеклинабилног *што*, у појединачним функционалним стиловима: у новинском стилу њихов однос је 66% : 4%, у научном 62% : 9%, у административно-правном 60% : 12%, а у књижевном 49% : 20%. Према критерију рестриктивност/нерестриктивност, разлике међу стиловима нису драстичне, али статистички подаци указују на то да су релативне реченице у административно-правном стилу нешто чешће рестриктивне, а у научном нерестриктивне. Формални антецедент најчешће има релативна

⁴ Опширна дискусија о том питању, а поводом временске реченице, даје се у: Ивана Антонић, *Временска реченица у стандардном српском језику*, Докtorsка дисертација, Одсек за српски језик и лингвистику, Филозофски факултет Нови Сад, октобар 1995.

реченица чији је релативизатор деклинабилно *што*, а најређе, од реченица са фреквентнијим релативизаторима, она уведена индеклинабилним *што*.

Иако се презентовани опис релативне реченице заснива првенствено на корпусу ескерпираним из извора који датирају из прве деценије XX века, он одговара и стању у данашњем хрватском језику, дакле релевантан је и синхроно. С обзиром на то да је, по речима ауторке, консултован и, истина по обиму мањи, корпус из данашњег језика. Ипак, велика је штета што се статистички подаци односе само на средишњи корпус и што у самоме тексту нема више примера који потичу из данашњег језика.

Поређењем временски удаљених корпуса уочене су и одређене развојне тенденције. Пре свега, повећање учесталости релативних реченица прво због повлачења одређеног партиципа, а онда и повећање броја нерестриktivних релативних на рачун независних реченица, поготово у савременом писаном језику, због опште тенденције ка усложњавању исказа. Поред тога, још две промене су посебно значајне. Прва се односи на ширење синкретизма акузатив — генитив у мушком роду за неживо у парадигми заменице *који* (*аутио КОЈЕГ је прогутао мрак месито аутио КОЈИ је прогутао мрак*) са тенденцијом проширивања и на средњи род (*Досјејла је у оно стиање КОЈЕГ побожне душе називају благословеним.*). Ова је промена захватила најпре директни, а затим и предлошки објекат, а настала је, по мишљењу ауторке, због могуће двосмислености, недовољно јасне разлике између функције субјекта и функције објекта антецедента који заступа релативна заменица у релативној реченици када се употреби акузатив заменице *који* по облику једнак номинативу (*Погледала је мјесец / у мјесец КОЈИ је прекрио облак*, према *Погледала је мјесец / у мјесец КОЈЕГ је прекрио облак*). Уочено је и да се овај синкретизам чешће појављује када је релативна реченица нерестриktivна, тј. да одређеност, познатост антецедента бива јаче истакнута када је релативизатор *који* у облику који је једнак генитиву. Друга промена тиче се посесивног генитива релативне заменице *који*. У средишњем корпусу, дакле почетком века, тај генитив је забележен искључиво испред именице на коју се посесивност односи (*Имаће владу, КОЈЕ ЧЛАНОВИ негу ти саборски заступници, и ти чланови саборске већине.*), док данас све чешће стоји иза именице (... *шј. о промишеним и провјерљивим воступцима ПРИМЈЕНОМ КОЈИХ се пражезик успосиљава ...*).

Говорећи о одабраном корпусу, ауторка наглашава да донети закључци о релативним реченицама у хрватском језику „вриједи уједно и за читаво подручје новоштокавског стандарда, дакле за подручје Хрватске, Србије, Босне и Херцеговине и Црне Горе“ (47). То сасвим сигурно важи за ове карактеристике релативне реченице које се могу сматрати прототипским, а са великом вероватноћом се може претпоставити да то важи и за особености релативне реченице по функционалним стилovima. Ваљало би проверити како стоји ствар са екстрапонираном релативном реченицом (уз вођење рачуна о томе који се функционални стилови узимају у обзир), као и са генитивно-акузативним синкретизмом. Утисак је приказивача да запажања Кордићеве која се односе на хрватски језик важе и за српски, иако је пре-

скриптивна норма у оба случаја ригорозна. Исто тако би требало проверити стоји ли запажање у вези са релативном реченицом уведеном индеклинабилним релативизатором *што* као стилском варијантом релативизатора *који* у књижевном стилу. У вези с овим је, међутим, утисак приказивача да суд Ирене Грицкат из 1975. године, да је релативизатор *што* фреквентнији у западној варијанти српскохрватског језика⁵, остаје на снази. Напокон, у савременом српском језику посесивност се неће исказивати генитивом придевске заменице *који* ни са дислоцираним антецедентом, а поготово не са антецедентом инкорпорираним у релативну реченицу, као ни дативом исте заменице.

И на самом крају представљања ове добре књиге једна напомена. Савсим неуобичајено, књига садржи и поглавље насловљено *О терминима и нешто шире* (317–321), полемички интонирано, срочено аргументовано и храбро (онако како су, уосталом, срочени и осврти на литературу, посебно домаћу, другде у тексту). Књигу заиста ваља прочитати.

Нови Сад, јул 1996.

Ивана Антонић

---

⁵ Уп.: Ирена Грицкат, *Студије из историје српскохрватског језика*, Београд, 1975: 222. Сњежана Кордић сматра да је „оваква разлика уочена зато што за успоредбу двају стандарда нису узимани жанровски исти текстови“ (165).

децембар 1996.

Данко Шипка, **Лексичка хомонимија** — на примјеру савременог српскохрватског стандардног језика —, Институт за језик и књижевност у Сарајеву, Институт за језик, Радови XV, Сарајево 1990, 9–173. стр.

1. Жсља нам је да нашој лингвистичкој јавности, макар са закашњењем, скренемо пажњу на ову занимљиву и добру, због ратних и поратних прилика, нама тешко доступну књигу.

Она је, како се у *Предговору* каже, „битно скраћена и донекле измијењена верзија докторске дисертације“ (стр. 11), која је под истим називом одбрањена 19. маја 1989. године на Филолошком факултету у Београду.

Књига садржи следеће одељке: 1. *Предговор* (стр. 11), 2. *Увод* (стр. 13–19), 3. *Сћање у проучавању и обради хомонима* (стр. 20–45), 4. *Лексичка хомонимија у савременом српскохрватском језику* (стр. 46–146), 5. *Перспективе* (стр. 147), 6. *Закључак* (стр. 148–149), 7. *Резиме* (стр. 150), 8. *Извори* (стр. 151–156), 9. *Библиографија* (стр. 157–168), 10. *Додаци* (стр. 169–171), 11. *Индекс* (стр. 172–173).

2. У *Уводу* се говори о потреби и значају проучавања хомонимије, а према ауторовом мишљењу „постоје двије основне групе разлога који одређују значај и потребу проучавања хомонимије у одређеном језику и друштвеној заједници — општи (једнаки за било који језик) и посебни (различити у сваком од њих)“ (стр. 13); опште разлоге види у значају „који хомонимија као појава у језичком систему има у односу на друге његове појаве“ (ibid.) и у нивоу садашњег знања о њој; посебне разлоге види у карактеристикама српскохрватског језичког система (акцентски систем, флексија, творба, раслојеност стандарда, ортографија) и у недовољној проучености хомонимије у сербокроатистици.

Циљ рада је „да се пружи, колико је могуће, цјеловита слика лексичке хомонимије на примјеру српскохрватског језика“ (стр. 16–17). Окосницу грађе чине хомонимски парови и хомонимска гнезда из Речника српскохрватскога књижевног језика МС; за поједине проблеме грађа је узимана и из других речника, из средстава јавног информисања, као и из говорног језика.

На крају *Увода* дате су радне дефиниције термина; и термини и дефиниције су у складу са нашим термилошким системом у лексикологији; једино је нешто друкчије од уобичајеног дефинисан термин *паронимија* — „појава истог облика и истог или сличног значења код лексема различитих

врста ријечи“ (стр. 18), (што и није чудно с обзиром на то да се под паронимијом и код нас, и у свету подразумевају често веома различите ствари).

3. У одељку *Стање у проучавању и обради хомонима* аутор, прво, даје преглед централних тема у проучавању лексичке хомонимије: дефинисање лексичке хомонимије, њено раздвајање од полисемије, њено одређивање према другим типовима хомонимије, издвајање типова хомонимичности, откривање узрока хомонимије, хомонимско гнездо и раздвајање чланова гнезда у тексту, место хомонимије у лексичком систему и реакције језика на хомонимску ситуацију. Даље, у оквиру сваке од ових тема аутор даје кратак преглед различитих схватања хомонимије, уважавајући свако од њих и, рекло би се, опредељујући се за њихову синтезу. Одељак се завршава кратким прегледом обраде хомонима у речницима српскохрватског језика.

4. Одељак *Лексичка хомонимија у савременом српскохрватском језику* централни је део рада; он обухвата пет пододељака: *Разграничавање лексичке хомонимије од других сродних појава*, *Лексичка хомонимија и други видови хомонимије*, *Типови лексичке хомонимије у савременом српскохрватском језику*, *Узроци хомонимије*, *Разликовање чланова гнијезда у тексту* и *Однос језичког система и хомонимије*. Први је пододељак за нас најинтересантнији, у њему је дато ауторово схватање хомонимије, и на њему ћемо се нешто дуже задржати.

Аутор хомонимију схвата као посебну врсту вишезначности, амбигвитета, што није нелогично, али није уобичајено. А вишезначност дефинише „као постојање најмање два значења која дијеле исту или једнаку форму“ (стр. 47). Даље, уз ову дефиницију аутор даје додатна објашњења: „Значење одређујемо као дио знака који садржи семантички релевантна обиљежја десигната (она обиљежја на основу којих се десигнат разликује од свих других у том знаковном систему), а форму као оно чиме се значење представља. Под десигнатом, опет, подразумевамо пројекцију било којег елемента збиљности (онога што јест без обзира да ли је доступно разумској провјери или не). Значења су различита уколико им се не подударају сва релевантна обиљежја десигната, а форме једнаке ако им се релевантна обиљежја форме (она по којима се једна форма разликује од друге у систему) могу подударити. Предност ове дефиниције амбигвитета је, прије свега њена ширина — она обухвата не само све значењске нивое језика него се односи и на знаковни систем у цјелини, а самим тим и на било који појединачни систем знакова. Тако је, на примјер, овом дефиницијом обухваћен и случај да се покрет главом одозго према доле у неким крајевима тумачи као 'да', а у другим, опет, као 'не': или да напријед испружена десна рука, подигнута нешто изнад хоризонталног положаја има три значења у зависности од тога ко је подиже — поздрав (нацисти), стон (саобраћајци), слободан ударац (фудбалски судија). Истовремено овом се дефиницијом могу обухватити сви језички нивои којима се може приписати значење. Иста форма и различита значења могу се јавити на нивоу реченица или њихових дијелова, лексема и коријенских морфема. Уједно, она обухвата и појаву да се више значења вежу за једну форму у једном или више система.“ (стр. 47).

Дали смо нешто дужи цитат стога што имамо две примедбе на оно што је у њему речено. Прво, опште, али небитно за даље разматрање хомонимије: да би се објаснила хомонимија у српскохрватском језичком систему, и у систему и у његовој реализацији, није било потребно полазити од амбигвитета уопште, могло се поћи од амбигвитета у једноме систему, и од форме дефинисане генерално, независно од њене припадности одређеном систему (аутор форму дефинише подударношћу релевантних обележја по којима се једна форма разликује од друге у систему). У вези с првим још и ово. Аутор каже да се за овакво одређивање амбигвитета, за сврставање хомонимије поред полисемције у те оквире, одлучно зато што у испитивању хомонимије полази од језичке реализације, а не од језичког система, и објашњава: „У реализацији система физички једна форма биће повезана (или ће имати могућност повезивања) са два или више значења без обзира да ли се ради о хомонимији или полисемји, и самим тим биће потенцијални узрочник неспоразума, односно могућности вишеструког интерпретирања физички једне секвенце. Ово је нарочито важно у свим видовима аутоматске обраде текста“ (стр. 48); а ми се овде питамо да ли полисемја, односно да ли секундарна значења могу довести до неспоразума с обзиром на то да се она реализују у детерминисаним семантичким позицијама, у друкчијем лексичком окружењу од номинационалном и с обзиром на то да се метафорички индукована секундарна значења реализују синтагматски, како бисмо ми рекли, као вишечлане речи (*глава клина, глави брда, језик на цицелами* пре су вишечлане речи него посебна значења речи *глава* и *језик*; али о томе ћемо другом приликом). Друго, и битније; у значењске језичке нивое, поред оних које аутор набраја, спадају и основе, творбене и обличке, и творбене морфеме (или, боље, творбени форманти), а ове је последње на овоме месту аутор омашком изоставио, о њима говори у оквиру пододелка *Морфемска и морфемско-лексичка хомонимија* (стр. 53). Нпр., у дериватима **кџстѹран¹**, -рна, -рно *који се односи на косѹур¹ (1); који је у облику косѹура, скелетни и кџстѹран²*, -рна, -рно *в. косѹреѹан (1)* (који су дати у РСАНУ) хомонимичне су творбене основе, а исти су творбени форманти; у генитивима (као и у другим деklinационим облицима) именица **кџса¹** *власи* и **кџса²** *по.во.ѹривредна алаѹка* хомонимичне су обличке основе **кџс-**, а иста је обличка морфема **-ѹ**; у лексемама **брѹтац** и **пџклопац** хомонимичне су суфиксне морфеме **-ац-** у првој лексеми и **-ац-** у другој (односно хомонимични су форманти **-ацѹ¹** и **-ацѹ²**; први носи семантичко-категоријалну информацију деминутивности, хипокористичности, а други, семантичко-категоријалну информацију учесника у глаголском процесу, у овом случају пасивног учесника, инструмента). И још нешто, узгред; могла се одвојити хомонимија у динамичким језичким јединицама (у реченицама) од оне у статичким јединицама (у лексемама), а у овим последњим могла се одвојити лексичка хомонимија од хомонимије несамосталних семантичких делова лексема.

5. У оквиру вишезначности аутор разликује четири категорије: 1. више знакова са удаљеним значењима (*коса — власи* и *коса — по.во.ѹривредна алаѹка*); 2. један знак са удаљеним значењима (*а — узвик за дивљење, гурање*

као примарни; комбиновање ових критерија ново је. Треће, блискост и неповезаност или удаљеност значења аутор одређује постојањем и непостојањем „заједничког именитеља“ у посматраним семантичким садржајима, а о процедури његовог утврђивања каже: „Начин доказивања и утврђивања заједничког именитеља посебан је проблем у који се оvdје нећемо упуштати, јер сматрамо да још увек не постоје оперативна средства за његово прецизно утврђивање у сваком појединачном случају“ (стр. 58), и, даље, после анализе семантичких садржаја лексема *берићешан*, *добро*, *карџа*, *милост*, и још неких — „види се да је у добром дијелу примјера постојање кохезионе силе могуће одредити и без компликованог апарата издвајањем једног заједничког именитеља за групу значења“ (стр. 59); рекло би се да аутор „заједнички именитељ“ одређује искуствено, на основу језичког осећања. Овакво је одређивање „заједничког именитеља“ научна хипотеза, и то уобичајена и добра хипотеза, коју је требало проверити и доказати у језичком систему и елементима самога система; да је аутор истрајао на схватању значења као скупа релевантних обележја десигната (о чему говори на стр. 47) и на доказивању њихове релевантности у реализацији лексичког система, у систему варирања, семантичког (полисемантичког) и морфолошко-семантичког (дериационог), било би боље, методолошки коректније, мада, морамо рећи, резултати истраживања не би били битно друкчији. Четврто се односи на две лексеме: *парџија* и *језик*. Семантичке садржаје *игра* и *џиш* *по.лиџичке организације* у форми *парџија* аутор сматра удаљеним, без кохезионе силе, што значи да су *парџија* као *игра* и *парџија* као *џиш* *по.лиџичке организације* хомоними; *парџија* је лексема која припада општем европском лексичком фонду латинизама и грцизама и она је, највероватније, у једно време усвајана у једноме, а у друго у другоме значењу, што није редак случај ни у нашем ни у другим језицима (исп., нпр., различита значења лексеме *банда*), а такви се случајеви, по правилу, не третирају као хомоними, посебно не у лексикографији. О лексеми *језик* аутор каже: „У случају многих лексема раскид значења се не региструје, па се такве лексеме најчешће билеже као једна одредница. Тако је у примјерима *језик* — орган, дио ципеле и сл., где је кохезиона сила 'ствар дугуљастог облика' и *језик* — систем за комуникацију међу пчслама, програми који служе за комуникацију између корисника и процесорске јединице компјутера, гдје је кохезиона сила 'систем за комуницирање'.“ (стр. 59); рекло би се да аутор у лексеми *језик* види две хомонимне лексеме, или оне које су на путу да постану хомоними, и неће бити да је у праву — ту су само две групе значења индукован различитим семама из платисемичног основног семантичког садржаја (а платисемичан је због двореференцијалности — језик човека и језик животиње) *џьоснаџи*, *џокреџьиви миџиџни орган у усној дуџљи код човека и виџиџ животиџиња, угљивном код кичмеџака, који слџужи као орган за укус, за џремеџање хране у усџиџма и гуџање и др., а код човека и као говорни орган*, од којих је прва метафорички индукована семама које се односе на облик *џьоснаџи* и *џокреџьив*, а друга метонимијском мутацијом по моделу *средџтво/радња која се врџи џиџ средџвом*.

7. Вратимо се једнакости форме. Широко дефинисана једнакост форме омогућила је аутору издвајање многих и различитих типова и подтипова хомонимије, уз основно разликовање, према ауторовој терминологији, хомонимије у систему — хомонимности, хомонимије у реализацији система — хомонимичности и хомонимије у речницима, која је блиска и хомонимији и хомонимичности, и различита од обеју. Нпр., према обележјима заснованим на хомонимности у систему издваја се дванаест типова бинарних релација, од којих неки и са више подтипова: 1. потпуна хомонимичност (*ајилџс* збирка географских карата и *ајилџс* врста тканине), 2. хомофонска потпуна хомонимност (*Ајилџс* митолошко биће и *ајилџс*), 3. хомографска потпуна хомонимност (*лџк* и *лџк*), 4. хомотонска потпуна хомонимност (*шџи* лопов и *ТАТ* творница термоапарата), 5. пуна хомоморфност (*йџиша ж* напасање и *йџиша м* титула турског великодостојника), 6. хомофонска хомоморфија (*Јџва м* име и *јџва ж* биљка), 7. хомографска хомоморфија (*баја ж* буба и *баја м* хип. од брат), 8. хомотонска хомоморфност (*Йџва м* име и *йџва ж* дрво), 9. пуна хомоформност (*бџн м* жетон и *бџн*, -а, -о болан), 10. хомофонска хомоформност (*Сик м* припадник једног индијског народа и *sic* тако), 11. хомографска хомоформност (*гџрџ* компаратив, *гџрџ* 3. л. јд. през. гл. гџрети и *гџре* ном. мн. од им. гџра) и 12. хомотонска хомоформност (*ЎПЈ м* Уједињена пољопривредна индустрија и *јџи* 3. л. јд. аориста г. упити). Подслу смо навели да бисмо показали исцрпност анализе могућих елемената једнакости форме.

8. Даље, аутор анализира хомонимичност, за коју с правом каже да се „знатно разликује од хомонимности ... хомонимска маса је знатно већа у систему него у тексту и сви типови хомонимности не могу се наћи у тексту“ (стр. 121). Хомонимичност се јавља у два основна вида, као хетероформички тип (где је свака од лексема у својој засебној форми, нпр. САЊА САЊА СЕДМИЦУ, што се може интерпретирати и као Сања сања седмицу и као сања Сања седмицу) и као моноформички тип (где две лексеме деле исту форму и где се хомонимичност разрешава у ширем контексту, или и не решава, као у стиховима Васка Попе: „Смеје нам се тама | *Косама* нас бичује“, у којим се, како аутор каже, „постојање лексема *коса* (оруђе) и *коса* (власи) на једном мјесту одражава кроз цијелу пјесму и циклус. Естетски ефекат у десетој пјесми циклуса „Далеко у нама“ и јесте у супостојању те двије лексеме“).

9. Затим, у истоме поглављу, аутор говори о узроцима хомонимије (диференцирање значења једне лексеме, прузимање страних речи, творба, скраћивање, фонетске промене, атракција, народна етимологија), о разликовању чланова гнезда (што је нарочито важно за све врсте аутоматске обраде текста), о односу језичког система према хомонимији (о хомонимичним ситуацијама и њиховом свесном формирању), о међујезичкој хомонимији и др. за ову тему, директно или индиректно, везаним проблемима.

10. У завршном, кратком одељку *Персјективне* дати су правци даљих истраживања фокусираних на амбигвитетне секвенце у језичкој реализацији.

11. На крају књиге дати су: *Списак извора коришћених у овом раду* (84 јединице), *Списак рјечника који су анализирани* (42 јединице) и *Библиографија* (230 јединица добро одабраних), *Додаци* (у којима су дата три компјутерска програма коришћена у раду) и *Индекс* (имена аутора чији су радови цитирани).

12. Да изведемо закључак. Ово је прва студија о хомонимији у нашем језику. Грађа за њу скупљана је и класификована, бар делом, компјутерском техником; и у томе је, колико знамо, она прва у нас, да поменемо и то. Општи резултати студије поуздани су и, даље, у науци и струци примењиви. А наши коментари и ситније примедбе произишле су, углавном, из новијих научних сазнања, оних до којих се могло доћи после објављивања књиге.

Београд

Даринка Горђиан-Премк

јануар 1997.

ЧЕТИРИ ТОМА БУГАРСКОГ ЕТИМОЛОШКОГ РЕЧНИКА.

Български етимологичен речник, том IV (мѣнго² — падам), научни редактори: В. И. Георгиев, И. Дуриданов; автори: В. Анастасов, Л. Димитрова-Тодорова, У. Дукова, Й. Н. Иванов, Д. Михайлова, О. Младенова, М. Рачева, Г. Риков, Т. Ат. Тодоров; Софија 1995.

Бугарска етимолошка школа, са потпуно измењеним ауторским колективом у односу на почетне томове свог етимолошког речника, успешно наставља и приводи крају свој амбициозно започети пројекат. Речник има за циљ потпуно етимолошко покривање бугарског и македонског језика¹, па укључује како неологизме² и стручну терминологију, тако и фолклор, тајне језике, жаргон, хапаксе.

Ауторски одсељци на овом тому речника су потписани, а накнадно је приложен и попис ауторског рада на другом и трећем тому. Приложена библиографија се односи на грађу из другог и трећег тома, а допунска библиографија уз четврти том биће штампана у наредном, петом тому. Приложена је веома исцрпна библиографија етимолошких радова (5–94 стр.) као и досадашње рецензије за прва три тома.

И четврти том „Бугарског етимолошког речника“ (БЕР) урађен је по методолошким принципима који су важиви од првог тома, са незнатним разликама. За опште познате бугарске речи не доноси се значење, али се за дијалекатске речи значење увек наводи. За старословенске речи не наводе се извори ако их има више од три који реч потврђују.

Досадашње замерке рецензената, које су се тичале недовољног коришћења етимолошке литературе, нередовног навођења словенских паралела³,

¹ Однос према лексици из Македоније је доследан, тако у лексикографској дефиницији с.в. *мѣнго*: „племенно названис на българите мянци в Дебърско около Галичник“.

² Чак је и „експресивни ауторски неологизам“ (по српскохрватској лингвистичкој терминологији „оказионализам“) *лукходѣй* носилац одреднице.

³ Ове примедбе изнео је О. Н. Трубачев у својим рецензијама: Вл. Георгиев, И. Гълъбов, Й. Заимов, Ст. Илчев. Български етимологичен речник. свезка I (а — бронз); свезка II (бронхи — владея). Софија, 1962, 1963, 160 стр., *Етимологија 1964*, Москва 1965, 353–354; Вл. Георгиев, Нв. Гълъбов, Й. Заимов, Ст. Илчев. Български етимологичен речник. свезка III

не могу се применити на нови том, уз ограничење самих аутора БЕР-а да коришћена литература датира до краја осамдесетих година и да је рукопис закључен за штампу почетком 1990. године⁴.

Етимолошке заблуде аутора БЕР-а, захваљујући том петогодишњем распону од завршетка до објављивања књиге, лако се коригују упоређивањем са новим свескама московског прасловенског етимолошког речника⁵. Насупрот, из формалних — фонетских разлога, често разбијених синонимних одредница, неке словенске етимологије су обрађене као велике одреднице према основи (што донекле личи на поступак у Скоковом етимолошком речнику), тако се у одредници *мòкѣр* наводе сви деривати без обзира на релативно велику семантичку удаљеност, осамостаљеност и могућу прасловенску старину (како је то у 19. тому прасловенског речника из 1993. године потврђено нпр. за фитоним **mokrica* или географски апелатив **mokrīšče*). БЕР се и у четвртном тому доследно држи особене прасловенске реконструкције⁶, тако: **mazaljъ* према усвојеном: **mozolъ/*mozolъ*; **madrъ* : **modrъ(jъ)*; **majъ*, **majā*, **maje* : **mojъ*; **makriti (se)* : **mokrīti (se)*; **marvъ*, **marvъ, marvъ(jъ)* : **morvъ, morvъ*, **morvъjъ*; **mārzъ* : **morzъ* итд.

Словенске паралеле су у новом тому БЕР-а многа исцрпније обрађене него у претходним томовима. Ипак, неке мање неравнине се повремено уочавају, тако с.в. *мѣдрѣц* равноправно је, уз сх. *мудрац*, *мударац*, без напомене да је у питању застарела реч из 16. века (према Скоку), наведено и сх. *мудриц*. Слично је с.в. *мѣцал*¹ упоређено са сх. хапаксним значењем *муцаџи* „гутати, прождирати“ потврђеним код М. Држића (поново према Скоку), мада остаје нејасно због чега је овај бугарски глагол решен као три хомонима и развијен у одреднице *мѣцал*^{1,2,3} са значењима „једем лакомо“, „уда-рам нечим мокрим“ и „цапам“⁷.

Четврти том БЕР-а одликује се изузетно корисним навођењем словенских позајмљеница у суседним несловенским језицима, тако су нпр. с.в. *мрѣжа*¹ дати облици овог славизма у новогрчком, румунском, арумунском

(*владика — гиврѣйна*). Софија, 1964, стр. 161–240, *Етимологија 1965*, Москва 1967, 381–382; В. И. Георгиев, Ђ. Занмов, Ст. Илчев, М. Чалџков. Български етимологичен речник. Св. IX–X (т. II): И — калапушник. Софија, 1974, 160 стр., *Етимологија 1975*, Москва 1977, 172–173.

⁴ Ово правило не важи када је у питању студија Т. А. Тодорова: *Етимологички етуди, произход на български думи*, Софија 1994, једног од аутора овог речника.

⁵ Тако, на пример, БЕР одредницу *морѣва*², као секундарни фонетизам *о < у*, упућује на *мурѣва*, док 19. том прасловенског речника ову бугарску потврду укључује у одредницу **morava* II. У одредници *мочѣва* реконструише се јужнословенска иновација (**mačava*), а 19. том прасловенског речника на основу источнословенских деривата реконструише прасловенско **močava*.

⁶ Са формалне тачке гледишта примећује се недоследност када се неке форме реконструишу у духу концепције прасловенског вокализма В. Георгиева, а друге се реконструишу на традиционалан начин, што је већ запажено у рецензији О. Н. Трубочева: Вл. Георгиев, Ив. Гълџбов, Ђ. Занмов, Ст. Илчев. Български етимологичен речник, свезка III (*владика — гиврѣйна*). Софија, 1964, стр. 161–240, *Етимологија 1965*, Москва 1967, 381–382.

⁷ Као полисемантична реч решено је у московском Етимолошком речнику словенских језика (у тому бр. 20, из 1994. године) у одредници **mucati*.

и албанском језику; s.v. *лѡзѣк* одговарајући мађарски и румунски славизам; s.v. *лѡкѣр* албански славизам; s.v. *лѡлѣц* румунска, мађарска, албанска, повогрчка и арумунска позајмљеница итд. У неким одредницама дају се и семантичке паралеле, тако се s.v. *лѡлѣњак* „врста грождја“ упоређује са рум. истозначним *fetească*.

Тежак етимолошки проблем представља решавање фитонима позајмљеница: s.v. *лушѡнга* 'Viola tricolor' са фонетским варијантама *лушѡнка*, *лушѡнѣа* означена је као етимолошки нејасна, али уз упућивање на одредницу *лѡнушѡга* (уместо *лѡнушава* које је носилац одреднице) уз које стоји турска етимологија *тепезѣ*. Иста турска етимологија, само у другој фонетској варијанти: *тепекѣ* стоји као стимон за фитоним *ленекѡ* 'различите врсте баштенског цвећа' у трећој књизи БЕР-а. Овакви етимолошки проблеми захтевају другачији методолошки приступ и анализирање преко семантичких поља, како су српскохрватски фитонимски проблеми решавани нпр. у радовима Наде Вајс, сличан поступак примењен је у српскохрватској етимологији на ихтиониме (Војмир Виња), односно орнитониме (Горан Филипи).

Посебан етимолошки третман захтевају и речи из тајних језика, тако многе одреднице остају без етимолошког решења (и без неопходног указивања на врсту тајног језика), нпр. *лурѣа* „вуна“, *лѣгла*² „коњ“, *лѣлење* „сир“, *лѣлѣ* „коњ“.

Потпуном ексцерпцијом у речник су унети и фолклорни хапакси, тако је на слово *л-* укључен велики број парних конструкција уз одговарајуће етимолошко објашњење, нпр.: *лѣлѣлицѣ* (према *чѣлѣлицѣ*), *лѣлѣр* (према *чѣлѣр*), *лѣлѣно* (према *чѣлѣно*), *лѣлѣ* (према *чѣлѣ*), односно, као „хендиадис“ у примеру: *лѣлѣк* од *кѣлѣк*–*лѣлѣк*. Овако није решено у неким другим случајевима, нпр. *лѣле*³ („нејасно“, мада контекст гласи: *лѣле*, *лѣле*), *лѣли*² (са напоменом „нејасно“, а у контексту: *лѣли*, *лѣли*), *лѣле*¹ (као „нејасно“ а у контексту: *лѣле* *лѣле*). Лексика фолклора се, наравно, не може етимолошки ршавати ван конкретног места у фолклорном тексту, зато је и разумљиво што у неким тумачењима лексике бугарских и македонских народних заговатака недостају српскохрватске паралеле⁸. Лексика из заговатака и других малих фолклорних форми јединичним етимолошким читањем сваке варијанте посебно, јасно, остаје без етимолошког решења: тако нпр. у одредницама: *лѣлѣнѣ*, *лѣлѣ*, *лѣлѣ*.

Занимљива је и група хапакса које БЕР успешно решава као штампарске грешке⁹, посвећујући им посебну одредницу, нпр.: *лѣлѣнѣ*–*лѣлѣнѣ* уместо *лѣлѣнѣ*, *лѣлѣнѣ* уместо *лѣлѣнѣ*, *лѣлѣнѣ* уместо *лѣлѣнѣ*.

Велика предност четвртог тома БЕР-а је обраћање пажње на балканске турцизме и грецизме, тако су нпр. у одредницама *лѣлѣнѣ*, *лѣлѣнѣ* или *лѣ-*

⁸ За одреднице *лѣлѣнѣ*, *лѣлѣнѣ*, *лѣлѣнѣ*, *лѣлѣнѣ*¹, *лѣлѣнѣ* уп. Sikimić, B.: Etimologija i male folklorne forme, Beograd 1996, стр. 220–221.

⁹ Погрешна читања и штампарске грешке названи су у руској лингвистици „лексикографски фантоми“, уп. А. Ф. Журавлев: Лексикографические фантомы. I. СРНГ, А–3, *Dialectologia slavica*, Москва 1995, 182–193.

родия наведене познате балканске паралеле. Ипак, неке српскохрватске паралеле недостају, тако с.в. *муџна* нема сх. синонимног *муџуња*, потврђеног у тринаестом тому Речника САНУ из 1988. године.

Приступ германизмима је другачији, примери из српскохрватског језика изостају: с.вв. *муџџ* и *мундиџџ* наведене су руске и румунске паралеле овог германизма, а могућа веза преко српскохрватских *мундишџик*, *мушџи-кла* није уочена. Сличан је поступак нпр. код германизама *мундџир* (преко руског) или *муџрувам* које је у бугарски позајмљено из руског (а у руски из немачког преко пољског); српскохрватске потврде ових германизама (*мундир*, *мушџираџи*) нису наведене. Претпостављено је српскохрватско посредство за бугарски германизам *модла*. За етимолошку анализу наведених германизама није коришћена богата литература о германизмима у српскохрватском језику.

Приликом транскрипције српскохрватских паралела понегде су се поткрале и неке штампарске грешке, најчешће преношењем латиничних примера уместо на српскохрватску — на бугарску ћирилицу, тако нпр. с.в. *мрављив* стоји сх. *мрављив* уместо *мрављив*, с.в. *мукина* стоји сх. *мукиња* уместо *мукиња*, с.в. *муждџ* стоји сх. *муждџџија* уместо *муждџџија*, с.в. *моџуџџ* стоји сх. *моџуџџ* уместо *моџуџџџ*. У неким примерима аутори БЕР-а не разликују сх. *ч* и *ћ*, тако су с.в. *муџко*² преузете потврде из Скоковог речника и вероватно због изостављеног акцената стоји два пута: сх. *мучак*, *мучак*, затим сх. *хмучак*, *хмучкаџи* и *хмучнуџи* или с.в. *модџносџи* стоји сх. *модџносџи* уместо *модџносџи*.

На правописне недоследности повремено се надовезују недоследности око међусобног упућивања на фонетске варијанте које су носиоци одредница (нпр. *музавџир*, *музевџир*, *музовџир*, *музувџир*, *музевџир*, *музаџирин* итд.), до оваквих проблема не би долазило да су све фонетске варијанте обрађене под једном одредницом.

Савремени, другачији етимолошки рукопис нове генерације бугарских етимолога чита се са сваке странице нове свеске БЕР-а. Србoкpоатистима, који ће на савремени етимолошки речник свог језика морати још да причекају, преостаје да са нестрпљењем очекују појаву следећег тома БЕР-а и да га са поверењем консултују за оне проблеме које Скок није успео да реши.

Београд

Биљана Сикимић

јануар 1997.

Systemy zoonimizne w językach słowiańskich, Rozprawy Slawistyczne, tom 11, Uniwersytet Marii Kurie-Skłodowskiej, Lublin 1996, 354 str.

У једанаестом броју „Rozprawy Slawistyczne“ публиковани су реферати са V Међународне научне славистичке конференције на тему „Систем зоонимије у словенским језицима“. У организацији Завода за словенске језике Универзитета „Марија Кири-Скловска“ из Лублина (Пољска) научна конференција је одржана 24–27. новембра 1993. године у Лублину. Зборник радова Systemy zoonimizne w językach słowiańskich, у редакцији Stefana Warchoła, изашао је у издању Универзитета „Марија Кири-Скловска“, Лублин 1996. године.

Последњих година наглашено је интересовање за зоонимију (једну од често запостављених грана ономастике), а та истраживања у компаративним проучавањима словенских језика нуде поуздане лингвистичке факте. Кад се систематичније и подједнако истражи целокупна грађа из зоонимије у словенском свету (а познато је да одавно пред најездом нагле урбанизације неумитно нестаје), онда ће се пузданије моћи да говори о појединим изоглосама: да се утврди шта међусобно повезује или раздваја поједине језике (словенске, и шире балто-словенске групе) и њихове дијалекте. Тренутни пресек истражености као и досадашњих достигнућа зоонимије у славистици у великој мери показују својим научним нивоом студије публиковане у зборнику Systemy zoonimizne w językach słowiańskich са поменутог научног скупа у Лублину. Нимало не изненађује што је скуп слависта са ускоспецијализованом ономастичком темом одржан управо у Пољској, земљи која је у великој мери оформила кадар, институције и публикације (и квестинаре) за оваква истраживања, те је задужила славистику ономастичким истраживањима, али и у анимирању свих лингвистичких снага у словенском свету које се баве овом све интересантнијом језичком проблематиком.

У овом зборнику нашло је места 30 студија (у оштрој селекцији нису сви реферати са скупа ушли у зборник), које су на научној конференцији поднели лингвисти из више словенских земаља на шест словенских језика (белоруски, бугарски, пољски, руски, словачки и чешки). Уочљиво је да на скупу није било слависта са простора бивше Југославије (којима је ту било места), а који су били одсутни из архипознатих — нелингвистичких разлога. Иако се за ову интересантну тематику из области ономастике осећа празнина

недоласком лингвиста из највшег дела са говорног подручја јужнословенских језика (осим бугарског), ипак, у некој мањој мери, консултована је грађа из зоонимије забележена на осталим јужнословенским језицима.

На почетку зборника, из пера редактора Stefana Warchoła, дат је увод на пољском (*Słowo wstępne*, стр. 11–12) и на енглеском (*Introduction*, стр. 13–14), што публикацији омогућује комуникацију са најширом научном јавношћу.

Сви реферати у зборнику разврстани су у четири целине: прве три су тематски заокружене, а у четвртој су заступљени разноврсни радови (*varia*) који по овој класификацији нису могли бити сврстани у претходним кохерентним целинама. Распоред радова у зборнику по назначеним целинама изгледа овако:

- I. Рурална зоонимија
- II. Урбана (градска) зоонимија
- III. Литерарна зоонимија
- IV. Варија

У првој целини (рурална зоонимија) налази се већина публикованих радова (тачније половина од укупног броја реферата — петнаест) и обрађују грану зоонимије која је традиционално најинтересантнија за компаративно проучавање словенских језика. Представљен је широк дијапазон научних интересовања, која би се условно могла поделити у неколико група: а) дијахрони аспекти зоонимије (на пример: Bogdan Walczak: *Polskie zoonimy historyczne*); б) зооними у појединим говорима и топономастици; в) зооними на границама језика или дијалеката и г) зоонимија у речницима (на пример: Urszula Kęsikowa: *Zoonimia w Słowniku gwar polskich* J. Karłowicza; Ludwig Selimski: *Zoonimia bułgarska w Słowniku języka bułgarskiego* Najdena Gerowa).

У другој целини (урбана зоонимија, *zoonimia miejska* — пољ., *Town Zoonymy* — енгл.), која сама по себи представља нова интересовања ономастике, у зборнику је посвећено само три рада, рекло би се, заступљеност је у одговарајућој сразмери према развијености поменутих гране зоонимије. Овде су два интересантна рада о зоонимима у урбаној средини: први, о именима расних паса (Józef Bubak: *Nazwy psów rasowych* (na podstawie materiału z krakowskiej kartoteki Polskiego Związku Kynologicznego) и други, о именима животиња у зоолошким вртovima (Ewa Jakus-Borkowa: *Nazwy własne zwierząt ogrodów zoologicznych w Opolu i we Wrocławiu*). У трећем раду из ове скупине (Janusz Strutyński: *Zoonimia miejska. Próba klasyfikacji*) представљен је модел имена кућних љубимаца (пси, мачке, канаринци и сл.) базиран на следећим критеријумима: „1. the way of name motivation (active or passive), 2. semantic type, 3. semantic subtype determined by the factor that inspired the name-giver, 4. the structure of the name, 5. the kind of motivation“ (стр. 228).

Трећа целина (литерарна зоонимија) представља радове који се баве феноменом зоонимије у литерарном тексту, о чему је у ономастици досад било мало речи. У овом зборнику су четири рада који третирају различите аспекте ове проблематике: било да је реч уопште о овом феномену; о дија-

хронији једног од типова зоонима у пољској литератури или о зоонимији у делима појединих писаца (А. П. Чехова и Tytusa Karpowisza).

Елена Суздаљцева у раду „Место зоонимов в ономастиконе художественного текста“ говори уопштено о месту зоонима у уметничком тексту и истиче да су антропоними најбоље изучене ономастичке јединице уметничког текста, али се у већини уметничких дела налазе на периферији именованја и у односу на антропониме и топониме су другоразредног значаја.

У студији *Nazwy krów w polskiej literaturze pięknej*, Szeslaw Kosyl говори да су ови зооними (називи крава) карактеристични за пољску литературу: познати су примери од XVII века, а посебно су фреквентни у епохама реализма и натурализма.

У два рада се посебно говори о зоонимији у делима појединих писаца. У студији „Русская литературная зоонимия (А. П. Чехов)“ Василий Супрун говори о употреби зоонима у делима познатог руског писца. У не баш тако обимном делу А. П. Чехова пронађено је 22 зоонима употребљених укупно 235 пута, који наглашеном фреквенцијом откривају посебну стилогену функцију. О сличном феномену говори се у студији *Sławomira Tomaszewska: Zoonytmu w powieściach Tytusa Karpowisza* (великог пољског писца романа за децу).

У четвртој, тематско инхерентној целини, дати су разноврсни радови (како каже и сама класификација — *varia*) и представљају она интересовања која се нису уклопила у претходне три уже подврсте зоонимије. Како је речено, теме су различите: зооними на бази антропонима и етнонима; словенски називи животиња у румунском језику; „theriomorphism“ у старополским „nicknames“ и сл.

На крају зборника је једна корисна библиографија зоонимије у словенским језицима: *Bibliografia prac z zakresu zoonimii slowiankiej* (стр. 335), која је из практичних разлога подељена у два дела (према словенским писмима — ћирилице и латиници):

А. *Bibliografia prac drukowanych alfabetom łacińskim* (стр. 335–345);

В. *Bibliografia prac drukowanych alfabetom cyrylickim* (стр. 345–354).

Недостатак библиографије је што библиографске јединице нису нумерисане, јер би се тиме повећала функционалност и у већој мери олакшало сналажење корисника. Са становишта српског језика штета је што у библиографији не постоји (осим мањих изузетака) већи избор радова из нашег језика, као и језикџ са простора бивше Југославије, чиме је, конечно, ускраћена и славистика за већи број јединица које би нашле своје заслужено место у оваквој библиографији.

На крају, треба посебно истаћи стручну опрему публикације: солидну научну апаратуру, праћење радова коришћеном литературом, списковима скраћеница и резимеима на енглеском или француском језику. Али, посебно треба истаћи надасве добро дизајнирану и графички и технички обликовану књигу у свим елементима (од типова фонтова, избора и величине слова до квалитета папира и корица), што је уопште врло ретка пракса кад су у пи-

тању публикације овог типа. И овде се показало да стручна књига може да поприми све естетске и техничке елементе који јој дају леп изглед, лаку читљивост и несметану широку стручну употребу и ван славистичких кругова. Овај зборник у свим тим елементима показује да долази из земље у којој култура издавања књиге има дугу традицију и држи завидан ниво.

Да закључимо. Зборник радова *Systemy zoonimizne w językach słowiańskich* попуњава празнину која се одавно осећа у зоонимији, јер доноси радове који ће обиљем ваљане ономастичке грађе, узорном класификацијом и модерним теоријским поставкама, корисном библиографијом на крају књиге (на оба словенска писма) дати прави допринос и развоју ономастике (посебно зоонимије) и уопште науке о језику у славистици.

Ужице

Видан Николић

јануар 1997.

Трећи Софијски славистички конгрес „Лингвистика и поетика“, посвећен стогодишњици рођења Р. О. Јакобсона, Софија, 24–26. мај, 1996. год.

У времену од 24. до 26. маја 1996. год. у Софији, у организацији Академијиног славистичког друштва Софијског универзитета „Св. Климент Охридски“ и Института за бугарски језик БАН, одржан је Трећи славистички конгрес „Лингвистика и поетика“, посвећен стогодишњици рођења Р. Јакобсона. Осим учесника из Бугарске (Софија, Пловдив, Велико Трново), скупу су присуствовали учесници из многих крајева света: Санкт-Петербурга, Москве, Кијева, Новгорода, Минска, Варшаве, Лајпцига, Рима, Прага, Јерусалима, Аризоне, Мексика, Кембриџа, Дрездена, Осла и др., и из Југославије (Београда, Новог Сада, Ниша и Никшића); укупно око 66 учесника.

Раду скупа у две секције претходила је пленарна седница са следећим радовима посвећеним Р. Јакобсону: Станишева Д., *Лингвистичко наслеђе Р. Јакобсона*; Велчева Б., *Р. О. Јакобсон и словенски свей*; Јанакијев М., *Р. Јакобсон и последња њесма Христџа Бошјева*; Храковски В., *Р. Јакобсон и Н. С. Трубецки: научни контакти и размена научних идеја* и Чвани К., *Парадокси у Јакобсоновој теорији маркираности/немаркираности у лингвистички и њошњици*.

У представљању скупа даћемо само најопштији преглед рада по секцијама и областима, задржавајући се углавном на рефератима учесника из Југославије и на оним рефератима који су нам се учинили најзанимљивији у теоријском погледу.

У првој (А) секцији наступали су референти са темама из језика са становишта синхроног и дијахроног плана и свих језичких нивоа: фонетско-фонолошког, морфолошког, творбеног, лексичког, синтаксичког и комуникативног.

Тако су теме из области фонетско-фонолошког нивоа изложене у рефератима следећих аутора: Дуриданов И., *Генеративна фонологија — историјска фонетика — дијахрона фонологија*; Бојацијев А., *Р. Јакобсон и историјска фонологија*.

У вези са граматичким нивоом разматрани су проблеми категоријалних односа, функција и значења (граматичке категорије), типа: модалности, темпоралности, локативности, аспектвалности, лица, броја и сл., и то како на емпиријском, тј. на материјалу појединих језика, тако и на општем тео-

ријском плану. Тематску разноликост показују и наслови реферата: *Месито у сисџему грамаџичких катџегорија* (Козинцева Н.), *Однос између лица, модалности и времена у бугарском језику* (Ницолова Р.), *О семантичком моделу у ојису модалности и џемјоралности у џољском и бугарском језику* (Косеска-Тошева В.), *Темјорални и модални елементи у значењу садашњег времена глагола свршеног вида у бугарском језику* (Раданова-Кушева Н.), *Аргументна сџруктура руског времена и асџекта* (ДеАрмонд Р. Ц.), *Релевантност сљовенских грамаџичких катџегорија* (Лашкова Л.), *Појам обавезности код Јакобсона и у руској грамаџичкој џрадицији* (Плунгјан В.), *Два џиња џадежних односа (на материјалу бугарског језика)* (Лакова М.), *Једно могуће тумачење џермина „ојштије значење“ и „главно значење“ у грамаџичкој џеорији Р. Јакобсона (на џримеу катџегорије лица глагола)* (Крпова И.), *Теорија инваријантности Р. Јакобсона и савремена џроблематџика грамаџичких значења* (Бондарко А.).

Из наведене области задржаћемо се на четири рада због њихове занимљиве теоријске заснованости. Наведени реферат Бондарка А., руског лингвисте, назначену проблематику варијантности/инваријантности у вези са грамаџичким значењима расветлио је са општелингвистичког и теоријског становишта. У основи његовог излагања је Јакобсоново тумачење односа корелације или привативног односа међу језичким јединицама. Опозиције језичких јединица Јакобсон је показивао само преко односа корелације, на основу чега је дошао до инваријантних вредности јединица на свим језичким нивоима: фонетско-фонолошком, лексичком и грамаџичком (семантичком и синтаксичком). Бондарко је показао да се у појму Јакобсонове инваријантности (општег смисла или општег значења) зачала идеја прототипа на којој су конципиране најновије теорије значења. По овом аутору однос еквивалентности не само међу јединицама једног језика него и међу јединицама различитих језика заснива се на инваријантности, на општем, заједничком смислу, а разни видови маркираности јављају се у сфери основних (главних) значења. Инсистирање на разликовању појмова „смисла“ и „значења“ (не само у опозицији „општи смисао“ и „основно (главно) значење“, установљено у теорији Јакобсона, имало је, по аутору, далекосежне импликације на савремене теорије значења на разним језичким плановима, па и на плану лексичке семантике. Смисао као инваријантна вредност пресобликовања различитих значењских садржаја јесте мисаона категорија, а свако значење има мисаону основу и интерпретационе компоненте.

Солидну теоријску утемељеност показао је и реферат *О креативној функцији језика* Нормана Б. Аутор је изложио неке слабости Јакобсонове теорије о шест језичких функција износећи аргументе за увођење још једне нове, „креативне функције“ језика. Постојање ове функције, по аутору, може се показивати на разним језичким плановима, а он ју је показао на плану грамаџичких категорија, и то на примеру природног и грамаџичког рода у свим сферама језичке употребе. По њему за креативну функцију може бити илустративна и политичка терминологија, чије се деловање заснива управо на чињеници да се у употреби језика иде од речи према значењу. Најновија

истраживања, како је истакао аутор, показују значајну улогу нових речи, јер нове речи могу да допринесе промени понашања код људи једне говорне заједнице.

Из области типологије језика изложена су два реферата: *Појам „језичког савеза“ у светлу савремене науке о језику*, немачког аутора Гудшмита К. и *Експлицитна подлога као типолошки критеријум за словенске језике* Ликоманове И. Гудшмит модификује Јакобсонову теорију типологије језика и језичких савеза уводећи појмове језичких модела: граматичких, лексичких, когнитивних и модела за грађење текста, на основу којих се могу утврђивати језички савези. Јакобсонова теорија језичког савеза као групе језика заснивала се на системским односима у лексици и граматици који су се утврђивали на фонетском, морфолошком и синтаксичком нивоу дијалеката и књижевног језика.

У реферату *Однос међу члановима језичке корелације* бугарског лингвисте Герцикова Г. на нов начин је представљен феномен маркираности/немаркираности, иначе разрађиван у теоријским приступима Р. Јакобсона. Односи међу члановима ове опозиције, према аутору, заснивају се на родовско-видовској уређености или на односу искључивања (супротстављености).

Проблем реченичне модификације представљен је у четири реферата: *Клијтике у савременом бугарском* (Шик И.), *Рентитеритација бугарске паритикуле си* (Хауг К.), *Структурно-семантичке особености неких сложених реченица са везником по* (Георгијева М.), *Функционално-семантичка карактеристика чесница у дијалошком и монолошком тексту* (Бакријева Г.).

Функционалностилски, когнитивно-психички (психолингвистички) и социолингвистички приступи језичким проблемима различитих језичких нивоа представљени су у следећим рефератима: *Језичка компетентност и психолингвистика* (Рајнов В.), *Неки аспекти мотивационо-психичког и когнитивног исцртавања лексичке семантике* (Ристић С.), *Језички регистри и текстуално читање* (Димитрова С.), *Улога привативних опозиција у усвајању језичког система код деце* (Пупинин Ј.), *Когнитивни приступи при семантичкој реконструкцији* (Колева-Златева Ж.), *Рани стадијум усвајања слагања код деце* (Војејкова М.), *Међузависности имена текста и форме личног имена у савременом српском језику* (Ђорић Б.), *Језичко самосазнање, слобода и преузимање у језичкој равни* (Иванова Ц.), *Језички стереотипи који осигуравају аутомайско повезивање између мишљења и речи, утиска и расуђивања* (Солнцева-Накова Е.), *Функција језика и обраћање* (Кронгауз М.).

У овом тематском блоку занимљива су и запажена била излагања лингвиста из Београда Б. Ђорића и С. Ристића. У реферату *Међузависности имена текста и форме личног имена у савременом српском језику* Б. Ђорић је показао да се у српском антропонимском систему умножава број форми, јер у употреби долази до замењивања једних јединица другим, и то из функционалностилских, дискурских и прагматичких разлога. Управо ти разлози, по аутору, условљавају и својеврсно проширење антропонимског система, тако да се уз официјелне форме јављају нове творбене форме, при чему су у

појединим сферама употребе посебно карактеристичне неофицијелне женске презименске варијанте образоване суфиксима *-ка* и *-ова*.

У реферату *Неки аспекти мотивационо-психичког и когнитивног истраживања лексичке семантике* С. Ристић је на примеру именичких експресива из српског језика, модела „особа + спољашња особина или особина дела тела“, показала да се лексичко значење и функционисање експресива заснива на конотацији чији елементи одражавају мотивационо-психичке и когнитивне карактеристике језичке личности и чувају националне и културалне специфичности српског језика.

У другој (Б) секцији разматрани су проблеми књижевног стварања, превођења, етимологије, ономастике и фолклора.

Проблеми језика у књижевном стварању и поетске функције језика представљени су у следећим рефератима: *Иво Андрић — њесник* (Шмитран С.), *О неким особеностима две њесме М. Цветајеве* (Киршова М.), *Граматишка руске риме (на материјалу руске њезије 19. и 20. века* (Јарулина-Тодорова Т.), *Космизам у њезији М. Ј. Љермонтова* (Монова Ј.), *Стилистичка функција наративног њрисива у њроном њекстиу (на материјалу бугарске уметничке ѡрозе)* (Чакрова К.). У оквиру овог тематског блока своје реферате изложили су и лингвисти из Југославије: Р. Симић: *Поетска функција језика и ѡјам иконичности*, М. Ковачевић: *О ѡејској функцији афоризама са синонимском структуром*, М. Чаркић: *О ѡејској функцији језика*, Ж. Станојчић: *У вези са ѡејским језиком Милоша Црњанског у светлу ѡеорије Романа Јакобсона*.

М. Чаркић је у свом реферату разматрао поетску функцију језика у светлу Јакобсонове теорије о функцијама језика, при чему је доказивао да се поетска функција језика остварује не само у књижевном стваралаштву него и у језику уопште, и да се ова функција не сме изједначавати са појмом „поетски језик“.

Полазећи од Јакобсонове теорије о нелинеарној природи фонеме, Ж. Станојчић у свом реферату, на примеру језика *Сеоба* М. Црњанског, показао је да се микро-контекст реализује као симултано укрштање језичких особина у дијасистему, т. ј. као јединица временски/просторно различитих слојева језика. Аутор закључује да такав микро-контекст није линеарна (дводимензионална) него тродимензионална категорија, „временска коцка“ језичких црта, коју слушалац/читалац перципира као монолитну јединицу, као јединствену иако комплексну целину.

Из области превођења изложена су два реферата: *Питање о „преводном жанру“ у међујезичком и међусемантичком превођењу* (Човић Б.) и *О лингвистичким аспектима превода у светлу ѡеорије Р. Јакобсона (проблеми реалитета у њиховом ѡрагматичком аспектиу)* (Раздобудко Л.).

Из етимологије и ономастике, осим реферата *Називи за биљке helianthus annuus у бугарском језику* (Димитрова-Тодорова Л.) изложени су и реферати учесника из Београда: *Сх. коса — семантичко-етимолошки ѡглед* (Ј. Влајић-Поповић) и *Структура ѡйронима у „Речнику из књижевних стварина српских“ Ђ. Даничића* (М. Шћепановић).

У свом реферату Ј. Влајић-Поповић је разматрала четири могућа стимулошка решења за сх. *kosa* f „планински гребен; обронак“ и као највероватније предлаже њено извођење од реконструисаног псл. *kosa „рт“, пост-вербала псл. *česati.

М. Шћепановић је у осврту на структуру патронима на наведеном корпусу разматрао функције и значења патронимског суфикса *-ић* и форманта *-слав-/-сав-/-саљ-*.

Из фолклора је изложено више реферата: *Народно веровање као фолклорни жанр* (Беновска М.), *Функционалне особености језика боја у бугарском фолклору и у бугарској литератури* (Алмалех М.), *Пишање њоеишке бајања* (Стојанова Е.) и *Симејрија у семантичко-структурној организацији народно-јесничког шекста* (Конева Ј.).

Реферати који су изложени на међународном скупу у Софији примљени су за штампу и биће објављени у зборнику.

Београд

Сјана Ристић

децембар 1996.

МЕЂУНАРОДНА НАУЧНА КОНФЕРЕНЦИЈА „Прасловенски језик и његов распад“

У Кракову је од 5. до 7. децембра 1996. године одржана међународна научна конференција са темом „Prasłowiańszczyzna i jej rozpad“. Организатори конференције су били: Институт за словенску филологију, Катедра за општу и индоевропску лингвистику и Институт за источнословенску филологију Јагелонског универзитета, као и Славистички комитет Пољске академије наука и Средњоевропска комисија Пољске академије уметности.

Конференција је, између осталог, била посвећена великанима пољске славистике (у 1996. години стекло се неколико значајних јубилеја): Тадеушу Леру–Сплавнињском поводом 50-годишњице појављивања његове књиге *O pochodzeniu i praojczyźnie Słowian*, Тадеушу Милевском поводом 30-годишњице смрти, Мјечиславу Малецком поводом 50-годишњице смрти и Франћишку Славском поводом 80. рођендана.

Основна тема конференције био је прасловенски језик, његова генеза, дијалекатско рашчлањавање и распад, као и настанак нових језичких групација. Ова тема привукла је најминентније стручњаке на пољу етимологије како из словенских, тако и из несловенских земаља (Пољске, Русије, Белорусије, Украјине, Бугарске, Словеније, Румуније, Немачке, Аустрије, САД).

Првог и трећег дана скупа одржана су пленарна заседања, док се другог дана рад одвијао у две секције.

Референти су своју пажњу усмрили на неколико кључних проблема:

а) временски распон прасловенског језика

Н. Birnbaum (Лос Анђелес), *Jak długo trwał okres prasłowiański* — сматра да је прасловенски период трајао отприлике две хиљаде година, од око 1000. г. п. н. е. до око 1000. г. н. е., при чему првих пет векова захвата период балто-словенског јединства, док последњих петсто година долази до постепеног распада прајезика Словена. Што се тиче периодизације прасловенског језика, аутор сматра да се на основу релативне хронологије гласовних промена он може поделити на неколико епоха. Насупрот томе, када је реч о развоју морфологије, творбе, синтаксичке и лексичке структуре, много

је теже установити било какву хронологију. Аутор је још најавио и свој реферат за предстојећи XII међународни конгрес слависта у Кракову у којем ће говорити о старословенском језику и староновгородском дијалекту као о најранијим потврдама два познопрасловенска дијалекта.

б) ареална структура и дијалекатска подељеност прасловенског језика

Г. Цыхун (Минск), *Ареална структура праславјаничине* — разликује дијалекатску подељеност прасловенског језика од његове ареалне структуре јер се у првом случају ради о генетској подели прасловенске језичке територије, а у другом о арсалној или ареално-типолошкој. За одређивање ареалне структуре прасловенског језика најважније је разлучити иновације од арханзама, при чему иновационе појаве одређују центар прасловенске ареалне структуре док се арханзми јављају на периферији. Што већи број прасловенских иновационих појава везује одређени савремени језик са свим осталим словенским језицима, то се његов одговарајући идиом налазио ближе центру прасловенске ареалне структуре, и обратно — што је мање заједничких прасловенских иновација у одређеном језику, то се он налазио даље од центра. L. Moszyński (Гдањск), *Językowe i pozajęzykowe kryteria dotyczące podziału dialektycznego prasłowiańszczyzny* — полазећи од књиге Л. В. Куркине *Диалектная структура праславјанског језика по даним јужно-славјанској лексици*, Ljubljana 1992, са чијим се неким закључцима спори, сматра да се само на основу лексичког материјала не може утврдити дијалекатска структура прасловенског језика. Да би се одређена реч могла сматрати дијалекатском цртом, њен арсал се мора поклапати са ареалом системских карактеристика датог дијалекта. Н. Taborska (Варшава), *Wczesne dzieje krajów północno-zachodniej Słowiańszczyzny w świetle faktów językowych* — поново се враћа својој хипотези о повезаности кашупског и лужичких језика у раним фазама њиховог развјатка (X–XII в.). Ову претпоставку поткрепује језичким иновацијама заједничким за Поморје и Лужице, у које спадају специфична вокализација јерова и низ лексичких паралела. А. Лома (Београд), *Дијалекатска раширеност позног прасловенског и старе словенске йленске формације* — разматра могућност да се поједине дијалекатске црте познопрасловенског језика вежу за ране словенске стнониме, осврћући се посебно на српско-лужичке изолексе. У овом блоку били су још и А. Непокупниј (Кијев), *Zróżnicowanie dialektalne języka prasłowiańskiego i współczesna geografia lingwistyczna Bałtów* и В. Оцкова (Краков), *Południowosłowiańska wspólnota językowa*.

в) прасловенска фонетика

С. Warchoł (Лублин), *Prasłowiańszczyzna i jej rozpad w aspekcie chronologizacji procesu palatalizacji spółgłosek* — полазећи од проучавања Трубецког, Куриловича, Лера-Сплавинског, Вајана и др. даје следећу хронологију процеса палатализације сугласника: а) први стадијум палатализације јотова-

них сугласника *s', z', g', k'* — XIII—V в. п. н. е.; б) I палатализација — V—I в. п. н. е.; в) палатализација лабијала — IV—V в. н. е.; г) палатализација група типа *tj, dj* и *kt', gt'* — после VII в. н. е.; д) III палатализација — на преласку између VII и VIII в. н. е.; њ) II палатализација — половина IX в. н. е.; е) тзв. севернословенска палатализација — XII в. н. е. М. Świerczowska (Краков), *Elementy kentumowe w słowiańszczyźnie* — у реферату који представља први део обимнијег рада анализира тзв. кентумски слој прасловенске лексике. Фонетским проблемима посвећени су и следећи реферати: G. Holzer (Беч), *Zur Rekonstruktion ur-slavischer Lautungen*; H. Schuster-Šewc (Лајпциг), *Działanie prawa otwartych głosek w późnym okresie języka prasłowiańskiego i ukształtowanie się słowiańskich makrodialektów*; J. Sabol (Прешов), *K rospadu prasłowiańskiej slabiky*; M. Enrietti (Торино), *Osservazioni sulla nascita e la caduta degli jer*; Г. Риков (Софија), *The long root vowels in the Slavic verbs of the type *běžr, *sěkr, *lějr*.

г) творба

W. Boryś (Краков), *Prasłowiański — poprasłowiański. Na granicy dwu epok* — приказује сволуцију словенске именске флексије почев од стања наслеђеног из праиндоевропског, преко промена које су се одиграле у раном прасловенском, све до стања карактеристичног за позни прасловенски. Након распада прасловенског јединства, у оквиру појединих словенских језика наставаљају се тенденције започете у прасловенско доба — постепено ишчезавају сугласничке основе прелазећи у експанзивне самогласничке; нестају оне вокалске основе које су већ у прасловенско доба биле репрезентоване малим бројем именица; непродуктивни деклинациони типови остављају свој траг у флексивним морфемама каснијих словенских деклинација. Реализација ових општесловенских тенденција била је различита у разним словенским језицима. J. Reinhart (Беч), *Przyczynę języków zachodniosłowiańskich do rekonstrukcji języka prasłowiańskiego (morfologia)* — прати судбину прасловенских морфолошких карактеристика у западнословенским језицима и утврђује степен њихове очуваности у тим језицима у поређењу са другим словенским групацијама.

д) лексика и фразеологија

Ж. Ж. Варбот (Москва), *Проблеми реконструкцији праславјанског лексическог фонда* — поново указује на значај проучавања лексике у оквиру етимолошких гнезда. Генетска организација етимолошког гнезда која подразумева формални и семантички аспект, одликује се изразитом постојаношћу, те се на основу формалног и семантичког паралелизма са члановима гнезда чија је етимологија установљена, долази и до етимологије чланова сродних гнезда. Л. Селимски (Велико Трново), *Из праславјанског лексикалног наследства в българските диалекти* — на основу бугарског дијалекатског материјала допуњава и коригује неке прасловенске одреднице у ети-

молошким речницима. Л. В. Куркина (Москва), *Диалектныя различия в лексике праславянского языка (на материале лексики подсечно-огневого земледелия)* — анализира лексичку групу везану за архаичне типове земљорадње и у оквиру ње издава неколико хронолошких слојева: индоевропски, балтословенски и прасловенски. Поред термина посведочених на читавој словенској територији, нпр. *lazь, *čertežь, *terbežь, има и оних који су ограничени једном групом језика, што значи да су настали у време дијалекатске поделености прасловенског језика или у доба самосталног развитка словенских језика. Најразгранатија терминологија примитивне земљорадње среће се на северу и југу словенске територије. Ауторка указује на лексичке специфичности оба ареала. М. Бјелетић (Београд), *Прасловенска лексика у Етимолошком речнику српскохрватског језика* — излаже методолошки приступ прасловенском наслеђу српскохрватског језика заступљен у новом Етимолошком речнику српскохрватског језика, као и допринос српскохрватског материјала реконструкцији прасловенског лексичког фонда. W. Sędzik (Краков), *Kształtowanie się pojęcia 'na zewnątrz' u Słowian* — констатује да су општа и најстарија одређења појмова 'foras, extra, foris' била *въпъ* и *въпѣ* која су из старих падежа прелазила у класу прилога, предлога и узвика и функционишу све до данас у појединим словенским језицима. Одређења типа *na pol'e*, *na pol'u* или *na dvorě*, *na dvorě* настала су такође у оквиру прасловенског језика ради конкретизовања локализација 'foras' и 'foris', али се не може установити који је тип старији. У словенским језицима постоји тенденција замењивања старијих одређења лексикализованим облицима (нпр. *найъо.ѡе*, *сѡ.ѡа*), облицима изведеним од старе основе (нпр. *извана*, *изванка*) или новим речима (нпр. *изнуѡра*). Ј. Влајић–Поповић (Београд), *Семантика као критеријум у њоуњавању етимолошког гнезда* — на примеру глагола *косиѡи* и неких његових деривата илуструје поступак примене семантике у реконструисању етимолошког гнезда. Лексиком и фразеологијом бавили су се и А. Šivic–Dular (Љубљана), *Južnoslovansko–zahodnoslovanske izoglose in njihov pomen za praslovansko dialektologijo*, Ј. Dudášová (Прешов), *K otázke juhoslavizmov v strednej slovenčine* и М. Basaj (Сосновјец), *Najstarsza warstwa frazeologii słowiańskiej*.

ђ) ономастика

Ономастичкој проблематици био је посвећен низ радова: Е. Eichler (Лајпциг), *Die westliche Peripherie des Slavischen (im Lichte der slavischen Sprachreste in Deutschland)*; Н. Schaller (Марбуѡр), *Der Zerfall der urslawischen Einheit und seine Reflexe in der Toponomastik Oberfrankens*; К. Rymut (Краков), *Onomastyka prasłowiańska — zakres i możliwości badawcze*; А. Cieślíkowa (Краков), *Czy antroponomia prasłowiańska znała przezwiska?*; М. Malc (Краков), *Początki słowiańskich imion w formie imiesłowów biernych*; Ј. Udolph (Гетинген), *Typen urslawischer Gewässernamen*; Z. Babik (Краков), *Rzekome refleksy późnoprastłowiańskich procesów fonetycznych w substratowej toponimii strefy leśnej Europy Wschodniej*.

е) прасловенски и други индоевропски језици

Овим проблемом бавили су се: И. Дуриданов (Софија), *Die vermeintlichen venetischen, veneto-illyrischen, keltischen und thrakischen Elemente im Urslawischen*; R. Eckert (Грифсвалд), *Urslawisch-partiell baltische Entsprechungen und ihre Interpretation*; W. Smoczyński (Краков), *Z zagadnień apofonii bałto-słowiańskiej*; M. Mitu (Букурешт), *Rozpad prasłowiańszczyzny a pierwsze kontakty językowe słowiańsko-rumuńskie w VII–X wieku*.

ж) допринос пољских научника проучавању прасловенског језика

Закључно пленарно заседање домаћини су посветили својим великим претходницима: F. Sławski (Краков), *„O pochodzeniu i praojczyźnie Słowian“ Tadeusza Lehra-Splawińskiego po pięćdziesięciu latach*; T. Z. Orłóś (Краков), *Studia Tadeusza Lehra-Splawińskiego nad słownictwem prasłowiańskim*; L. Bednarczuk (Краков), *Rozpad języka prasłowiańskiego w świetle badań prof. Milewskiego i nowszych hipotez etnogenetycznych*; T. Szymański (Краков), *Język prasłowiański w ujęciu Franciszka Sławskiego*; J. Siatkowski (Варшава), *Badania Zdzisława Stiebera nad prasłowiańszczyzną*; S. Urbańczyk (Краков), *Wspomnienia o Tadeuszu Lehrze-Splawińskim, Tadeuszu Milewskim i Mieczysławie Małeckim*. Овом блоку радова прикључују се и J. Rusek (Краков), *Wkład slawistyki krakowskiej w badania słowotwórstwa prasłowiańskiego* и W. Witkowski (Краков), *Poglądy Smal-Stockiego na genezę języka ukraińskiego w świetle danych współczesnej dialektologii*.

з) остало

K. Wrocławski (Варшава), *O formie artystycznej tekstów ludowych zapisanych przez M. Małeckiego w Macedonii Egejskiej*; M. Parczewski (Краков), *Archeologia o początkach różnicowania kulturowego Słowian*.

Конференција је показала која су истраживачка усмерења науке о прасловенском језику актуелна у садашњем тренутку, који су најважнији проблеми који заокупљају пажњу етимолога и како их они у овом тренутку решавају.

Уједно је ово била прилика да се етимолошкој јавности представе и резултати истраживања београдског етимолошког колектива, тренутно најмлађег у словенском свету.

Сви прочитани реферати биће објављени у зборнику радова скупа.

Београд

Марија Бјелетић

децембар 1996.

Уз јубилеј професора Радмиле Угринове-Скаловске

Радмила Угринова је рођена 6. фебруара 1926. године у Скопљу. Основну школу и гимназију учила је у родном граду. На Филозофском факултету Скопског универзитета студирала је македонски језик и књижевност у школи професора Блажа Конеског, Крума Тошева, Васа Томановића и Харалампиа Поленаковића. После завршетка студија (1949) ради најпре као асистент, а потом (1958) и као доцент старословенског језика на Филозофском факултету у Скопљу. У том времену написала је своје прве и запажене радове из више области савременог македонског језика, те из правописа и методике наставе најмлађег словенског стандарда, затим из дијалектологије и историје македонског језика. Значајније наслове из овог стваралачког периода проф. Угринова-Скаловска објавила је у скопском лингвистичком часопису *Македонски јазик*. То су следећи прилози: *За некои глаголи образувани со наставките -ува, -ава, -ва* (МЈ I/3: 1950, 66–68); *За ујопребајта на предлогот на* (МЈ I/8: 1950, 175–181); *Заменајта на партиципиот во атрибутивнајта ујопреба* (МЈ II: 1951, 174–177); *Број со именка* (МЈ III/3: 1952, 52–57); *За ујопребајта на посвојнајта замена свој* (МЈ IV/3: 1953, 55–60) и *Глаголи со два и повеќе префикси во македонскиот јазик* (МЈ VIII/2: 1957, 137–145).

У раним радовима професора Радмиле Угринове-Скаловске огледа се њен урођени дар за језичку анализу и њена солидна спрема за проучавање разнолике језичке проблематике. По ширини и по продубљености тумачења језичких појава међу првим насловима издваја се дијалектолошка студија *Говорите во Скопско* (Катедра за јужнословенски јазици, Филозофски факултет, Скопје 1951, 40 + карта) у којој су описани миксоглотски дијалектски процеси у зони скопског говорног подручја. Наиме, у овом делу средишњег балканског тла укрштају се елементи и словенско-балканских и македонско-српских језичких мешавина. Пажљивим теренским испитивањима проф. Угринова-Скаловска утврдила је диференцијалне црте и одредила границе између локалних говорних типова — односно *скопскоблатског*, *скопскоцирногорског* и *шорбешког* идиома.

У првом периоду своје просветно-научне активности проф. Угринова-Скаловска непрестано је допуњавала лингвистичко образовање код водећих језикословаца на универзитетима и славистичким институтима у

Скопљу, Београду (код А. Белића, Р. Бошковића, М. Стсвановића и Р. Алексића), Загребу, Москви и Прагу. После студијског боравка у Загребу израдила је докторску дисертацију *Значења на глаголскиите ѓрефикси во македонскиот јазик* и одличном оценем је одбранила (1957) на Филозофском факултету у Скопљу. Као вредна и преко потребна македонистичка студија ова теза је убрзо и објављена у издању Института за македонски језик (Скопје 1960, 126).

У потоњем научничком раду интересовање проф. др Радмиле Угринове-Скаловске било је усмерено на проучавање старословенске и црквенословенске језичке проблематике. Уз ту област она се редовно бавила и питањима македонског језика — посебно проблемима његове писане форме. Готово сваки њен рад заснивао се на добро прикупљеној грађи, на суптилној обради и интерпретацији чињеница и ширио је просторе наших научних сазнања. Своје прилоге објављивала је у македонским, југословенским и иностраним лингвистичким часописима. Професор Угринова-Скаловска до сада је објавила преко стотину и двадесет научних радова, међу којима налазимо на уџбенике, монографије, студије, разне прилоге, приказе и хронике. У овом раздобљу високо је вреднована и њена педагошка активност. На Филозофском факултету у Скопљу изабрана је прво за ванредног (1964), а затим и за редовног професора старословенског језика (1970). Међутим, проф. Угринова-Скаловска све до пензионисања (1983), поред старословенског језика, предавала је и упоредну граматiku словенских језика, историју македонског књижевног језика и савремени македонски језик. Учествовала је у организовању и извођењу последипломских студија на Катедри за македонски језик и јужнословенске језике Филолошког факултета у Скопљу и била ментор магистарским и докторским кандидатима. Професор Угринова-Скаловска у овом периоду је гостовала и одржала предавања на универзитетима у Букурешту, Крајови, Кракову и Тирани.

Неколико наредних наслова из библиографије проф. др Радмиле Угринове-Скаловске јасно показују у којим правцима се кретала њена научничка мисао: *Од најстарајта историја на словенската писменост* (Литературен збор VIII/5, Скопје 1961, 16–23); *Бугаризмиите во современиот македонски јазик* (МЈ XIX: 1968, 111–137); *Правоиис на македонскиот лиџераџурен јазик* (у коауторству са: К. Тошевим, Б. Видоеским, К. Конеским и Т. Димитровским; Скопје 1969, 610); *Панонски легенди* (Скопје 1970, 80); *Ениски ајосџоли во сџоредба со некои други ајосџоли* (Зборник посветен на 1100 години од смртта на Кирил Солунски, Скопје 1970, 405–417); *Климент Охридски. Жииџија, слова, џоуки* (Избор, превод, коментар; Скопје 1974, 165); *Зайиси и лејџоиси* (Предговор, избор, редакција; Скопје 1975, 186); *Дамаскини. Македонски ѓреводи од 16–19 век* (Предговор, избор, редакција, коментар; Скопје 1975, 134); *Речник на македонскиите црквенословенски џексџови. Пробна свеска* (Коаутор и уредник; Скопје 1978, 48); *Радомирово евангелие* (у коауторству са З. Рибаровом; Скопје 1988, 571); *Заелниите врски џо међу македонската и срџската варијантиа на црквенословенскиот јазик* (Зборник на трудовите од научниот собир Кирило-методиевскиот /старосло-

венскиот/ период и Кирило-методијевската традиција во Македонија, Скопје 1988, 159–165); *Сведоштва за Кирил и Методиј* (проширено издање Панонских легенди, у коауторству са Љ. Басотовом; Скопје 1989, 120); *Добромирново евангелие II* (у коауторству са В. Деспотовом; Скопје–Прилеп 1992, 320).

У раду о Енинском апостоу, споменику из XI века, професор Угринова-Скаловска упоредила је овај текст са Охридским и Карпинским апостолом. Њен основни закључак је да се Енински апостол у том поређењу издвојио као текст са вишим степеном писмености и са већом еквивалентношћу грчком оригиналу, па се отуда с правом може претпоставити да се у овом случају ради о ревидираном преводу апостола.

О употреби словенских азбука на македонском терену проф. Угринова-Скаловска говори у прилогу *Траги од глаголскајџа њисмена ѡтрадиција во македонскиџе кирилски сѡменици во 12 и 13 век* (ГЗБ на ФФ XXII, Скопје 1970, 571–580). Овде се из лепо систематизованог материјала види да је замена глаголице на поменутом терену вршена споро, у једном дужем временском интервалу у коме је она постепено излазила из употребе. Несумњиву вредност у осветљавању средњовековне македонске културе има и пробна свеска *Речника македонских црковнословенских ѡексџова*. Овај лексикографски рад био је топло поздрављен и добро прихваћен у македонској научној и културној јавности.

Професор Угринова-Скаловска својим научним радом допринела је и проучавању савременог македонског језика и његовој стандардизацији. У обимној студији *Бугаризми у савременом македонском језику* извршила је подробну анализу употребе бугаризама у писаном и говорном језику и дала слику њихове актуализације у савременом лексичком фонду. Знатан је њен удео и у изради *Правоиџа македонског књиџевног језика*. У овом приручнику она је аутор дела о транскрипцији грчких, енглеских, немачких, пољских, словеначких, чешких, руских и украјинских имена.

Оба велика искуства проф. Радмиле Угринове-Скаловске, научночко и педагошко, лепо су се стекла у њена три уџбеника, у два универзитетска и у једном средњошколском: 1. *Сѡрословенски јазик. Грамаџика. Тексѡви. Речник кон грамаџикајџа и ѡексѡвиџе* (I издание, Скопје 1970, 138; II издание, Скопје 1979, 168), 2. *Сѡредбена грамаџика на словенскиџе јазџици* (I дел, Граматика, 1–143; II дел, Словенска читанка, 1–246; Скопје 1994), 3. *Сѡрословенски јазик за III и IV година кулџуролошка сѡрука* (Скопје 1986, 157).

У универзитетским уџбеницима професора Угринове-Скаловске огледа се ширина њених научних и наставничких погледа, многострана обавештеност у дисциплинама којима се бави, врло широко познавање лингвистичке науке и изузетно добар педагошки приступ. Вредност ових уџбеника потврђена је и у наставној пракси. Они су данас део незаменеиве литературе студентима славистичких група на Филолошком факултету у Скопљу, али су неопходни или могу бити од користи и свима онима који се баве проблемима старословенског језика и упоредне граматике словенских језика.

Уз научни и педагошки рад, значајан је за науку о словенским језицима и македонском језику и вишегодишњи рад проф. Угринове-Скаловске

у уредништву лингвистичких гласила: *Македонски јазик и Годишњој зборник на Филолошкој факултети во Скопје*. Значајне трагове оставила је и као дугогодишњи руководилац Одељења за историју македонског језика у Институту за македонски језик „Крсте Мисирков“ у Скопљу, као и у раду Семинара за македонски језик, књижевност и културу у Скопљу и Охриду. Учествовала је и у раду многих домаћих и иностраних конгреса и симпозијума и била члан југословенске и међународне комисије за израду црквенословенског речника. Професор Радмила Угринова-Скаловска носилац је високих државних признања: „Гоце Делчев“ и „Климент Охридски“.

Уз овај јубилеј, на крају, треба рећи да је професор Угринова-Скаловска један од првих и један од врних ученика утемељивача македонске науке о језику. Она је данас истакнути старословениста, значајан македониста и врло, врло поштовани професор.

Београд

Станислав Станковић

јануар 1997.

НИКИТА ИЛЬИЧ ТОЛСТОЙ
(1923–1996)

Словенска филологија је 1996. године изгубила значајан мост који је несебично и вредно спајао словенски југ са словенским севером, изгубила је Никиту Иљича Толстоја. Остале су иза академика Толстоја монографије (серија студија о старословенском језику, *Славянская географическая терминология*, Москва 1969; *История и структура славянских литературных языков*, Москва 1988; зборник радова *Язык и народная культура*, Москва 1995. готово истовремено преведен је и на наш језик: *Језик народне културе*, Ниш 1995), научни радови, зборници потписани његовом уредничком руком, а, као најважније, остала је и цела московска етнолингвистичка школа способна да настави даље Толстојевим путем.

У последњих четврт века један од најпривлачнијих праваца у словенској филологији постаје етнолингвистика, интердисциплинарна наука која у себи спаја предмете истраживања и методе три различите дисциплине: лингвистике (пре свега дијалектологије, компаративистике и етимологије), фолклора и етнологије. Етнолингвистика, као део савремене семиотике, значајно се приближава митологији, историји културе, теорији етногенезе и низу других комплексних дисциплина које истражују човека и етнос. Словенска етнолингвистика свој процват дугује истраживачкој и просветитељској активности академика Никите Иљича Толстоја.

Обновљени интерес за етнолингвистику у славистици почиње шездесетих година и везан је пре свега за структуралну семиотику и радове Вјачеслава В. Иванова и Владимира Н. Топорова. Пионирска истраживања ових научника била су окренута пре свега ка реконструкцији старијих стања у словенској и индоевропској култури ослањањем на језичке доказе. Временом је уочена неопходност другачијег, солидније фундираног научног приступа, који би на почетној етапи требало да садржи целокупни инвентар и што је могуће потпунију дескрипцију различитих форми културе. Ово подразумева рад на систематизацији свог доступног етнографског, фолклорног и лингвистичког материјала, затим израду принципа упоредне типологије културних феномена, лингвогеографски и дијалектолошки приступ традиционалној словенској народној култури. Коначни циљ је покушај реконструк-

ције словенске народне културе добрим делом заснован на њеном језичком изразу.

Теоријску и практичну припрему решавања ових веома важних сла-вистичких задатака обавио је Никита И. Толстој. Као славист са изузетно широким професионалним интересовањима и отвореним приступом ка свим словенским традицијама, Толстој је своју пажњу усмерио ка традиционалној култури јужних Словена (коју је одлично познавао још из детињства и младости) и украјинско—белоруског Полесја (коме је посветио године теренских истраживања), али не искључујући друге архаичне словенске области као што су Карпати или руски север. Занимљива серија лингвгеографских радова почиње управо на јужнословенској грађи: Из географије славјанских слов 1. 'дождь'. 2. 'саламандра', радом објављеним у часопису *Вопросы славянского языкознания* 6, Москва 1962; даље се серије радова из географије словенских речи настављају у зборницима радова Општесловенског лингвистичког атласа. Значајни Толстојеви теоријски радови редовно су објављивани, између осталих бројних публикација, и у тако значајним зборницима као што су радови семиотичке школе из Тартуа и зборници посвећени словенском и балканском фолклору (*Славянский и балканский фольклор*) који периодично излазе у Москви од 1978. године.

Колико је Толстој био далсковид и са колико је научне озбиљности приступио проблемима реконструкције словенске духовне културе очитује се у инсистирању на неопходности постојања школе: пројекат истраживања словенске лингвокултурологије може бити реализован само колективним напором. Теоријске основе израде етнолингвистичког речника словенских старина Светлана Михајловна Толстој и Никита Иљич Толстој изложили су на деветом Међународном славистичком конгресу (Принципи, задачи и возможности составления этнолингвистического словаря славянских древностей). Паралелно са постављањем теоријских основа, Толстој је успео да око себе окупи групу ученика и сарадника на одсеку за етнолингвистику и фолклор московског Института за славистику и балканологију. Научни радови Толстоја и његове школе анализирају словенске митове, ритуале, народни календар, демонологију, стереотипе свакодневног и ритуалног понашања, обредну лексику, фразеологију и текстове, симболику, систем метафора и сличне форме традиционалне словенске духовне културе. Језик је у овим истраживањима третиран као природни сулстрат културе, инструмент духовног уређења света и средство помоћу којег се реконструише народни поглед на свет. Московска етнолингвистичка школа поред ослањања на старе писане изворе има иза себе и солидно теренско искуство из Полесја. Резултати полеских теренских експедиција окупљени су у полеским зборницима. Круна дугогодишњег тимског рада Толстојеве етнолингвистичке школе су и два енциклопедијска издања (*Славянские древности*, а–г, Москва 1995, и једнотомник: *Славянская мифология*, а–я, Москва 1995.), а Толстој је потписан као њихов уредник и аутор многих одредница.

На популарисању трагања за словенским старинама и реконструкције словенске духовне културе Толстој је учинио много, предавањима, учешћем

на бројним научним скуповима. Био је и оснивач и главни уредник научно—популарног часописа посвећеног руском фолклору и традиционалној култури *Живая старина*, који, од 1994. године редовно излази у Москви четири пута годишње.

Са посебном пажњом дочекивани су радови Никите И. Толстоја на међународним славистичким конгресима. Ови радови имали су својевремено пре свега програмски и методолошки карактер: Некоторые проблемы сравнительной славянской семасиологии (на шестом славистичком конгресу), О реконструкции праславянской фразеологии (на седмом славистичком конгресу). Касније на славистичким конгресима следе коауторски радови са Светланом М. Толстој: К реконструкции древнеславянской духовной культуры (лингво- и этнографический аспект), Народная этимология и структура славянского ритуального текста, Слово в обрядовом тексте (культурная семантика слав. *vesel-). У овим радовима изложене темелне теоријске и методолошке поставке постепено су оставиле трага и у другим славистичким центрима који нису имали срећу да директно и често сарађују са Толстојем, а међу које има право да се уброји и Београд.

Толстојево преформулисање задатака словенске историјске етнолингвистике заснива се на важном постулату изоморфности културе и језика и применљивости метода савремене лингвистике на објекте културе. Упорно инсистирање на интегралном словенском корпусу, на исцрпном навођењу све расположиве језичке, фолклорне и етнографске грађе, блиско је етимолошком приступу; резултат оваквог научног рада — систематизован корпус словенске духовне културе — неопходан је као полазиште и за савремена етимолошка истраживања. Лична скромност, племенитост и несхватљива ерудиција Никите Ильича још су важнији узор свим оним славистима који имају озбиљне научне претензије.

Београд

Биљана Сикимић

фeбруар 1997.

ARNE GALLIS
(29. XI 1908 — 31. I 1997)

Умро је Арне Галис, дугогодишњи професор универзитета у Ослу, члан Норвешке академије наука и Српске академије наука и уметности. Норвежани су изгубили доајсна своје славистике, а ми овде врсног сербокроатисту и оданог пријатеља.

Својим истраживачким трудом Галис је задужио словенску језичку науку у целини — бројни су његови радови посвећени језичким темама старословенског, руског, пољског, чешког, бугарског, македонског, српскохрватског, али је он ипак сасвим посебну улогу одиграо у сербокроатистици: као што се зна, историјска синтакса је једна од најтежих, а најмање обрађених области науке о нашем језику, а управо је ту Галис дао изузетан допринос — објавио је две обимне, сваке пажње вредне монографије: *The Syntax of Relative Clauses in Serbo-Croatian viewed on a Historical Basis* (Skrifter utgitt av Det Norske Videnskaps — Akademi i Oslo, Hist.-Filos. Klasse 1956, № 3, Oslo, 186 стр.) и *Beiträge zur Syntax der Richtungsverba in den slavischen Sprachen, besonders im Serbokroatischen* (Skrifter utgitt av Det Norske Videnskaps — Akademi i Oslo, II. Hist.-Filos. Kl. Ny series № 12, Oslo 1973, 300 стр.). Објављивао је и краће студије о нашем језику — махом у иностранним часописима, али и у нашим домаћим (*Zum Gebrauch von da + Präsens versus Infinitiv beim Futur I im Serbokroatischen: Untersuchungen über die „Koreni“ von Dobrica Ćosić*, Зборник за филологију и лингвистику 13/2, 1970, 217–223; *Да ли је српскохрватски адноминимни датив припадностни (носесивни датив) — балканизам?* Зборник за филологију и лингвистику Матице српске 17/1, 1974, 51–61). У стручним круговима била је веома запажена појава његове књиге *Études sur la comparaison slave. La syntaxe de la comparaison d'inégalité en vieux-slave ecclésiastique et dans les autres dialectes slaves méridionaux du Moyen âge* (Skrifter utgitt av Det Norske videnskaps-Akademi i Oslo, II. Hist.-Filos. Klasse 1946, № 3, Oslo 1946, 173 стр.), која се једним делом односи на језик наших средњовековних текстова. Осим тога, Галис се потврђивао истовремено и као врстан преводилац, и као неуморни пропагатор словенских културних достигнућа.

Сви ми који смо ближе познавали Арне Галиса били смо поштоваоци како његове добронамерне и радне личности, тако и његовог врдног

научног дела. Осећамо се осиромашени његовим одласком; за све незаборавно што је умсо да оствари током свог корисно проживљеног века, нека му је слава и хвала!

Београд

Милка Ивић

јануар 1997.

ДУШАН ЈОВИЋ
(1921–1996)

Сарадници и бројне генерације студената лингвистике чуваће у сећању лик изузетног професора и њиховог пријатеља Душана Јовића.

Научник који је стално био у токовима најновијих теоријских кретања у светској лингвистици, који је умео вешто да споји сазнања о општим, универзалним законима језика са појединачним појавама и предметима свог испитивања, завршио је своје лингвистичко образовање на универзитетским студијама код Александра Белића, а затим је докторирао на новосадском Филозофском факултету, у лингвистичкој школи Милке и Павла Ивића.

Његов животни пут имао је неких изузетних црта. Гимназију у трајању од осам година завршио је за четири године, полажући је приватно, без редовне наставе. По његовој вредноћи и самосталности мишљења, као студента Катедре за јужнословенске језике и општу лингвистику, посебно су га запазили Александар Белић и Михаило Стевановић. Дипломирао је са одличним успехом 1956. Након дипломирања почео је да обавља наставнички позив да би на том послу остао до краја живота. Предавао је у гимназији, у средњој стручној школи, на вишој педагошкој академији и најзад на Филолошком факултету у Београду као професор опште лингвистике, и то од 1968. до 1986. када, по закону, одлази у пензију. Но и после одласка у пензију он је радо виђен професор овог предмета на Универзитету у Приштини и на Филозофском факултету у Никшићу. Тамо одлази и предаје; и у тим новим срединама наставља да се бави науком, да објављује своје радове, све док му је то дозвољавало здравље, до 1995. године.

Био је професор и у иностранству, на француској славистичкој катедри на Универзитету у Клермон Ферану, где проводи две године, а још две школске године предаје српскохрватски језик и општу лингвистику на славистичкој катедри на Универзитету у Упсали, у Шведској.

Тако широк и разноврстан животни пут омогућио му је да овлада добро са више језика, француским, руским, и неким другим словенским језицима у току својих студија, затим италијанским, енглеским, шведским, а за потребе својих предавања из опште лингвистике самоуко је овладао и основама свахили језика.

Како су били разноврсни његови путеви у служби, тако су били и у науци. Они су се кретали према његовом и друштвеном интересу, од дијалектологије па преко историје језика, све до историје лингвистике и теоријске, опште лингвистике. Три су му најзначајније књиге: *Трсињенички говор* (дисертација, штампана у издању Српске академије наука и уметности у Београду, 1968), затим *Лингвостилистичке анализе*, Београд, 1975, у издању Друштва за српски језик и књижевност Србије и *Језички систем и поетска грамаџика*, Београд, БИГЗ, 1985. године. Поред тога, објавио је и један уџбеник за средњу школу, затим више од 120 чланака и расправа, од којих понеке имају и преко 90 страна (на пример рад *О језику закона о рудницима десјоџа Стефана Лазаревића*, Јужнословенски филолог, 1968–69, XXVII, стр. 365–457). Сви његови радови нису још увек на једном месту пописани, а неке је, ваљда из скромности, и сам изоставио при изради делова своје штампане библиографије, па његовим ученицима остаје да ту библиографију попуне и, узимајући у обзир и његове радове после пензионисања, објаве. Таква библиографија би била вредна помоћ будућим истраживачима језика.

Јовић је био веома активан члан заједнице у којој је службовао. Због његових општелингвистичких, широких знања и знања страних језика позван је у многе комисије на Филолошком факултету за оцене и одбрану многих магистарских радова и доктората, тако да је веома познат и међу студентима и стручњацима других, страних језика, а не само на својој катедри. Једно време је био шеф Одсека за јужнословенске језике и општу лингвистику и управник Центра за постдипломске студије Филолошког факултета. Увек је био добро дошао у разним комисијама које су се бавиле унапређењем наставе на тој установи. У њима је био носилац прогреса и предлагач даљег развоја Факултета. У једној таквој комисији јако је инсистирао на отварању посебног одсека за општу лингвистику, али је његов предлог морао чекати читавих десет година да би га најзад остварио професор Ранко Бугарски, такође један од иницијатора оваквих предлога, у време када је Факултет као декан водио Никша Стипчевић (1990. године).

Јовић је подједнако волео и науку, и наставу; истицао се као један од наших најзапаженијих универзитетских професора. Одајемо му велику пошту и захвалност.

Београд

Весна Половина

БИБЛИОГРАФИЈА

Библиографија за 1995. годину¹

расправа и дела из словенске и индоевропске филологије
и опште лингвистике која су изашла у Југославији и Републици Македонији

Ову библиографију израдили су: *Радмила Баскић, Марија Бјелећкић, Ксенија Кончаревић, Александра Марковић, Андреј Пешиќан, Љиљана Сјасић и Жељко Ђујић.*

Скраћенице

Anali	Anali Zavoda za povijesne znanosti Istraživačkog centra JAZU, Dubrovnik
ANU BiH	у појединим насловима: Akademija nauka i umjetnosti Bosne i Hercegovine
АП	Археографски прилози, Београд
АФФ	Анали Филолошког факултета, Београд
БВ	Библиографски вјесник, Цетинје
BZL	Bilten Zavoda za lingvistiku, Zagreb
Бока	Бока, Зборник радова из науке, културе и умјетности, Херцег-Хови
Vestnik	Vestnik (Društvo za tuje jezike in književnost), Ljubljana
BaO	Васпитање и образовање, Подгорица
ViO	Vzgoja in izobraževanje, Ljubljana
Гзб ФФУС	Годишен зборник на Филозофскиот факултет на Универзитетот, Скопје
Гзб ФилолФУС	Годишен зборник на Филолошкиот факултет на Универзитетот, Скопје
GjASShF	Gjurmime Albanologjike, Serija e Shkencave Filologjike (Албаноолошка истраживања, Серија филолошких наука), Приштина
Гл	Гласник Црногорске академије наука и умјетности, Подгорица
Glasnik SM	Glasnik Slovenske matice, Ljubljana
ГлЕИ	Гласник Етнографског института, Београд
ГНФ	Годишњак Наставничког факултета, Никшић
Grada	Grada za povijest književnosti Hrvatske, JAZU, Zagreb
ГФФНС	Годишњак Филозофског факултета, Нови Сад
DHK	Dani hrvatskog kazališta, Split
ЖА	Жива антика, Скопје
ЖЈ	Живи језици, Београд
ZbVPSpZ	Zbornik radova, Viša pedagoška škola, Prizren
ЗБИК	Зборник историје књижевности, Београд
ЗБМСКЈ	Зборник Матице српске за књижевност и језик, Нови Сад
ЗБМСС	Зборник Матице српске за славистику, Нови Сад

¹ Библиографске јединице заостале из ранијих година обележене су знаком * после редног броја, нпр. 7.*

ЗБМСФЛ	Зборник Матице српске за филологију и лингвистику, Нови Сад
ZbSVS	Zbornik Spolku vojvodinskych slovakistov, Novi Sad
ЗБФФ	Зборник Филозофског факултета, Београд
ЗБФФН	Зборник радова Филозофског факултета, Ниш
ЗБФФП	Зборник Филозофског факултета, Приштина
ZESCCP	Zagreb, English-Serbo-croatian Contrastive Project
ZZK	Zavod za znanost o književnosti, Zagreb
ZZPZ	Zbornik Zavoda za povijesne znanosti, Zagreb
ZZSs	Zbornik Zagrebačke slavističke škole, Zagreb
ZLFF	Zavod za lingvistiku Filozofskog fakulteta, Zagreb
ZR	Zadarska revija, Zadar
IFF	Institut za filologiju i folkloristiku, Zagreb
ISJK	у појединим насловима: Institut za strane jezike i književnost, Novi Sad
JAZU	у појединим насловима: Jugoslovenska akademija znanosti i umjetnosti, Zagreb
JiS	Jezik in slovstvo, Ljubljana
JSSS	Jugoslovenski seminar za strane slaviste, Zadar
ЈФ	Јужнословенски филолог, Београд
КК	Културен живот, Скопје
КИ	Књижевна историја, Београд
КК	Књижевни круг, Split
КњЈ	Књижевност и језик, Београд
Ковчежић	Ковчежић, прилози и грађа о Доситеју и Вуку, Београд
Копча	Копча — Prevodilačke spine, zbornik radova, Novi Sad
ЛЗБ	Литературен зборник, Скопје
ЛМС	Летопис Матице српске, Нови Сад
Мак	Македонистика, Скопје
МЈ	Македонски јазик, Скопје
MR	Macedonian Review, Skopje
МС	Матица српска, Нови Сад
МФ	Македонски фолклор, Скопје
МН	Matica hrvatska, Zagreb
НЈ	Наш језик, Београд
NRazgl	Naši razgledi, Ljubljana
н. с.	у појединим насловима: нова серија
НССУВД	Научни састанак слависта у Вукове дане, Београд
НСтв	Народно стваралаштво, Београд
NT	Naše teme, Zagreb
NU	Narodna umjetnost, Zagreb
OJ	Onomastica Jugoslavica, Zagreb
ОП	Ономатолошки прилози, Београд
ПД	Просветно дело, Скопје
ПК	Преводна књижевност, Београд
Пос. изд.	у појединим насловима: посебно издање
ПР	Просвјетни рад, Подгорица
Прил	Прилози за књижевност, језик, историју и фолклор, Београд
Прил МАНУ	Прилози на Македонската академија на науките и уметностите, Одделение за лингвистика и литературна наука, Скопје
PrNShJK	Prilozi nastavi srpskohrvatskog jezika i književnosti, Banja Luka
Radovi ANU BiH	Radovi Akademije nauka i umjetnosti Bosne i Hercegovine, Odjeljenje društvenih nauka, Sarajevo

Radovi SSFF	Radovi Sveučilišta u Splitu, Filozofski fakultet, Razdio filoloških znanosti, Split
Раз	Разгледи, Скопје
Разв	Развиток, Битола
RZJ	Rasprave Zavoda za jezik, Zagreb
RZZR	Radovi Zavoda za znanstveni rad, Varaždin
RZSF	Radovi Zavoda za slavensku filologiju, Zagreb
RSZ	Radovi Staroslovenskog zavoda, Zagreb
RSI	Radovi Staroslovenskog instituta, Zagreb
RCZR	Radovi centra za znanstveni rad, Vinkovci
RFFZ	Radovi Filozofskog fakulteta, Zadar
SAZU	u pojedinim naslovima: Slovenska akademija znanosti in umetnosti, Ljubljana
САНУ	у појединим насловима: Српска академија наука и уметности, Београд
СДЗБ	Српски дијалектолошки зборник, Београд
SDPLJ	Savez društava za primenjenu lingvistiku Jugoslavije
SJ	Strani jezici, Zagreb
SMNHSJ	Suvremena metodika nastave hrvatskog ili srpskog jezika, Zagreb
SLP-J	Studia linguistica Polono-Jugoslavica
SNL	Sveučilišna naklada, Liber, Zagreb
Сов	Современост, Скопје
SodP	Sodobna pedagogika, Ljubljana
SOL	SOL — lingvistički časopis, Zagreb
SR	Slavistična revija, Maribor
SRAZ	Studia Romanica et Anglica Zagrabienasia, Zagreb
CC	Славистични студии, Скопје
SSJLK	Seminar slovenskega jezika, literature in kulture, Predavanja, Ljubljana
SSFFZ	Sveučilište u Splitu, Filozofski fakultet, Zadar
Стр	Стремеж, Прилеп
SCSCI	Studii contrastive serbocroato-italiani, Zagreb
UR	Umjetnost riječi, Zagreb
HDZ	Hrvatski dijalektoški zbornik, Zagreb
ХСРКИ	Хорватско-сербско-русске контрастивне истраживања, Загреб
HFD	Hrvatsko filološko društvo, Zagreb
ЦАНУ	у појединим насловима: Црногорска академија наука и умјетности, Подгорица
ЉР	Љакavska риџ, Split
ЅК	Ѕколска књига, Zagreb

I Општи теоријско-методолошки проблеми

1. **Antonić Ivana**, Dž. L. Ostin, *Kako delovati rečima, Predavanja na Harvardu 1955. godine*. Uredili Dž. O. Armson, Marina Zbisa [Prevod, pogovor, [Zašto Ostin?]] sa odabranom literaturom, beleška o autoru: Milorad Radovanović], Matica srpska (Biblioteka Korist i razonoda), Novi Sad, 1994: 5–7; 11–185; 186–190; 191–196; 36МСФЛ XXXVIII/1 (1995) 230–236.

Приказ.

2. **Бјелегнћ Марта**, Stanislaw Grabias, *Język w zachowaniach społecznych*, Lublin, 1994, 336 str., JF LI (1995) 359–362.

Приказ.

3. **Брборић Бранислав**, Нови светови у језику и изван њега, Милка Ивић, Нови лингвистички огледи. Београд („Словограф“, Библиотека XX век, књ. 82), 1995, стр. 334, Задужбина VIII/32 (1995, Београд) 13.

Приказ.

4. **Бугарски Ранко**, в. бр. 25.

5. **Васић Вера**, Новински рекламни оглас: студија из контекстуалне лингвистике, Нови Сад. ЛДИ, 1995, 326, 24 см.

6. **Вендина Т. И.**, Емпиријеске набљудења из области лингвистичке аксиологије. ЗбМФСФЛ XXXVIII/2 (1995) 7–18.

Са литературом.

Резиме на српском.

7. ***Vitas Duško**, Математичка и рачунарска лингвистика — покушај разграничавања појмова, Зборник са симпозијума „Математичка и рачунарска лингвистика — теорија и пракса“, Београд, 1990, стр. 31–36.

Са литературом.

Резиме на француском.

8. **Гочкова-Стојановска Татјана**, Пристап кон усвојувањето на јазикот кај децата, Втор научен собир, 111–115.

Со литература.

9. **Grabias Stanislaw**, в. бр. 2.

10. **Земская Елена Андреевна**, в. бр. 26.

11. **Ивић Милка**, в. бр. 3.

12. **Ивић Милка**, в. бр. 23.

13. ***Plić Slobodan, Milosavljević Milan**, Spregnuta procedura za identifikaciju naglo promenljivih parametara modela govornog signala, Zbornik sa simpozijuma „Математичка и рачунарска лингвистика — теорија и пракса“, Београд, 1990, стр. 83–86.

Са литературом.

Резиме на енглеском.

14. ***Jovanović Milorad**, Prepoznavanje izolovano izgovorenih vokala na osnovu statističke analize izlaznog niza iz CVSDM kodera, Zbornik sa simpozijuma „Математичка и рачунарска лингвистика — теорија и пракса“, Београд, 1990, стр. 87–91.

Са литературом.

Резиме на енглеском.

15. **Клајн Иван**, в. бр. 20.

16. **Клајн Иван**, в. бр. 24.

17. ***Milosavljević Milan**, в. бр. 13.

18. **Мирић Душанка**, Логическиј анализ јазыка: јазык речевых действий. РАН, Институт јазыкознания, „Наука“, Москва, 1994, стр. 186, ЗбМФСФЛ XXXVIII/2 (1995) 219–221.

Приказ.

19. **Ostić Dž. L.**, в. бр. 1.

20. **Павковић Васа**, И корист и разонода. Иван Клајн: „Писци и писмењаци“, Матица српска 1994, Задужбина VIII/29 (1995, Београд) 12.

Приказ.

21. ***Perić Aleksandar**, Metodologija matematizacije u nauci o jeziku, Zbornik sa simpozijuma „Математичка и рачунарска лингвистика — теорија и пракса“, Београд, 1990, стр. 18–23.

Са литературом.

Резиме на енглеском.

22. **Петронијевић Божинка**, в. бр. 135.

23. **Половина Весна**, Милка Ивић, О зеленом коњу, Нови лингвистички огледи, КњЈ XLIII/3–4 (1995) 174–178.

Приказ.

24. **Радовановић Милорад**, Иван Клајн: **Писци и писмењаци**. Библиотека Корист и разонода. Матица српска, Нови Сад, 1994. 1–291. ЗбМСФЛ XXXVIII/1 (1995), 216–221. Приказ.
25. **Радовановић Милорад**, О двама књигама Ранка Бугарског, ЗбМСФЛ XXXVIII/1 (1995) 207–216.
Приказ: Ранко Бугарски: *Језици* (Библиотека Свезнање Матице српске, књ. 1, Матица српска, Нови Сад, [1993], стр. 129).
Ranko Bugarski: *Jezik od mira do rata* (Biblioteka Krug, Beogradski krug, Beograd, 1994, str. 142).
26. **Раздобудко Лариса**, Елена Андреевна Земская: Словообразование как деятельность. Москва, Наука, 1992, 3–221. ЗбМСФЛ XXXVIII/1 (1995) 221–223.
Приказ.

II. Примењена лингвистика

а) Питања превођења, учења језика и сл.

27. **Бабин Сава**, в. бр. 32.
28. **Бењамин Валтер**, Задатак преводиоца, ЛМС 171, 456/1–2 (1995) 56–67.
29. **Бланшо Морис**, О превођењу, ЛМС 171, 456/1–2 (1995) 68–72.
30. **Gajić Ranka**, Osnovni pojmovi iz poljoprivrede (engleski-srpski), Prevodilac XIV/1–4 (1995, Beograd) 106–124.
Речник.
31. **Ђуровић Anette**, Стилистика и критика превођења, НССУВД 24/1 (1995) 293–297.
32. **Ignjačević S(vetozar)**, Babić S(ava), Branimir Čović, Poetika književnog prevođenja. Beograd 1994, Prevodilac XIV/1–4 (1995, Beograd) 47–51.
Приказ.
33. ***Lainović-Stojanović Nadežda**, **Stanković Jugoslav**, Primer realizacije programa za potrebe nastave stranog jezika uz pomoć računara, Zbornik sa simpozijuma „Matematička i računarska lingvistika — teorija i praksa“, Beograd, 1990, str. 173–177.
Са литературом.
Резиме на руском.
34. **Ломпар Весна**, Божо Ђорџић: Српски за странце, КњЈ XLIII/3–4 (1995) 179–181.
Приказ.
35. **Lončar Lela**, О nekim aspektima usmenog i pismenog prevođenja, Prevodilac XIV/1–4 (1995, Beograd) 30–37.
Са литературом.
Резиме на енглеском језику.
36. ***Milekić Slavoljub**, **Tanaskoski Dragan**, **Šašić Borislava**, EATENGLISH — Primena računara u učenju i podučavanju stranog jezika, Zbornik sa simpozijuma „Matematička i računarska lingvistika — teorija i praksa“, Beograd, 1990, str. 169–172.
Са литературом.
Резиме на енглеском.
37. **Milojević Staša**, CD ROM i njegova primena u prevođenju, Prevodilac XIV/1–4 (1995, Beograd) 27–29.
38. **Masić Branislav**, Neki prevodilački problemi na relaciji francuski–srpski, Prevodilac XIV/1–4 (1995, Beograd) 38–40.
39. ***Stanković Jugoslav**, в. бр. 33.
40. ***Tanaskoski Dragan**, в. бр. 36.
41. **Ђорџић Божо**, в. бр. 34.

42. **Христова Дореана**, Безлични конструкции во францускиот јазик и нивен превод во македонскиот јазик, ГЗФФУС 18/19 (1992/93/95) 179–184.
Со литература.
Резиме на француски.
43. **Христова Дореана**, Имперфективноста во македонскиот јазик и соодветниот превод на француски јазик, XXI научна дискусија, 145–151.
Литература.
44. ***Čavić Edita**, Prednosti i problemi nastave i učenja jezika pomoću računara, Zbornik sa simpozijuma „Matematička i računarska lingvistika — teorija i praksa“, Beograd, 1990, str. 155–158.
Са литературом.
Резиме на англиском.
45. **Човић Бранимир**, в. бр. 32.
46. ***Šašić Borislava**, в. бр. 36.

б) Контрастивна проучавања језика

47. **Аризанковска Лидија**, Анализа на дериватите со суфиксот *-телъ што означуваат 'не-лице' во македонскиот и во словенечкиот јазик, Втор научен собир, 391–397.
Со литература.
48. **Аризанковска Лидија**, Двоината во словенечкиот јазик и можности за нејзино предавање во македонскиот јазик, ГЗФФУС 18/19 (1992/93/95) 23–40.
Резиме на англиски.
49. **Бабамова Ирина**, Француската конструкција на глаголот faire + инфинитив и нејзините лексички еквиваленти на македонски јазик, Втор научен собир, 351–355.
Со литература.
50. **Beukema Frits, Olga Mišeska-Tomić**, Diachronic Dialects versus modern Languages: negative Strategies in sundry Languages. 36МСФЛ XXXVIII/1 (1995) 7–19.
Са литературом.
Резиме на српском.
51. **Burzan Mirjana**, Pluskvamperfekat u mađarskom prevodu dela Miloša Crnjanskog, 36МСФЛ XXXVIII/1 (1995) 115–125.
52. **Вујадиновиќ Ненад**, За некои проблеми во врска со границата на слогот во македонскиот и во српскиот јазик, Втор научен собир, 383–390.
53. **Димитрова-Шмигер Нина**, Партиципите во македонскиот и во бугарскиот јазик, Втор научен собир, 359–370.
Со литература.
54. **Димитрова-Шмигер Нина**, Посебности во употребата на некои глаголиски форми во бугарскиот и во македонскиот литературен јазик, XXI научна дискусија, 93–98.
Литература.
55. **Дункова Татјана**, Ред речи и нормирање (на материјалу српског и бугарског језика), НССУВД 24/1 (1995) 81–88.
С литературом.
56. **Иричанин Гордана**, Нека запажања у вези са појавом германизама у српском стандардном језику, НССУВД 24/1 (1995) 149–155.
Резиме на англиском.
57. **Кавка Макеј**, Јазичните стереотипи во полските и македонските фолклорни текстови од О. Колберг и М. Цепенков како проблем на компаративната фолклористика, XXI научна дискусија, 179–183.
58. **Костић-Голубичић Мирјана**, О проблемима транспозиције польских popina prorgia на српски јазик, НССУВД 24/1 (1995) 333–339.
Резиме на руском.

59. Кузнецова Олга, Кон меѓујазичните хомоними во македонскиот и рускиот јазик, Втор научен собир, 335–340.

Со литература.

60. Курило Ељжбјета, Казимјера М. Солецка, Кристина Урбана, Вреднување во јавната комуникација (врз основа на интервјуа со познати Македонки и Македонци во споредба со полските аналогни податоци), XXI научна дискусија, 165–169.

61. Матијашевић Јелка, Конвергентне појаве у области морфологије руског и српског језика, ЗбМФСЛ XXXVIII/2 (1995) 43–52.

Резиме на руском.

62. Миркуловска Милица, Семантичка анализа на лексемите деревирани од прасловенскиот корен *kaz- во македонскиот и полскиот јазик, ГЗФФУС 18/19 (1992/93/95) 113–121.

Со литература.

Резиме на полски.

63. Mišeska-Tomić Olga, в. бр. 50.

64. Пашоска Маргарита, Рускиот темпорален сврзник „во то време как“ и неговиот превод на македонски јазик, XXI научна дискусија, 171–172.

65. Петровиќ Надежда, Лексички паралели во сточарската терминологија во некои македонски и српски говори, Втор научен собир, 371–382.

Со литература.

66. Поповић Михаило, Адаптација рода француских позајмљеница у српскохрватском језику, НССУВД 24/1 (1995) 195–203.

Резиме на француском.

67. Радић-Дугоњић Милана, Лексичко-семантичка група и њено приказивање у руско-српским преводним реченицима, НССУВД 24/1 (1995) 241–248.

Резиме на руском.

68. Роус Донка, Руско-македонски системски паралели во рускиот превод на трилогијата на С. Јаневски, XXI научна дискусија, 173–178.

69. Смолњска Аделайда, Упоредбење српског и украинског језика (поводом нормирања у систему граматичког рода), НССУВД 24/1 (1995) 35–41.

Резиме на руском.

70. Солецка Казимјера М., в. бр. 60.

71. Стојар Рихард, Споредување на јужномакедонските и чешките говори врз основа на текстови од јужномакедонски народни приказни и на чешките дијалектни текстови, Втор научен собир, 341–343.

72. Тир Михаил, Зарез у сложеним реченицима у српском и словачком правопису, НССУВД 24/1 (1995) 125–130.

С литературом.

Резиме на англиском.

73. Урбана Кристина, в. бр. 60.

74. Crnjanski Miloš, в. бр. 51.

III. Прасловенски јазик, словенска језичка заједница и посебна питања појединих словенских језика

75. Bjelečić Marta, *Zbornik radova posvećen Zuzani Topolinjskoj. Problemy opisu gramatycznego języków słowiańskich*, Polska Akademia Nauk, Instytut Języka Polskiego, Warszawa 1991, str. 184, ЗбМФСЛ XXXVIII/2 (1995) 227–228.

Приказ.

76. Богатова Г. А., От исторического словаря к исторической лексикологии русского языка, ЈФ LI (1995) 305–317.

Приказ.

77. Boguslawski A., в. бр. 80.

78. Wawrzyńczyk J., в. бр. 80.
79. Dickey Stephen M., Aspect and verbal nouns in Slavic, ЗМСФЛ XXXVIII/2 (1995) 19–41.
Са литературом.
Резиме на српском.
80. Јовановић Гордана, A. Boguslawski, J. Wawrzyńczyk, *Polszczyzna jaką znamy* (Nowa sonda słownikowa), Uniwersytet Warszawski, Katedra Lingwistyki Formalnej, Warszawa 1993, str. 488, ЈФ LI (1995) 325–330.
Приказ речника.
81. Книш Маријана, Суфиксот -ица во ботаничката лексика на македонскиот и другите јужнословенски јазици, XXI научна дискусија, 113–120 + 3к.
Литература.
82. Лашкова Лили, Съпоставка при типологијата и типологија при съпоставката, ЈФ LI (1995) 59–81.
Резиме на српском.
83. Logar Tine, в. бр. 85.
84. Marković Željko, *Brižinski spomeniki* (Znanstvenokritična izdanja). Slovenska akademija znanosti in umetnosti, Ljubljana, 1993, ЗМСФЛ XXXVIII/2 (1995) 235–240.
Приказ.
85. Marković Željko, Tine Logar: *Slovenska narečja*. Mladinska knjiga, Ljubljana, 1993, ЗМСФЛ XXXVIII/2 (1995) 240–243.
Приказ.
86. Минова-Ѓуркова Лилјана, Без да во јужнословенските јазици, XXI научна дискусија, 153–164.
Литература.
87. Минова-Ѓуркова Лилјана, Современи промени во словенските јазици (1945–1955), Македонскиот јазик од 1945 до 1955 година, 9–10.
За истоимениот меѓународен проект.
88. Пејчева О. Н., в. бр. 92.
89. Роус Донка, Морфолошки особености на општоразговорниот чешки јазик, ГЗФФУС 18/19 (1992/93/94) 133–143.
Резиме на руски.
90. Сабашов И. В., Названия дикорастущих трав в украинском языке XIV–XVIII вв., ЗМСФЛ XXXVIII/2 (1995) 53–79.
Са литературом.
Резиме на српском.
91. *Śliwiński Władysław, в. бр. 101.
92. Смольская А. К., О. Н. Пејчева, О некоторых южнославянских особенностях болгарского говора села Ореховка в Украине, ЗМСФЛ XXXVIII/2 (1995) 81–84.
Са литературом.
Резиме на српском.
93. Станишић Вања, Неке старе и нове идеје у вези с етногенезом Словена, Расковник XXI/79–80 (1995, Београд) 87–106.
94. Станишић Вања, Никита Ильич Толстој, Језик словенске културе, „Просвета“ Ниш, 1995, Расковник XXI/81–82 (1995, Београд) 138–140.
Приказ.
95. Танасић Сreto, Славјански езици. Граматични очерци — Българска академия на науките, Институт за български език, София, 1994, 586 стр., ЈФ LI (1995) 319–324.
Приказ.
96. Толстој Никита Ильич, в. бр. 94.
97. Topolinjska Zuzana, в. бр. 75.

98. Трубачев О. Н., Славяне: язык и история — как основа этногенеза. К 20-летию издания „Этимологический словарь славянских языков. Праславянский лексический фонд“ (1974–1994, I–XX, А–М). Опыт автореферата, ЈФ LI (1995) 291–304.

Приказ.

99. Угринова-Скаловска Радмила, в. бр. 100.

100. Црвенковска Емилија, Радмила Угринова-Скаловска, Споредбена граматика на словенските јазици. Универзитет „Св. Кирил и Метод“ 1994, КЖ XL/1–2 (1995) 88–89.

Приказ.

101. *Šipka Danko, Władysław Śliwiński: Słownik semantyczno-syntaktyczny przymi-otników polskich (Semantičko sintaksički rječnik poljskih pridjeva), Uniwersytet Jagielloński, Kraków, 1993, ЗМСС 46–47 (1994) 304–305.

Приказ.

IV. Етимологија, историја речи, тумачење речи, ономастика, збирке речи

102. Bjeletić Marta, Neke slovenske etimologije na Jadranu, ЗМССФЛ XXXVIII/2 (1995) 85–92.

Са литературом.

Резиме на руском.

103. Бјелетић Марта, в. бр. 106.

104. Vasić Vera, Folklor na građa u jednojezičnim rečnicima. Folklor u Vojvodini 9 (1995, Novi Sad) 159–166.

Резиме на енглеском.

105. Влајић-Поповић Јасна, Alemko Gluhak, Hrvatski etimološki rječnik, Zagreb 1993, August Cesarec, 832 str., ЈФ LI (1995) 339–348.

Приказ.

106. Влајић-Поповић Јасна, Бјелетић Марта, Словенска етимолошка лексикографија и нови етимолошки речник српскохрватског језика, Задужбина VIII/31 (1995, Београд) 5.

107. Влајић-Поповић Јасна, О неким псеудогрецизмима у новијој српскохрватској етимолошкој литератури, ЈФ LI (1995) 197–202.

Са библиографијом.

Резиме на енглеском.

108. Vuković Gordana, Praznici i obredna jela, Folklor u Vojvodini 9 (1995, Novi Sad) 259–266.

О називима празника и јела.

Резиме на енглеском.

109. Gluhak Alemko, в. бр. 105.

110. Жућић Радмила, Звездана Павловић: Хидронимски систем слива Лужне Мораве, Библиотека Јужнословенског филолога, књ. 10, нова серија, Институт за српски језик САНУ, Београд, 1994, 208 стр., ЈФ LI (1995) 349–352.

Приказ књиге.

111. Жућић Радмила, Микротопоними доњег тока слива Јабланице мотивисани саставом и особинама гла, ЈФ LI (1995) 283–289.

Резиме на руском.

112. Керимова М. М., Покушај реконструкције традиционалне народне ношње са простора бивше Југославије прве половине XIX века (по архивским материјалима И. И. Срезњевског), Расковник XXI/79–80 (1995, Београд) 67–86.

Опис ношње са називима одевних предмета, нпр.: *кејенек*, *хаџа*, *лаче*, *долман*, *криљак*, *месџије*, *коларде*, *цмљевац*, *коња*, *жујица*, *сјомања*, *брегеше*, *бушићан*, *курдела*, *суда*, *бенебреци*, *шкрењак* итд.

- 113. Loma Aleksandar**, Dalje od reči: rekonstrukcija praezičkih leksemskih spojeva kao perspektiva slovenske i indoevropske etimologije, ЈФ LI (1995) 31–58.
Са литературом.
Резиме на немачком.
- 114. Marković Željko**, Praznovolja, mitološki i religijski pojmovi — problem razgraničenja, Folklor u Vojvodini 9 (1995, Novi Sad) 235–240.
Аутор разматра лексик из ових области користећи се Речником Матице српске и Речником САНУ.
Резиме на енглеском.
- 115. Matijašević Jelka**, Folklorna građa u dvojezičnim rečnicima, Folklor u Vojvodini 9 (1995, Novi Sad) 167–177.
Резиме на руском.
- 116. Mršević-Radović Dragana**, Folklorna frazologija i leksikografska praksa, Folklor u Vojvodini 9 (1995, Novi Sad) 179–191.
Резиме на енглеском.
- 117. Никетић Милорад** (записивач), Гружанске воденице, Расковник XXI/81–82 (1995, Београд) 31–35.
Опис и називи делова воденице: *лучњак, ђаприца, чакџа, каблина, циџун, кораба, најер, пасава* итд.
- 118. Павловић Звездана**, Лексичке и ономастичке паралеле изведене из корена *МАQ-, ЈФ LI (1995) 233–239.
Резиме на руском.
- 119. Павловић Звездана**, в. бр. 110.
- 120. Петровић Снежана**, Неки турцизми у српскохрватској кулинарској терминологији, ЈФ LI (1995) 223–232.
Са литературом.
Резиме на енглеском.
- 121. Раденковић Љубинко**, Воденице, Расковник XXI/79–80 (1995, Београд) 23–27.
Списак речи из РЈАЗУ које улазе у воденичарску терминологију, нпр.: *ајџашица, вођеница, врећенка, врџка, жличара* итд.
- 122. Radenković Ljubinko**, Mitološka bića u Rječniku JAZU, Folklor u Vojvodini 9 (1995, Novi Sad) 227–232.
Са литературом.
Резиме на руском.
- 123. Рајковић Љубиша**, Творба антропонимијских хипокористика у говору источног дела Метохијског Подгора, Баштина 6 (Приштина 1995) 19–38.
- 124. Sikimić Biljana**, Etimologija, Referati sa Znanstvenog skupa o etimologiji održanog 4. i 5. lipnja 1987. u Zagrebu, Razred za filološke znanosti Hrvatske akademije znanosti i umjetnosti, urednik Vojmir Vinja, Zagreb 1993, 154 str., ЈФ LI (1995) 334–338.
Приказ првог етимолошког зборника на српскохрватском језику.
- 125. Sikimić Biljana**, Leksika narodnih zagonetaka u Rječniku JAZU i Rečniku SANU, Folklor u Vojvodini 9 (1995, Novi Sad) 213–225.
Са литературом.
Резиме на енглеском.
- 126. Сикимић Биљана**, У светлу царских градова, Ниш 1994, КњЈ XLIII (1995) 172–173.
Приказ зборника под истим насловом.
Радови у зборнику посвећени су претежно ономастици.
- 127. Танасић Срећо**, Ријечница — врата ријечима (једна незабиљежена ријеч), Расковник XXI/81–82 (1995, Београд) 93–100.
О сж. *ријечница* „размак између два предња горња зуба“.
- 128. Ђупић Жељко**, Боје у косовскометохијској топонимији, Баштина 6 (Приштина 1995) 9–18.

129. Тушин Дмитрий (записивач), Народна ношња у Крбави и Лици, Расковник XXI/81–82 (1995, Београд) 26–30.

Описи ношње и називи: *гаће, ошунџаци, маја, аџинац, кожун, беневреци, наџи-каче, киква, заслан, рубац, гринџ, шеркија* итд.

V. Несловенски језици

130. Велевска Маргарита, За употребата на глаголот „faire“ како „verbum vicarium“ кај зависно споредбените реченици во современиот француски јазик, ГЗФФУС 18/19 (1992/93/95) 41–49.

Со библиографија.

Резиме на француски.

131. Добрев Иван К., Концепцијата за синтактикофункционалната раздвоеност на частите на речта в тюркските езици, ЈФ LI (1995) 135–155.

Са библиографијом.

Резиме на српском.

132. Jovanović Z(oran) R., О novinama u nemačkom pravopisu, Prevodilac XIV/1–4 (1995, Beograd) 41–47.

133. Крстић Маја, Шта хоће нови немачки правопис?, НССУВД 24/1 (1995) 299–309.

С литературом.

Резиме на немачком.

134. Krstić Nenad, Dr Mitja Skubic, UVOD U ROMANSKU LINGVISTIKU. Udžbenik za predmet Istorija francuskog, španskog, italijanskog i rumunskog jezika. Institut za strane jezike i književnosti Filozofskog fakulteta u Novom Sadu, 1990, str. 302. ЗММФЛ XXXVIII/2 (1995) 221–226.

Приказ.

135. Петронијевић Божиња, Прилог германистичке нормативистике општим проблемима норме, НССУВД 24/1 (1995) 179–187.

С литературом.

Резиме на немачком.

136. Rajić Jelena, Glagoli jezičke komunikacije u španskom jeziku, ЗММФЛ XXXVIII/1 (1995) 193–201.

Са литературом.

Резиме на енглеском.

137. *Roglić Vera, Statističko testiranje hipoteze o homogenoj raspodeli posesivnih kategorija i posesivnih sintaksičkih konstrukcija u francuskoj literarnoj prozi, Zbornik sa simpozijuma „Matematička i računarska lingvistika — teorija i praksa“, Beograd, 1990, str. 70–76.

Са литературом.

Резиме на француском.

138. Skubic Mitja, в. бр. 134.

139. Srdić Smilja, Determinativne polusloženice u nemačkom jeziku, Prevodilac XIV/1–4 (1995, Beograd) 22–26.

Са литературом.

Резиме на немачком језику.

VI. Балканологија

140. Иванова Ценка, О културној комуникацији на Балкану са гледишта словенске међујезичке хомонимије, НССУВД 24/1 (1995) 205–213.

Резиме на руском.

- 141. Коробар-Белчева Марија**, Македонските презимиња во балканскиот контекст, XXI научна дискусија, 195–199.
- 142. Лашкова Лили**, За балканскиот контекст на јужнословенските езици, XXI научна дискусија, 83–91.
- 143. Sikimić Biljana**, Ka rekonstrukciji balkanskog teksta, ЈФ LI (1995) 177–195.
Са литературом и изворима.
Резиме на англиском.
- 144. Соболев Андреј Н.**, Пристап кон балканската синтакса, XXI научна дискусија, 185–194.
Скратеници.
Литература.
- 145. Тау-Кнудсен Ерик**, Македонскиот јазик како посредник на балканизми. Уште еднаш за балканскиот футур со *verba voluntaria*, Втор научен собир, 307–316.
Со литература.
- 146. Шмигер Роланд**, Еден балкански гласовен закон, Втор научен собир, 317–326.
За старите словенски назални вокали во македонските говори.
Со литература.

VII. Старословенски јазик и неговите редакције

- 147. Голом Збигњев**, Прашањето за старословенскиот превод на „Отче наш“ и неговите теолошки импликации, Светите Климент и Наум Охридски, 47–51.
Резиме на англиски.
- 148. Zaradija Kiš Antonija**, Hrvatsko-glagoljska verzija Klimentove Pohvale Svetom Ćirilu, Светите Климент и Наум Охридски, 75–82 + 4 факсимила.
Резиме на англиски.
- 149. Илиевска Красимира**, Презвитер Наум, од монашката терминологија, Светите Климент и Наум Охридски, 203–211.
Резиме на англиски.
- 150. Luszczynska Ewa**, Porównanie języka „Żywoty Metodogo“ z językiem „Pochwały Sugiła i Metodogo“ Klemensa z Ochrydy, Светите Климент и Наум Охридски, 87–91.
Резиме на македонски.
- 151. Миовски Мито**, Реминисценции од записот и белешките на Хлудовиот паремејник, ГЗФФУС 18/19 (1992/93/95) 103–111.
За старословенскиот ракопис од 13/14 век.
Резиме на руски.
- 152. Младеновић Александар**, О неким питањима стварања српске редакције старословенског језика, АП 17 (1995) 7–18.
С литературом.
Резимеи на руском и српском.
- 153. Младеновић Александар**, Погледи неких старих српских писара на заједништво и разлике меѓу редакцијама старословенског језика, ЗБМСФЛ XXXVIII/1 (1995) 49–53.
Са литературом.
Резиме на руском.
- 154. Немировскиј Е. Ј.**, Јужнословенски кирилловски изданија во Централној научној библиотеци Академии наук Украјини во Киеву, АП 17 (1995) 99–111.
Резиме на српском.
- 155. Rodić Nikola**, Prvi redakcijski rečnik crkvenoslovenskoga jezika. Rječnik crkvenoslovenskoga jezika hrvatske redakcije, 1 (1991), 2 (1992), 3 (1993), Staroslavenski zavod Hrvatskoga filološkog instituta, Zagreb, ЈФ LI (1995) 363–367.
Приказ.

156. **Родић Никола**, Старословенска (црквенословенска) лексикографија и редакцијски речници старословенског језика, Задужбина VIII/32 (1995, Београд) 6.

157. **Црвенковска Емилија**, Заменките со суфикс -тељ во македонската варијанта на црквенословенскиот јазик, ГЗФФУС 18/19 (1992/93/95) 193–198.

Со литература.

Резиме на англиски.

158. **Цубалевска Мери**, Белешки за Погодиновиот псалтир, 169–176.

VIII. Српски (српскохрватски) језик

а) Фонетика и фонологија

159. **Ђуровић Радосав Ј.**, Још о геминацијама у српскохрватском језику с посебним освртом на стање у Босни и Херцеговини, ЈФ LI (1995) 267–281.

Са литературом.

Резиме на руском.

160. **Кликовач Душка**, *Vri, Štrklja, klječka*: o fonetskom simbolizmu u srpskohrvatskom jeziku, ЗМСФЛ XXXVIII/1 (1995) 175–184.

Са литературом.

Резиме на енглеском.

161. **Rakić Stanimir**, Još o receptivnim sufiksima i pravilu akcenta srpskohrvatskog jezika, ЗМСФЛ XXXVIII/1 (1995) 83–100.

Са литературом.

Резиме на енглеском.

б) Граматика и граматичка питања

162. **Брборић Бранислав**, в. бр. 168.

163. **Бугарски Ранко**, Један жаргонизовани суфикс: сх. -ак, ЗМСФЛ XXXVIII/2 (1995) 157–167.

Са литературом.

Резиме на енглеском.

164. **Vukićević Dušanka**, Imeničke složenice u savremenom srpskom književnom jeziku, ЗМСФЛ XXXVIII/1 (1995) 127–174.

Са литературом.

165. **Вукомановић Славко**, Језичке промене и структура речи у српскохрватском језику, НССУВД 24/1 (1995) 139–148.

166. **Гортан-Премк Даринка**, О структури и семантици деривата, НЈ XXX/1–5 (1995–1996) 76–81.

Резиме на руском.

167. **Грицкат Ирена**, О неким особеностима деминуције, ЈФ LI (1995) 1–30.

Резиме на руском.

168. **Ивић Павле**, **Брборић Бранислав**, Српски језик данас, (Библиотека Нови свет), Приштина, 1995, 31 стр.

169. ***Jović Dušan, Ković Ilija**, Funkcija i priroda reči od šest i više slogova u srpskohrvatskom jeziku, Zbornik sa simpozijuma „Matematička i računarska lingvistika — teorija i praksa“, Beograd, 1990, str. 55–58.

Резиме на француском.

170. Јокановић-Михајлов Јелица, Сегментација сложених реченица у писаном тексту и говору, КњЈ XLII/1-2 (1995) 27-34.

С литературом.

Резиме на руском.

171. *Ković Пија, в. бр. 169.

172. Corin Andrew R., Предикативни инструментал у савременом српскохрватском језику, НССУВД 24/1 (1995) 73-80.

Резиме на енглеском.

173. Николић Мирослав, Један експанзивни тип нових именичких сложеница, НЈ XXX/1-5 (1995-1996) 82-87.

Са литературом.

Резиме на руском.

174. Николић Мирослав, Недеклинабилне именице у српском језику, НЈ XXX/1-5 (1995-1996) 15-43.

Са литературом и изворима.

Резиме на руском.

175. Остојић Бранислав, Нека колебања у глаголској морфолошкој системи српског стандардног језика, КњЈ XLIII/3-4 (1995) 129-141.

Резиме на енглеском.

176. Оташевић Ђорђе, Значење придева са префиксом *не-*, НЈ XXX/1-5 (1995-1995) 88-95.

Са литературом.

Резиме на енглеском.

177. Петровић Д., Радоје Симић, *Морфонологијски процеси у српскохрватском језику: Њихови узроци и последице*, Београд-Никшић, 1994, 461 стр., ЗБМСФЛ XXXVIII/1 (1995) 203-206.

Приказ.

178. Peco Asim, Višeznačnost izvedenica sufiksom -uša u srpskohrvatskom jeziku, ЗБМСФЛ XXXVIII/2 149-156.

Резиме на руском.

179. *Popović Ljubomir, Gramatikalizacija sintaksičke informacije: sintaksička integracija u binarnim konstrukcijama, Zbornik sa simpozijuma „Matematička i računarska lingvistika — teorija i praksa“, Beograd, 1990, str. 24-30.

Са литературом.

Резиме на енглеском.

180. *Popović Ljubomir, Gramatički sistem i sintaksička homonimija, Zbornik III. znanstvenega srećanja „Računalniška obdelava jezikovnih podatkov“, Bled 1985, str. 225-238.

181. Поповић Љубомир, Распоређивање конституената улитних и релативних синтагми: пример синтаксичких конфликта, КњЈ XLII/1-2 (1995) 49-70.

С литературом.

Резиме на енглеском.

182. Ристић Стана, Универбизација као средство експресивизације разговорне лексике, ЈФ LI (1995) 125-133.

Са литературом и изворима.

Резиме на енглеском.

183. Симић Радоје, в. бр. 177.

184. Суботић Љиљана, Актуелизација једног сегмента језика предвуковског периода у савременом српском исказу, КњЈ XLII/1-2 (1995) 43-48.

185. Танасић Срето, Декомпоновање глагола и структура прости реченице, ЈФ LI (1995) 157-166.

Са литературом.

Резиме на руском.

- 186. Танасић Срето**, О употреби глагола *цребаџи*, НЈ XXX/1–5 (1995–1996) 44–52.
Са краћеницама извора.
Резиме на руском.
- 187. Ђорђић Божо**, О неким специфичносима суфиксалне деривације именица у српском разговорном језику, КњЈ XLII/1–2 (1995) 35–41.
С литературом.
Резиме на руском.
- 188. Христова Даниела**, Изражавање на квалификативните одношења в номиналната фраза в србохърватски език, ЈФ LI (1995) 167–176.
Резиме на српском.

в) Нормативна питања и питања развоја књижевног израза

- 189. Брајичић Олга**, Нарушавање норми или тенденције развитка српског језика, НССУВД 24/1 (1995) 59–66.
- 190. Брборић Бранислав**, Стандардноост, супстандардноост и нестандардноост, НССУВД 24/1 (1995) 351–363.
С литературом.
- 191. Војводић Дојчић**, Облици футура I као варијанте и/или као стандарди (?), НССУВД 24/1 (1995) 341–349.
С изворима и литературом.
Резиме на руском.
- 192. Ђукановић Владо**, „Београдски стил“ — преломни период у развоју српског стандардног језика, НЈ XXX/1–5 (1995–1996) 122–132.
Са литературом.
Резиме на енглеском.
- 193. Ђуровић Радосав Ј.**, Ортотонијска норма у речима страного порекла, НССУВД 24/1 (1995) 157–167.
Резиме на француском.
- 194. *Јовић Душан**, в. бр. 199.
- 195. Јокановић-Михајлов Јелица**, Ортоепски статус покретних вокала, НССУВД 24/1 (1995) 101–109.
Резиме на руском.
- 196. Киршова Маријана**, Норма, стил и творба речи, НССУВД 24/1 (1995) 169–177.
Резиме на руском.
- 197. Ковачевић Милош**, Лингвистичка и стилистичка нормативност силепскихких координираних синтагми, НССУВД 24/1 (1995) 43–58.
Резиме на немачком.
- 198. Ковачевић Миљко**, Норма као услов развоја нашега писма (Стандардизација гарнитуре ћирилице за јавну и службену употребу), Задужбина VIII/30 (1995. Београд) 4.
- 199. *Ковић Илија, Јовић Душан**, Komparativno izučavanje rečnika i rečenice Andrićeve pripovetke „Ankina vremena“ i Šćepanovićevog romana „Usta puna zemlje“, Zbornik sa simpozijuma „Matematička i računarska lingvistika — teorija i praksa“, Beograd, 1990, str. 59–63.
Са литературом.
Резиме на енглеском.
- 200. Лашкова Лили**, Норма и стандардизација, НССУВД 24/1 (1995) 17–24.
Резиме на руском.
- 201. Марјановић Слободан**, Ортографска норма у сложеници, НССУВД 24/1 (1995) 215–223.
Резиме на руском.
- 202. Маројевић Радмило**, Две фусноте о једном дијалектологу, ЛМС 171, 455/6 (1995) 1116–1127.

- 203. Маројевић Радмило**, Ијекавица и српски језик, НССУВД 24/1 (1995) 25–34.
Резиме на руском.
- 204. Маројевић Радмило**, в. бр. 206.
- 205. Остојић Бранислав**, О неким (н)јекавизмима и њиховим колебањима у норми српског стандардног језика, НССУВД 24/1 (1995) 89–100.
- 206. Петровић Драгољуб**, Лингвистичке магле Маројевића и Симића, ЛМС 171, 456/3 (1995) 372–374.
- 207. Петровић Драгољуб**, Опет о посртању српског језика и неким његовим „ослободноцима“, ЛМС 171, 455/2 (1995) 393–413.
- 208. Петровић Драгољуб**, в. бр. 221.
- 209. Пецо Асим**, Из наше граматичке нормативистике, НССУВД 24/1 (1995) 67–72.
С литературом.
- 210. Пешникан Митар**, О правописној норми у српској језичкој култури, НЈ XXX/1–5 (1995–1996) 133–147.
Резиме на руском.
- 211. Половина Весна**, Језичка норма у очима говорника, НССУВД 24/1 (1995) 249–254.
- 212. Поповић Мирјана**, Конвенција, равнотежа система и дијахронија, НССУВД 24/1 (1995) 285–291.
С литературом.
Резиме на енглеском.
- 213. Prčić Tvrtko**, Adaptacija engleskih imena u našoj svakodnevnoj praksi, ЗбМСФЛ XXXVIII/2 (1995) 169–181.
Са литературом.
Резиме на енглеском.
- 214. Радовић-Тешин Милица**, Коса црта (/) као интерпункцијски знак, НЈ XXX/1–5 (1995–1996) 63–66.
Резиме на руском.
- 215. Раздобудко Лариса**, Језичка норма и семантичка структура речи, НССУВД 24/1 (1995) 189–194.
С литературом.
Резиме на руском.
- 216. Ристић Стана**, Неки аспекти нормирања у лексикографији, НССУВД 24/1 (1995) 233–240.
С литературом.
Резиме на руском.
- 217. Ристић Стана**, Нормативност и лексичко нормирање у дескриптивној лексикографији, НЈ XXX/1–5 (1995–1996) 67–75.
Са литературом и изворима.
Резиме на руском.
- 218. Сааведра Димка**, Један стваралачки приступ у вези са употребом зареза (Зарез у романима М. Црњанског), НССУВД 24/1 (1995) 255–266.
С литературом.
- 219. Савић Свенка**, Дискурсне особине кратког перфекта, ЗбМСФЛ XXXVIII/1 (1995) 101–114.
Са литературом.
Резиме на енглеском.
- 220. Симић Радоје**, О 'природној' и 'октрисаној' норми, НССУВД 24/1 (1995) 5–15.
Резиме на немачком.
- 221. Simić Radoje**, Petrovićeva 'čarobna ogledala', LMS 171, 455/6 (1995) 1128–1139.
Осврт на: Д. Петровић, *Српски језик данас или зла палећ у злом времену*, ЛМС, септ. 1994, 259–280; *Опјет о посртању српског језика и неким његовим „ослободноцима“* ЛМС, фебр. 1995, 393–413.

222. **Симић Радоје**, Правописна начела српскога књижевног језика (предлог), КњЈ XLIII/3-4, 95-113.
223. **Симић Радоје**, в. бр. 206.
224. **Станковић Богољуб**, Проблемни норме српског књижевног језика и двојезична лексикографија, НССУВД 24/1 (1995) 111-118.
Резиме на руском.
225. **Стевић Слободан**, Одступања од норме у разговорном језику, НССУВД 24/1 (1995) 275-283.
Резиме на енглеском.
226. **Суботић Љиљана**, Ортоепска норма — данас, НССУВД 24/1 (1995) 311-317.
227. **Терзић Богдан**, Нормативно двојство руских топонима и антропонима у српском језику, НССУВД 24/1 (1995) 267-273.
С литературом.
Резиме на руском.
228. **Точанац Душанка**, Изговор француских имена и њихово прилагођавање гласовном систему српског језика, НССУВД 24/1 (1995) 225-231.
229. **Фекете Егон**, Страни лексички елементи и хирилично писмо, НЈ XXX/1-5 (1995-1996) 53-62.
Резиме на немачком.
230. **Хајдук-Вељковић Душан**, Норма и граница, НССУВД 24/1 (1995) 319-332.
Резиме на немачком.

г) Дијалекти

231. **Бошњаковић Жарко**, в. бр. 241.
232. **Вујичић Милош**, в. бр. 535.
233. **Вукићевић М.**, Широка панорама истраживања (Говори призренско-тимочке области и суседних дијалеката, Зборник радова, Ниш 1994), Баштина 6 (Приштина 1995) 175-179.
Приказ.
234. **Драгин Гордана**, в. бр. 241.
235. **Ђукановић Петар**, Говор Драгачева, СДЗб XI (1995), 1-240.
С литературом и мапом.
Резиме на руском.
236. **Ивић Павле**, в. бр. 241.
237. **Кашић Zorka**, Govor Konavala, СДЗб XI (1995), 241-396.
С литературом.
Резиме на италијанском.
238. **Пецо Асим**, Стеван Сремац као дијалектолог, ЈФ LI (1995) 247-265.
Резиме на руском.
239. **Пецо Асим**, Треће лице множине презента глагола типа: **носити, вољети и држати** у говорима штокавског нарјечја, СДЗб XI (1995) 491-520.
С литературом.
Резиме на руском.
240. **Ракић-Милојковић Софија**, Синтаксички упитник за говоре косовско-ресавске и призренско-тимочке дијалекатске зоне, СДЗб XI (1995), 522-570.
С литературом.
241. **Реметић Слободан**, Најдорађенија књига у српској дијалектологији. Павле Ивић, Жарко Бошњаковић, Гордана Драгин. Банатски говори шумадијско-војвођанског дијалекта. Прва књига: Увод и фонетизам. — Српски дијалектолошки зборник, Београд (Српска академија наука и уметности и Институт за српски језик), 1994. књ. XL, стр. 419, Задужбина VIII/30 (1995, Београд) 13.

242. Собољев Андреј Н., О неким јужнословенским говорним оазама у источној Србији, западној Бугарској и Румунији (Вратарница, Ново Село, Свиница), ЗбМСФЛ XXXVIII/2 (1995) 183–207.

Са литературом.

Резиме на руском.

243. Сремац Стеван, в. бр. 238.

244. Thomas Paul-Louis, Govori Niša i okolnih sela u sociolingvističkoj perspektivi, ЗбМСФЛ XXXVIII/1 (1995) 185–191.

Са литературом.

д) Текстови стари и нови, издања; њихова критика, порекло ...

245. *Бошков Мирјана, Жанр српског родослова и Русија у XVI веку, ЗбМСС 46–47 (1994) 45–70.

Резиме на руском.

246. Васиљев Љупка, Повез XVI века у обједињеној групи српских рукописа (Књиговезачка и писарска делатност дијака Јована), АП 17 (1995) 113–131.

С илустрацијама.

Резимеи на руском и српском.

247. Дурковић-Јакшић Љубомир, Култ књиге и прибора за писање на саским надгробним споменицима у Србији (XIX век), АП 17 (1995) 271–284.

С фотографијама. Резимеи на руском и српском.

248. Јерковић Вера, О језику медицинских списа Холошког зборника, ЗбМСФЛ XXXVIII/1 (1995) 29–39.

Резиме на руском.

249. Јовановић Томислав, „Молитва Богородици“ Димитрија Кантакузина у рукопису 404 старе збирке Народне библиотеке Србије, АП 17 (1995) 133–180.

С илустрацијама.

Резимеи на руском и српском.

250. Караджова Даринка, Археографски приноси за рљкописно књигохранилище на Зографския манастир в Света гора, АП 17 (1995) 225–245.

С илустрацијама.

Резимеи на руском и српском.

251. Kacziba Agnes, Jedna karakteristična odlika račanskih rukopisa, ЗбМСФЛ XXXVIII/1 (1995) 55–71.

Са литературом.

252. Љубинковић Ненад, Вукова друга пјеснарица (Беч, 1815) и најстарији нотни записи српских народних песама, Расковник XXI/79–80 (1995, Београд) 107–117.

253. Милосављевић Вера, Србуље под ембаргом или зашто немамо српску библиографију најстаријих штампаних књига? ЛМС 171, 455/2 (1995) 344–370.

254. Младеновић Александар, Језик у текстовима Јована Рајнића, ЗбМСФЛ XXXVIII/1 (1995) 73–78.

Са литературом.

Резиме на руском.

255. Младеновић Александар, Напомене о језику неких писама српских устаника из 1813. године, ЗбМСФЛ XXXVIII/1 (1995) 79–82.

Са литературом.

Резиме на руском.

256. Младеновић Александар, Неке филолошке напомене о „Тетфтеру хиландарском“, АП 17 (1995) 247–254.

257. Младеновић Александар, Ново издање Повеље краља Стефана Уроша II Милутина манастиру Грачаници, АП 17 (1995) 303–305.

Приказ.

- 258. Младеновић Александар**, Филолошке напомене о Карејском типичу светога Саве, ЗбМСФЛ XXXVIII/2 (1995) 93–102.
Са литературом.
Резиме на руском.
- 259. Младеновић Александар**, Филолошке напомене уз критичко издање Његошеве „Луче микрокосма“: (прилог критичком издању Његошевих дела), ЗбМСФЛ XXXVIII/2 (1995) 119–148.
Са литературом.
Резиме на руском.
- 260. Недељковић-Ковачевић Јасмина**, О неким језичким особинама у старим записима и натписима из Пирота и околине (XVI–XIX век), АП 17 (1995) 255–269.
С литературом.
Резимеи на руском и српском.
- 261. Немировский Евгений Л.**, Типографские особенности изданий Джурджа Црноевича, ЗбМСС 46–47 (1994) 191–196.
- 262. Његош Петар Петровић**, в. бр. 259.
- 263. Рајић Јован**, в. бр. 254.
- 264. Станковић Радоман**, Датирање новопронађених рукописних књига из Епархије рашко-призренске, АП 17 (1995) 181–223.
С илустрацијама.
Резимеи на руском и српском.
- 265. Суботин-Голубовић Татјана**, Празник Преображења Господњег у јужнословенским минејима XIII и XIV века, АП 17 (1995) 47–69.
Резимеи на руском и српском.
- 266. Цветковић Бранислав**, Рукописни фрагмент Дмитријевијски 42 из Библиотеке Руске академије наука у Санкт Петербургу, АП 17 (1995) 71–98.
С илустрацијама.
Резимеи на руском и српском.
- 267. Чурчић Лазар**, Незнаљачки о србуљама, ЛМС 171, 456/3 (1995) 375–403.

h) Историја српског језика

- 268. Гудков Владимир П.**, Две небезначајне епизоде из историје српске ћирилице, ЗбМСФЛ XXXVIII/2 (1995) 209–211.
- 269. Дошљак Д.**, Борис Унбегаун: О почецима књижевног језика код Срба, Вукова задужбина — Матица српска — Орфелин, 1995, Баштина 6 (Приштина 1995) 167.
Приказ.
- 270. Ивић Павле**, О књижевном језику предвуковске епохе (Борис Унбегаун: Почети књижевног језика код Срба, превео Михаило Поповић, издање Вукове задужбине, Матице српске и Орфелина, 1995), Задужбина VIII/31 (1995, Београд) 9.
- 271. Јерковић Ј.**, Милош Луковић, *Развој српскога јавног стишља*. „Службени гласник“, Београд 1994, 3–164, ЗбМСФЛ XXXVIII/2 (1995) 228–235.
Приказ.
- 272. Луковић Милош**, в. бр. 271.
- 273. Митић Милунка**, Ресавска школа и деспот Стефан Лазаревић, Књ. XLIII/3–4 (1995) 157–160.
Приказ.
- 274. Младеновић Александар**, Екавизам наших старих штампаних књига, ЗбМСФЛ XXXVIII/1 (1995) 41–47.
Са литературом.
Резиме на руском.

275. Младеновић Александар, О неким питањима стварања српске редакције старословенског језика, ЗбМСФЛ XXXVIII/1 (1995) 21–27.

Са литературом.

Резиме на руском.

275. Младеновић Александар, Славеносрпски књижевни језик — почеци и развој, ЗбМСФЛ XXXVIII/2 (1995) 103–117.

Са литературом.

Резиме на руском.

277. Поповић Љубомир, Стејићева концепција српског књижевног језика, КњЈ XLIII/3–4 (1995) 1–31.

С изворима и литературом.

Резиме на енглеском.

278. Поповић Михаило, в. бр. 270.

279. Унбегаун Борис, в. бр. 269.

280. Унбегаун Борис, в. бр. 270.

е) Стил

281. *Dudok Miroslav, Egzaktно проучавање mikrosistema sekvencijske gramatike teksta i njegova primena u stilistici teksta, Zbornik sa simpozijuma „Matematička i računarska lingvistika — teorija i praksa“, Beograd, 1990, str. 46–50.

Са напоменама.

Резиме на енглеском.

282. Јанићијевић Јасна, Дефинисање класичног и модерног песничког израза преко атрибута, КњЈ XLIII/3–4 (1995) 121–128.

283. Јовић Душан, Језик у поезици два последња романа Михаила Лалића, Гласник Одјелења умјетности — Црногорска академија наука и умјетности, бр. 13 (1995), 22–23.

Резиме на енглеском.

284. Киршова Маријана, в. бр. 196.

285. Пецо Асим, Из живота наших ријечи, КњЈ XLII/1–2 (1995) 97–102.

С литературом.

286. Савић Свенка, Истраживање савременог градског комплекса: употреба псовки у конверзацији, НССУВД 24/1 (1995) 131–137.

Резиме на енглеском.

287. Чаркић Милосав Ж., Стилистика на српском језичком подручју — кратак историјски преглед, НЈ XXX/1–5 (1995–1996) 109–121.

Резиме на француском.

ж) Метрика

288. Којен Леон, Ненаглашене дужине у српском стиху, ЈФ LI (1995) 83–124.

Са библиографијом.

Резиме на енглеском.

з) Терминологија

- 289. Bjeletić Marta**, Turcizmi u srpskohrvatskoj terminologiji srodstva, ЈФ LI (1995) 203–221.
Са библиографијом.
Резиме на руском.
- 290. *Venci Ljubica**, Izrada terminski orijentiranih rječnika. Zbornik sa simpozijuma „Matematička i računarska lingvistika — teorija i praksa“ Beograd, 1990, str. 51–52.
Резиме на енглеском.
- 291. Vinaver Nadežda**, O terminološkoj standardizaciji, Prevodilac XIV/1–4 (1995, Beograd) 13–21.
- 292. Vukičević Dušanka**, Medicinski narodni termini, Folklor u Vojvodini 9 (1995, Novi Sad) 267–274.
Са литературом.
Резиме на енглеском.
- 293. Гошић Невенка**, Проблеми стручне терминологије у почацима српског штампарства, НССУВД 24/1 (1995) 119–123.
С литературом.
- 294. Spasić Ljiljana**, Terminologija folklornih žanrova, Folklor u Vojvodini 9 (1995, Novi Sad) 115–123.
Са литературом.
Резиме на енглеском.
- 295. Хаџић Ибрахим**, Новозабележена народна имсна гљива, НЈ XXX/1–5 (1995–1996) 96–108.
Резиме на руском.
- 296. Шпис-Ћулум Марија Ј.**, Фитонимија западне Бачке (коровска флора), СДЗБ XI (1995), 397–490.
С литературом и мапама. Резиме на енглеском.

и) Народне умотворине

- 297. Вујчић Томислав Ж.** (записивач), Пословице и изреке из околине Петровца на Млави, Расковник XXI/81–82 (1995, Београд) 16.
- 298. Дворнић Милан** (записивач), Приче из села Козарац у Барањи, Расковник XXI/81–82 (1995, Београд) 3–8.
- 299. Зековић Батрић-Бано** (записивач), Неке говорне народне творевине из Вакојевића, Расковник XXI/81–82 (1995, Београд) 17–20.
- 300. Kleut Marija**, в. бр. 314.
- 301. Ковачевић Милица** (певач), Закукале мајке на Балкану, Расковник XXI/81–82 (1995, Београд) 22–25.
Нова епска песма.
- 302. Лопушина Бајо Ј.** (приређивач), Вук Лопушина и Ацајлић Мујо, Расковник XXI/79–80 (1995, Београд) 3–9.
Народна песма.
- 303. Маринковић Радован М.** (записивач), Бајања од града у околини Чачка, Расковник XXI/79–80 (1995, Београд) 56–58.
- 304. Маринковић Радован М.** (приређивач), Епитафи на споменицима драгачевским каменоресцима, Расковник XXI/81–82 (1995, Београд) 58–62.
- 305. Марковић Бративоје** (записивач), Легенде из Левча, Расковник XXI/79–80 (1995, Београд) 14–17.
- 306. Марковић Милош** (записивач), Бајања од града у поткопаоничким селима, Расковник XXI/79–80 (1995, Београд) 54–55.

- 307. Марковић Радул** (записивач), Загонетке и клетве из Прислонице код Чачка, Расковник XXI/81–82 (1995, Београд) 15.
- 308. Николић Радојко**, Клетва или злом на зло, Расковник XXI/79–80 (1995, Београд) 118–131.
Анализа клетви урађена на корпусу од 1600 клетви објављених у „Расковнику“ од 1969. до 1993. године.
- 309. Опачић-Лекић Вукосава** (записивач), Народне приче са Кордуна, Расковник XXI/79–80 (1995, Београд) 10–11.
- 310. Пантић Златимир** (записивач), Штубичке воденице, Расковник XXI/79–80 (1995, Београд) 28–38.
Опис воденица из штубичког краја. Шест народних прича о воденицама.
- 311. Пантић Мирослав**, Огромна ризница 17.514 народних изрека. Ђоко Стојичић, *Сјај разговора*, „Дечје новине“, Г. Милановац — Београд, 1994. Задужбина VIII/29 (1995, Београд) 13.
- 312. Пејчић Векослав** (записивач), Југовци, Расковник XXI/81–82 (1995, Београд) 11–12.
Легенда о томе зашто се у лужничком крају човек слеп на једно око зове „Југовац“.
- 313. Ређићан-Љуштановић Љилјана**, *Играчке песме, Folklor u Vojvodini* 9 (1995, Novi Sad) 73–80.
Резиме на енглеском.
- 314. Пешићан-Љуштановић Љиљана**, Марија Клеут, Народне песме у српским рукописним песмарицама XVIII и XIX века. Матица српска — Институт за књижевност и уметност, Нови Сад — Београд, 1995, 36МСКЈ (1995), 143–145.
Приказ.
- 315. Радумовић Милорад** (записивач), Народне приче из Метохије, Расковник XXI/79–80 (1995, Београд) 12–13.
- 316. Радумовић Милорад** (записивач), О зајму у говорним изразима у Метохији, Расковник XXI/81–82 (1995, Београд) 21.
- 317. Радумовић Милорад** (записивач), О настанку воденице, Расковник XXI/81–82 (1995, Београд) 41.
- 318. Ристић Душан** (записивач), Како је постала Бијељина, Расковник XXI/81–82 (1995, Београд) 9–10.
Народно предање.
- 319. Сизимић Биљана** (записивач), Народне умотворине са Копаоника, Расковник XXI/81–82 (1995, Београд) 13–14.
- 320. Стојановић Татјана** (записивач), Казивања о нечистој сили у воденицама, Расковник XXI/81–82 (1995, Београд) 39–40.
- 321. Стојић Никола** (приређивач), Епитафи умрлим војницима у туђини, Расковник XXI/81–82 (1995, Београд) 63–67.
- 322. Стојичић Ђоко**, в. бр. 311.
- 323. Ђушић Дмитар** (записивач), Народне пословице из Крбаве и Лике, Расковник XXI/79–80 (1995, Београд) 18–20.

IX. Македонски језик

- 324. Алексова Гордана**, Блаже Конески и македонската стилистика, XXI научна дискусија, 55–59.
- 325. Алексова Гордана**, Модел на час по лексикостилистика, ЛЗБ XLII/1–2 (1995) 79–84.
- 326. Алексова Гордана**, Програмските концепции на предметот македонски јазик (1945–1950), Македонскиот јазик од 1945 до 1955 година, 63–66.

- 327. Андоновска Христина**, Лингвостилистички пристап кон циклусот песни „мрачи“ од Јордан Даниловски, Втор научен собир, 87–96.
Со литература.
- 328. Ариф Сена**, Туршзмнџе во неколку драми од 1950 година, Македонскиот јазик од 1945 до 1955 година, 67–71.
Со литература.
- 329. Бабамова Екатерина**, Македонскиот јазик во печатот од 1945 година, Македонскиот јазик од 1945 до 1955 година, 73–78.
- 330. Богоев Ксенте**, Пред великанот на пишаната реч, Зборник на трудови посветени на академик Блаже Конески, 5–7.
По повод откривањето на спомен-скулптурата на Б. Конески.
- 331. Бужаровска Елена**, Семантички промени кај глаголите за визуелна перцепција, Втор научен собир, 15–23.
Со литература.
- 332. Бужаровска Елена**, Татјана Гочкова-Стојановска, Зборувате ли македонски? Почетен курс за странци, Работна тетратка, МЕДИС-информатика (Скопје, 1995) 102, 4.°
- 333. Вангелов Атанас**, Конески и Јакобсон: традиција = комуникација; иновација = креација, XXI научна дискусија, 297–303.
- 334. Велева Славница**, Зборообразувањето во поезијата на Гане Тодоровски, ЛЗБ XLII/1–2 (1995) 59–66.
Експозе од истоименаата магистерска теза одбранета на Филолошкиот факултет во Скопје.
Со литература.
- 335. Велева Славница**, Негацијата како зборообразувачки елемент во поезијата на Гане Тодоровски, Втор научен собир, 77–80.
- 336. Велева Славница**, Традицијата и иновацијата од аспект на зборообразувањето во македонската поезија од 1945 до 1955, Македонскиот јазик од 1945 до 1955 година, 79–82.
- 337. Велева Славница**, в. бр. 351.
- 338. Велајановска Катерина**, За заемките во македонскиот јазик, КЖ XL/1–2 (1995) 86–87.
- 339. Велјановска Катерина**, Кон јазикот на списанието „Нов ден“, Македонскиот јазик од 1945 до 1955 година, 87–89.
- 340. Велјановска Катерина**, Ставови на македонските родени говорители за јазиците на соседните народи, Втор научен собир, 99–102.
- 341. Велјановска Катерина**, в. бр. 419.
- 342. Велковска Снежана**, За некои јазични особености на списанието „Современост“, Македонски јазик од 1945 до 1955 година, 83–86.
- 343. Велковска Снежана**, Односот на Блаже Конески кон има — конструкции, ЛЗБ XLII/1–2 (1995) 53–58.
Со литература.
- 344. Веновска-Антевска Снежана**, Ами и но, ами и туку во првите македонски романи, Македонскиот јазик од 1945 до 1955 година, 91–95.
Со литература.
- 345. Веновска-Антевска Снежана**, За големиот македонски поет и народен деец „Животот и делото на Григор Прличев“ (Зборник на трудови од научен собир, МАНУ, Скопје, 1994), ЛЗБ XLII/1–2 (1995) 101–102.
Приказ.
- 346. Веновска-Антевска Снежана**, За (не) употребата на македонскиот стандарден јазик при јавното општење, Втор научен собир, 11–14.
- 347. Видоески Божидар**, Белешки за говорот на селото Балевец (Лагадинско), Зборник на трудови посветени на академик Блаже Конески, 9–27 + 1 к.
Резиме на англиски.
Литература.

348. Владова Јадранка, Јазикот на „Улица“ од Славко Јаневски, Македонскиот јазик од 1945 до 1955 година, 97–101.

349. Вражиновски Танас, Културолошкиот аспект во проучувањето на преданијата и легендите за светите Климент и Наум Охридски, Светите Климент и Наум Охридски, 169–174.

Резиме на англиски.

350. Вражиновски Танас, Народна демонологија на Македонците. Институт за старословенска култура, Матица македонска (Скопје, 1995) 161, 8.

Соработници: Владимир Караџоски, Љупчо Ристески, Лола Симоска.

Резиме на англиски.

Список на информаторите и раскажаните од нив верувања и митски преданија.

Регистар на лични имиња.

Регистар на географски имиња.

351. Втор научен собир на млади македонисти (Редакциски одбор: Лилјана Минова-Ѓуркова, Славица Велева, Ненад Вујадиновиќ), изд. Универзитет „Св. Кирил и Методиј“, Филолошки факултет, Катедра за македонски јазик и јужнословенски јазици (Скопје, 1995), 417,8.°

Содржи реферати на тема: Современ македонски јазик, Јазикот и стилот на македонските писатели, Социолингвистички и психолингвистички проучувања, Историја на македонскиот јазик, Македонскиот XIX век, Дијалектологија и ономастика, Балканистика и Македонскиот јазик и другите јужнословенски јазици. Во рамките на Симпозиумот одржана и македонистичка вечер.

352. Вујадиновиќ Ненад, в. бр. 351.

353. Гавриш Ксенија, Македонско-руски речник, изд. Сигмапрес (Скопје, 1995), 916,16.°

354. Гајдова Убавка, Дијалекти со повеќекратно значење „Македонските дијалекти во Егејска Македонија“ (Зборник на трудови од научен собир, МАНУ, Скопје, 1994) ЛЗБ XLII/1–2 (1995) 97–100.

Приказ.

355. Гајдова Убавка, Формите на презентот во долновардарските говори, Втор научен собир 279–288.

Со литература.

356. Гириевски Ацо Александар, в. бр. 529.

357. Голомб Збигњев, в. бр. 370.

358. Гочкова-Стојановска Татјана, Формите за обраќање во поезијата на Блаже Конески, Македонскиот јазик од 1945 до 1955 година, 15–18.

Со литература.

359. Гочкова-Стојановска Татјана, в. бр. 332.

360. Грозданов Цветан, в. бр. 480.

361. Груевска-Маџоска Симона, Јазикот на огласите во весникот „Нова Македонија“ од 1945 до 1955, Македонскиот јазик од 1945 до 1955 година, 103–106.

362. Груевска-Маџоска Симона, Јазикот на стрипот, ЛЗБ XLII/1–2 (1995) 67–73. За стриповите на македонски јазик.

Со литература.

363. Груевска-Маџоска Симона, Лексиката и фразеологијата во „Пасквелија“ и „Нова Пасквелија“ на Живко Чинго, Втор научен собир, 81–86.

Со литература.

364. Гушевска Лилјана, Рибарската терминологија во Охрид и во с. Трпејца, Втор научен собир, 289–296.

365. Давкова-Ѓорѓиева Светлана, За некои словенизми во говорот на с. Чифлик-Демирхисарско (низ аспектот на прекинати врски со подалечните словенски јазици), Втор научен собир, 271–277.

Со литература.

366. Давкова-Ѓорѓиева Светлана, в. бр. 413.

367. Десподова Вангелија, Германизмите во старите словенски ракописи, Светите Климент и Наум Охридски, 53–62.
Резиме на англиски.
368. Десподова Вангелија, Методолошкиот пристап во критичките изданија на македонските средновековни ракописи, XXI научна дискусија, 331–343.
369. Димитровски Тодор, За нашиот писмен јазик во трисесеттите години на векот, Македонската литература и уметност ..., 39–45.
Резиме на англиски.
370. Дрвошанов Васил, За Збигњев Голомб како преведувач на македонските говори, Предавања од XXVII меѓународен семинар, 59–76.
371. Дрвошанов Васил, Македонскиот литературен јазик и кривопалснечкиот говор, ЛЗБ XLII/1–2 (1995) 91–95.
372. Дрвошанов Васил, Речник на лични имиња, Ономастикон, Детска радост (Скопје, 1995) 111,8.°
373. Дрвошанов Васил, в. бр. 380.
374. Дучевска Анета, Блаже Конески за нападите врз македонскиот правопис од 1945 до 1950, Македонскиот јазик од 1945 до 1955 година, 19–21.
375. Дучевска Анета, Јас и определбите, Втор научен собир, 51–54.
376. Дучевска Анета, Лилјана Минова-Гуркова, Суфиксот *-ија/-чија* во македонскиот јазик денес, ГЗФФУС 18/19 (1992/93/95) 51–68.
Со литература.
Резиме на англиски.
377. Гуркова Александра, Преведувачката постапка на Прличев, Втор научен собир, 231–235.
Со литература.
378. Гурчинов Милан, в. бр. 379.
379. Зборник на трудови посветени на академик Блаже Конески, (Уредувачки колегиум: Петар Хр. Илиевски, Александар Спасов, Оливера Јашар-Настева, Милан Гурчинов), Македонска академија на науките и уметностите (Скопје, 1995), 254,8.°
380. Здравковски Славко, „Прилепскиот“ говор од Круме Кепески, Приредил др Васил Дрвошанов, ПД, XLIX/2 (1995) 100–101.
Приказ.
381. Зинкевич Андреј, За статусот на дативните заменски клитики (на присвоен датив) во македонскиот јазик, Втор научен собир, 345–349.
382. Ивановиќ Радомир, Блаже Конески (1921–1993), XXI научна дискусија, 233–238.
Отпечаток од Годишник на Српската академија на науките и уметностите за 1993, кн. С.
383. Илиевска Красимира, Зборообразувачки модели во формирањето на термини со религиозна содржина (според материјал од Мазуринската крчмија), ГЗФФУС 18/19 (1992/93/95) 69–82.
Со индекс.
Резиме на руски.
384. Илиевски Петар Хр., Интерпретација на неколку профилатични микенски лични имиња (Со посебен осврт кон изведенките од глаголски придавки), Зборник на трудови посветени на академик Блаже Конески, 49–59.
Резиме на англиски.
385. Илиевски Петар Хр., в. бр. 379.
386. Илиевски Петар Хр., в. бр. 480.
387. Јакобсон Роман, в. бр. 333.
388. Јанева Марија, Предавање и изучавање граматика, ГЗФФУС 18/19 (1992/93/95) 83–89.
Со литература.

389. Јачева-Улчар Елка, Нсколку белешки врз говорот на с. Долно Родево, Воденско, Егејска Македонија, Втор научен собир, 257–270.

390. Јашар-Настева Оливера, Интересот и придонесот на Блаже Конески за македонската лексикографија, Зборник на трудови посветени на академик Блаже Конески, 133–191.

Резиме на англиски.

Кратенки.

Факсимили.

391. Јашар-Настева Оливера, в. бр. 379.

392. XXI научна дискусија на XXVII меѓународен семинар за македонски јазик, литература и култура Охрид. 30. VII — 13. VIII 1994, За издавачот Максим Каранфиловски, Јазична редакција, техничко уредување и коректура Толе Белчев. Универзитет „Св. Кирил и Методиј“, Меѓународен семинар за македонски јазик, литература и култура; Институт отворено општество Македонија (Скопје, 1995) 343,8.°

Теми: Блаже Конески и македонистиката. Македонскиот јазик спрема другите (словенски и балкански) јазици. Оралната традиција и поетиката на Блаже Конески. Фантастиката во делата на Славко Јаневски.

393. XXI научна дискусија на XXVII меѓународен семинар за македонски јазик литература и култура Охрид. 30. VII — 13. VIII, Универзитет „Св. Кирил и Методиј“, Меѓународен семинар за македонски јазик, литература и култура, Институт отворено општество Македонија (Скопје, 1995) 343,8.°

Теми: Блаже Конески и лингвистиката. Оралната традиција и поетиката на Блаже Конески. Фантастиката во делата на Славко Јаневски.

394. Јованова-Грујовска Елена, За јазикот на насловите во весникот „Нова Македонија“ од 1945 година, Македонскиот јазик од 1945 до 1955 година, 107–111.

Литература.

395. Јованова-Грујовска Елена, Фактори за употреба на колоквијална лексика кај студентите, Втор научен собир, 135–140.

Со литература.

396. Јон Думитру М., Мал музеј спомени или сеќавања за Блаже Конески, XXI научна дискусија, 295–296.

397. Јосифовска Мери, Прескарите во селото Бучин, Крушевско, Втор научен собир, 297–303.

398. Камчева-Лакинска Благородна, Самостојната работа во методиката на наставата по мајчин јазик за основните училишта од I до V одд. од проф. Чедомир Поповиќ, ПД XLIX/2 (1995) 24–30.

Приказ.

399. Каракаш Бранко, Антологија на македонски народни песни, изд. „Дега“ и НИП „М“ (Скопје, 1995) XI + 320,4.°

Со ноти и библиографија.

400. Каранфиловски Максим, Кон седумдесетгодишнината на проф. д-р Борис Марков, ГЗФФУС 18/19 (1992/93/95) 7–10.

Јубилеи.

401. Каранфиловски Максим, Три народни песни од Постгол запишани од Крсте Мисирков, ГЗФФУС 18/19 (1992/93/95) 91–101.

Со факсимили.

Резиме на руски.

Песните се објавени во „Христоматия по славянскомъ нарѣчјамъ“, выпуск I, Петроград 1901.

402. Караоски Владимир, в. бр. 350.

403. Кепески Круме, в. бр. 380.

404. Киш Маријана, Ботаничката лексика во речничките материјали во „Македонски јазик“ 1950–1954 година. Македонскиот јазик од 1945 до 1955 година, 113–116.

Со библиографија.

405. Конески Блаже, в. бр. 324, 333, 343, 374, 379, 382, 390, 396, 419, 432, 438, 443, 449, 458, 469, 477, 492, 493, 494, 495, 497, 506, 518, 519, 523, 531.

406. Конески Кирил, Зборообразувањето во современиот македонски јазик, изд. Бона (Скопје, 1995), 189.8.°

Со индекси и литература.

407. Коробар-Белчева Марија, Македонскиот јазик во весникот „Пиринско дело“ од 1947 година, Македонскиот јазик од 1945 до 1955 година, 117–122.

408. Коробар-Белчева Марија, в. бр. 431.

409. Корубин Благоја, За аналитизмот и детерминизмот во македонскиот јазик, ЛЗБ XLII/1–2 (1995) 35–46.

410. Костовска Весна, Заглавијата во „Македонското четвороевангелие“, Втор научен собир, 193–202.

Со литература.

411. Кусевска Марија, Лилјана Митковска, Зборувате ли македонски? Почетен курс за страници, Учебник, изд. МЕДИС-информатика (Скопје, 1995) 161.4.°

412. Лаброска Веселинка, За некои фонетски карактеристики во говорот на село Кула-Серско, Втор научен собир, 251–256.

Со литература.

413. Лаброска Веселинка, Светлана Давкова-Ѓорѓиева, За јазикот на три радиосемини (1953–1954–1955), Македонскиот јазик од 1945 до 1955 година, 123–130.

Со литература.

414. Макаријоска Лилјана, Девербативните именки со суфикс *-ло* во македонските црковнословенски ракописи, Втор научен собир, 149–159.

Со литература.

415. Макаријоска Лилјана, Префиксираните глаголи во македонските псалтири, XXI научна дискусија, 35–44.

Со преглед на префиксираните глаголи.

416. Макаријоска Лилјана, Црквенословенските елементи во лексиката на македонската проза (1945–1955), Македонскиот јазик 1945 до 1955 година, 131–139.

Со преглед на ексцерпирани дела.

417. Македонската литература и уметност во контекстот на постиката на социјалниот реализам. Зборник на трудови од Меѓународниот научен собир, Скопје, 28–29 мај, 1993. Македонска академија на науките и уметностите (Скопје, 1995) 373.8.°

(Компаративно проучавање на македонската литература и уметност во XX век).

418. Македонскиот јазик во јавното општење во Република Македонија. Резултати од две анкети спроведени меѓу македонските родени говорители (Раководител на Проектот и редактор на изданието Лилјана Минова-Гуркова), изд. Унивезитет „Св. Кирил и Методиј“, Филолошки факултет, Катедра за македонски јазик и јужнословенски јазици, (Скопје, 1995) 358.8.°

Автори: Стојка Бојковска, Славница Велева, Катерина Велјановска, Снежана Велковска, Снежана Веновска-Ангевска, Јадранка Владова, Анета Дучевска, Лилјана Минова-Гуркова, Виолета Николовска, Симон Саздов, Томислав Трневски, Живко Цветковски.

419. Македонскиот јазик од 1945 до 1955 година, Зборник од реферати одржани на Научниот собир по повод годишнината од смртта на акад. Блаже Конески (Редакциски одбор: Лилјана Минова-Гуркова, Живко Цветковски, Катерина Велјановска, Томислав Трневски), изд. Унивезитет „Св. Кирил и Методиј“, Филолошки факултет, Катедра за македонски јазик и јужнословенски јазици (Скопје, 1995) 213.8.°

Теми: I: Блаже Конески и македонската наука за јазикот; II: Македонскиот јазик во првата деценија по кодификацијата.

420. Македонски правопис, Изработен од Комисијата за јазик и правопис при Министерството на народната просвета, Државно издавачко претпријатие (Скопје, 1945) 20.8.°

Јубилејно фототипско издание по повод педесетгодишнината од неговото издавање, Македонска академија на науките и уметностите (Скопје, 1995).

421. **Марков Борис**, *Nomina nationalia et regalia* од аспект на македонскиот јазик, Зборник на трудови посветени на академик Блаже Конески, 193–212.
Резиме на руски. Скратеници.
422. **Марков Борис**, в. бр. 400.
423. **Марковиќ Марјан**, Кон губењето на глаголскиот прилог во македонскиот и во ароманскиот охридски говор, Втор научен собир, 327–332.
Со литература.
424. **Минова-Ѓуркова Лилјана**, Македонскиот јазик во граматиката на Хорас Лант, Македонскиот јазик од 1945 до 1955 година, 141–147.
За „Грамастиката на македонскиот литературен јазик“ на англиски јазик објавена 1952 г. во Скопје.
425. **Минова-Ѓуркова Лилјана**, Огласот како знак, Предавања од XXVII меѓународен семинар, 37–47.
Со примери од македонскиот весник „Огласник М“.
426. **Минова-Ѓуркова Лилјана**, в. бр. 351.
427. **Минова-Ѓуркова Лилјана**, в. бр. 376.
428. **Минова-Ѓуркова Лилјана**, в. бр. 418.
429. **Минова-Ѓуркова Лилјана**, в. бр. 419.
430. ***Минова-Ѓуркова Лилјана**, в. бр. 465.
431. **Миновска Весна**, Речник на презимињата кај Македонците, том I, А–Љ. (Марја Коробар-Белчева, Маринко Митков, Трајко Стаматоски) ЈЗБ XLII/1–2 (1995) 107–109.
Приказ за делото во издание на Институтот за македонски јазик „Крсте Мисирков“ во Скопје 1994 г.
432. **Миновски Митко**, Беседа за акад. Блаже Конески, Македонскиот јазик од 1945 до 1955 година, 7–8.
Воведен збор на Симпозиумот.
433. **Микулоска Бистрица**, Графемско изразување на фонемите К, Г, С во печатот за деца „Пионерски весник“ 1947–1948 година, Македонскиот јазик 1945 до 1950 година, 149–153.
434. **Митева Димка**, Лексички и лексикографски прилози, изд. Струм-Скоп (Скопје, 1995) 46,8.° Едиција Линвистика, кн. 4.
435. **Митева Димка**, Лингвистички истражувања на Струмина, изд. Струм-Скоп (1995, Скопје) 101,8.°
Едиција: Линвистика, кн. 5.
436. **Митева Димка**, Морфолошка анализа на македонската реченица, изд. Струм-Скоп (Скопје, 1995) 37,8.°
Едиција: Прирачници, кн. 3.
437. **Митева Димка**, в. бр. 476.
438. **Митков Маринко**, Статусот на личното име во топонимските истражувања на Блаже Конески, XXI научна дискусија, 67–71.
439. **Митков Маринко**, в. бр. 431.
440. **Митковска Лилјана**, За псевдопасивните конструкции со **се** во македонскиот јазик, Втор научен собир, 31–38.
Со литература.
441. **Митковска Лилјана**, в. бр. 411.
442. **Митревски Љупчо**, Средновековниот книжевен центар во манастирот Карпино, Втор научен собир, 161–167.
Со литература.
443. **Мишеска-Томиќ Олга**, Граматика од Конески по неколку децении, XXI научна дискусија 31–34.
444. **Мустафа Авзи**, Македонскиот јазик во албанските основни училишта од 1945 до 1955 година, Македонскиот јазик од 1945 до 1955 година, 155–158.

445. **Надин Борче**, Татјана Сидоровска, Македонско-германски разговорник, Матича македонска (Скопје, 1995), 84,16.^о
(Едиција Практикум).
446. **Николовска Виолета**, Глаголската именка во македонскиот јазик од 1945 до 1948 година, Македонскиот јазик од 1945 до 1955 година, 159–164.
Со литература.
447. **Николовска Виолета**, Употребата на предлог за во современиот македонски јазик, Втор научен собир, 45–50.
Со литература.
448. **Новотни Соња**, Правописот на еровите во охридските и кратовските ракописи (Врз примерот на Охридскиот и Верковиќевиот апостол), Втор научен собир, 177–184.
Со литература.
449. **Ошлис Волф**, Средба на гениите, Или: Блаже Конески како преведувач на Хајне, XXI научна дискусија, 239–243.
450. **Пандев Димитар**, Лингвистичките околности во Македонија, Предавања од XXVII меѓународен семинар, 77–82.
451. **Пандев Димитар**, Рекламата во Македонија, Македонскиот јазик од 1945 до 1955 година, 165–168.
452. **Пандев Димитар**, Синонимијата во македонскиот писмен јазик. ГЗФФУС 18/19 (1992/93/95) 123–132.
Резиме на македонски.
453. **Пановска Искра**, Аорист од несвршени глаголи во текстовите на Марко Цепенков во споредба со текстовите од монографијата „Кукушки говор“ од К. Песв, Втор научен собир, 237–242.
Со литература.
454. **Паноска Ружа**, За некои особености на првото издание од 1945 г. на посмата „Мостот“ од Блаже Конески, Македонскиот јазик од 1945 до 1955 година, 23–26.
Јазична анализа.
455. **Пастиржик Давид**, Кон прашањето на создавање посебни форми на македонски хипокористици, Втор научен собир, 117–122.
456. **Пеев Коста**, Наддијалектната ситуација во материјалите од последните години на НОБ во Струмица, Македонскиот јазик од 1945 до 1955 година, 169–183.
457. **Пеев Коста**, Скица на родниот говор на Мисирков, Зборник на трудови посветени на академик Блаже Конески, 213–228.
Резиме на англиски.
Прилог кон македонската дијалектологија.
458. **Петковска Благница**, Блаже Конески за пресметноста кај македонските учебници, XXI научна дискусија, 21–30.
Литература.
459. **Петковска Благница**, За имињата на знаците на зодијакот (врз материјал од XI век), Втор научен собир, 211–220.
Со литература.
460. **Петроска Елена**, За еден интересен тип на квантификација во современиот македонски јазик, Втор научен собир, 25–29.
Со литература.
461. **Петроска Елена**, За морфологијата и семантиката на множинските форми (кај именките од машки род со број), Македонскиот јазик од 1945 до 1955 година, 185–187.
Со литература.
462. **Поп-Атанасова Стоја**, За сложените зборови во Битолскиот триод, Втор научен собир, 143–148.
463. **Поп-Атанасова Стоја**, Лингвистичка анализа на битолскиот триод, Институт за македонски јазик „Крсте Мисирков“ (Скопје, 1995), 142,8.^о (Посебна издачување, кн. 23).
Со индекси.
464. **Поповиќ Чедомир**, в. бр. 398.

465. *Прва научен собир на млади македонисти, Редакциски одбор: Лиљана Минова-Гуркова, Емилија Црвенковска, Томислав Треневски, изд. Универзитет „Св. Кирил и Методиј“, Филолошки факултет, Катедра за македонски јазик и јужнословенски јазици, (Скопје, 1993) 385,8.°

Содржи реферати на тема: Современ македонски јазик; Историја на македонскиот јазик; Јазични паралели; Балканска дијалектологија; Прилог.

466. Предавања од XXVII меѓународен семинар за македонски јазик, литература и култура Охрид 5–19. VIII 1994 год. (За издавачот: Максим Каранфиловски, Јазична редакција, техничко уредување и коректура Толе Белчев), Универзитет „Св. Кирил и Методиј“, Меѓународен семинар за македонски јазик, литература и култура, Институт отворено општество Македонија (Скопје, 1995), 227,8.°

Содржи: Извештај за работата на 27-семинар; Реферати од областа на јазикот, литература, историја, архитектура и музика; Циклус предавања по јазик од Људмил Спасов; Список на учесниците на Семинарот.

467. Рибарова Зденка, Архаизми и иновации во глаголскиот систем на Григоровичевниот паремејник, Светите Климент и Наум Охридски, 121–127.

Резиме на англиски.

468. Ристески Љупчо, в. бр. 350.

469. Ристовски Блаже, Блаже Конески како истражувач на учебникарите, XXI научна дискусија, 13–20.

470. Ристовски Блаже, в. бр. 480.

471. Русек Јежи. Од проучувањата врз речникот на разлошкиот говор, XXI научна дискусија, 139–143.

472. Савицка Ирена, Људмил Спасов, Фонотактички/прозодиски единици во македонскиот јазик, ГЗФФУС 18/19 (1992/93/95) 143–156.

Резиме на англиски.

Со литература.

473. Саздов Симон, Граматичката категорија род и именките во стандардниот македонски јазик — системот за определување на родот во македонскиот јазик —, Втор научен собир, 55–62.

474. Саздов Симон, Дваесетогодишнина на постдипломските студии по македонски јазик, ГЗФФУС 18/19 (1992/93/95) 387–391.

Хроника.

475. Саздов Симон, Феминативите во весникот „Нова Македонија“ од 1945 година, Македонскиот јазик од 1945 до 1955 година, 189–192.

476. Саздов Томе, Димка Митсва (25 години научна дејност), изд. Струм-Скоп (Скопје, 1995), 42,8.°

Едиција: Портрети, кн. 2.

477. Саздов Томе, Македонските народни умотворби во творештвото на Блаже Конески, XXI научна дискусија, 209–214.

478. Саздов Томе, Македонските народни умотворби и нивните собирачи, Детска радост (Скопје, 1995) 299,8.°

Со био-библиографска белешка за авторот и кратенки.

479. Саздов Томе, Светите Климент и Наум Охридски, како и нивните учители Кирил и Методиј во македонските народни легенди и преданија, Светите Климент и Наум Охридски, 305–310.

Резиме на англиски.

480. Светите Климент и Наум Охридски и придонесот на Охридскиот духовен центар за словенската просвета и култура. Прилози од Научен собир одржан на 13–15 септември 1993, Македонска академија на науките и уметностите (Скопје, 1995) 344,8.°

(Уредувачки одбор: Петар Хр. Илиевски, Цветан Грозданов, Блаже Ристовски).

Содржина: Поздравни говори. Воведени реферати. Литература, јазик и ракописна традиција. Археологија, историја на уметноста и култура и теологија.

481. Сидоровска Татјана, в. бр. 445.
482. Силјановски Велко, За акцентот кај странските зборови и за рекордсот, ГЗФФУС 18/19 (1992/93/95) 157–167.
Резиме на англиски.
Со литература.
483. Симоска Јола, в. бр. 350.
484. Спасе Николина, Македонски народни песни. Мала Преспа, Запиша на оригинал и преведе на македонски јазик Стерјо Спасе, Приредиле за печат Марко Китевски и Зекерија Незири, Матица македонска, (Скопје, 1995), 251,8.°
Македонско културно наследство.
Содржи варијанти, кратенки и извори.
485. Спасе Стерјо, в. бр. 484.
486. Спасов Александар, в. бр. 379.
487. Спасов Људмил, Дистрибуција на клитиките (фонетски збор во современиот македонски стандарден јазик, Зборник на трудови посветени на Блаже Конески, 229–240.
Резиме на англиски.
Литература.
488. Спасов Људмил, Македонските јазични стилизации во XIX век (во спомен на акад. Блаже Конески 1921–1993), Предавања од XXVII меѓународен семинар, 177–209).
Содржина: Предговор I: Македонскиот јазичен узус и македонската норма во балкански контекст; II: „Епитафот“ на Кирил Пејчиновиќ како стилизација; III: „Православни братства во Југозападна Русија“; Три посмртни говори на Прличев како текстови: Текстови и факсимили; Литература; Белешка.
489. Спасов Људмил, Препевите на поезијата на Х. Хајне од Блаже Конески во контекстот на оригиналната поезија на Блаже Конески, Предавања од XXVII меѓународен семинар, 49–57.
Со цитирана литература.
490. Спасов Људмил, в. бр. 472.
491. Стаматоски Здравко, Проучавањата во македонската дијалектологија во периодот од 1945 до 1955, Македонскиот јазик од 1945 до 1955 година, 193–197.
Со „Преглед на трудови и речнички материјал во списанието „Македонски јазик“ (1950–55).
492. Стаматоски Трајко, Влогот на Блаже Конески во македонската наука за јазикот, Предавања од XXVII меѓународен семинар, 13–25.
493. Стаматоски Трајко, Кон ликот на Блаже Конески, Детска радост (Скопје, 1995) 190,8.°
(Б-ка. критика и есестика)
Содржина: Поводи. Македонска ономастика. Сеќавања. Полемика. Со био-библиографска белешка за авторот.
494. Стаматоски Трајко, Најновите ономастички проучувања на Блаже Конески, XXI научна дискусија, 61–66.
495. Стаматоски Трајко, Научната дејност на Блаже Конески во времето од 1944 до 1946, Македонскиот јазик од 1945 до 1955 година, 27–38.
496. Стаматоски Трајко, в. бр. 431.
497. Станковиќ Љубиша, Звукот на македонскиот јазик во Његошевиот „Горски венец“ во препев на Блаже Конески, Македонскиот јазик од 1945 до 1955 година, 39–51.
498. Станковска Љубица, Македонска ојконимија. Книга прва. Изд. Метаморфозе (Скопје, 1995) 369,8.°
Содржи: Лексичко-семантичка класификација на ојконимите. Морфолошко-структурна класификација на ојконимите. Извори. Литература. Скратеници. Знаци. Индекс на поими.

499. Статут на Сојузот на друштвата за македонски јазик и литература на Република Македонија. ЛЗб XLII/1-2 (1995) 123-134.

500. Степаненко Елена, Кон фразеологизмите во македонскиот печат, Втор научен собир, 39-43.

501. Стефанија Драги, Македонскиот — државен јазик на самостојна држава, XXI научна дискусија, 127-137.

502. Стефанија Драги, „Македонски студии“ од Ватрослав Облак на македонски јазик, ЛЗб XLII/1-2 (1995) 47-53.

За изданието 1994 г. во Љубљана во превод на Бранислава Драговиќ по повод 130 годишнината од раѓањето на авторот В. О.

502. Стефанија Драги, „Македонски студии“ од Ватрослав Облак на македонски јазик, ЛЗб XLII/1-2 (1995) 47-53.

За изданието 1994 г. во Љубљана во превод на Бранислава Драговиќ по повод 130 годишнината од раѓањето на авторот В. О.

503. Стефановски Божо, Цут цутила черешвица. Македонски народни песни од Мариново. Изд. Бигосс (Скопје, 1995) 269 + 1к., 8.°

Со регистри: Лични имиња. Географски места и поими. Лица од кои се забележани песните. Непознати и помалку познати зборови.

504. Стоевска-Денчова Еленка, За некои аспекти на допирот на два акцентски модели во Кривопаленечко-Кратовско, Втор научен собир, 245-250.

505. Стојчевска-Антиќ Вера, 50 години свети Кирил и Методиј во Македонија. Предавања од XXVII меѓународен семинар. 105-110.

506. Стојчевска-Антиќ Вера, Славистите за Блаже Конески, XXI научна дискусија, 245-250.

507. Тантуровска Лидија, Кон првиот број на списанието „Македонка“, Македонскиот јазик од 1945 до 1955 година, 199-204.

Со литература.

508. Тантуровска Лидија, Удвојувањето на објектите кај Јоаким Крчовски. Втор научен собир, 221-230.

Со литература.

509. Тополињска Зузана, Изразување на падежните односи во дијалектите на македонскиот јазик, Зборник на трудови посветени на академик Блаже Конески. 61-77.

Резиме на англиски.

Цитирана литература.

510. Тополињска Зузана, Македонските дијалекти во Егејска Македонија. Книга 1. Синтакса Том 1. 1. Механизми на предикација. 1. 1. Конструкции со глаголки предикати. Македонска академија на науките и уметностите (Скопје, 1995) 323.8.°

511. Тофоска Станислава-Сташа, Глаголите на зборување во дневниот печат (врз примери од весникот „Нова Македонија“), Македонскиот јазик од 1945 до 1955 година, 205-207.

Со литература.

512. Тофоска Станислава-Сташа, Дискурсивни глаголи во македонскиот јазик. Втор научен собир. 63-74.

513. Трајкова Катица, За некои имиња на празници во старите текстови, Втор научен собир, 185-192.

Со литература.

514. Трневски Томислав, Некои особености на заменките во говорот на средношколците во Скопје, ГЗФФУС 18/19 (1992/93/95) 169-177.

Со литература.

Резиме на англиски.

515. Трневски Томислав, Општи карактеристики на јазичниот израз на средношколската младина во Скопје, Втор научен собир, 123-133.

Со литература.

516. Трневски Томислав, в. бр. 419.

517. *Трневски Томислав, в. бр. 465.
518. Уринова-Скаловска Радмила, Граматичките трудови на Блаже Конески, Македонскиот јазик од 1945 до 1955 година, 53–56.
519. Флекенштајн Крста, Проблеми литературног јазика у Блаже Конеског и у Иоганна Христиана Христофа Ридигера, XXI научна дискусија, 7–11.
Литература.
520. Хавранек Гизела, За да-конструкциите во македонскиот јазик, XXI научна дискусија, 49–53.
521. Херсон Фин Викторија, Влијанието на англискиот јазик врз македонскиот јазик: нешто помеѓу заемање и промснување на кодот, Втор научен собир, 103–109.
Со литература.
522. *Cvetkovski Vladimir*, Vestiges of the Homeland Culture in the Memory of Macedonian Expatriates in the United States. ГЗФФУС 18/19 (1992/93/95) 155–192.
Резиме на македонски.
Со литература.
523. Цветковски Владимир, Преведувачкото дело на Блаже Конески, XXI научна дискусија, 73–80.
Литература.
524. Цветковски Живко, Безличните реченици со помошниот глагол сум. Предавања од XXVII меѓународен семинар, 27–36.
Прилог кон македонската синтакса.
525. Цветковски Живко, Предлозите во првата деценија на стандардниот македонски јазик, Македонскиот јазик од 1945 до 1955 година. 209–213.
Со преглед на ексерпираниите текстови.
526. Цветковски Живко, в. бр. 419.
527. *Црвенковска Емилија, в. бр. 465.
528. Чашуле Илија, Потеклото на лексемата убав во македонскиот јазик, XXI научна дискусија, 45–48.
Литература.
529. Чист македонски збор и во нашите црковни проповеди, Приредил Ацо Александар Гиревски, Магица македонска (Скопје, 1995) 320,8.^o
530. Чундева Нина, За некои стилски неологизми во македонскиот јазик, ГЗФФУС 18/19 (1992/93/95) 199–207.
Со литература.
Резиме на руски.
531. Чундева Нина, Односот на Блаже Конески кон русизмите (првите години по кодификацијата), Македонскиот јазик од 1945 до 1955 година, 57–60.
532. Цукеска Елена, Семантичка поврзаност или противпоставеност на зборовите ден и дожд, Втор научен собир, 203–208.
533. Шмигер Роланд, За употребата на термините „српскохрватски“, „македонски“ и „бугарски“ во областа на дијалектологијата, XXI научна дискусија, 99–112 со 1 к.
Литература.

Х. Речници стари и нови српског (сх) језика односно српског (сх) и ког страног језика

534. Влајин-Поповић Јасна, Бјелетнић Марга, в. бр. 106.
535. Вујичић Милош Рјечник говора Прошћења (код Мојковца), Уредник Драго Тупић. (Посебна издања ЦАНУ, књ. 29, Одјеление уметности. књ. 6), Подгорица (1995), 141 стр.
536. Јанковић Снежана, Стање у српско-јапанској двојезичној лексикографији, Задужбина VIII/29 (1995, Београд) 4.

537. Крстић Зора, Српско-кинеска лексикографија, Задужбина VIII/30 (1995, Београд), 8.

538. Рајић Јелена, Хиспанизми у српском језику и њихов третман у Речнику српскохрватског књижевног језика Магице српске и Речнику српскохрватског књижевног и народног језика САНУ, ЈФ LI (1995) 241–246.

Са литературм.

Резиме на шпанском.

539. Ђупић Драго, в. бр. 535.

540. Fekete Egon, Emil Horák, Srbochorvátsko-slovenský a slovensko-srbochorvátsky slovník, Slovenské pedagogické nakladateľstvo Obzor — Tvorba, Bratislava 1991, str. 1–755, ЈФ LI (1995) 331–333.

Приказ.

541. Horák Emil, в. бр. 540.

XI Биографије, аутобиографије, некролози и сл. грађа

542. Велковска Снежана, Благоја Корубин (1921–1995), ЛЗБ XLII/1–2 (1995) 117–121. In memoriam.

543. Verber Eugen, в. бр. 551.

544. Корубин Благоја, в. бр. 542.

545. Лашкова Лили, Иван Леков (1904–1978) — Едно голямо име в славистиката, ЈФ LI (1995) 369–379.

Хроника.

546. Леков Иван, в. бр. 545.

547. Мареш Франтишек Вацлав, в. бр. 549.

548. Mareš František Václav, в. бр. 550.

549. Рибарова Зденка, Научен завет со трајна вредност, Франтишек Вацлав Мареш, 20. 12. 1922 — 3. 12. 1994, ЛЗБ XLII/1–2 (1995) 111–116.

In memoriam.

550. Rodić Nikola, František Václav Mareš (1922–1994), ЈФ LI (1995) 383–385.

In memoriam.

551. Sofronijević Milorad, In Memoriam: Eugen Verber (1923–1995), Prevodilac XIV/1–4 (1995, Beograd) 76–78.

XII. Библиографија

552. Ајдачић Дејан, Јовановић Гордана, Татомир Вукановић, Био-библиографија, Расковник XXI/81–82 (1995, Београд) 114–126.

553. Вранеш Александра, Библиографија о Светом Сави, КњЈ XLII/1–2 (1995) 173–194.

554. Вукановић Татомир, в. бр. 552.

555. *Живанчевић Милорад, в. бр. 556.

556. *Živančević-Sekeruš Ivana, Bibliografija Milorada Živančevića, ЗбМСС 46–47 (1994) 249–280.

Bibliografija.

557. Јовановић Гордана, в. бр. 552.

558. Карафниловски Максим, Библиографија на трудови на професор д-р Борис Марков, ГЗФФУС 18/19 (1992/93/95) 11–21.

559. Латковић Десанка, Библиографија 30 бројева листа „Задужбина“, Задужбина VIII/31 (1995, Београд) 2.

560. Марков Борис, в. бр. 558.

XIII. О Становништву

561. Дворнић Милан (записивач), Неки обичаји барањских Срба, Расковник XXI/79–80 (1995, Београд) 48–53.

Бабине, поступака, ношење црквене иконе свечарима о крсној слави, грушевина, свињска даћа, пударина.

562. Ивановић-Баришић Милина (записивач), Један запис о крстоношама (из околине Ивањице). Расковник XXI/81–82 (1995, Београд) 48–49.

563. Јерковић Ј., Предраг Степановић, *Говори Срба и Хрватца у Мађарској*. Дечје новине — Матица српска — Вукова задужбина, Београд 1994. 5–165 + 5 мапа, ЗбМСФ. I XXXVIII/1 (1995) 224–229.

Приказ.

564. Керимова М. М., в. бр. 112.

565. Мороз А. Б., Српски обред „вучари“ у контексту веровања повезаних с вуком. Расковник XXI/81–82 (1995, Београд) 79–92.

566. Опачић-Лекић Вукосава, Вјерована на Кордуну, Расковник XXI/81–82 (1995, Београд) 56–57.

Црна мачка, кад крави узмиче млијеко.

567. Пантић Златимир (записивач), Верована у натприродна бића у Штубику, Расковник XXI/81–82 (1995, Београд) 50–55.

Ђаволи, змајеви, виле, вампири, кораканце, вештице.

568. Радовановић Голуб (записивач), Вијење венаца у сокобањском крају, Расковник XXI/81–82 (1995, Београд) 42–47.

Свадбени венац, венац од босиљка, смиља, шимшира, бриљана, здравца, коприве и дебелаче, копитњака, вратике, павити, бурјана, јасена, рогоза итд.

569. Ристић Душан (записивач), Воденице „савуље“ и „ватренке“ у Посавини, Расковник XXI/81–82 (1995, Београд) 37–38.

570. Степановић Предраг, в. бр. 563.

571. Трифуноски Јован Ф. (записивач), Печење креча у охридском крају, Расковник XXI/79–80 (1995, Београд) 39–47.

Историјат и опис овог старог сеоског заната у охридском крају.

XIV. Разно

572. *Ајдачић Дејан, Рад Славистичког комитета Југославије, ЗбМСС 46–47 (1994) 312.

Хроника.

573. Alaburić J(elica), Tracionalni januarski slavistički dani, Prevodilac XIV/1–4 (1995, Beograd) 54–58.

Приказ 30. скупа слависта Србије (11–13. јануар 1995, Београд).

574. Арсић Ирена, Зборник Филолошког факултета у Приштини, III, Књ. XLIII/3–4 (1995) 169–171.

Приказ.

575. Babić Josip, IX kongres međunarodnog udruženja za germansku lingvistiku i nauku o književnosti u Vancouveru (Kanada), Prevodilac XIV/1–4 (1995, Beograd) 62–63.

Приказ скупа одржаног 13–19. 8. 1995.

576. Bišof Marija, XXIV Đački Vukov Sabor, Zadužbina VIII/30 (1995, Beograd) 10.

577. Даничић Ђуро, в. бр. 606.

578. Даничић Ђуро, в. бр. 607.

579. *Ђорђевић Бојан, XXIV међународни састанак слависта у Вукове дане, ЗбМСС 46–47 (1994) 312–313.

Хроника.

580. *Зјелињски Богуслав, II међународна славистичка конференција „Језик, књижевност и култура Словена — некад и данас“ (Познањ, 22–24. септембра 1994), ЗбМСС 46–47 (1994) 318–320.

Хроника.

581. Иванић Душан, Стојан Новаковић — личност и дело, Научни скуп поводом 150-годишњице рођења (1842–1992). Београд: САНУ, 1995, КИ XVII/97 (1995, Београд) 441–442.

582. Иљенко Борис, Међународни скуп слависта и међународне околности, Задужбина VIII/31 (1995, Београд) 5.

583. Јевремовић Светлана, Savetovanje o stranom jeziku струке, Prevodilac XIV/1–4 (1995, Београд) 59–62.

Приказ скупа „Страни језик струке“ (Београд, 3–4. 6. 1995).

584. Јеремић Драгица, Нови југословенски стандарди за кодирање ћирилице, Задужбина VIII/31 (1995, Београд) 10.

585. Јовановић Јасмина, XXI beogradski prevodilački susreti, Prevodilac XIV/1–4 (1995, Београд) 66–67.

Приказ скупа одржаног 21–24. 1. 1995.

586. Карановић Зоја, XI Конгрес међународног удружења за истраживање народне прозе, КИ XVII/95 (1995, Београд) 150–151.

587. Латковић Десанка, Вукова задужбина и синдикат о развоју језика и писма, Задужбина VIII/29 (1995, Београд) 2.

588. Мариновић Љиља, „Знамен“ за знамење (ЗНАМЕН I/2, часопис за језик, књижевност и педагогију, Филозофски факултет Петриња, Петриња 1995, 125), Задужбина VIII/30 (1995, Београд) 14.

Приказ часописа.

589. Милојевић Сташа, Doktorske disertacije na Filološkom fakulttu u Beogradu (1927–1995), Prevodilac XIV/1–4 (1995, Београд), 84–105.

Bibliografija.

590. Митровић Марија, Slavistika u Italiji, КИ XVII/95 (1995, Београд) 125–128.

Приказ књиге.

591. Николић Мирослав, Наш језик, књ. XXIX/5, Књг XLII/1–2 (1995) 154–157.

Приказ.

592. Новаковић Стојан, в. бр. 581.

593. Пешикан-Љуштановић Љиљана, Фолклор у Војводини, КИ XVII/96 (1995, Београд) 315–316.

Приказ скупа.

594. Прањковић Иво, в. бр. 595.

595. Радовановић Милорад, Ivo Pranjković: *Kronika hrvatskoga jezikoslovlja*, Matica hrvatska [Mala knjižnica Matice hrvatke, Novi niz: Kolo I, Knjiga 41]. Zagreb, 1994, ЗбМСФЛ XXXVIII/1 (1995) 236–238.

Приказ.

596. Радовановић Милорад, Praška škola u novome ruhu, ЗбМСФЛ XXXVIII/2 (1995) 213–219.

Приказ.

597. Радовић-Тешин Милица, Педесет књига Јужнословенског филолога, Књг XLII/1–2 (1995) 150–153.

Приказ.

598. Ristić Stana, Filologija, knjiga 22–23, Razred za filološke znanosti, Zagreb, 1994, 386 str., ЈФ LI (1995) 353–358.

Приказ часописа.

599. *Сибиновић Миодраг, Нови Сатут Међународног славистичког комитета и припреме за XII међународни славистички конгрес, ЗбМСС 46–47 (1994) 321–322.

Хроника.

- 600. *Сибиновић Миодраг**, XIII конгрес славистичких друштава Југославије, ЗбМСС 46–47 (1994) 311–312.
Хроника.
- 601. Sikimić Biljana**, Sedmi međunarodni balkanološki kongres, Solun, 29. avgust — 4. septembar 1994, ЈФ LI (1995) 380–382.
Хроника.
- 602. Станковић Радоман**, Пет векова српског штампарства 1494–1994, АП 17 (1995) 307–315.
- 603. Tešić-Radović Milica**, Naučni skup o tuđicama, Prevodilac XIV/1–4 (1995, Beograd) 67–69.
Приказ скупа „Стране речи и изрази у српском језику, са освртом на исти проблем у језицима националних мањина“ (Subotica, 18–20. 10. 1995).
- 604. *Тир Мићал**, Matematička lingvistika u Slovačkoj, Zbornik sa simpozijuma „Matematička i računarska lingvistika — teorija i praksa“, Beograd, 1990, str. 77–79.
Резиме на немачком.
- 605. Ćorić Vožo**, Dvadeset pet godina Međunarodnog slavističkog centra, Prevodilac XIV/1–4 (1995, Beograd) 69–72.
- 606. Ђупић Драго**, Ђура Даничић (Уз 170-годишњицу рођења, 1825–1995), Задужбина VIII/30 (1995, Beograd) 1.
- 607. Ђупић Драго**, Ђуро Даничић (поводом 170. годишњице рођења), ИЈ XXX/1–5 (1995–1996) 1–14.
Резиме на руском.
- 608. Филеки Стјепан**, Реформа Петра Великог (Тирнишчка типографија), Задужбина VIII/30 (1995, Beograd) 9.
- 609. Šćerpanović M(ihailo)**, XXV naučni sastanak slavista u Vukove dane, Prevodilac (XIV/1–4 (1995, Beograd) 63–65.
Приказ скупа одржаног 1–6. 9. 1995. у Београду и Новом Саду.
- 610. Шћепановић Михаило**, „Знамен“ од настајања до нестајања, КњЈ XLIII/3–4 (1995) 182–187.
Приказ.
- 611. Шћепановић Михаило**, Нови часопис за науку о језику и књижевности, КњЈ XLII/1–2 (1995) 164–167.
Приказ.

Библиографију уредила *Александра Марковић*

ПРЕДМЕТНИ РЕГИСТАР

- агенс 108
азбука, в. азбучни именик
азбучни именик 115–133
    словенска азбука 116 и даље
    глагољица 115
    називи слова — функција у тексту 115–133
- Благaј*, в. ономастика
Брегава, в. ономастика
Буна, в. ономастика
- врсте речи у турским језицима, в. турски језици
вршилац радње 29–33
- генерисање флексије 187–202
граматика
    лексичко-функционална 109
    минималне информације 187–202
    трансформационо-генеративна 107, 108
    управљања и везивања 108
- директни објекат 108
- елипса глаголског *се* 29–33
    принципи по којима се остварује сигнална функција *се* 30–32
    услови под којим се испушта *се* у сложеној реченици 29–32
енклитике 46–54
- збирна вишекратност 99–105
    актанти који учествују у вршењу радње 99–100
    вид и време у исказивању ~ 103–105
    основне карактеристике 101–103
    типови мноштва радњи 99–102
- изворишни језик, в. генерисање флексије
именице на *-ије*, в. црквени језик
- јужноморавски говор 135–145
- клитике 35, 46–51

- лексичка хомонимија (приказ истоимене књиге) 237–243
 лексичке и граматичке категорије, о њиховој искуственој утемељености 173–186
   језичка форма 174
   језичко значење 174
   комично 174
   концептуализација 175
 лингвистика и поетика (приказ научног скупа) 253–257
- метрика 1–26
   стих и језик, међусобни односи 1–14
   метричка правила 23
   метрички образац 23
   ритмичке константе 1–14, 17
   ритмичке тенденције 14–25
   ритмички фактори стиха 6
   систем версификације 5
 мноштво радњи, в. збирна вишкратност
Мостар, в. ономастика
- неортогтоничке речи 35
Неретва, в. ономастика
несћајуће село, в. синтагме
- одредишни језик, в. генерисање флексије
 ономастика, порекло неких хидронима и топонима 59–73
   Брегава 71–72
   Буна 64–66
   Неретва 59–63
   Благај 66–71
   Мостар 63–66
   Столац 72
 ономастичка проучавања у српској науци у последњој четвртини века 203–210
 ортогтоничне речи 35–37
- прави повратни глаголи 107
 прасловенски језик (осврт на научни скуп) 258–262
 презент у савременом српском језику (приказ истоимене књиге) 215–216
 придеви у јужноморавском говору којим се истичу човекове особине 135–145
   ~ који се односе на манифестативне особине 136–140
   ~ који се односе на карактерне особине 136, 140–143
 прозодијска структура речи 35–58
   прозодијска правила 35
   прозодијски принципи 35
   прозодијска хијерархија 38, 52
   прозодијска реч и морфолошка реч 40–52
- рефлексивизација, теоријска разматрања процеса рефлексивизације 107–114
 реченица
   имперсонална 29
   релативна (приказ књиге) 227–236
 речник
   италијанско-српски (приказ) 217–220

-
- бугарски етимолошки (приказ) 244–247
синтагматска иновирања 87–97
синтагме
    акузативне 92–93
    генитивне 92–93
    са глаголским придевом на *-ћи* 89–91
српски стих (приказ књиге) 211–214
Силоац, в. ономастика
- теорија синкретизма, в. турски језици
турски језици, семантичко-функционална двострукоост врста речи 147–172
- функционални обим 31–32
- црквени језик, распрострањеност именица ср. рода на *-ије* у народним говорима 75–85

РЕГИСТАР ИМЕНА

- Abney, S. P. 38, 39, 55
 Аверинцев, С. С. 125, 126, 128–131
 Ајдачић, Дејан 308, 309
 Eichler, E. 261
 Алабурић, Јелица 309
 Александров, Иван 116
 Алексић, Радомир 264
 Алексова, Гордана 296
 Аличић, А. 64
 Анастасов, В. 244
 Андоновска, Христина, 297
 Антонић, Ивана 233, 236, 277
 Апресјан, Ј. Д. 201
 Аризановска, Лидија 280
 Ариф, Сена 297
 Арсић, Ирена 309
- Бабамова, Ирена 280
 Бабамова, Екатерина 297
 Babik, Z. 261
 Бабић, Виолета 205
 Бабић, Јосип 309
 Бабић, Сава 279
 Barić, Eugenija 201
 Basaj, M. 261
 Басатова Љ. 265
 Басаков, Н. А. 158, 171
 Баскић, Радмила 275
 Babby, Leonard H. 108, 113
 Bednarczuk, L. 262
 Beckman, H. 39, 55
 Belletti, Adriana 108, 113
 Белић, Александар 65, 264, 272
 Бењамин, Валтер 279
 Berendsen, E. 46, 55
 Birnbaum, H. 258
 Бишоф, Марија 309
 Бјелановић, Живко 208, 209
 Бјелетић, Марта 261, 262, 265, 275, 277,
 281, 283, 307
 Благоева, Э. 119
 Бланшо, Морис 279
 Богатова, Г. А. 281
 Богдановић, Недељко 205
 Богоев, Ксенте 279
 Boguslawski, A. 281, 282
 Божић, Иван 85
- Божовић, Маринко, 205
 Бојаџијевић, А. 253
 Beukema, Frits 280
 Бојковска, Стојка 301
 Бондарко, А. В. 254
 Borić, W. 260
 Босанац, Милан 209
 Бошков, Мирјана 292
 Бошковић, Радосав 264
 Бошњаковић, Жарко 76, 83, 206, 208, 291
 Брајичић, Олга 289
 Browne, W. E. 37, 40, 46, 55, 228
 Брборић, Бранислав 278, 287, 289
 Брборић, Велко 206
 Brugmann K. 124
 Bubak, J. 249
 Бугарски, Ранко 221, 273, 278, 287
 Будимир, Милан 203
 Будмани, М. 71
 Бужаровска, Елена 297
 Букумирић, Милета 205, 208
 Бурзан, Мирјана 280
 Buschbeck, B. 201
- Wawrzyńczyk, J. 282
 Вајан, А. 115, 121
 Вангелов, Атанас 297
 Варбот, Ж. Ж. 260
 Warchoń, Stefan 248, 249, 259
 Васильев, Љупка 292
 Васильева, А. Н. 87
 Васић, Вера 278, 283
 Wassow, Thomas 112, 114
 Велева, Славица 297, 298
 Велевска Маргарита 285
 Велјановска, Катерина 298, 301
 Велковска, Снежана 297, 301, 308
 Велчева, Б. 253
 Вендина, Т. И. 278
 Веновска-Антевска, Снежана 297, 301
 Венцл, Љубица 295
 Verbet, Eugen 308
 Vergnaud, H. 41, 57
 Вечерка, Р. 119
 Видоески, Божидар 264, 297
 Витас, Душко 278
 Владова, Јадранка 298, 301

- Влајић-Поповић, Јасна 256, 257, 261, 283, 307
 Vogel, J. 38, 57
 Војводић, Дојчил 289
 Вражиновски Танас 298
 Вранеш, Александра 308
 Вранеш, Василије 206
 Wrocławski, K. 262
 Вујадиновић, Ненад 280, 298
 Вујичић, Драгомир 209
 Вујичић, Милош 79, 291, 307
 Вујичић, Томислав 295
 Вукадиновић, Вилотије 205
 Вукадиновић, Зора 107, 114
 Вукановић, Татомир 308
 Вукићевић, Душанка 287
 Вукићевић, Милосав 205, 291
 Вуковић, Гордана 209, 283
 Вуковић, Јован 56, 77
 Вукомановић, Славко 206, 287
 Вушовић, Данило 77
- Гавриш, Ксенија 298
 Гаговић, Светозар 77, 78
 Гајлова, Убавка 298
 Гајић, Ранка 279
 Gallis, Arne 228, 270
 Гациева, Н. З. 170, 171
 Георгиев, Е. 115, 126
 Георгиев, В. И. 244, 245
 Герциков, Г. 253
 Георгиевски, Ацо, Александар 298, 307
 Gleason, H. A. 37, 56
 Gluhak, Alekko 283
 Гогшвили, А. А. 132
 Gołąb, Zbigniew 298
 Гортан-Премк, Даринка 181, 185, 220, 243, 287
 Гочкова-Стојановска, Татјана 278, 297, 298
 Гошић, Невенка 295
 Grabias, Stanisław 278
 Grimshaw, J. 112, 113
 Грицкат, Ирена 215, 236, 287
 Грковић, Милица 209
 Грозданов, Цветан 298, 304
 Груевска-Маџоска, Симона 298
 Гудков, Владимир П. 293
 Gudschmit, K. 255
 Гузев, В. Г. 149, 157, 171
 Гушевска, Лилјана 298
 Гълъбов, И. 244, 245
- Давкова-Ћорѓиева, Светлана 298
 Даль, В. И. 130
 Даничић, Ђуро 71, 309, 311
 Дворнић, Милан 295, 309
 Десподова, В. 265, 299
 Дешић, Милорад 80
 Dickey, Stephen M. 292
 Димитрова-Тодорова, Ј. 244
 Димитрова-Шмигер, Нина 280
 Димитровски, Т. 264, 299
 Динић, Јакша 205, 206
 Дмитриев, П. А. 228
 Добрев, Иван К. 147–172, 285
 Дошљак, Д. 293
 Драгин, Гордана 76, 83, 206, 291
 Драгичевић, Милан 80
 Дрвошанов, Васил 299
 Dressler, W. 99, 105
 Dudášová, J. 261
 Dudo, M. 294
 Дукова, У. 244
 Дункова, Татјана 260
 Дуриданов, И. 244, 253, 262
 Дурковић-Јакшић, Љубомир 292
 Дурново, Н. Н. 115
 Дучевска, Анета 299, 301
 Дъаченко, Г. 119, 124
- Ђорђевић, Бојан 309
 Ђорђић, Петар 76, 84
 Ђукановић, Владо 289
 Ђукановић, Петар 80
 Ђуркова, Александра 299
 Ђurović, Anette 279
 Ђуровић, Радослав 81, 287, 289
 Ђурчинов, Милан 299
- Edwards, J. 39, 56
 Eckert, R. 262
 Елезовић, Глиша 83
 Enrietti, M. 260
 Emonds, J. 108, 113
 Ergin, M. 162, 171
- Живанчевић, Милорад 308
 Живанчевић-Секуриш, Ивана 308
 Жугић, Радмила 135–145, 205, 283
 Журавлев, А. Ф. 246
- Заимов, Ђ. 244, 245
 Seiler, H. 222, 225
 Zaradija Kiš. Antonija 286
 Zwicky, A. 46, 56

- Здравковски, Славко 299
 Зековић, Батрић-Бано 295
 Земская, Елена А. 278
 Заенеп, Аппе 112, 114
 Зец, Драга 35–58, 112, 114
 Зыков, Э. Г. 116, 122
 Зикевич, А. 299
 Zjeliński, В. 310
 Зоњић, Божидар 82, 206
- Иванић, Душан 310
 Иванов, В. В. 222, 267
 Иванов, Ђ. Н. 244
 Иванов, С. Н. 148, 155, 171
 Иванова, Т. А. 115, 117, 118, 120, 121, 123, 125, 126
 Иванова, Ценка 255, 285
 Ивановић-Баришић, Милина 309
 Ивановић, Јанко 206
 Ивановиќ, Радомир 299
 Ивић, Милка 29–33, 35–37, 54, 93, 100, 102, 104, 105, 107, 113, 221, 223, 281, 285, 271, 278
 Ивић, Павле 25, 39, 40, 44, 56, 76, 136, 203, 204, 213, 214, 223, 287, 291
 Игњачевић, Светозар 279
 Илиевска, Красимира 286, 299
 Илиевски, Петар Хр. 299, 304
 Илић, Слободан 278
 Илчев, Ст. 244, 245
 Иљенко, Борис 310
 Inkelas, S. 38, 40, 43, 46, 56
 Иричанин, Гордана 280
 Исаиловић, Драгана 206
- Јагић, В. 116
 Јакобсон, Роман 1–27, 127, 132, 253, 297, 299
 Jakus-Borkowa, Ewa 249
 Јанкијев, М. 253
 Јанева, Марија 299
 Јанићијевић, Јасна 294
 Јанковић, Снежана 307
 Јањатовић, Ђорђе 209
 Јаћимовић, Миодраг 205
 Јачева-Улчар, Елка 300
 Јашар-Настева, Оливера 299, 300
 Јевремовић, Светлана 310
 Јеремић, Драгица 310
 Јерковић, Вера 292
 Јерковић, Јоан 293
 Јиричек, К. 65–67
 Јованова-Грујевска, Елена 300
- Јовановић, Гордана 282, 308
 Јовановић, Зоран Р. 285
 Јовановић, Милорад 278
 Јовановић, Томислав 292
 Јовић, Душан 272, 273, 287, 289, 294
 Јовићевић, Радојица 209
 Јокановић-Михајлов, Јелица 288, 289
 Јон, Думитру М. 300
 Јосифовска Мери 300
- Кавка, Макеј 280
 Kazimiera, M. Solecka 281
 Кайдаров, А. Т. 150, 151, 166, 171
 Камчева-Лакинска, Благородна 300
 Капицић, Хамдија 63
 Карабег, Емира 63
 Каракаш, Бранко 300
 Карановић, Зоја 310
 Каранфиловски, Максим 300, 308
 Караџић-Стефановић, Вук 66, 84
 Караџова, Даринка 292
 Караџоски, Владимир 298, 300
 Карпенко, Л. С. 125
 Kacziba Agnes 292
 Кашић, Зорка 291
 Kaisse, E. 46, 56
 Kešikowa, U. 249
 Кепески, Круме 299, 300
 Керимова, М. М. 283, 309
 Kiparsky, Paul 11, 15, 26, 38
 Киришова, Маријана 289, 294
 Киш, Мирјана 282, 300
 Klavans, J. 295, 296
 Клеут, Марија 295, 296
 Кликовац, Душка 173–186, 287
 Князев, Јо. П. 101–103, 105
 Ковачевић, Милица 295
 Ковачевић, Милош 256, 289
 Ковачевић, Миљко 289
 Ковић, Илија 287, 288, 289
 Козинцева, Н. 254
 Којен, Леон 1–27, 211, 212, 294
 Конески, Блаже 263, 296, 297, 299, 301–303, 305, 306
 Конески, Кирил 301
 Константин, Филозоф 115–133
 Кончар, Ненад 187–202
 Кончаревић, Ксенија 275
 Коробар-Белчева, Марија 286, 301, 302
 Kordić, Snejžana 227, 228, 230, 232, 235, 236
 Corin, Andrew R. 288
 Корубин, Благоја 301, 308

- Косеска-Томашева, В. 254
 Костић-Голубичић, Мирјана 280
 Костовска, Весна 301
 Костмаров, В. Г. 94
 Kosyl, Szeslaw 250
 Кошутић, Радован 212
 Kristina, Urbana 281
 Крстић, Зора 308
 Крстић, Маја 285
 Крстић, Ненад 285
 Куев, К. М. 116
 Кузнецова, Олга 281
 Куић, Ранка 62
 Кульбакин, С. М. 115
 Курило Елжебјета 281
 Kurilowicz 259
 Куркина, Л. В. 259, 261
 Kurzova, Helena 227
 Кусевска, Марија 301
- Лаброска, Веселинка 301
 Лаиновић-Стојановић, Надежда 279
 Лаловић, Раде, 79
 Langacker, Ronald 173, 175, 180, 186
 Латковић, Десанка 308, 310
 Лашкова, Лили 254, 282, 286, 308
 Levin, Beth 108, 114
 Леков, Иван 308
 Lakoff, George 173, 175, 180, 185, 186
 Lehr-Splawinski T. 258, 259, 262
 Lehiste, Ilse 39, 40, 56, 213
 Liberman, M. 41, 57
 Лилић, Драган 205
 Липолд, Љиљана 205, 206
 Lobeck, Anne 31, 33
 Logar, Tine 282
 Лома, Александар 205, 208, 284, 259
 Ломпар, Весна 279
 Лончар, Лела 279
 Лопушина, Бајо 295
 Луковић, Милош 205, 208, 286
 Luszczynska, Ewa 286
- Љубинковић, Ненад 292
- Макаријоска, Лилјана 301
 McCawley, J. 40, 55
 Malec, M. 261
 Małecky, Mieczeslaw 258, 262
 Mareš, František V. 308
 Маринковић, Јаворка 205
 Маринковић, Радован М. 295
 Маринковић, Љиља 310
- Марјановић, Слободан 289
 Марков, Борис 300, 302, 308
 Марковић, Александра 275
 Марковић, Бративоје 295
 Марковић, Жељко 282, 284
 Марковић, Марјан 302
 Марковић, Милош 295
 Марковић, Радул 296
 Маројевић, Радмило 289
 Martinet, André 164, 171
 Матијашевић, Јелка 281, 284
 Маџек, Dora 228, 230
 Методије 116, 126
 Мещерский, Н. А. 123
 Микетић, Драган 205
 Miklošič, F. 66
 Milewski T. 258, 262
 Милекић, Славољуб 279
 Милетић, Б. 35, 57
 Миловановић, Емилија 81
 Милојевић, Сташа 279, 310
 Милојковић, Велимир 205
 Милосављевић, Вера 292
 Милосављевић, Милан 278
 Милошевић, Ксенија 103, 105
 Минова Ѓуркова, Лилјана 282, 298, 301–304
 Миовска, Весна 302
 Миовски, Мито 286, 302
 Мирић, Душанка 278
 Миркуловска, Бистрица 302
 Миркуловска, Милица 281
 Мисирков, Крсте 300
 Митева, Димка 302
 Митић, Милунка 293
 Митков, Маринко 302
 Митковска, Лилјана 301, 302
 Митревски, Љупчо 302
 Митровић, Брана 135
 Митровић, Марија 310
 Mitu, M. 262
 Михайлова, Д. 244
 Михајловић, Велимир 209
 Мишеска-Томић, Олга 280, 281, 302
 Младенова, О. 244
 Младеновић, Александар 76, 203, 286, 292–294
 Мороз, А. Б. 309
 Московљевић, Јасмина 107–114
 Moszyński, L. 259
 Мразовић, Павица 107, 114
 Мрђен, Слободанка 206
 Мршевић-Радовић, Драгана 284

- Mukařovský, Jan, 13, 26
 Мустафа, Авзи 302
- Надин, Борче 303
 Нахтигал, Р. 115
 Недельков, Љиљана 209
 Недельковић-Ковачевић, Јасмина 294
 Neijt, A. 46, 57
 Немировский, Е. Л. 286, 293
 Непокупний, А. 259
 Nespor, M. 38, 57
 Нигматов, Х. Г. 149, 155–157, 162, 171
 Никетић, Милорад 284
 Никитина, Е. С. 133
 Николић, Б. 51, 57
 Николић, Видан 251
 Николић, Мирослав 80, 81, 205, 226, 288, 310
 Николић, Радојко 296
 Николовска, Виолета 301, 303
 Ницолова, Р. 254
 Nováková, Julie 26
 Новаковић, Стојан 68, 70, 310
 Новотни, Соња 303
 Norman, B. 254
- Облак, Ватрослав 306
 Опачић-Лекић, Вукосава 296, 309
 Orłós, T. Z. 262
 Остин, Ц. Л. 278
 Остојић, Бранислав 288, 290
 Оташевић, Ђорђе 288
 Ошлис, Волф 303
- Павковић, Васа 278
 Павлица, Драган 80
 Павловић, Звездана 209, 284
 Павловић, Миљивој 83, 223
 Пантић, Златимир 296, 309
 Пантић, Мирослав 296
 Пандев, Димитар 303
 Пановска, Искра 303
 Паноска, Ружа 303
 Папазоглу, Фанула 203
 Parczewski M. 262
 Пашоска, Маргарита 281
 Пеев, Коста 303
 Пејовић, Петар 208
 Пејчва, О. Н. 282
 Пејчић, Векослав 296
 Перић, Александар 278
 Петковска, Благоица 303
 Петровић, Драгољуб 80, 206, 288, 290
- Петровић, Надежда 281
 Петровић, Снежана 284
 Петронијевић, Божинка 278, 285
 Петроска, Елена 303
 Пецо, Асим 59–73, 288, 290, 291, 294
 Пешикан, Андреј 275
 Пешикан, Јелена 208
 Пешикан-Љуштановић, Љиљана 310
 Пешикан, Митар 208, 290
 Пижурица, Мато 79, 206
 Плунџан, В. 254
 Полснаковић, Х. 263
 Половина, Весна 278, 290
 Поп-Атанасов, Стоја 303
 Попов, Бојан 205
 Попов, Г. 133
 Поповић, Љубомир 107, 109, 114, 201, 288, 294
 Поповић, Мирјана 299
 Поповић, Михајло 281, 294
 Поповић, Чедомир 300, 303
 Postal, P. M. 38, 57
 Pranjković, Ivo 228, 310
 Prince, A. 41, 57
 Пррић, Љубица 206
 Пррић, Твртко 290
 Пумпаловић, Радислав 205
- Раданова-Кушева, Н. 254
 Раденковић, Љубинко 284
 Радић-Дугоњић, Милана 281
 Радић, Јованка 205, 208
 Радић, Првослав 205
 Радовановић, Голуб 309
 Радовановић, Милорад 279, 310
 Радовић-Тешић, Милица 205, 206, 290, 310, 311
 Радуновић, Милорад 296
 Раздобудко, Лариса 256, 279, 290
 Рајић, Јелена 285, 308
 Рајковић, Љубица 205, 206, 208, 284
 Reinhart, J. 260
 Ракић, Софија 205, 291
 Ракић, Станимир 287
 Raskin, Victor 174, 186
 Рачева, М. 244
 Реметић, Радојка 206
 Реметић, Слободан 75–85, 291
 Рибарова, Зденка 304, 308
 Риков, Г. 244, 260
 Румић, К. 261
 Ристески, Љупче 304
 Ристић, Душан 296, 309

- Ристић, Стана 255–257, 288, 290, 310
 Ристовски, Блаже 314
 Rizzi, Luigi 108, 114
 Роглић, Вера 285
 Родић, Никола 308, 286, 287
 Розенталь, Д. Э. 87
 Роус, Донка 282
 Rochemont, M. S. 41, 57
 Rudy, S. 25, 26
 Rusek, J. 262, 304
 Rooth, M. E. 41, 57
- Сааведра, Димка 290
 Сабadoш, И. В. 282
 Sabol, J. 260
 Савић, Свенка 290, 294
 Sawicka, Irena 304
 Саздов, Симон 301, 304
 Саздов, Томе 304
 Свети, Сава 75, 84, 85
 Севортян, Э. В. 151, 169, 171
 Седакова, О. А. 122
 Selimski, Ludwig 249
 Selkirk, E. O. 41, 42, 46, 57
 Sells, Peter 112, 114
 Серебренников, Б. А. 170, 171
 Савельева, Л. В. 115–133
 Сибиновић, Миодраг 310, 311
 Сидровска, Татјана 303, 305
 Сикимић, Биљана 246, 247, 269, 284, 286, 296
 Silić, Josip 228
 Силјановски, Велко 305
 Симић, Милорад 80
 Симић, Радоје 90, 205, 256, 288, 290
 Симоска, Л. 305
 Skok, Petar 61, 62, 65–67
 Скубић, Митја 285
 Slawski, F. 258, 262
 Slokut, J. 201
 Смольская, Аделаида 281, 262
 Smoczyński, W. 262
 Соболев, Андреј 266, 292
 Saussure, F. 8, 26
 Софронијевић, Милорад 308
 Спасе, Николина 305
 Спасе, Стрејо 305
 Спасић, Љиљана 275, 295
 Спасов, Александар 299, 305
 Спасов, Људмил 305
 Срдић, Смиља 285
 Срезневский, И. И. 121, 122
 Стаматоски, Здравко 305
- Стаматоски, Трајко 302
 Стаматовић, Радс 206, 210
 Стаменковић, Јаворка 208
 Станић, Милија 78, 206, 208
 Станишева, Д. 253
 Станишић, Вања 282
 Станковић, Богољуб 87–97, 291
 Станковић, Југослав 279
 Станковић, Љубиша 305
 Станковић, Радоман 293, 311
 Станковић, Станислав 266
 Станковска, Љубица 305
 Станојић, Живојин 107, 109, 114, 201, 256
 Стевановић, Владимир 205, 207
 Стевановић, Михаило 89, 100, 105, 107, 221, 223, 264, 272
 Стевеић, Слободан 291
 Степаненко, Елена 306
 Степановић, Предраг 309
 Стефанија, Драги 306
 Стефановски, Божо 306
 Стијовић, Данило 205, 208
 Стијовић, Рада 82
 Стијовић, Светозар 76, 203–210
 Стоевска-Денчова, Еленка 306
 Стојановић, Зоран 205
 Стојановић, Смиљка 221–224
 Стојановић, Татјана 296
 Стојар, Рихард 281
 Стојић, Никола 296
 Стојичић, Ђоко 296
 Стојчевска-Антиќ, Вера 306
 Strutyński, Janusz 249
 Суботић, Љиљана 89, 288, 289, 291
 Суздальцева, Елена 250
 Супрун, Василий, 250
- Taborska, H. 259
 Talmy, Leonard 175, 185, 186
 Танасић, Срето 99–105, 215, 216, 282, 288, 289, 322
 Танаскоски, Драган 279
 Тантуровска, Лидија 306
 Тарановски, Кирил 15, 16, 20, 26, 132
 Tartlinskaja, Marina 16, 26
 Тау-Кундесен, Ерик 286
 Taylor, Jon 173, 186
 Терзић, Богдан 291
 Тешић, Милосав 81, 205
 Тијанић, Мара 206
 Tir, Mihal 281, 311
 Тодоров, Т. Ат. 244, 245

- Tokarski, J. 201
 Толстой, Н. И. 267–269, 282
 Толстой, Светлана М. 268
 Томановић, Васо 263
 Thomas, Paul-Luis 292
 Tomaszewska, Sławomira 250
 Томашевский, Б. В. 3, 6, 9, 14–16, 26, 212
 Томић, Миле 208
 Topolińska, Zuzana 282, 306
 Топоров, В. Н. 126, 128, 267
 Тофоска, Станислава — Сташа 306
 Тошев, Крум 263, 264
 Точанац, Душанка 114, 291
 Трајкова, Катица 306
 Трневски, Томислав 301, 304, 306
 Трифуноски, Јован 309
 Трпковић, Вељан 67
 Трубачев, О. Н. 124, 244, 245, 283
 Трубецкой, Н. С. 4, 5, 26
 Trumaier, Gregor 188, 201
- Ћирило, 116, 126
 Ћирић, Сима 70, 71
 Cieślíkowa, A. 261
 Ћорић, Божо 255, 279, 289, 311
 Ћоровић, Владимир 60, 64–66, 72
 Ћупић, Драго 82, 205, 206, 307, 308, 311
 Ћупић, Жељко 82, 206, 208, 275, 284
 Ћурић, Момчило 208
 Ћушић, Дмитар 285, 296
- Угринова-Скаловска, Радмила 263–266, 283, 307
 Udolph, J. 261
 Унбегаун, Борис 293, 294
 Urbańczak, S. 201, 262
 Урошевић, Атанасије 210
- Vasmer, Max 118, 121, 124
- Феќете, Егон 291, 308
 Фелешко, К. 223
 Ферјанчић, Божидар 66–71
 Филекн, Стјепан 311
 Флекенштајн, К. 307
 Флори, Б. Н. 117, 120, 122
- Хавранек, Гизела 307
 Хајдук-Вељковић, Душан 291
 Hajić, J. 201
 Halle, Morris 41, 42, 57, 212
 Halliday, M. A. K. 30, 33
 Halpern, A. 57
 Hasan, Ruqaiya 30, 33
- Хаџић, Ибрахим 295
 Hayes, V. 38, 41, 57
 Херсон Фин, Викторија 307
 Холодович, А. А. 99, 105
 Holzer, G. 260
 Horák, Emil 308
 Храбак, Богумил 64
 Храковски, В. С. 99, 101, 103, 105, 253
 Христова, Даниела 289
 Христова, Дорена 280
- Цветановић, Владимир 205
 Цвтковић, Бранислав 293
 Цвтковски, Владимир 307
 Цветковски, Живко 301, 307
 Цвијетић, Ратомир 81
 Цейтлин, Р. М. 119
 Цыхун, Г. 259
 Црвенковска, Емилија 283, 287, 304, 307
 Цубалеvsка. Мери 287
- Чавић, Едита 280
 Чалъков, М. 245
 Чаркић, Милосав 256, 294
 Чаушале, Илија 307
 Човић, Бранимир 256, 279, 280
 Chomsky, N. 42, 57, 108
 Чундева, Нина. 307
 Чурчић, Лазар 293
- Џоговић, Далија 204–206, 208
 Johnson, Mark 173, 175, 185
 Џукеска, Емилија 307
- Schaller, H. 261
 Siatkowski, J. 262
 Шашић, Борислав 279, 280
 Świerzowska, M. 260
 Shieber, S. M. 48, 57
 Šivic-Dular, A. 261
 Szymański, T. 262
 Шипка, Данко 187, 202, 283
 Śliwiński, Władisław 282, 283
 Шмигер, Роланда 286, 307
 Шмитран, С. 256
 Шпис-Ћулум, Марија 295
 Stieber, Z. 262
 Шћепановић, Михајло 256, 311
 Щербак, А. М. 161, 163, 166, 171
 Шурбатовић, Братислава 205

Исправка регистра из броја LI стр. 275

Seiler, Martin 195

Закрајшек, Катјуша 266

Зализњак, А. А. 153–156, 158, 159

Збиљић, Драгољуб 253

Зенчук, Валентина 258

Иванова, В. А. 35

Иванова, Олга 263

Ивић, Милка 11–17, 35, 36, 79, 80, 82–
84, 86, 87, 96, 97, 108, 119, 171, 193–
196, 241, 242,

Ивић, Павле 100, 108, 119, 169, 232, 256,
260, 268

